

Zeitschrift
für
Katalanistik

32 (2019)

Zeitschrift für Katalanistik

Revista Alemana d'Estudis Catalans
German Journal for Catalan Studies

Begründet von / Fundada per / Founded by
Tilbert Dídac Stegmann

Herausgegeben von / Editada per / Editors
Roger Friedlein, Claus D. Pusch,
Hans-Ingo Radatz, Gerhard Wild

Vol. 32 (2019)

Freiburg / Bochum 2019

ISSN 0932-2221

<https://doi.org/10.46586/ZfK.2019.I-423>

Aufsätze sowie Rezensionsexemplare werden an die Redaktionsadresse (siehe unten) erbeten. ·
Els textos i els exemplars de ressenya s'han d'enviar a l'adreça de la redacció (veg. a baix). ·
Manuscripts and review copies should be sent to the journal's office (cf. below).

Zeitschrift für Katalanistik 32

ISSN 0932-2221 · eISSN 2199-7276 · www.katalanistik.de/zfk

© Romanische Seminare der Universitäten Freiburg und Bochum
Freiburg im Breisgau / Bochum 2019
Alle Rechte vorbehalten.

Sie finden den vollständigen Inhalt der *ZfK* 32 im OpenAccess unter folgender Adresse /
Podeu trobar el contingut complet de la *ZfK* 32 en OpenAccess a l'adreça següent /
The complete content of *ZfK* 32 may be found in OpenAccess at:
<<http://www.katalanistik.de/zfk>>

*Aquesta publicació s'ha realitzat amb el suport de · Diese Publikation erscheint mit
Unterstützung von · Published with support by:*

Institut Ramon Llull, Barcelona

Albert-Ludwigs-Universität, Freiburg im Breisgau

Ruhr-Universität, Bochum

Otto-Friedrich-Universität, Bamberg

J. W. Goethe-Universität, Frankfurt am Main

und in Zusammenarbeit mit · i en col·laboració amb · and in cooperation with:

Deutscher Katalanistenverband e.V. /
Associació Germano-Catalana, Berlin

Redaktion: Claus D. Pusch (Freiburg i. Br.)

Redaktionelle Mitarbeit: Lena Borsch (Bochum)

Satz: Claus D. Pusch (Freiburg i. Br.)

Redaktion und Vertrieb · Redacció i distribució · Journal editors' and distribution office:

Zeitschrift für Katalanistik, Universität Freiburg, Romanisches Seminar, Platz der
Universität 3, D-79085 Freiburg im Breisgau (Alemanya / Germany)

Tel. +49 / (0)7 61 / 2 03 31 96, Fax +49 / (0)7 61 / 2 03 31 95,

E-mail <zfk@katalanistik.de>.

Druck: rombach digitale manufaktur Freiburg i. Br. <www.rombach-rdm.de>

Bestellungen bitte an die Redaktionsadresse. · Dirigiu les comandes de subscripció a l'adreça
de la redacció. · Please send orders and subscriptions to the journal's office address.

Inhaltsverzeichnis Índex

■ Dossier: Els espais públics virtuals per a la promoció de la lectura i el llibre	
Gemma Lluch (València) · Dari Escandell (Alacant): Pròleg. Espais virtuals que promocionen la lectura i el llibre	3
M. Àngels Francés Díez (Alacant): La literatura a Twitter. Estudi del cas #Diadellibre	11
Gemma Lluch (València): Els booktubers en català. Un constructe virtual?	33
Dari Escandell (Alacant): Webs editorials en llengua catalana: assoliments i nous reptes	47
Rosa Tabernero · Virginia Calvo (Zaragoza): Virtual epitexts in the dissemination of children's books: Toward an analytical model for author websites	65
Anna Esteve (Alacant) · Virginia Calvo (Zaragoza): Blogs docents sobre literatura: la transformació del para- digma docent	89
Josep M. Baldaquí (Alacant): Els clubs de lectura a les biblioteques públiques de Cata- lunya, el País Valencià i les Illes Balears	109

Nieves González-Fernández-Villavicencio (Sevilla): Reading indicators on the social networks Goodreads and LibraryThing and their impact on Amazon	143
■ Llengua · Sprachwissenschaft	
Antoni Mas i Miralles (Alacant): Al voltant del mot <i>explanar</i> , ‘passar d’una llengua a una altra’	169
Anna I. Montesinos López · Llum Bracho Lapiedra (València): Anàlisi sociolingüística de l’evolució de la llengua catalana a la Universitat Politècnica de València (UPV)	199
Jesús Jiménez (València): Poesia bastida amb materials planers: Optimització del ritme en els alexandrins d’Estellés	223
■ Literatura i cultura · Literatur- und Kulturwissenschaft	
Magi Sunyer (Tarragona): <i>Gaziel</i> , d’Apel·les Mestres: un Mefisto irònic i un Faust bohemi	271
Ina Kühne (Siegen): Die Konstruktion katalanischer Identität in der Literatur zur <i>Guerra d’Àfrica</i> (1859–1860) und die Wahrnehmung der Katalanen durch deutsche Kriegsberichterstatter	289
Maria Lacueva i Lorenz (Saarbrücken)	
Josep Ballester i Roca (València): Masclisme(s) i vida quotidiana durant el franquisme: la re- elaboració literària de Beatriu Civera i de Maria Beneyto	319
F. Xavier Vall i Solaz (Barcelona): Existència individual i col·lectiva en Josep Ferrater Mora	343

■ Documentació · Dokumentation

- Rolf Kailuweit (Düsseldorf):
 Jens Lüdtke (1941–2019) 367
- Josep M. Domingo (Barcelona):
 El Grup d'Estudi sobre la Literatura del Vuit-cents, 1998–
 2018 371
- Melanie Blaschko (Frankfurt am Main):
 Lehrveranstaltungen katalanischer Thematik an den Hoch-
 schulen des deutschen Sprachbereichs im Sommersemes-
 ter 2018 und im Wintersemester 2018/2019 375

■ Ressenyes · Buchbesprechungen

- Joan-Lluís Marfany: *Nacionalisme espanyol i catalanitat (1789–
 1859). Cap a una revisió de la Renaixença*. Barcelona: Edicions
 62, 2017. [Horst Hina, Freiburg im Breisgau] 384
- J. V. Foix: *Diari 1918 · Selecció / Aus dem Tagebuch 1918*. Aus-
 wahl, Übersetzung und Nachwort von Eberhard Geisler.
 Zürich: teamart Verlag, 2013. [Marcello Giugliano, Leipzig] 396
- Francesc Foguet i Boreu: *El Teatro Catalán. En el exilio republi-
 cano de 1939*. Sevilla: Editorial Renacimiento, 2016. [Imma
 Martí Esteve, Bochum] 402
- Josep Solervicens (ed.): *Literatura moderna. Renaixement, Barroc
 i Il·lustració* (Història de la Literatura Catalana; IV). Barce-
 lona: Enciclopèdia Catalana / Barcino, 2016. [Klaus W.
 Hempfer, Berlin] 408
- César Domínguez, Anxo Abuín González, Ellen Sapega
 (eds.): *A Comparative History of Literatures in the Iberian Pen-
 insula. Volume II*. Amsterdam / Philadelphia: Benjamins,
 2016. [Gerhard Wild, Frankfurt am Main] 414

Dossier

Els espais públics virtuals per a la promoció de la lectura i el llibre

Virtual public spaces for the promotion of reading and books

Coordinació · Guest editors:
Gemma Lluch (València)
Dari Escandell (Alacant)

Pròleg. Espais virtuals que promocionen la lectura i el llibre

Gemma Lluch (València)
Dari Escandell (Alacant)

Les investigacions que conformen aquest monogràfic¹ han estat realitzades pels integrants del grup de recerca interuniversitari que té Gemma Lluch (Universitat de València) com a Investigadora Principal i a qui el Ministeri d'Economia i Competitivitat del Govern espanyol ha concedit un dels dos únics projectes d'investigació fonamental en l'àmbit filològic català dins del Programa Estatal d'I+D+i Orientat als Reptes de la Societat 2015–2018 pel projecte «Els espais virtuals per a la promoció del llibre i la lectura. Formulació d'indicadors per avaluar-ne la qualitat i l'efectivitat» (FFI2015-69977-R, MINECO/FEDER).

La nostra línia de recerca té com a objectiu prioritari ajudar a millorar la comunicació entre les institucions que promocionen la lectura, les editorials que publiquen llibres i els autors que n'escriuen amb els consumidors potencials de la creació literària. Això és, amb els lectors, mitjançant la formulació d'indicadors i l'elaboració de protocols per modular una comunicació més eficaç entre aquests actors en les diferents plataformes virtuals.

Aquesta investigació ve avalada per les principals entitats vinculades amb la lectura: l'Observatorio de la Lectura y el Libro de la Subdirecció de Promoció del Llibre, la Lectura i les Lletres Espanyoles, organisme adscrit a la Direcció General de Política i Indústries Culturals i del Llibre del Ministeri d'Educació de l'Estat espanyol; la Institució de les Lletres Catalanes, entitat autònoma del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalu-

1 Dossier monogràfic elaborat en el marc del projecte d'investigació «Los espacios virtuales para la promoción del libro y la lectura. Formulación de indicadores para evaluar su calidad y efectividad» FFI2015-69977-R (MINECO/FEDER), Proyectos I+D+I del Programa Estatal de Investigación, Desarrollo e Innovación. Ministerio de Economía y Competitividad de España. Convocatòria 2015.

nya que té, entre altres objectius, promoure la literatura catalana i fomentar la lectura en general; la Direcció General de Cultura i Patrimoni de la Generalitat Valenciana, organisme públic els objectius fonamentals del qual són el foment del llibre i la lectura i la gestió de biblioteques; el Consell Escolar de la Comunitat Valenciana, màxim òrgan consultiu i de participació social en la programació general de l'ensenyament; el Servei de Biblioteques de la Generalitat de Catalunya, corporació que organitza i gestiona el sistema bibliotecari català; el CERLALC, organisme intergovernamental de la UNESCO que treballa en la creació de condicions per al desenvolupament de societats lectores a Amèrica, Portugal i Espanya; o la Federación de Gremios de Editores de España, associació professional de dret privat per a la representació i defensa dels interessos generals del sector editorial espanyol; entre altres. Així mateix, comptem amb la col·laboració de destacades editorials literàries, tant per a un públic infantil i juvenil com adult, les quals publiquen en català i en castellà: Bromera, Kalandraka, SM, Nórdica o A Buen Paso, fet que ens permet poder treballar amb espais virtuals reals.

Internet –i, concretament, el web social– ha potenciat l'existència de les *audiències interactives*. Aquest terme, adequat a la línia del nostre projecte de recerca, l'entendem com a grups de lectors que intercanvien coneixements i opinions sobre lectures, llibres, autors i temàtiques a través de documents allotjats en diferents espais virtuals. Un intercanvi d'informació (a partir d'allò que llegeixen, miren i senten) que té lloc als espais públics virtuals de les editorials, institucions, docents i autors: tot plegat, plataformes i mitjans socials en què els comenten, els difonen i els amplien.

La investigació sobre el llibre electrònic, comentada en els diferents articles que conformen aquest monogràfic, va començar a posar el focus en aquests nous documents virtuals (lloc web, fòrum de lectura, blog, Twitter o tràiler de lectura) que proposaven noves formes de promoció literària i del llibre. Algunes de les conclusions apuntaven que la promoció havia esdevingut la baula més afectada de la cadena del llibre arran de la revolució d'Internet i, sobretot, del web social. Aquests estudis destaquen els canvis relacionats amb *a)* els nous espais i formats, *b)* els actors, i *c)* la crítica.

Els resultats de la investigació del nostre grup mostren com els subjectes creen comunitats virtuals de lectura. És a dir, noves formes de crear comunitats de lectors que ja no es generen ni es tutel·len des de les institucions. Les converses generades creen un espai virtual de comunicació, això és, un lloc construït pels documents que tracten sobre un mateix tema, però des de plataformes diferents en què es practica i es fomenta la trans-

humància virtual: la comunicació s'adapta a les necessitats i els gustos dels usuaris. Aquest tipus de lector és capaç de crear uns espais des dels quals guanya protagonisme i visibilitat, perquè, malgrat que l'editorial o l'autor hi col·laboren o hi intervenen, és de fet l'usuari qui produeix els continguts i qui els adapta a les normes i característiques de cada xarxa social i de cada plataforma; com a conseqüència, l'efecte viral dels missatges es fa molt més gran.

Els estudis de narratologia defineixen aquests documents que parlen o promocionen el llibre però que se'n situen alhora fora, com a «epitextos». El concepte de paratext el presenta Genette (1982) en el llibre *Palimpsestes. La littérature au second Degré*, si bé el desenvolupa plenament en *Seuils* (1987). Genette defineix paratext com un element que ajuda el lector a introduir-se en la lectura, en facilitar les primeres instruccions sobre el contingut del llibre.

D'ençà que Genette el presenta, els treballs posteriors han demostrat l'eficàcia i l'oportunitat de la proposta metodològica. Ara bé, la revisió de la literatura científica evidencia una mancança d'estudis entorn d'aquell paratext que guanya protagonisme en l'espai virtual. Ens referim al centre de la nostra investigació: *l'epitext públic*, que partint de Genette, definim com els elements paratextuals que circulen fora del llibre, en un espai físic i social aparentment ilimitat. El present monogràfic conté, per això, els principals resultats d'un projecte d'investigació que pretén oferir unes primeres respostes al dèficit d'estudis argüït en aquest terreny. D'entrada, M. Àngels Francés Díez (Alacant) hi posa el focus en la promoció de la lectura a través de Twitter, xarxa social que ha anat deixant enrere la condició d'espai més aviat banal per convertir-se en un potent canal de difusió d'informació i promoció de continguts. En concret, Francés efectua una anàlisi densa de les dades extretes de Twitter per l'empresa Séntisis relatives a la conversa sobre la Diada de Sant Jordi 2017, amb un mapa de lloc de la indústria del llibre que posa de manifest el potencial d'aquesta xarxa social com a espai d'experimentació amb la literatura i la lectura.

En segon lloc, Gemma Lluch (València) analitza els booktubers que fan servir el català en els seus canals virtuals, això és, uns espais de comunicació creats per ells mateixos en què recomanen llibres mitjançant un llenguatge específic. Els estudis que se situen en el marc de la investigació de Lluch utilitzen el terme booktuber per identificar l'adolescent o jove que utilitza les eines de la plataforma web YouTube per recomanar lectures als iguals, sempre al marge dels canals i les iniciatives de l'administració escolar o bibliotecària i de les institucions relacionades amb la lectura.

Seguidament, Dari Escandell (Alacant) calibra la presència a la xarxa del sector del llibre en llengua catalana amb l'anàlisi qualitativa de diverses webs editorials mitjançant l'aplicació d'una plantilla específica d'anàlisi dissenyada per Lluch i Escandell sobre una relació variada i intencionadament aleatòria de pàgines web entre el conjunt d'editorials en llengua catalana per conèixer com les empreses editorials de casa nostra basteixen els seus aparadors virtuals i com comuniquen el contingut que s'hi allotja.

Per la seua banda, Rosa Tabernero i Virginia Calvo (Saragossa) sospesen la incidència dels epitextos virtuals en la difusió del llibre infantil, en concret, a través dels webs d'autors. El fonament d'aquesta investigació és identificar les claus que poden sustentar un model d'anàlisi per als webs d'autors. Les investigadores parteixen dels llocs web d'Oliver Jeffers, d'Isol i de Marsol, models de referència seleccionats des del portal *Picturebook Makers*.

A continuació, Anna Esteve (Alacant) i Virginia Calvo (Saragossa) presenten una anàlisi comparativa de blogs docents sobre lectura i literatura, amb una reflexió a propòsit de la transformació del paradigma docent. L'article avalua una tria de blogs docents destinats a la promoció de la lectura literària, tant dins com fora del centre docent. Les autores estableixen un corpus de bones pràctiques i models a partir de l'anàlisi de quatre blogs en els quals el paradigma de l'ensenyament de la literatura ha experimentat una transformació notable a causa de la incorporació d'algunes de les eines que possibilita l'entorn virtual.

Seguidament, Josep Maria Baldaquí (Alacant) centra l'atenció en els clubs de lectura de les biblioteques públiques de Catalunya, el País Valencià i les Illes Balears, espais tradicionalment arrelats a l'entorn de la biblioteca que darrerament han experimentat una expansió quantitativa i qualitativa notable. La investigació de Baldaquí, pionera atés el seu caràcter d'inèdita, presenta per primera vegada una descripció del desplegament dels clubs de lectura arreu dels territoris de parla catalana a partir d'una enquesta que en descriu les característiques principals tot inferint la descripció dels usos lingüístics dins d'aquests contextos.

El monogràfic es tanca amb l'estudi dels mitjans socials amb funció destinada a la lectura literària realitzat per Nieves González Fernández-Villavicencio (Sevilla). En particular, s'hi analitzen els indicadors de lectura en les dues grans xarxes socials internacionals destinades a tal efecte: Goodreads i LibraryThing, així com l'impacte d'aquestes a Amazon. L'autora pretén identificar la relació entre els llibres que reben més revisions, recomanacions o comentaris en els dues xarxes socials de lectura de major impacte, respecte dels llistats de vendes de llibres del gegant de la distribució:

la multinacional Amazon. Per això, en descriu i estudia l'impacte real d'aquestes xarxes mitjançant un conjunt de correlacions factorials de variables que deriva en una concatenació d'indicadors fiables per mesurar l'impacte real dels llibres.

Els resultats d'aquest projecte d'investigació, que podran consultar-se al detall en la relació d'articles que integren el present monogràfic, apunten unes conclusions certament interessants.

En relació amb la literatura a Twitter, l'estudi del cas #Diadellibre posa de manifest com aquesta xarxa social ha esdevingut, a hores d'ara, un mitjà de comunicació que permet difondre i promoure informació a més velocitat que per qualsevol altra via: un espai en què el lector actual (actor, internauta, translector) s'hi troba còmode i emprà per a la difusió dels anomenats continguts literaris transmèdia. Les dades rastrejades per Séntisis demostren l'enorme impacte de Twitter en esdeveniments culturals de difusió de la literatura i promoció de la lectura, com el Dia del Llibre, és a dir, el Sant Jordi de 2017, i dibuixen un mapa interessant, que pot resumir-se en les idees següents: l'ús del castellà en relació amb aquest esdeveniment és majoritari, tot i que la desproporció minva si es fa un *zoom* als territoris catalanoparlants; hi predominen els homes davant de les dones a l'hora de difondre o demanar informació sobre lectures, dades de venda de llibres, etc.; els comptes professionals (d'autors, editors, etc.) són els més actius i els més retuitejats, això és, els més difosos i de més impacte.

Pel que fa als booktubers o recomanadors de llibres a través de la plataforma YouTube, els resultats de la investigació de Lluch semblen inferir que si la iniciativa dels adolescents en castellà forma part de l'àmbit privat i d'oci juvenil, en el cas del català aquesta està lligada en essència a les propostes institucionals. Les conclusions d'aquesta investigació confirmen que el fenomen «booktuber [en] català» és en realitat un constructe virtual, creat per les institucions i la premsa, i no pas una realitat. Així doncs, la percepció que els agents de l'ecosistema del llibre transmeten a Internet sobre les ressenyes de lectures en català a càrrec dels joves xoca frontalment amb el mapa real de les dades.

Altrament, els webs editorials en llengua catalana, capdavanters a nivell mundial quant a ergonomia i usabilitat, s'enfronten al repte de reformular la seua comunicació virtual, ara com ara bastant esquifida, amb uns continguts pensats perquè qui accedisca a aquests webs tinga un rol protagonista. De fet, el gran desafiament que hauran d'acarar les editorials en català és l'envit d'integrar el lector-usuari en els processos de difusió dels seus llibres i productes, situació que fins a hores d'ara no ha estat gaire tinguda en compte.

Els webs d'autors destriats del portal *Picturebook Makers* mostren uns resultats dispars en relació amb la forma en què es defineix aquest epítex virtual públic. Mentre que el lloc web d'Isol o el de Marsol es limiten a fer-ne una adaptació dels models analògics de difusió, d'altres com ara el de Jeffers conflueixen envers un discurs transmèdia en què el booktrailer es converteix en una eina fonamental de promoció de l'obra literària.

En un altre ordre de coses, l'anàlisi comparativa de blogs sobre literatura a la recerca de la constatació d'un canvi en el paradigma docent, posa de manifest el paper indiscutible que juguen aquesta tipologia de blogs educatius per a la comunicació, la reflexió i l'intercanvi de pràctiques que promouen la lectura dins el context escolar. Els posts analitzats donen compte d'una eficaç tria de lectures que supera el debat clàssic sobre el cànon de llibres escolars. Les pràctiques seleccionades demostren que és possible trobar un espai d'equilibri entre el treball dels clàssics, a través de metodologies actives que permeten que l'alumne els manipule, els actualitzi i els mantinga vius, i la incorporació de títols de la literatura actual i de la literatura juvenil que connecten directament amb el bagatge emocional dels adolescents.

Quant als clubs de lectura de les biblioteques públiques de Catalunya, el País Valencià i les Illes Balears, la investigació homònima en destaca l'interès creixent per aquest fenomen cultural i social en expansió, el qual compta tanmateix amb un grau diferent de desplegament i de consolidació als diferents territoris de la catalanofonia. En síntesi, és a Catalunya on s'hi constata un major grau d'implantació i d'implicació a les biblioteques públiques. Al País Valencià i a les Illes Balears, amb percentatges inferiors de biblioteques que gestionen clubs de lectura i una densitat també menor de clubs, potser encara no s'ha arribat a aquesta massa crítica, si bé s'hi detecten indicis que permeten creure que l'experiència dels clubs de lectura es troba en expansió. L'estudi comparatiu de les característiques dels clubs de lectura ens proporciona idees sobre quin podria ser el camí que en facilitara l'expansió. La diversificació, la interdisciplinarietat i la varietat lingüística són ara com ara eixos estratègics que convé tenir ben en compte.

Per últim, no sembla evidenciar-se cap relació clara ni vincle entre els llibres que reben més revisions, recomanacions o comentaris a les dues xarxes socials de lectura de major impacte, Goodreads i LibraryThing, i els llistats de vendes de llibres d'Amazon. La investigació que tanca aquest monogràfic ressalta que aquestes variables s'hi han correlacionat de fortament a moderada, raó per la qual es proposa, en relació amb això, una sèrie

d'indicadors fiables per mesurar-ne l'impacte real dels llibres: *Ratings*, *Average Ratings* i, sobretot, *altmetrics*.

Aquestes conclusions són només, però, un breu tast de les investigacions circumscrites a la línia de recerca a partir de la qual es vertebrava el present monogràfic. Fet i fet, us invitem a conèixer al detall, a través dels articles que ara vénen, les vicissituds i peculiaritats dels principals espais públics virtuals que promocionen la lectura. ■

- Gemma Lluch Crespo, Universitat de València, Departament de Filologia Catalana, ERI-Lectura, Avda. Blasco Ibáñez, 32, E-46010 València, <gemma.lluch@uv.es>.
- Dari Escandell Mestre, Universitat d'Alacant, Departament de Filologia Catalana, Campus de Sant Vicent del Raspeig s/n, E-03690 Alacant, <dari.escandell@ua.es>.

La literatura a Twitter. Estudi del cas #Diadellibre

M. Àngels Francés Díez (Alacant)

Summary: In recent years, Twitter has gone from being a social network with rather banal content to a powerful channel for the dissemination of information and content promotion. For this reason, in this paper we present the study of some of the data that Séntisis extracted from Twitter about the Sant Jordi Festival (World Book Day & Rose) 2017, which shows a sort of map of place of our book industry. We also offer some ideas about its potential as a space for experimentation with literature and reading, in accordance with the new models of cultural practice proposed by Jenkins (2003 and 2008, with the concept of *transmedia* and that of *participatory culture*, respectively) and Scolari (2016, with the idea of the *translector*), among others.

Keywords: Twitter, Book Day, transmedia, reading promotion, participatory culture, translector ■

■ 1 Introducció¹

L'estudi que recull aquest article té l'objectiu d'observar la transformació experimentada per Twitter que, tot i que en els seus inicis va ser dissenyat com una xarxa social de contingut més aviat banal, a hores d'ara ha esdevingut un potent canal de difusió d'informació i promoció de continguts. Concretament, estudiem algunes de les dades extretes de Twitter per l'empresa especialitzada Séntisis relatives a la conversa generada al voltant de la Diada de Sant Jordi 2017, o Dia del Llibre, una experiència compartida col·lectivament que permet fer una mena d'instantània de la indústria del llibre. Finalment, oferim propostes d'acció sobre el potencial de Twitter com a espai d'experimentació amb la literatura i la lectura, d'acord amb els nous models de pràctica cultural proposats per Jenkins (2003 i 2008, amb el concepte *transmèdia* i el de cultura participativa, respectivament) i Scolari (2016, amb la idea del *translector*), entre d'altres.

1 Article elaborat en el marc del projecte d'investigació «Los espacios virtuales para la promoción del libro y la lectura. Formulación de indicadores para evaluar su calidad y efectividad» FFI2015-69977-R, Proyectos I+D+I del Programa Estatal de Investigación, Desarrollo e Innovación. Ministerio de Economía y Competitividad de España. Convocatòria 2015.

■ 2 Twitter: del predomini de la banalitat a la difusió de la informació

Twitter emergeix entre el conglomerat de les xarxes socials d'abast global al març del 2006 a San Francisco, de la mà de Jack Dorsey i els seus socis. En un primer moment, «[i]t was conceived in a long line of squawk media, dispatch, short messaging as well as citizen communications» (Rogers, 2013: 1). La pregunta que llançava a la seua futura audiència en reclamava una contínua actualització d'estatus: «Què fas?», procedent de la frase anglesa «What are you doing?». D'aquesta manera, «[w]hile a universal messaging system, Twitter in that sense was conceived and used also as an ambient friend-following tool» (ibid.). El significat del nom triat, que en part es veu reflectit en el logo, mescla el so onomatopèic de les piulades dels ocells amb la mena de vibració banal de «a short burst of inconsequential information» (ibid.).

Ara bé, la creació de Dorsey va evolucionar gràcies, en part, a les innovacions impulsades pels usuaris: l'interès dels tuiters per organitzar els continguts dels missatges en temes i seguir més fàcilment les actualitzacions d'estatus dels amics i coneguts (o de notícies impactants) van cristal·litzar en l'adopció del coixinet [#] per marcar les etiquetes temàtiques. L'arrova [@] que precedeix els noms dels perfils per a fer-ne menció (per exemple, en replicar un altre usuari o iniciar-hi una conversa) n'és un altre exemple.

Així doncs, els tres primers anys de vida d'aquest mitjà social van marcats pel que els estudis han denominat la funció fàtica, és a dir, la que té la intenció d'establir i mantenir contacte amb un cercle de coneguts. En els seus inicis, Twitter tindria una funció similar a la d'altres xarxes socials: «With social media people are able to maintain what is referred to as ambient or digital intimacy» (Rogers, 2013: 3). També era considerat trivial, o banal, en el sentit que «favors the present, the popular and the ephemeral» (ibid.). Amb el temps, la fugacitat de la informació s'ha anat accentuant: els tuits han anat passant d'estar disponibles 20 dies, a estar-ne 15 i, finalment, 7. Però també és cert que hi ha maneres d'arxivar-ne l'històric i que la companyia ja fa temps que posa a disposició de la Biblioteca del Congrés dels Estats Units arxius amb la informació que s'hi genera.

Pel que fa a l'àmbit formal, Twitter comparteix amb els blogs les característiques genèriques i la presentació cronològicament inversa de la informació, encara que la limitació de caràcters hi confereix una dimensió distintiva important. En un principi, Twitter només permetia 180 caràcters per tuit (que es veien reduïts si s'hi adjuntava alguna foto o encara més una

adreça web, que invariablement havia de ser escurçada). Fa molt poc, la companyia ha decidit ampliar el límit al doble, 280 caràcters. Segons la *product manager* Aliza Rosen, l'estratègia té a veure amb l'espai que necessita cada llengua per a explicar-se (Carretero, 2017), però sembla que hi pot haver altres motivacions: «Creo que Twitter necesitaba un cambio a tenor de la tendencia a la baja en usuarios únicos. Y probablemente haya visto un filón en los hilos, una fórmula narrativa que no deja de crecer. La gente tiene mucho que contar, habrá pensado Twitter, así que démosle a toda esa gente más espacio para hacerlo» (Taboada en Carretero, 2017). A banda de deixar més espai per a introduir fórmules narratives que fins ara s'embastaven en fils, altres experts hi veuen també intencions comercials, més espai per a publicitat.

Aquest ha estat el darrer dels canvis que ha situat Twitter en el lloc privilegiat que ara ocupa entre les xarxes socials. Però cal matisar aquesta darrera afirmació, perquè la resta de modificacions que del 2009 ençà l'han anat transformant qüestionen justament que a hores d'ara siga una xarxa social.

El novembre de 2009, la pregunta que Twitter llançava a l'audiència va passar de ser «Què fas?» a «Què passa?» (o, literalment, «Què està passant?»). S'hi fomentaven així les intervencions relacionades amb una tendència que havia començat a imposar-se: la de fer una crònica segon a segon del present, de l'actualitat, de les notícies que es produïen a cada instant i les actualitzacions que les transformaven. Això va implicar la migració d'una «ego to a reporting Machine; It is a state of affairs machine, or 'discovery engine for finding out what is happening right now'» (Rogers, 2013: 4), en paraules de Biz Stone, un altre coautor de Twitter. Perquè la baixa taxa de reciprocitat (és a dir, el fet que no sempre les persones a qui un usuari seguia el seguien a ell també) que s'havia imposat suggeria que, contràriament a com s'havia concebut en un principi, Twitter no funcionava bé com a xarxa social, sinó que es comportava millor com a difusor d'informació. Segons Biz Stone, el servei «[did] well at: natural disasters, man-made disasters, events, conferences, presidential elections», o, el que és el mateix, «massively shared experiences» (ibid.).

De fet, s'ha revelat especialment significatiu en esdeveniments culturals; com és el cas que analitzem: el Dia del Llibre (Sant Jordi). En l'actualitat, i en consonància amb això, Twitter està sent estudiat des d'una tercera perspectiva: com a font valuosa de dades, de *big data*, que sovint requereix accés contractual per a poder emmagatzemar i estudiar la informació. Els estudis de les dades procedents de Twitter estan sent fructífers en diversos àmbits,

tant per a analitzar fenòmens ja passats (revolucions polítiques i fins i tot eleccions) com per a predir comportaments, com ara el dels mercats de valors (Rogers, 2013: 8).

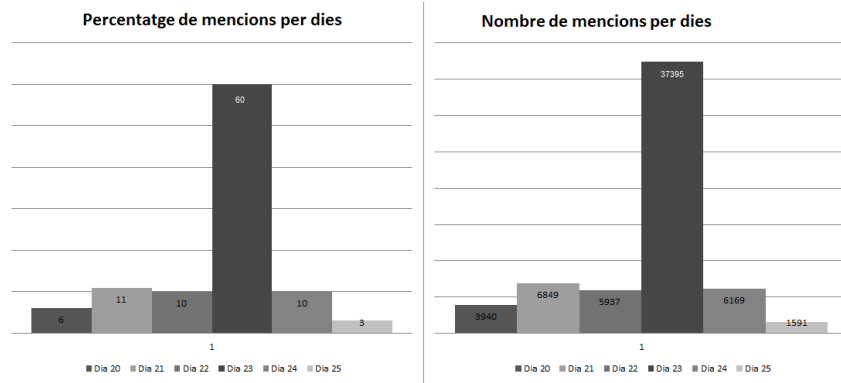
■ 3 Twitter i la promoció de continguts: estudi del cas del Dia del Llibre (Sant Jordi 2017)

L'anàlisi de les dades procedents de Twitter resulta reveladora per comprendre com circula la informació sobre determinats esdeveniments compartits de forma massiva (*massively shared experiences*) i, d'acord amb aquests paràmetres, dissenyar futures estratègies de promoció de continguts culturals (i, concretament, relacionats amb la lectura i la literatura).

Per a l'anàlisi, hem seguit un dels mètodes ressenyats per Anber i altres (2016: 243) per mesurar la influència i l'impacte de Twitter en la difusió d'informació: el que valora el cicle de vida d'un esdeveniment; en aquest cas, la Diada de Sant Jordi 2017. Per a obtenir-ne informació exhaustiva i fiable, es va encarregar el monitoreig i rastreig de dades a l'empresa especialitzada Séntisis, que va estudiar la conversa relacionada amb les etiquetes #Diadellibre, #SantJordi2017, #diadellibre2017, #diadellibro, #diadellibro2017, #diadelibro2017 i #diadelibro segons les mencions públiques efectuades a Twitter entre l'1 i el 30 d'abril de 2017, en tot el territori de l'Estat espanyol.

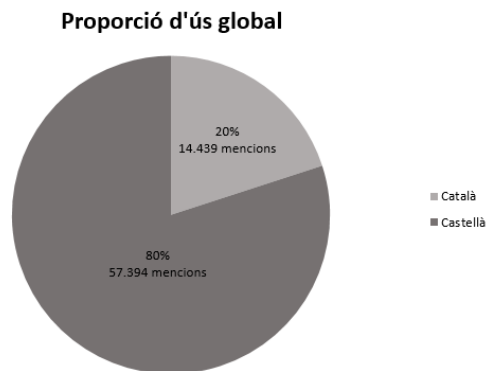
L'anàlisi de la informació incloïa els conceptes següents: sentiment, impacte i viralitat, temàtica, intenció i variables sociodemogràfiques dels usuaris. Tot seguit ens centrarem en la temàtica i les variables sociodemogràfiques (de què parlen i com són els usuaris de Twitter que durant l'abril de 2017 hi van intervenir usant les etiquetes relacionades amb el Dia del Llibre), perquè els primers formen part d'una proposta de model d'anàlisi de perfils i d'estratègies de promoció de la lectura a Twitter publicat a Francés (2018).

La majoria dels tuits compartits (37.395) es produeix el mateix dia 23 d'abril, tot i que els dies anteriors i posteriors a aquesta data també té lloc una certa conversa (vegeu gràfic 1). En efecte, si tenim en compte les mencions durant els dies en què les etiquetes tenen major incidència (és a dir, entre el 20 i el 25 d'abril), el 23 d'abril es produeix el 60% del tràfic de la conversa; el 22 i el 24, respectivament, n'acumulen un 10%; el 21 d'abril, l'11%; el 20 solament un 6% i el 25 ja un 3%. D'aquesta dada es confirma una des les característiques distintives de Twitter: la immediatesa, la narració del present i la seua possible influència sobre l'opinió i les vendes del dia en concret.

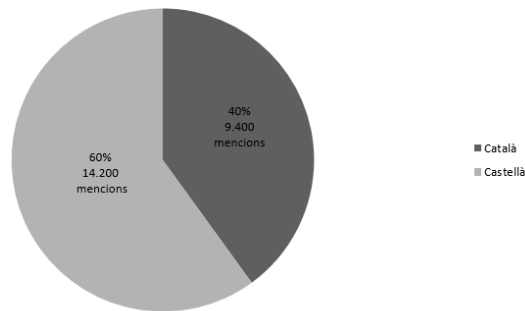
Gràfic 1. Diada de Sant Jordi. Nombre i percentatge per dies.

El resum de la conversa en l'àmbit de l'Estat espanyol dona com a resultat les xifres següents: 71.833 mencions de les etiquetes, 37.941 usuaris únics i un abast (nombre de vistes potencials) de 422,9 milions. De les mencions, un 20% del total usen el català com a llengua vehicular (14.439, en total), davant d'un 80% (57.394) que fan servir el castellà (vegeu gràfic 2). Aquesta proporció varia en els territoris de parla catalana: si només tenim en compte Catalunya, el País Valencià i les Illes Balears, de 23.600 mencions (piulades per 11.022 usuaris únics i amb un abast de 137,5 milions de vistes potencials), un 40% (9.400) són en català i la resta (60%, 14.200) en castellà (vegeu gràfic 3). Com podem observar, el percentatge d'ús del català augmenta si centrem l'atenció en les dades dels territoris on és propi (d'un 20 a un 40%) (vegeu gràfic 4).

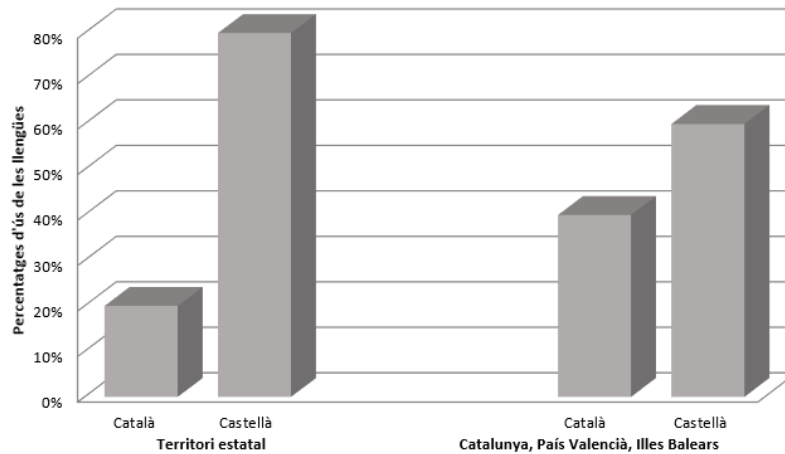
Gràfic 2. Proporció d'ús global.

Proporció d'ús a Catalunya, País Valencià i les Illes Balears

Gràfic 3.
Proporció d'ús
als territoris de
parla catalana.

Proporcions d'ús lingüístic

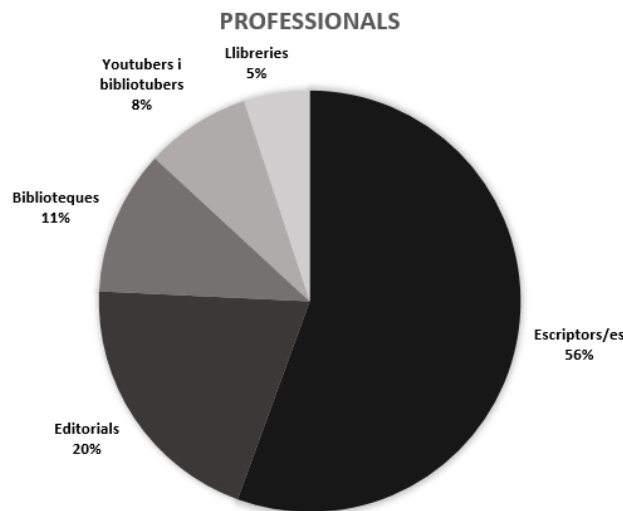

Gràfic 4. Proporcions d'ús lingüístic.

Pel que fa al contingut dels missatges, i tornant a les dades estatals, un 66% comparteixen algun tipus de format multimèdia (fotogràfic, vídeo, enllaç web), mentre que el 34% de missatges només contenen text.

Pel que respecta a les característiques dels usuaris estudiats, el 84% són persones particulars que participen en la conversa publicant contingut o compartint contingut de tercers i l'altre 16% són comptes d'organitzacions

que publiquen o comparteixen contingut. Si tenim en compte aquells usuaris que d'alguna manera tenen una relació professional amb el món del llibre, la recerca basada en les metadades de Twitter dóna com a resultat 3.016 usuaris classificats (vegeu gràfic 5): un 56% d'escriptors/es que promouen l'obra pròpia; un 20% d'editorials que recomanen i promocionen els seus productes; un 11% de biblioteques que ofereixen o recomanen literatura; un 8% de bibliotubers i youtubers que també fan les seues recomanacions i, finalment, un 5% de llibreries i llibreters/es que fan publicitat dels seus productes.

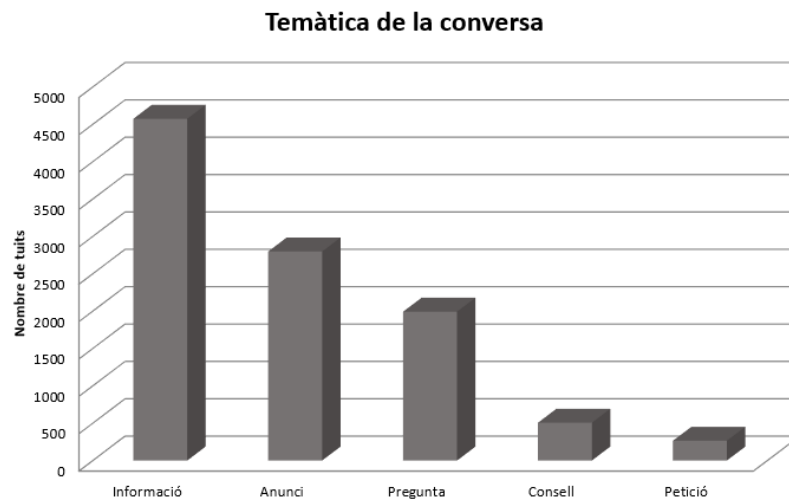
Gràfic 5. Professionals.

De les dades anteriorment exposades cal destacar alguns aspectes:

- 1) Tot i que la gran majoria d'usuaris són persones particulars que participen a Twitter amb el seu nom propi o un alter ego, el percentatge d'usuaris professionals (autors o mediadors literaris) és el que més mencions genera (el 29%) i el que més contingut original publica (un 60%, davant del 40% restant, que són retuits).
- 2) Entre els usuaris particulars un 70% de les mencions són retuits i només el 30% tenen contingut original. D'aquest sector, són els escriptors els més actius (1.500 mencions), perquè semblen aprofitar per

interactuar amb la seua comunitat digital i per a promoure la seua obra i la seua marca personal. També les editorials usen Twitter per generar continguts atractius (lístes, recomanacions).

La temàtica de les converses relacionades amb el dia del llibre ve a confirmar el que ja havíem avançat en l'apartat anterior: que Twitter no és exactament (o, almenys, no és ja) una xarxa social. En efecte, «this lack of sociality on Twitter prompted the researchers to characterize it as news media, where users broadcast or narrowcast to followers» (Rogers 2013: 4). És a dir, l'objectiu de la majoria d'usuaris (o, almenys, dels més influents) passa de ser mantenir-se en contacte (la funció fàtica) a difondre informació (vegeu el gràfic 6).² En efecte, la funció *informativa* és la que més mencions assolix (4.573 en total), ja que acumula totes les de professionals del sector (llibreries, editorials, periodistes especialitzats, autors...) que informen sobre entrevistes, presentacions, signatures de llibres, etc.

Gràfic 6. Temàtica de la conversa.

² Cal tenir en compte que les xifres que presentem a continuació indiquen el nombre de voltes que aquesta temàtica apareix en els tuits estudiats, i que de vegades en un mateix tuit poden aparèixer dos o més categories temàtiques (per exemple, *anuncia* i *preu*).

La categoria *anuncia* apareix en 2.798 de les mencions i és, en certa manera, complementària a l'anterior, tot i que s'hi distingeix perquè, per exemple, presenta promocions pel dia del llibre (descomptes en el preu) o altres tipus d'ofertes publicitàries.

Una altra tipologia interessant és aquella que inclou preguntes (1.992), tant de les editorials per a estimular i connectar amb els seus possibles compradors («Quins plans tens per a hui?», «Què llegiràs hui, el Dia del llibre?») com dels usuaris particulars que sol·liciten informació («On signa llibres Xavier Bosch?») o que demanen recomanacions als seus parells («Què vos heu comprat hui?»). Hi segueixen dues categories relacionades amb aquesta, que canvien el signe d'interrogació per altres fórmules, però d'intenció i efectes semblants: *consells* (506) i *petició* (265).

D'aquest inventari es desprén que, a Twitter, en lloc de cercles socials hem de parlar d'*audiències*. Alguns estudiosos destaquen les semblances d'aquesta mena de destinatari imaginari dels tuits amb el d'altres:

Marwick and Boyd discuss the notion of the networked audience, which has elements of the writer's audience (readers in the minds of the writers) and the broadcast audience (quantities of viewers for advertising), but new traits, too. For example, Twitter users may ask their followers questions, including advice. They may read their audience's inter-exchanges in the web of followers around theirs. Maintaining status and attention with one's networked audience has to do with tweeting well, and authentically. (Rogers, 2013: 4)

Per tant, l'audiència a Twitter manté relacions amb la del lector model que l'escriptor/a té en ment quan escriu, però també amb la d'un públic d'un mitjà de comunicació, destinatari potencial d'una campanya de publicitat, per exemple. Ara, i tal com hem pogut comprovar per la temàtica dels tuits estudiats en els paràgrafs anteriors, Twitter ofereix alternatives que els mitjans tradicionals de comunicació en format paper o la televisió no tenen: la possibilitat d'intercanviar impressions amb els destinataris dels missatges (fer-los preguntes, demanar-los consell) i saber en temps real les seues reaccions al que veuen.

Així doncs, no és estrany que les empreses del sector de la comunicació hi hagen vist el potencial per la promoció dels seus productes: especialment, per exemple, els mitjans de comunicació com ara les televisions. L'estudi de Greer i Ferguson (2011) analitzava l'ús que diverses cadenes de televisió nord-americanes feien de Twitter per a la promoció de les seues marques i programes, amb un procediment i unes conclusions que podrien ser perfectament aplicables i extrapolables al cas del món del llibre. En

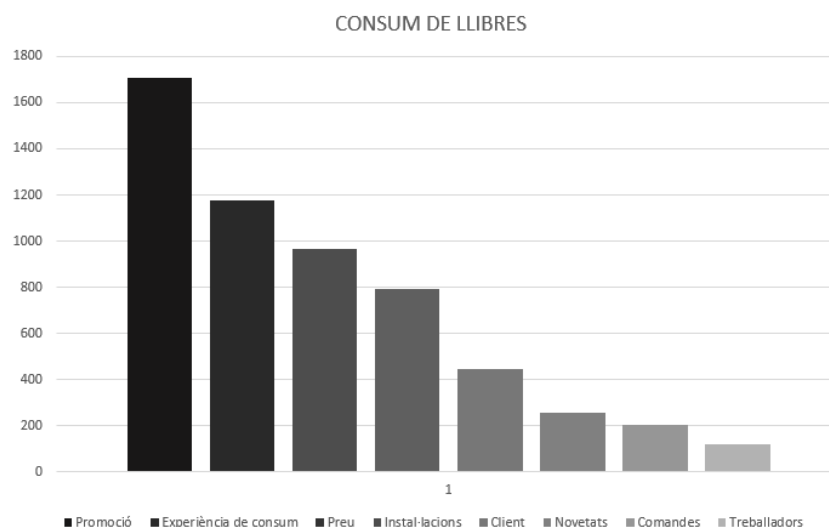
primer lloc, cridaven l'atenció sobre el fet que les televisions locals estaven perdent audiència davant un entorn mediàtic cada vegada més competitiu caracteritzat per l'augment progressiu de l'ús d'internet i dels dispositius mòbils. Això va obligar a ràdio i televisió, durant la primera dècada dels 2000, a migrar des del concepte de promoció de marca a promoció *cross-media* (Eastman et al., 2006: 16; en Greer i Ferguson, 2011: 198), que implica fer publicitat d'un mitjà particular en altres tipus de mitjans (per exemple, de la televisió a la ràdio o, en el cas que ens ocupa, a Twitter).

Aquesta migració és molt semblant a l'experimentada per la literatura i el lector que, segons Carlos A. Scolari (2016: 182), hauríem de denominar ja *translector*, aquell capaç de desxifrar una «red textual compleja formada por piezas textuales de todo tipo y ser capaz de procesar una narrativa que, como una serpiente, zigzaguea entre diferentes medios y plataformas de comunicación». Perquè justament aquesta és la matèria de què les propostes literàries infantils i juvenils del present i del futur comencen a estar fetes: el fenomen transmèdia, introduït per Henry Jenkins (2003) per a designar les històries que, d'una banda, excedeixen els límits de les pàgines impreses i passen a habitar múltiples plataformes (per exemple, passen a ser sèries, pel·lícules, curts d'animació, etc.) i, de l'altra, són punt de partida per a noves creacions que deixen de pertànyer a l'autor/a per esdevenir propietat dels fans, de l'univers *fandom*.

S'hi produeix, doncs, una mena de convergència, concepte que Jenkins (2008: 14) usa per a referir-se «al flujo de contenido a través de múltiples plataformas mediáticas, la cooperación entre múltiples industrias mediáticas y el comportamiento migratorio de las audiencias mediáticas», que condiciona profundament la nova manera d'aproximació dels joves a la literatura i també hauria de marcar-ne la difusió en el sentit contrari, des de les indústries editorials i les institucions educatives i relacionades amb el món de la lectura. El format majoritari dels tuits estudiats que, tal com assenyàvem en pàgines anteriors, incorporaven contingut multimèdia al text, no fa més que reforçar aquesta idea.

En consonància amb això, i tornant a les estratègies publicitàries desenvolupades per les cadenes de televisió nord-americanes, aquestes van trobar que els sistemes de xarxes socials els proporcionaven una connexió addicional a les seues audiències. I era Twitter la que més ràpidament creixia i demostrava ser una via important de difusió d'informació immediata. I no solament això: també podia ser una via important d'influència en l'opinió pública, segons l'estudi d'O'Connor, Balasubramanyan, Routledge i Smith de 2010 (Greer i Ferguson, 2011: 198).

L'anàlisi de les dades facilitades per Séntisis demostra que en l'àmbit de la indústria cultural i, concretament, en la promoció del llibre i la lectura, el potencial de Twitter també és innegable. De fet, entre les mencions que contenen les etiquetes del Sant Jordi 2017 destaca aquella relacionada amb el consum de llibres (vegeu gràfic 7). De 5.664 mencions, 1.710 anaven dedicades a promoure productes (en tuits enunciats per llibreries i marques, sobretot). Les ofertes d'Amazon en llibre electrònic i els concursos i altres promocions de les llibreries i les editorials per aconseguir seguidors són el més freqüent en aquesta categoria, on també sovintegen les preguntes dels usuaris en relació a *e-books* i compra en línia.

Gràfic 7. Consum de llibres.

1.176 mencions relacionades amb aquesta temàtica versen sobre l'experiència de consum dels usuaris, que expliquen com estan passant el Dia de Sant Jordi i recomanen el llibre que estan llegint o que més els ha impactat últimament, sovint amb foto adjunta (#MiRecomendación, amb 125 missatges; hi destaca el llibre *Pàtria*, de Fernando Aramburu, supervendes del Sant Jordi en espanyol i també el més esmentat a Twitter). L'etiqueta #Auto-regalo serveix per mostrar el que els usuaris s'acaben de comprar i genera, sovint, un efecte crida.

Altres subcategories temàtiques que contribueixen a dibuixar un mapa del consum de llibres en el Sant Jordi són *Preu* (966 mencions); *Client* (443 mencions); *Novetats* (256 mencions); *Comandes* (203 mencions), amb missatges d'autors i llibreries promovent descomptes i llançaments de productes i relacionant-se amb els clients potencials. *Instal·lacions* (793) se centra en la ubicació dels autors signant llibres i en la visita de la vicepresidenta del Govern, Soraya Sáenz de Santamaría, a la Diada; per últim, cal destacar una categoria menor però interessant, *Treballadors*, amb 117 mencions dedicades a fotos dels empleats de llibreries i editorials i a reflexions i queixes sobre la precarietat en les biblioteques i les llibreries espanyoles.

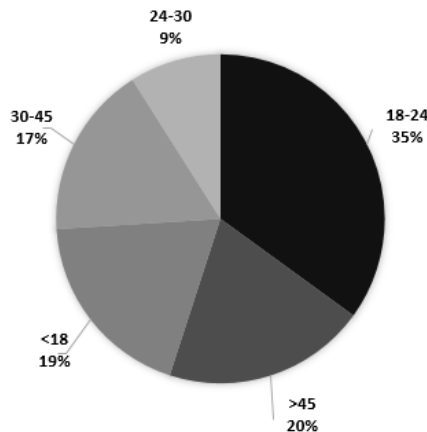
De tot el que acabem d'exposar queda clar, doncs, que Twitter és un canal fructífer per a intercanviar experiències de consum i informació relacionada amb la promoció i venda de llibres, on una part important de la conversa gira al voltant dels productes electrònics i la venda en línia. Però qui rep aquesta mena de promocions, quin tipus d'audiència predomina en Twitter? L'usen els joves, els adolescents, els adults? Un estudi dut a terme al 2010 a l'àmbit dels Estats Units (Lenhart et al., 2010; citat per Greer i Ferguson, 2011: 200) va revelar que el 73% dels joves entres 12 i 17 anys usen les xarxes socials, en comparació al 40% de la gent de 30 anys en avant. Ara bé, respecte de Twitter, el mateix estudi destacava que el 19% d'adults de més de 18 anys usava el sistema, mentre que només un 8% de joves entre 12 i 17 anys el feia servir.

La conclusió que en podem extraure és que, als Estats Units, Twitter atrau més als adults que als adolescents. La raó podria estar relacionada al caràcter distintiu que definíem abans: que actualment es basa més en la difusió o l'intercanvi d'informació que en la conversa amb coneguts que és la característica principal de les xarxes socials preferides pels joves (Miller, 2009; en Greer i Ferguson, 2011: 200). Una altra dada interessant és que hi ha més dones que homes usant Twitter, però que els homes solen tenir-hi més seguidors/es (Fox et al., 2009; Heil i Piskorski, 2009, en Greer i Ferguson, 2011: 200).

Si ens centrem, però, en l'àmbit de cultura i, encara més, en el context de la lectura juvenil, les dades d'estudis recents a l'Estat espanyol donen resultats diferents i força interessants. En el capítol de llibre «Los jóvenes y adolescentes comparten la lectura», Gemma Lluch (2017: 31–51) estudia una mostra representativa de booktubers i bloguers en català i castellà per conèixer com són, què lligen i com ho fan públic a través de blogs i canals de YouTube. Dels vint-i-dos subjectes estudiats (d'entre setze i vint-i-nou anys), setze en són dones, encara que la mateixa autora destaca que dos dels tres que tenen més èxit són homes (Lluch, 2017: 36).

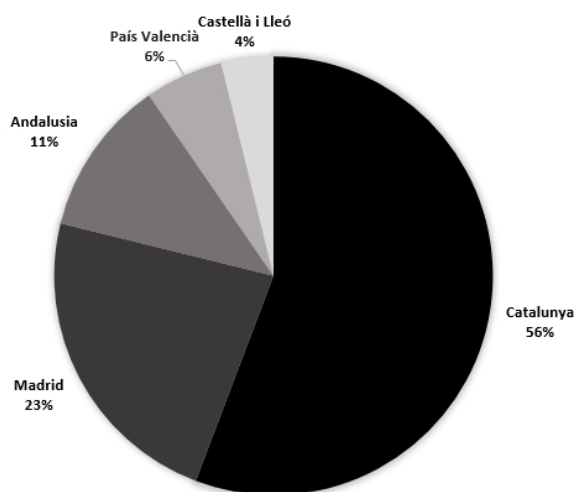
L'estudi de Lluch revela una tendència dels joves bloguers a abandonar el format escrit en favor del format audiovisual (és a dir, els blogs creats entre 2017 i 2014 han estat progressivament substituïts per canals de YouTube i vídeos) i, sobretot, a difondre el contingut que creen a través de les xarxes socials. Concretament, Lluch (2017: 43) afirma que «en la actualidad, ha aumentado el uso de Twitter, baja Facebook, se incorpora Instagram y GoodReads». Les dades que dóna a continuació no deixen espai per al dubte: «las cifras sitúan a Twitter en primer lugar (256.604), seguido de cerca por Instagram (248.660) y dejando a Facebook lejos de estas cifras (90.096)» (Lluch, 2017: 43).

L'anàlisi de les dades extretes per Séntesis respecte del Dia del Llibre 2017 aporten també algunes idees interessants. La primera, que hi ha més homes (54%) que dones (46%) fent ús de les etiquetes estudiades durant l'abril del 2017 (dades relatives a un 71% de cobertura; per tant, molt fiables). La segona, la relativa a l'ús per edats. Tot i que la cobertura, en aquest cas, és més baixa (només en un 9,5% dels casos s'ha pogut comprovar quina és l'edat de l'usuari de cada compte), la mostra és representativa perquè el nombre de perfils estudiat supera els 3.500. Així, segons el gràfic 8, la franja d'edat que més usa Twitter en un esdeveniment com aquest és la que va dels 18 als 24 (35%), seguida de dels majors de 45 (20%), menors de 18 (19%) i entre els 30 i els 45 (17%). Aquells que menys utilitzen Twitter en les condicions exposades són els que es troben entre els 24 i els 30 anys (9%).

Gràfic 8.
Distribució per edat.

GEOLOCALITZACIÓ (PERCENTATGES SIGNIFICATIUS)

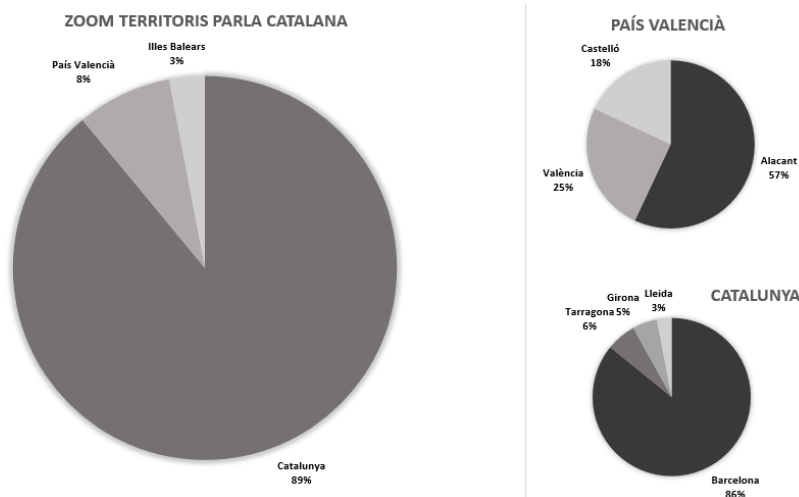
Gràfic 9. Mencions per geolocalització.

Pel que fa a la localització demogràfica (vegeu gràfic 9, amb un 67% de cobertura), les dades són molt eloqüents. La major part del trànsit de la conversa se centra, lògicament, a l'àmbit català (29%, amb 20.950 mencions i 18.300 usuaris, dels quals 6.100 són dones i 9.100 són homes). Hi segueix, contràriament al que cabria esperar si realment els territoris de parla catalana compartíem també vida cultural i literària, la Comunitat de Madrid, amb un 12% de les mencions (8.896, 8.200 d'usuaris, dels quals 2.900 dones i 3.100 homes). En tercer lloc, Andalusia, amb un 6% de les mencions (3.967, 3.700 d'usuaris, dels quals 1.300 dones i 1.500 homes). En quart lloc, ara sí, el País Valencià, amb un 3% (1.867 mencions, 1.700 usuaris, dels quals 658 dones i 748 homes). En últim lloc, Castella i Lleó, amb un 2% (1.665 mencions; 1.500 usuaris, dels quals 588 dones i 533 homes).³

En aquesta classificació general en el marc de l'Estat espanyol, les mencions a les Illes Balears són molt poques en comparació amb la resta. Només si fem un *zoom* als territoris de parla catalana (vegeu gràfic 10, amb

3 Hem inclòs només els territoris amb percentatges significatius, tot i que en altres àmbits de l'Estat espanyol també es van fer mencions de les etiquetes, encara que en proporcions molt menors.

un 67% de cobertura) podem afinar una mica les dades i extraure'n el detall: de 23.600 mencions, 20.951 (el 89%) es van fer al Principat de Catalunya, sobretot a la província de Barcelona (13.281, 86%), seguida molt de lluny per percentatges mínims a Tarragona (916, 6%), Girona (843, 5%) i Lleida (494, 3%). Al País Valencià es van fer 1.867 mencions (8%), de les quals la majoria es van produir a la província d'Alacant (690, 57%), seguida de la de València (305, 25%) i Castelló (219, 18%). Finalment, i en aquesta ocasió sí que és possible rastrejar la presència de mencions a les Illes Balears, encara que escasses: 782, un 3% de la mostra dels territoris de parla catalana.

Gràfic 10. Zoom a territoris catalanoparlants.

Per tant, podem deduir de les dades abans exposades que en relació amb l'esdeveniment estudiat només la franja d'edat entre els 24 i els 30 anys té un ús relativament baix de Twitter per a expressar les seues opinions o difondre contingut, perquè els percentatges relatius a la resta són bastant uniformes i revelen un ús generalitzat de l'eina. Sobre la distribució per sexes, el percentatge relatiu als homes és lleugerament major que al de les dones, però no en excés (tots dos percentatges es troben al voltant del 50%). Sobta comprovar, d'altra banda, que la incidència de les mencions és major a Madrid i Andalusia que, per exemple, al País Valencià, on el fet de compartir llengua i, per tant, mercat cultural hauria de comportar també un major intercanvi de comunicació i d'expansió de la indústria del llibre.

La baixa incidència de l'etiqueta a Twitter des de comptes d'usuaris localitzats al País Valencià és una dada preocupant, però encara ho és més que les dades procedents de les Illes Balears siguin tan baixes que no resulten ni tan sols significatives en l'estudi quan el marc de referència és l'Estat espanyol. El *zoom* als territoris catalanoparlants sí que revela la presència de mencions a les Illes Balears, però només representen un 3% del total. La zona de major impacte i influència és Barcelona a Catalunya; al País Valencià, en percentatges d'ús molt allunyats dels de la ciutat comtal, destaca el primer lloc del territori alacantí. Segons la conversa a Twitter, doncs, la Diada de Sant Jordi, que té un component identitari català important, té un impacte claríssim i lògic a la ciutat de Barcelona i els voltants (on té lloc el desplegament de les parades de venda de llibres i signatures d'autors), i funciona com una mena d'aparador de la tota la indústria editorial de l'Estat espanyol, tant en castellà com en català.

La influència dels usuaris professionals (i les relacions econòmiques que se'n deriven) és evident tant en el gruix de la conversa com en la geolocalització dels missatges; almenys a Twitter, no és possible rastrejar unes relacions saludables d'un desitjable mercat cultural compartit entre els territoris de parla catalana i en flux de conversa entre usuaris únics particulars. Això és especialment significatiu si atenem als rànquings dels més influents en relació als més venuts (Francés, 2018).

■ 4 Twitter i la promoció de la lectura i la literatura

Les dades d'ús per franges d'edat relatives a la Diada de Sant Jordi 2017 revelen que, tal com també documentava l'estudi de Lluch citat adés (2017: 43), sí que usen Twitter per difondre continguts o demanar informació. Ara bé, podria ser també un entorn privilegiat per a experimentar amb el fenomen literari, gràcies a les característiques que el distingeixen d'altres tecnologies de la informació i la comunicació: sobretot, la immediatesa i la brevetat. De fet, no podem estar més d'acord amb P. C. Kunze (2013) quan afirma que

Tools like Twitter empower students as writers, readers, and thinkers, and following the cues of our colleagues in fields like composition and rhetoric, we should embrace the possibilities of these digital tools to engage our students and to foster the textual, visual, and digital literacies that will make them more commercially viable in the current job market seeking strong writers and problem solvers familiar with these emerging technologies. (Kunze, 2013: 53–54)

En aquest sentit, Twitter connecta amb la mena de lector internauta i constructor de contingut i significat propi de la cultura participativa de què parlava Henry Jenkins (2008: 15), que «contrasta con nociones más antiguas del espectador mediático pasivo. Más que hablar de productores y consumidores mediáticos como si desempeñasen roles separados, podríamos verlos como participantes que interaccionan conforme a un nuevo conjunto de reglas que ninguno de nosotros comprende del todo».

Si prenem com a punt de partida aquesta nova concepció del lector constructor de significat a temps real, i ens centrem en el potencial de Twitter per a facilitar aquesta interacció entre productor i consumidor literari, podem suggerir l'aplicació de tècniques de taller literari (o d'experimentació amb la literatura, que fa molt de temps que s'usen a les aules presencials) a l'entorn virtual que ofereix Twitter.

Un primer grup d'iniciatives tindria a veure amb la creació de perfils que representen una identitat: per exemple, la d'escriptors/es ja desapareguts que els hereus o les fundacions que els representen usen per a gestionar-ne el llegat i la memòria, com ara @MaMMarcal, conduït per la Fundació Maria Mercè Marçal. O bé la tècnica del *roleplaying* (Kunze, 2013: 57), en què els estudiants es posen en la pell dels personatges i piulen d'acord amb el que consideren que ells o elles dirien o farien. S'hi poden comentar escenes o passatges de les obres o traslladar-los a altres contextos o històries, fins i tot al món actual. Aquesta seria una idea molt en la línia de les creacions transmèdia o els universos *fandom*, on els personatges cobren vida de la mà dels fans de les històries originals.

També podríem situar entre aquestes estratègies algunes que són de difusió d'obres literàries, com en el cas de la novel·la *Vampira. Ser o no ser, aquest és el dilema* (2016), de la valenciana Gemma Pasqual, que es va unir a Twitter amb el perfil @VampiraSer al juny de 2016 i a data de 25 de gener de 2018 té 4.824 seguidors. La trilogia d'aquesta escriptora protagonitzada per Xènia (*Xènia, tens un WhatsApp*, 2014; *Xènia, #KeepCalm i fes un tuit*, 2015; i *Xènia, estimar NO fa mal*, 2016) que, a Twitter, dialoga amb els seus 7.872 seguidors amb el perfil @XeniaWhatsapp des del 2014, ha esdevingut, segons el mateix perfil, un *best-seller*, amb més de 60.000 exemplars venuts (tuit fixat a data del 14 d'agost de 2017).

Una altra possibilitat seria fer una adaptació (Kunze, 2013: 56) d'un fragment (un capítol, una escena, una estrofa, etc.) al format breu propi del context tuit. Ajuda a treballar competències com la capacitat de síntesi (que és el gran tret distintiu del mitjà). El resultat pot esdevenir una mena de poema en prosa, i donar lloc a comparacions amb el gènere poètic, que

també es caracteritza per la capacitat de condensació. Igualment, es podrien fer preqüeles o seqüeles (Kunze, 2013: 57) d'una determinada obra literària en una sèrie de tuits (organitzats en fils, per exemple), que permetera al lector imaginar els esdeveniments que precediren o seguiren els fets d'una determinada obra. Finalment, com a espai per compartir experiències i opinions pròpies, és un fòrum ideal per a fer lectures compartides, acompanyades o no de citacions breus en lletra o fotografia.

De fet, les xarxes socials (i, en especial, Twitter), ja fa temps que són espai de difusió de continguts de promoció de la literatura creats per professionals de l'ensenyament. En el capítol «*El Quijote o Tirant lo Blanc* entre blogs y Google Maps», Lluch, Esteve, Calvo i Monar (2017: 56–77) estudien diversos blogs de docents que destaquen per compartir pràctiques col·laboratives virtuals de lectura d'un clàssic, i troben que

La red social principal para compartir contenidos es Twitter; de hecho, todos tienen un perfil profesional con el nombre del blog, por lo que generalmente los comentarios están relacionados con los contenidos que publican y, por tanto, con su trabajo. (Lluch et al., 2017: 64)

Per tant, en aquests casos, Twitter funciona com a corretja de distribució i difusió de continguts de promoció de la lectura i per compartir experiències docents relacionades amb la didàctica de la literatura.

Una altra experiència curiosa pel que fa a la difusió dels clàssics és el fenomen #*Dante2018*, etiqueta esdevinguda viral a iniciativa de l'investigador argentí Pablo Maurette, qui convidava la comunitat tuitera a dedicar els cent primer dies de 2018 a re/llegir els cent cants de la *Divina comèdia*. El que té d'especial la ràpida expansió d'aquesta iniciativa durant el mes de gener de 2018 és que combina dos factors que no solen anar de la mà: tal com nota Jorge Carrión (2018), la viralitat de l'etiqueta és «al mismo tiempo popular y muy especializada». És a dir, experts en l'obra de Dante (estudiosos, traductors) i lectors anònims s'agermanen a la xarxa per comentar la seua experiència d'aproximació al clàssic, i trauen a la palestra qüestions com l'obligació de l'Acadèmia de transitar els nous viaranyos d'aproximació a la societat, o el paper ambivalent de Twitter, que igual serveix d'aixopluc de judicis sumaríssims d'urgència com de fòrum on «es posible trabajar colectivamente por otros usos y hábitos en esa dimensión pixelada que ya nos parece tan familiar e íntima como la física» (Carrión 2018). Gaudint la literatura de Dante, doncs, a Twitter es produeixen «formas en que las inteligencias colectivas, enjambres en sintonía, no avan-

cen por autopistas oscuras, sino hacia ese camino que sale del infierno, para “ver las cosas bellas”, para que contemplemos de nuevo “las estrellas”» (Carrión 2018). Aquest fenomen i d’altres semblants marquen una tendència i estableixen una realitat: que Twitter es consolida com un marc ideal per a assajar nous formats de promoció de la literatura i la lectura i que ni l’Acadèmia ni la indústria del llibre en poden restar aliens.

■ 5 Conclusions

Twitter, més que una xarxa social, ha esdevingut, a hores d’ara, un mitjà de comunicació. Permet difondre i promoure informació a més velocitat que per qualsevol altra via, i no deixa de créixer en nombre d’usuaris. El nou lector del segle XXI (actor, internauta, translector) s’hi troba còmode, i és terreny abonat també per a la promoció de continguts transmèdia. Els mitjans de comunicació i el món periodístic ja s’han transformat al seu ritme; la indústria editorial i de promoció de la literatura també comença a entendre el seu potencial. Les dades rastrejades per Séntisis demostren l’enorme impacte de Twitter en esdeveniments culturals de difusió de la literatura i promoció de la lectura, com el Dia del Llibre, el Sant Jordi de 2017, i dibuixen un mapa interessant, que podríem resumir en les idees següents: que l’ús del castellà en relació amb aquest esdeveniment és majoritari, tot i que la desproporció minva si fem *zoom* als territoris catalanoparlants, fins a quedar-se en un 60% *vs.* 40%. La zona de major ressò és Barcelona i els seus voltants, sobretot durant el dia 23 d’abril i un parell de dies abans i després. Les xifres d’incidència al País Valencià i les Illes Balears són baixes (en té més a Madrid, per exemple). Hi predominen els homes davant de les dones (en una proporció 60% *vs.* 40%, més o menys) i els missatges amb contingut multimèdia que difonen o demanen informació (on destaca, per exemple, la promoció publicitària o la que versa sobre llibres electrònics i venda en línia); els comptes professionals són els més actius i els més retuitejats (per tant, els més difosos i de més impacte). Hi ha un ús generalitzat de l’eina segons totes les franges d’edat, excepte en la que va dels 24 als 30 anys, on la incidència és més baixa. Això inclou els menors de 18 anys, que s’ha demostrat que usen Twitter amb solvència, sobretot per a compartir experiències de lectura en la xarxa (bibliotubers i bloguers).

Si Twitter es revela com una via interessant d’aproximació immediata al lector i de contacte recíproc entre aquest i els actors del món professional del llibre, també és un terreny fèrtil per a l’experimentació literària, que

transforma el receptor en agent, molt en consonància amb la mena d'inter-nauta o translector immers en la cultura participativa de què parlava Jenkins (2008). Tècniques com l'adaptació, el *roleplaying*, la creació de perfils ficticis o el taller literari amb la invenció de preqüeles o seqüeles poden ser molt fructíferes en un context com Twitter, caracteritzat per la condensació expressiva i la immediatesa, que ja ha donat exemples de viralització com l'etiqueta #Dante2018. ■

■ Bibliografia

- Anber, H. / Salah, A. / Abd El-Aziz, A. A. (2016): «A Literature Review on Twitter Data Analysis», *International Journal of Computer and Electrical Engineering* 8:3, 241–249.
- Carretero, N. (2017): «280 caracteres: ¿por qué nos hace esto Twitter?», *El País*, 11-11-2017, <https://elpais.com/tecnologia/2017/11/10/actualidad/1510305765_226811.html> [25-01-2018].
- Carrión, J. (2018): «#Dante2018 o la utopía de las redes sociales», *New York Times*, 21-01-2018. <www.nytimes.com/es/2018/01/21/dante2018-infierno-redes-sociales/?smid=tw-share-es> [31-01-2018].
- Greer, C. / Ferguson, D. A. (2011): «Using Twitter for Promotion and Branding: A Content Analysis of Local Television Twitter Sites», *Journal of Broadcasting & Electronic Media* 55:2, 198–214.
- Cruces, F. (ed.) (2017): *¿Cómo leemos en la sociedad digital? Lectores, booktubers y prosumidores*, Madrid: Ariel / Fundación Telefónica.
- Francés, M. A. (2018): «Twitter como herramienta de promoción de la lectura», en: Lluch, G. (ed.): *Claves para promocionar la lectura en la red*, Madrid: Síntesis, 46–63.
- Jenkins, H. (2003): «Transmedia Storytelling». *Technology Review* 15, <www.technologyreview.com/s/401760/transmedia-storytelling/> [25-01-2018].
- (2008): *Convergence culture. La cultura de la convergencia de los medios de comunicación*, Barcelona: Paidós (orig. anglés: *Convergence Culture. Where Old and New Media Collide*, New York: New York University Press, 2006).
- Kunze, P. C. (2013): «To Tweet or Not to Tweet: Using Twitter in the Literature Classroom», *Teaching American Literature: A Journal of Theory and Practice* 6:1, 53–60.

- Lluch, G. (2017): «Los jóvenes y adolescentes comparten la lectura», in Cruces (ed.), 31–52.
- / Esteve, A. / Calvo, V. / Monar, M. (2017): «*El Quijote* o *Tirant lo Blanc* entre blogs y Google Maps», in Cruces, (ed.), 55–77.
- Rogers, R. (2013): «Debanalizing Twitter: the transformation of an object of study», in: Davis, H. et al. (eds): *WebSci 2013: Proceedings of the 5th Annual ACM Web Science Conference*, New York: ACM, 356–365.
- Scolari, C. A. (2016): «El translector. Lectura y narrativas transmedia en la nueva ecología de la comunicación», in: Millán, J. A. (ed): *La lectura en España. Informe 2017*, Madrid: Federación de Gremios de Escritores de España, 175–188.
- M. Àngels Francés Díez, Universitat d'Alacant, Departament de Filologia Catalana, Campus de Sant Vicent del Raspeig s/n, E-03690 Alacant, <angels.frances@ua.es>.

Els booktubers en català. Un constructe virtual?

Gemma Lluch (València)

Summary: The research presented in this paper discusses booktubers who use Catalan in their channels, the spaces that they create, the books that they recommend and the language that they use. Studies that fall within this research use the term “booktuber” to identify teenagers or young people who use YouTube’s tools to make reading recommendations to their peers, something that always takes place on the side lines of channels and initiatives led by school administrations, librarians and institutions related to reading. The findings of the investigation confirm that the phenomenon of “Catalan (-language) booktuber” is not a reality but a virtual construct created by institutions and the press.

Keywords: Reading, virtual reading, public epitext, booktuber, reading promotion ■

Des del 2011, noies i nois entre els 12 i els 25 anys han construït escenaris de lectura virtual en castellà i en català.¹ Al llarg dels anys, han dissenyat i escrit als blogs, han obert les seues habitacions al món a través dels canals de YouTube² per mostrar-ne les llibreries i recomanar les lectures que els agradaven o han convertit la lectura en imatges d’Instagram. A més, han compartit tota la informació elaborada a través dels mitjans socials, preferentment, a Facebook, Tuenti i, finalment, a Twitter.

Alguns preferien utilitzar els fòrums de lectura, com el creat el 2003 per Laura Gallego; el Què llegeixes?, creat i administrat per la Institució de les Lletres Catalanes des del 2005 o l’anomenada «comunitat de lectors» Goodreads, una aplicació de catalogació social de llibres a través de diferents etiquetes creada el 2007 i que Amazon va comprar el 2013.

- 1 Article elaborat en el marc del projecte d’investigació «Los espacios virtuales para la promoción del libro y la lectura. Formulación de indicadores para evaluar su calidad y efectividad» FFI2015-69977-R (MINECO/FEDER), Proyectos I+D+I del Programa Estatal de Investigación, Desarrollo e Innovación. Ministerio de Economía y Competitividad de España. Convocatòria 2015.
- 2 Aquest lloc d’internet on poden penjar-se i compartir-se vídeos va ser creat el 2005 i adquirit per Google el 2006.

En l'actualitat, els qui més èxit tenen són els booktubers. Els estudis que se situen en el marc d'aquesta investigació (Sorensen i Mara, 2013; Jeffman, 2015; Pates, 2015; García Galera & Fernández Muñoz, 2016; Lluch, 2017) utilitzen el terme per identificar l'adolescent o jove que utilitza les eines del lloc web YouTube per recomanar-ne lectures als iguals, sempre al marge dels canals i de les iniciatives de l'administració escolar o bibliotecària i de les institucions relacionades amb la lectura.

La investigació que presenta aquest article analitza els booktubers que majoritàriament utilitzen el català en els seus canals, els espais de comunicació que creen, els llibres que hi recomanen i el llenguatge que hi utilitzen. L'estudi avança i aprofundeix la recerca del projecte d'investigació de la Fundación Telefónica³ publicada en el llibre dirigit per Francisco Cruces *¿Cómo leemos en la sociedad digital? Lectores, booktubers y prosumidores*; concretament, el capítol «Los jóvenes y adolescentes comparten la lectura» (Lluch, 2017).

■ 1 Dels blogs als booktubers

L'objecte d'anàlisi de la investigació de Lluch (2017) van ser els blogs i els canals de YouTube dedicats a la lectura i administrats per joves i adolescents. Ara bé, encara que l'objectiu principal era conèixer el tipus de lectura que compartien i com la presentaven, l'estudi també va respondre a dues preguntes relacionades: *a)* com són les noies i nois que els administraven; concretament, quina edat tenien, per què compartien la lectura en els mitjans socials, què llegien, com aconseguien els llibres, què és el primer que els cridava l'atenció d'un llibre o quines relacions mantenien a Internet al voltant de la lectura; i *b)* com eren els espais que administraven i construïren, com havien evolucionat en els últims anys i quines diferències hi havia entre els que feien servir el castellà i el català.

A continuació, s'hi detalla el mètode d'investigació ja que la recerca actual se situa en el mateix paradigma. Així doncs, s'hi va utilitzar un mètode d'anàlisi quantitativa, qualitativa i, finalment, discursiva. Concretament, s'hi va emprar el qüestionari entrevista a través de la plataforma de Google-Docs per conèixer quatre dimensions dels subjectes: perfil, tipologies de lectura, identitats i relacions. L'anàlisi quantitativa i la descripció densa aportaren dades sobre el tipus de blogs i de canals de YouTube que disse-

3 Projecte «Maneras de leer. Diversidad y transformaciones de la lectura en el siglo XXI», Fundación Telefónica, direcció Francisco Cruces (UNED), 2015–2016.

nyaven, de continguts que allotjaven, d'etiquetes amb les quals classificaven el contingut i les xarxes socials a través de les quals el compartien.

La selecció de la mostra va ser doble: les recomanacions de professionals i les mètriques (més seguidors i visualitzacions); en aquest cas, el tall per a seleccionar els canals de YouTube s'hi va establir en un mínim de 50.000 seguidors. Òbviament, aquest criteri no es va poder aplicar als espais en català; així doncs, s'hi van escollir els cinc únics llocs actius. Després, s'hi seleccionaren els posts i vídeos publicats entre l'1 de gener de 2015 al 15 de setembre de 2016. Per obtenir-ne una mostra aleatòria, s'hi va utilitzar la metodologia de la setmana construïda (Krippendorff, 1990) adaptada al context d'investigació; concretament, la selecció estava formada pel post o vídeo de la primera setmana del primer mes, la segona del segon i, així, successivament.

La conclusió principal de la investigació (Lluch, 2017) demostrava el canvi de paradigma que s'ha produït en la lectura d'adolescents i joves en l'actualitat. Les conclusions parcials destacaven les transformacions següents: en primer lloc, la substitució dels mediadors adults com els crítics literaris, els educadors, bibliotecaris o els intel·lectuals (Lluch, 2016) pels anomenats *influencers* o influenciadors. Aquest terme s'utilitza especialment en el món del màrqueting i les xarxes socials per nomenar aquelles persones, transformades en marques virtuals, l'opinió de les quals influeix en el comportament d'altres persones.

En segon lloc, el canvi del tipus de lectura que consumeixen i la forma d'obtenir-ne els llibres. Les conclusions de la investigació mostren que en els 48 posts analitzats dels blogs, 34 recomanaven llibres traduïts i, encara que s'hi repetien pocs títols, pràcticament tots eren novetats de literatura juvenil. La dada no variava en els blogs escrits en català o castellà. En el cas dels llibres comentats en els canals de YouTube, la tendència augmentava en 13 punts ja que dels 459 llibres comentats o presentats, 383 eren traduccions de l'anglès i la majoria dels llibres en castellà que comentaven estaven escrits pels companys booktubers.

Pel que fa a la forma d'obtenir-los, la tendència majoritària mostrava el pas de la forma tradicional a través del préstec bibliotecari o la compra a la petita llibreria on existeix la mediació d'un adult especialitzat, a la plataforma de venda virtual Amazon. Aquest canvi és molt significatiu ja que s'han reemplaçat els espais tradicionals on habitualment es practica la lectura, com l'escola i la biblioteca, per la xarxa. O dit amb altres paraules, els lectors adolescents i joves atrets pels *influencers* s'han mutat dels edificis de maons al núvol o de les estructures fixes a les estructures líquides.

Així doncs, la investigació ha mostrat com els adolescents i joves amb els tuits, els blogs, els canals de YouTube o amb Instagram han transformat la manera de llegir, de relacionar-se amb la lectura i amb els llibres. Han sabut crear un espai de comunicació, de conversa social, que alhora és un espai de relació, de joc i de diversió. Espais que alberguen gèneres textuals diversos i on els lectors participen per recomanar, descobrir, comentar, elogiar o criticar, jugar o competir.

Com a conseqüència, la lectura deixa de ser un acte privat, silenciós i individual que els aparta del que els interessa: el contacte amb els iguals. En canvi, han sabut crear un entorn que uneix llibres i amics, històries i xerrada, lectura i diversió i ens torna al que va ser, en un passat no molt llunyà, la lectura: un acte públic i compartit.

Aquest fenomen el situem a Espanya, en castellà, el 2003, amb la creació dels fòrums de Laura Gallego, ja que la investigació ha demostrat que aquest espai es va transformar en l'«escola» dels bloguers i dels booktubers. La comunitat virtual que els adolescents van crear va passar al món analògic amb les trobades presencials que ells mateixos, sense cap ajuda d'editorials o d'institucions, organitzaren, com per exemple la Blogger Lit que es va iniciar el 2010. El 2015, aquesta experiència es va traspasar a l'àmbit català amb les Trobades de Joves Lectors, encara que en aquest cas, han estat organitzades i liderades des de les institucions públiques, com la Institució de les Lletres Catalanes.

■ 2 El constructe dels booktubers en català

El fenomen «booktuber català» està present al món virtual unit al concepte conegut amb les etiquetes «#JovesLectors» i «#JovesLectorsCatalans». Però la hipòtesi de partida d'aquesta investigació (si ens situem en el paradigma que han creat les investigacions citades en l'apartat anterior) és que aquests conceptes s'aproximen més a un constructe virtual, creat per les institucions i la premsa, que a una realitat.

Aquesta hipòtesi ha anat construint-se durant el procés de recerca dels canals de YouTube que havien de conformar el corpus d'anàlisi d'aquesta investigació, ja que les estratègies de cerca de canals de BookTube utilitzades en Lluch (2017) van resultar inútils perquè els resultats van donar només quatre canals. Per confirmar-ne la dada, s'hi va ampliar la revisió amb un examen seqüencial dels elements del conjunt de dades virtuals per trobar aquells que tenen la propietat de canal de YouTube que comenta

llibres en català i va confirmar la dada anterior, amb les particularitats que comentarem més endavant.

Concretament, s'hi va ampliar la cerca seguint els passos següents: s'hi ha realitzat diferents exploracions a través dels cercadors i dels mitjans socials amb els termes «booktuber» i «booktuber [en] català». A continuació, s'hi ha aplicat el filtre de tria dels termes anteriors, s'hi ha ajustat el període de temps entre gener de 2016 i octubre de 2017 i, posteriorment, s'hi ha triat manualment els resultats a partir de la lectura de les entrades per seleccionar només aquelles que dediquen almenys dues línies a comentar aspectes sobre els booktubers. Finalment, s'hi ha analitzat les diferents entrades.

La presentació dels resultats s'hi classifica en quatre grups: l'entrada de Viquipèdia, el lloc web Youtubers.cat, les entrades generades per les institucions i, un quart grup, de les entrades de la premsa virtual.

El primer resultat analitzat és l'entrada de Viquipèdia⁴ que descriu la història del fenomen amb el text següent: «Etna Miró Escobar va presentar al seu blog literari Viajera de libros, el 26 de novembre del 2014, una iniciativa anomenada “Jo parlo català” amb l'objectiu de “començar a fomentar la nostra llengua a Blogger” i així identificar-se entre els mateixos membres a la blogosfera. Tanmateix, suggeria crear un grup de WhatsApp i, de tant en tant, fer trobades. El projecte va tenir tant èxit que finalment es va obrir el xat grupal a l'aplicació i, conseqüentment, es fundà el grup de Joves Lectors Catalans, el 28 de desembre del mateix any». L'anàlisi de l'entrada informa que el blog citat, Viajera de libros, està escrit en castellà i en català i, a més, en l'actualitat està inactiu. La informació de la resta de l'entrada està dedicada a referenciar les Trobades de Joves Lectors que organitza la Institució de les Lletres Catalanes i el portal web Què Llegeixes?, de la mateixa institució. Per tant, la informació lliga aquest terme a una activitat organitzada per una institució de l'administració catalana relacionada amb la lectura.

El web Youtubers.cat es presenta de la manera següent: «neix de la necessitat de donar a conèixer i fer promoció dels canals dels youtubers en català. La llista de youtubers en català intentarà ser un reflex el més precís possible d'aquesta comunitat, oferint també estadístiques generals de tot el

4 L'entrada va ser creada el gener de 2016 i modificada, per darrera vegada, el 21 juliol de 2017; amb tot, encara avisa que «aquest article pot no complir els criteris generals d'admissibilitat». Pot consultar-se en l'enllaç <<http://ir.uv.es/XNYhWd6>> [23.10.2017].

conjunt».⁵ El lloc documenta 186 canals de YouTube que utilitzen el català, dels quals només 90 estan actius i on només inclouen Recomanacions de Llibres com a canal que parla de llibres. I els canals inactius (aquells que no tenen activitat en els darrers tres mesos) són Perduts entre llibres, Paper i Píxels i MartaBotetBorràs.

Els resultats generats per les institucions, majoritàriament, porten al lloc web Què Llegeixes?, de la Institució de les Lletres Catalanes. Pràcticament tots poden agrupar-se en dos temes: *i*) les Trobades de Joves Lectors, referides en l'entrada de Viquipèdia, i *ii*) el Marató de recomanacions,⁶ que forma part de les Trobades.

En el primer cas, s'hi ha analitzat el programa de les tres trobades celebrades, en concret, les persones que hi participaven i les notícies que ha generat l'esdeveniment a Internet. Els resultats mostren una disfunció ja que l'anàlisi dels programes no verifica la informació compartida als mitjans socials o a la premsa. Dit en altres paraules, Twitter o Facebook identifiquen molts dels assistents com a booktubers, però l'anàlisi concreta dels perfils demostra que només ho són dues persones. En el segon cas, el lloc web Què Llegeixes allotja els vídeos resultants d'un dels actes de les Trobades, l'anomenat Marató de recomanacions, en el qual els assistents a les Trobades recomanen un llibre als lectors davant d'una càmera. El web etiqueta aquests vídeos amb la paraula «booktuber» per a classificar aquests documents audiovisuals; però, segons la terminologia que utilitza la investigació sobre el tema, cap d'ells té aquesta categoria.

Per analitzar les notícies que diferents mitjans de comunicació virtuals de l'àmbit lingüístic català han publicat en els darrers dos anys sobre els booktubers, s'hi ha fet una selecció de cinc diaris. S'hi han aplicat els criteris de cerca del període temporal però restringint-ne el terme exclusivament al de «booktuber». A continuació, s'hi ha descartat les notícies no relacionades amb el tema i, finalment, n'hem obtingut 22 notícies.

El resultat de l'anàlisi del contingut ha estat el següent: 14 notícies que inclouen el terme «booktuber» informen d'activitats realitzades en diferents actes oficials relacionats amb el llibre i organitzats per institucions com ara les biblioteques, la Institució de les Lletres Catalanes, els editors o llibreters; les altres vuit presenten el fenomen i el comentem en relació amb la promoció de la lectura. De les 22 notícies, 16 citen exemples de book-

5 L'última actualització del lloc, en el moment de la consulta, era de 20.10.2017; <<http://ir.uv.es/rpHOQW7>> [23.10.2017].

6 Pot consultar-se en <<http://ir.uv.es/74yG4Ub>> [23.10.2017].

tubers però d'aquests set publiquen exclusivament en castellà, mentre que set notícies informen únicament de l'activitat de la booktuber Marta Botet; per últim, una notícia del canal Les paraules de Mixa i una altra menciona un booktuber que, tot i que ha publicat en català, manté el canal inactiu des de maig de 2016.

Per la importància del mitjà, s'hi ha analitzat de manera separada el web de la Corporació Catalana de Mitjans Audiovisuals. En aquest espai, la cerca de notícies utilitzant els mateix criteris ha proporcionat 22 resultats; l'anàlisi manual ha conclòs que tres notícies es dediquen a la booktuber Marta Botet i la resta enllaça amb la secció que ella té al programa «El Suplement».

Com hem dit, aquesta primera fase de l'anàlisi va ser dissenyada per a obtenir-ne un corpus d'anàlisi fiable. Però els resultats han demostrat la dificultat per a conformar-lo ja que només existeixen quatre canals actius⁷ i alhora han confirmat la hipòtesi inicial: el fenomen «booktuber [en] català» és un constructe virtual creat majoritàriament per les institucions catalanes dedicades a la promoció de la lectura i de la literatura.

Curiosament, el constructe no només és una presència contínua en els mitjans de comunicació catalans, en els webs de les institucions o en els mitjans socials com Facebook o Twitter, sinó que també forma part de les creences dels administradors dels canals analitzats. En el Focus Group virtual realitzat durant la investigació és una constant l'afirmació «cada vegada hi ha més booktubers en català», però quan s'hi demana que concreten o que hi aporten dades sobre aquests canals, només se citen canals amb una producció quasi nul·la (d'un vídeo a set) o productes d'iniciatives lligades a les biblioteques (com els vídeos que enregistren els clubs de lectura o dels concursos proposats) i que no mantenen un canal de YouTube amb personalitat pròpia.

També forma part d'aquesta entitat mental la diferència existent entre Catalunya (tot i que caldria concretar que l'àrea geogràfica dels administradors queda reduïda a la ciutat de Barcelona) i el País Valencià: «em vaig adonar de l'abisme que hi ha entre Catalunya i el País Valencià, ja que la situació de la llengua no és la mateixa allà que ací». Les dades de la Taula 2 (pàg. 41) mostren que dels quatre canals que estan actius en el moment de la investigació, dos són de Barcelona i els altres dos de dues ciutats del País Valencià i, a més, el més antic és del País Valencià.

7 En el moment de la investigació: novembre 2017.

Aquesta disfunció entre la realitat de les dades resultants de l'anàlisi i la idea que s'ha transmès a través dels mitjans socials, fins a crear un constructe assumit majoritàriament, ha dificultat enormement la primera fase de la investigació: la construcció del corpus d'anàlisi. Però, alhora, l'examen seqüencial dels elements del conjunt de dades virtuals que s'hi ha trobat per configurar el corpus de la investigació ha originat la primera conclusió de la investigació: el fenomen «booktuber [en] català» és un constructe virtual, creat per les institucions i la premsa, i no una realitat.

■ 3 La dificultat d'establir un corpus d'anàlisi

En la introducció s'ha definit l'objectiu de la investigació: analitzar els booktubers que majoritàriament utilitzen el català en els seus canals, els espais de comunicació que creen, els llibres que hi recomanen i el llenguatge que hi utilitzen. En Lluch (2017) s'analitzaren dos canals en català i l'anàlisi mostrava que compartien el patró castellà i anglosaxó amb una diferència fonamental: la relació que mantenien amb les editorials i les institucions catalanes. Aquesta presència apareix en el nombre de posts amb forma de crònica d'activitats de promoció de la lectura en les quals ells són protagonistes dels actes organitzats per les institucions, la inclusió de fotografies o entrevistes amb càrrecs de l'administració, editors o llibreters o en el tipus de seguidors que tenen, ja que una part important són adults lligats al món del llibre. Les dades mostren com, mentre els vídeos en castellà de la llista «Crònica» relaten presentacions de llibres, autors o altres esdeveniments als quals acudeixen com a espectadors; els de català, majoritàriament, són cròniques d'actes institucionals organitzats per a ells o on ells són els protagonistes. De la mateixa manera, la llista «Col·laboracions» s'aprofita sobretot per presentar o entrevistar autors, editors o representants de les institucions públiques catalanes.

Així doncs, amb la finalitat d'aprofundir en el coneixement dels espais en català, aquest article replica la investigació de Lluch (2017), utilitzant-ne la mateixa metodologia, per aprofundir l'anàlisi dels dos canals analitzats prèviament i ampliar-ne el corpus amb tres canals nous. La Taula 1 (pàgina següent) recull les unitats i les tècniques d'anàlisi i els tipus de dades resultants.

A partir de les cerques realitzades en l'apartat anterior, el corpus el conformen cinc canals; per la diversitat i disponibilitat dels administradors i dels seus espais no s'hi ha pogut aconseguir una uniformitat de dades. Així

Unitat d'anàlisi	Tècnica d'anàlisi	Dades
3 administradores de canals de YouTube 1 administradora d'un blog	Anàlisi descriptiva a partir d'una entrevista-qüestionari detallada en GoogleDocs Focus Group virtual	Perfil, lectures, identitats, relacions i opinions sobre el fenomen
5 canals de YouTube	Anàlisi quantitativa i descripció densa	Espais, etiquetes, mitjans socials
294 vídeos de YouTube	Anàlisi quantitativa, descripció densa i discursiva	Tipus de lectura recomanada

Taula 1. Unitat, tècnica i dades de l'anàlisi.

doncs, la Taula 2 recopila les unitats d'anàlisi treballades: sobre les dades dels administradors, només tres dels cinc administradors han realitzat l'entrevista i han participat en el Focus Group, aquesta dada crida l'atenció perquè en Lluch (2017) tots els booktubers contestaren immediatament i hi participaren d'una manera molt activa. Sobre les dades dels espais i de les lectures recomanades als posts, cal tenir en compte que un dels canals està inactiu des de la Diada de Sant Jordi; un altre va iniciar-se en el 2016 i l'altre en el 2017, com indica la Taula 2.

S'hi ha incorporat l'administrador d'un blog que va participar en la investigació anterior per tenir la perspectiva d'un subjecte que ha optat per mantenir-lo i no transformar-lo en canal audiovisual, quan aquesta és la pràctica generalitzada.

	<i>Dades administradors</i>	<i>Dades sobre els espais i els posts</i>
BOOK_01	No	01-2015 fins 10-2017
BOOK_02	No	01-2015 fins 05-2016
BOOK_03	Sí	02-2016 fins 10-2017
BOOK_04	Sí	07-2017 fins 10-2017
BOOK_05	Sí	01-2015 fins 10-2017
BLOG_01	Sí	—

Taula 2. Dades sobre les unitats d'anàlisi.

■ 4 Els resultats de l'anàlisi

Les dades dels cinc canals que conformen el corpus apareixen a la Taula 3. La diferència amb els canals en castellà és notable, ja que un canal amb un èxit mitjà en castellà supera àmpliament els 50.000 seguidors. El primer que es va obrir ho va fer el 14 setembre 2011, un canal valencià, seguit d'un altre català que penja el primer vídeo l'1 de gener de 2012; els altres tres són molt més recents.

	<i>Data d'inici</i>	<i>Seguidors</i>	<i>Vísites</i>	<i>Vídeos</i>
BOOK_01	1 gener 2012	1.792	125.203	125
BOOK_02	27 juny 2014	383	17.787	41
BOOK_03	23 febrer 2016	65		26
BOOK_04	25 juliol 2017	63	1.281	14
BOOK_05	14 setembre 2011	490	18.296	88

Taula 3. Dades sobre el corpus [26.10.2017].

	<i>Facebook</i>	<i>Twitter</i>	<i>Instagram</i>
BOOK_01	406	1.698	244
BOOK_02	No	No	No
BOOK_03	No	1.483	No
BOOK_04	266	No	364
BOOK_05	500	1.280	244

Taula 4. Seguidors en els mitjans socials [26.10.2017].

Com és habitual, tots utilitzen les xarxes socials per compartir-ne els vídeos. El mitjà social preferit és Twitter, seguit de Facebook i menys d'Instagram (Taula 4). Les investigacions sobre com utilitzen els adolescents i joves els mitjans socials (Lluch, 2014; García-Roca, 2016) destaquen que es practica la transhumància d'eines i d'instruments virtuals, és a dir, canvien o utilitzen diferents mitjans ajustant-ne l'ús a les seves necessitats, gustos i moments. Òbviament, els lectors no són aliens a aquests canvis i en els últims anys han passat de l'escriptura a la imatge, concretament, han substituït l'escriptura en els blogs i els fòrums per l'audiovisual en els canals de YouTube o Instagram; de fet, tots cinc van començar amb el blog però només el manté actiu un administrador. Aquesta pràctica de transhumància també s'observa en l'ús de les xarxes socials ja que han anat passant de Facebook a Twitter.

De nou, una altra diferència que defineix aquests canals és el tipus subscriptor dels canals de YouTube i de seguidor o *follower* en les xarxes socials. L'anàlisi mostra un conjunt de trets repetits: adults, majoritàriament dones, amb professions lligades al món del llibre i la lectura com editors, llibreters, bibliotecaris o gestors culturals. Així doncs, no és estrany que tres dels quatre administradors entrevistats declaren que col·laboren habitualment amb editorials i llibreries i que aquestes els envien llibres per recomanar-los o que siguin invitats en les activitats organitzades per les institucions com les setmanes del llibre català, la Diada de Sant Jordi, etc.

Els resultats de l'anàlisi dels espais coincideix amb l'opinió dels administradors: «Des de la meua experiència, pense que el fenomen booktuber en català està sent més una iniciativa des de dalt que des de baix (els lectors). Jo mateixa em vaig decidir a començar, entre d'altres factors, arran d'un projecte que [una editorial] llançà precisament per a això, per al foment de la lectura i de la participació al web» o «Ara per ara, la meua recompensa per col·laborar amb editorials i institucions és una pila de llibres genials, sumats a experiències increïbles amb gent fantàstica i un ressò mediàtic que no m'hauria imaginat pas».

Tot i que la llengua majoritària en la qual treballen és el català, també usen el castellà i l'anglès; de manera similar, també recomanen llibres en les tres llengües. La tria de la llengua en els espais que administren ha estat un dels temes centrals del Focus Group; les raons que addueixen per triar-ne una o altra són similars: «jo crec que per escollir la llengua dels nostres blogs o canals senzillament hauríem de pensar en quina ens sentim més còmodes expressant-nos (o triar més d'una!)»; «es tracta de sentir-te identificat amb qui publica el contingut i en el cas dels territoris de parla catalana, és fàcil d'aconseguir si utilitzem la nostra llengua»; «Jo he triat la llengua en funció de mi mateixa, és la meua materna i és en la què m'expresse i escric habitualment i trobe que cal difondre que és tan digna i formal i pot arribar a tanta gent com qualsevol altra».

Òbviament, són persones conscients del context en el qual treballen: «Cap dels amics o companys de la meua edat (siguen valencianoparlant o no) consumeixen contingut en català a YouTube, ja no dic que siga sobre llibres. De fet, quan vaig començar molta gent m'ho deia: "si ho fas en català et llevés molt de possible públic". Suppose que s'ha de tindre consciència sobre el tema i no buscar assolir la fama o una audiència enorme de sobte. Jo vaig decidir que faria els vídeos només en català, però també els subtitule per a donar l'opció a qui s'interessa de poder entendre'ls sense necessitat que sàpiguen català». Alhora, coneixen quines són les opcions d'al-

tres companys i les raons de la tria de llengua: «Per la gent que jo conec (sóc seguidora de molts booktubers catalans que fan el canal en castellà), és pel tema de la difusió i alguns perquè aquesta difusió es tradueix en possibilitat de monetitzar el canal» o «És cert que molts booktubers i bloggers del territori catalanoparlant escolleixen el castellà per diversos motius, ja sigui perquè es senten més còmodes en aquesta llengua (n'hi ha molts amb el castellà com a llengua materna) o perquè creuen que arribaran a un públic més ampli. És cert que el castellà et pot donar un abast més gran, però també hi ha molts més creadors de contingut en aquesta llengua. Penso que el fet de crear contingut en català et dóna un major grau de proximitat no només amb els seguidors, sinó també amb els altres bloggers i booktubers».

Sobre el tipus de llibre que recomanen, dos dels canals segueixen la tendència observada en els de castellà: en un 85% són traduccions de llibres anglosaxons de literatura juvenil, és a dir, la diferència entre els canals en castellà i aquests dos en català només la marca la llengua que s'hi utilitza, ja que recomanen el mateix tipus de llibres. Fins i tot, comparteixen la tendència de recomanar llibres directament en anglès. Els altres tres canals tenen característiques molt específiques ja que l'edat o el lligam a les institucions i les editorials determinen el tipus de llibre que hi presenten.

■ 5 Discussió

Les conclusions de Lluch (2017) mostraven com els adolescents i joves han creat comunitats virtuals de lectura en castellà allunyades de la mediació tradicional dels adults (pares, docents o bibliotecaris); tanmateix, s'hi han acostat a altres mediacions, com l'aplicació Goodreads lligada a Amazon, on la influència és més líquida i invisible. En aquesta nova dimensió, les relacions entre les lectures recomanades o els autors elegits no responen als criteris tradicionals de l'acadèmia sinó al nombre de «likes» que reben i als comentaris que deixen els lectors. Per tant, és un espai on competeix qualsevol tipus de llibre i autor en què la mediació, entre el llibre i el lector, l'estableix el logaritme creat per la plataforma d'Amazon.

Aquesta conclusió és parcialment extrapolable a la comunitat catalana, ja que (tot i les múltiples iniciatives per crear-ne un fenomen similar) bàsicament no existeixen booktubers en català. A més, amb el temps, les noves iniciatives s'han fet més tancades amb la utilització d'eines com WhatsApp, que allunyen encara més les propostes del fenomen obert i lliure que significa la comunitat virtual de lectors joves: «Al nostre grup hi ha bloggers, booktubers, bookstagrammers, algun que altre escriptor novell i molts

joves amants de la lectura d'entre 11 a 25 anys més o menys. Ens organitzem a través del nostre grup de WhatsApp i creem Doodles per a les trobades més multitudinàries».

Els dos canals que poden rebre el nom de booktuber repliquen les característiques dels espanyols amb l'única diferència que la llengua de comunicació utilitzada és el català. És a dir, dissenyen les mateixes llistes de reproducció amb característiques iguals (Lluch, 2017: 43–44), recomanen els mateixos llibres, comparteixen les tècniques d'edició i un estil lingüístic similar. Els altres tres canals proposen espais diferenciats motivats, en un cas, per l'edat de l'administrador i, en els altres dos, pel lligam amb les institucions.

Així doncs, la percepció que els agents de l'ecosistema del llibre transmeten a Internet sobre la lectura i els joves xoca frontalment amb el mapa real de les dades. Amb tot, cal considerar que aquest no és un fenomen estrany en el món de la lectura; un exemple paradigmàtic l'aporta el Pla Nacional de Lectura de Portugal, on un dels actors fonamentals han estat els mestres. La investigació de Costa i altres (2015) mesura la percepció que van tenir els professors sobre l'aplicació i els efectes del Pla. Les conclusions de l'estudi destaquen com aquests van ser cauts pel que fa a la millora de les habilitats de lectura dels estudiants i els resultats escolars del PNRP; paradoxalment, les dades PISA 2009 i 2012 van mostrar una millora significativa en el rendiment de lectura d'aquests estudiants que els situava prop de la mitjana de l'OCDE.

Una hipòtesi de la causa de la discordança entre les dades sobre fenòmens lligats a la lectura i la percepció que tenen els actors involucrats podria ser el fet que la lectura és un objecte d'investigació molt recent. Concretament, Lluch i Sánchez-García (2017: 3), en analitzar els articles indexats en WOS i Scopus sobre el tema, conclouen que: «el 80% de los artículos se publican después de 2009. Aunque la producción científica es significativa a partir del año 2012: el 73,77% del total de las investigaciones publicadas en las revistas indexadas en estas bases de datos se han publicado entre 2012 y 2015». ■

■ Bibliografia

Bois, Géraldine / Saunier, Emilie / Vanhée, Olivier (2016): «La critique littéraire amateur sur les blogs de lecteurs», *Reset* 5, <<https://journals.openedition.org/reset/736>>.

- Costa, Antonio Firmino da et al. (2015): «Evaluating the Portuguese National Reading Plan: teachers' perceptions on the impact in school», *Educational Research for Policy and Practice* 14, 119–138, <<https://doi.org/10.1007/s10671-014-9171-y>>.
- García Galera, Mª Carmen / Fernández Muñoz, Cristóbal (2016): *Si lo vives, lo compartes. Cómo se comunican los jóvenes en un mundo digital*, Madrid: Fundación Telefónica / Editorial Ariel.
- García-Roca, Anastasio (2016): «Prácticas lectoras en espacios de afinidad: formas participativas en la cultura digital», *Ocnos* 15, 42–51, <http://dx.doi.org/10.18239/ocnos_2016.15.1.979>.
- Jeffman, Tauana Mariana Weinberg (2015): «Literatura compartilhada: uma análise da cultura participativa, consumo e conexões nos booktubers», *Revista Brasileira de História da Mídia* 4, 2.
- Krippendorff, Klaus (1990): *Metodología de análisis de contenido: teoría y práctica*, Barcelona: Paidós Comunicación.
- Lluch, Gemma (2014): «Jóvenes y adolescentes hablan de lectura en la red», *Ocnos* 11, 7–20, <http://dx.doi.org/10.18239/ocnos_2014.11.01>.
- (2016): «La prescripció en la literatura infantil: de la censura, El més petit de tots i Els Grumets de La Galera», *Zeitschrift für Katalanistik* 29, 267–292.
- (2017): «Los jóvenes y adolescentes comparten la lectura», in: Cruces, Francisco (ed.): *¿Cómo leemos en la sociedad digital? Lectores, booktubers y prosumidores*, Madrid: Fundación Telefónica / Editorial Ariel, 29–51.
- / Sánchez-García, Sandra (2017): «La promoción de la lectura: un análisis crítico de los artículos de investigación», *Revista Española de Documentación Científica* 40:4, 192, <<http://dx.doi.org/10.3989/redc.2017.4.1450>>.
- Pates, Giuliana (2015): «Los/as jóvenes no leen? Experiencias de lecturas en booktubers», *Letras* (Centro de Investigación en Lectura y Escritura) 1, 125–131, <<http://hdl.handle.net/10915/46664>> [15.10.2017].
- Sorensen, Karen / Mara, Andrew (2013): «BookTubers as a networked knowledge community», in: Limbu, Marohang / Gurung, Binod (eds.): *Emerging Pedagogies in the Networked Knowledge Society: Practices Integrating Social Media and Globalization*, Hershey, PA: IGI Global, 87–99, <doi:10.4018/978-1-4666-4757-2.ch004>.

■ Gemma Lluch Crespo, Universitat de València, Departament de Filologia Catalana, ERI-Lectura, Avda. Blasco Ibáñez, 32, E-46010 València, <gemma.lluch@uv.es>.

Webs editorials en llengua catalana: assoliments i nous reptes

Dari Escandell (Alacant)

Summary: The website is a publishing house's most powerful tool when it comes to sharing news and promoting catalogues, collections and writers. This paper aims to measure to what extent the situation of Catalan-language publishing companies' virtual shop windows is suitable. In other words, the soundness, versatility and efficiency of these publishing websites, which host both audiovisual and written information and link it to other content and environments, is assessed. The research's structure stems from the effective application of a specific analysis template designed by Lluch and Escandell (2016 and 2018). Lluch and Escandell's proposal considers a typologically diverse group of websites involving all the Catalan-language publishers to authoritatively ascertain how these companies stock their virtual shop windows and how they communicate the content hosted there.

Keywords: Public virtual epitext, publishing website, Catalan language, reading, books, parameters, indicators ■

■ 1 Introducció¹

La llengua catalana combat amb traça dispar la seua condició d'idioma sociolingüísticament minoritzat per tal d'assolir i fer prevaldre la seua particular quota de rellevància, aquella més genuïna i idiosincràtica, en els diferents àmbits socials i econòmics de l'espai geodemogràfic en què ostenta la condició de llengua pròpia. En aquest sentit, el món editorial en català s'ho enginya per intentar seduir un públic lector aclaparat alhora per un entorn globalitzat en què el sector llibreter en anglés o el castellà compten amb plataformes potents que desemboquen en una competència desigual i desproporcionada (Escandell, 2017: 523–524).

1 Article elaborat en el marc del projecte d'investigació «Los espacios virtuales para la promoción del libro y la lectura. Formulación de indicadores para evaluar su calidad y efectividad» FFI2015-69977-R (MINECO/FEDER), Proyectos I+D+I del Programa Estatal de Investigación, Desarrollo e Innovación. Ministerio de Economía y Competitividad de España. Convocatòria 2015.

En l'actualitat, però, constatem com els anomenats epitextos públics virtuals (Lluch et al., 2015)² equilibren com mai abans aquestes desigualtats aparentment abismals respecte dels poderosos *lobbies* editorials. L'ús adient –ben calibrat– de les xarxes o mitjans socials, plataformes gratuïtes d'abast global que faciliten l'intercanvi d'informació entre usuaris, així com el fet de disposar d'un lloc web atractiu i funcional per a la promoció i venda de llibres (amb marxandatge, material audiovisual i altres continguts extra generadors de creació d'expectativa), dota les editorials d'un recurs il·limitadament expansiu, capaç de multiplicar les possibilitats de difusió i consum del producte literari. El fet cert és que les empreses editorials que comercien amb llibres publicats en llengua catalana no es rendeixen; hi planten cara i competeixen braç a braç amb les grans multinacionals per procurar assolir un espai propi amb l'ajut de l'aliat més poderós i plural: Internet, la xarxa de xarxes. Malgrat no comptar amb les millors cartes, si les saben jugar, seguirà havent-hi partida. Per això, convé mesurar amb rigor, des de les premisses epistemològiques escaients, si aquest sector està sabent exprimir al màxim les potencialitats d'aquest prodigiós univers virtual (Crespo, 2011; Rouet, 2013).

Aquesta recerca s'articula arran de l'aplicació efectiva d'una plantilla d'anàlisi específica dissenyada per Lluch i Escandell (2018) sobre una relació variada de llocs web, pretesament aleatòria –atenent raons geogràfiques, de tipologia de producte i de volum de producció– entre el conjunt d'editorials en català per conèixer de forma fefaent com les empreses editorials amb seu als territoris de parla catalana basteixen els seus aparadors virtuals i com comuniquen el contingut que s'hi allotja.

Val a dir que no som davant d'un experiment aïllat ni eventual. Amb anterioritat, d'ençà la seua elaboració, l'èstri d'anàlisi dissenyat per Lluch i Escandell ha estat reformulat i adaptat arran de la seua aplicació, respectivament, a quatre i sis editorials de llibres adreçats a públics diferents per verificar-ne la utilitat i esmenar-ne les deficiències (Escandell i Lluch, 2016a i 2016b; Lluch i Escandell, 2018). En definitiva, el present estudi

2 Lluch, Tabernero i Calvo (2015: 798) defineixen els llocs webs editorials com a epitext públic virtual, això és, plataformes *on line* creades per les empreses editorials per a la promoció de la lectura i, al capdavant, per a la venda de llibres. Aquests aparadors solen incloure apartats amb l'objectiu difondre i ampliar –mitjançant comentaris, valoracions, crítiques, etc.– el contingut del producte editorial, ja siga un llibre, una col·lecció o un autor. S'entén, per això, que un bon web editorial haurà de comptar, si més no, amb un blog, un fòrum de lectura, un mínim de xarxes socials i un canal de YouTube amb tràilers de llibres.

tracta de determinar, mitjançant un mostreig que pretén ser representatiu del conjunt, si els webs editorials en llengua catalana, a més d'ergonòmics i dinàmics, mantenen a hores d'ara, a tocar de la tercera dècada del nou mil·lenni, una comunicació analògica incapaç d'integrar els usuaris, o si la situació és tanmateix la contrària.

■ 2 Metodologia

S'advertia en la introducció la voluntat manifesta que els webs editorials sotmesos a col·lació en aquesta investigació respectaren determinats cànons de representativitat i diversitat: geogràfic, tipològic i estratègic. Això és, la inclusió de mostres d'indústries llibreteres del conjunt del territori lingüístic (si més no de Catalunya, el País Valencià i les Illes Balears), d'editorials que comercialitzen productes adreçats a destinataris desiguals (prelector, infantil, juvenil, adult i mediador) i, també, d'empreses dispars en volum de producció i facturació (cases inserides dins de grans grups editorials, editorials alternatives, emergents, de base cooperativa, etc.).

Per a l'anàlisi qualitativa es parteix d'una relació de paràmetres i indicadors producte de les investigacions de Lluch i Escandell (2018), organitzats i distribuïts en una plantilla d'anàlisi resultat d'una línia de recerca que s'encetava amb la revisió dels estudis consemblants (Escandell i Lluch 2016b), estudi que va permetre construir una primera plantilla —en versió *beta*, llavors— adaptada a l'objecte d'anàlisi. La implementació real en webs editorials (Lluch i Escandell, 2018) va permetre reajustar i optimitzar l'eina i convertir-la en un utensili de primera magnitud, capaç d'analitzar per si mateixa si les editorials reïxen o no en la forma de comunicar-se amb al lector i comprador dels seus llibres.

Aquesta nova tria de webs editorials en català se n'ha circumscrit a sis d'aleatòries, segons els criteris de selecció conseqüents.

■ 2.1 Mostra d'editorials adscrites a un gran grup del sector

El primer lloc web considerat correspon a una editorial que forma part d'un dels grups més potents del sector a hores d'ara quant a volum de producció, distribució i xifres de vendes. Les diferents cases editorials integrades en aquest grup mantenen una personalitat pròpia i el conjunt constitueix tot plegat la més àmplia i variada oferta editorial del mercat arreu de l'Estat espanyol. El seu catàleg de llibres embolcalla per temàtiques els títols publicats per les editorials del grup: essencialment, novel·la històrica, ro-

màntica, negra, infantil i juvenil. De més a més, com a símptoma inequívoc de l'envergadura d'aquest poderós *holding* empresarial, val a dir que el grup en qüestió aglutina el gruix dels principals premis literaris en llengua catalana.

■ 2.2 Mostra d'editorials independents

El segon lloc web objecte d'anàlisi ha estat seleccionat entre les editorials que conformen la plataforma Llegir en català,³ associació constituïda recentment que aplega gran part de les editorials independents de Catalunya, el País Valencià i les Illes Balears. En la capçalera del web (en l'apartat «Qui som?») s'anuncia que: «[...] treballem per fer-te arribar els millors llibres en català. Posem la nostra feina i tota la nostra il·lusió a favor de la cultura i la literatura en llengua catalana. [...] Som un grup d'editorials independents que publiquem en català». Així mateix, reblen que «no compartim cap estructura empresarial, però ens associem per crear projectes que ajudin a difondre millor els llibres respectius, amb l'esperit de sumar forces de manera cooperativa, guanyar visibilitat i contribuir a enfortir el sector».

Aquestes editorials agermanades editen llibres de temàtica diversa, si bé el nexa comú és la publicació de narrativa per a adults, ja siguin originals o traduccions d'altres idiomes. El text de presentació emfasitza que «des editorials del grup, cadascuna amb una personalitat diferenciada, pretenem oferir textos capaços de captar l'atenció dels lectors del nostre temps, que saben valorar, a més, la qualitat dels llibres tant des del punt de vista gràfic com lingüístic. [...] Com a grup reivindicuem el nostre espai a mitjans i llibreries per la feina que fem, per com la fem, per la cura que hi posem i sobretot perquè els nostres lectors mereixen tenir accés als nostres continguts, ja que així ens ho reclamen». La filosofia d'aquesta associació fa mereixedora de considerar en aquesta investigació un web d'una de les editorials membre, per la política de valors que els caracteritza:

Defensem el negoci de la proximitat. Proximitat a l'hora d'escollir els textos per publicar: fem actuals textos clàssics, recuperem llibres oblidats i apostem per autors inèdits, i sempre sense cap altre condicionant que no sigui l'interès a posar-los a l'abast dels lectors. Proximitat també amb l'autor i amb tots els professionals de l'edició dels llibres, els dissenyadors, els correctors, els maquetadors i els impressors. Finalment, la imprescindible proximitat amb els llibreters, perquè ens coneguïn, sàpiguen què fem i com ho fem, i perquè hi creguin i facin seva la nostra aposta editorial. Tenim sempre la voluntat d'ajustar els preus dels llibres a les possibilitats del lector mitjà perquè estiguin a l'abast econòmic de tothom.

3 <<https://llegirencatala.cat>> [20.01.2018].

A data de redacció d'aquesta investigació (22.01.2018), hi ha aixoplugades davall d'aquesta xarxa associativa una dotzena d'editorials independents de categoria més o menys emergent. Així mateix, s'ha ponderat també, en tercera instància, l'avaluació del lloc web d'alguna altra editorial de tarannà ètic i política d'empresa consemblants però no adscrita ni a aquest col·lectiu ni a cap altre de similar. Aquesta altra nova tria d'editorials alternatives que funcionen només per compte propi ve determinada, no obstant això, pels darreres èxits de vendes, representatius d'una quota de mercat gens menyspreable.⁴

■ 2.3 Mostra d'editorials amb seu en territoris amb nivells alts de minorització lingüística

Si bé dins del paradigma anterior n'hi ha d'associades algunes de valencianes i de balears, hem volgut seleccionar si més no dues empreses amb seu fora de Catalunya, territori en què –com bé és sabut per tothom– s'hi concentra el gruix de l'edició en llengua catalana, per les raons de caire sociolingüístic adduïdes en l'encapçalament de l'apartat. Amb això, s'hi ha volgut preservar, de més a més, el criteri de paritat geogràfica. Sense revelar si els següents dos webs editorials considerats en aquesta categorització corresponen a editorials valencianes, balears, rosselloneses o alguereses, o potser qui sap si a algun gran grup editorial amb seu a Madrid, la tria s'ha efectuat a partir dels patrons següents.

En el cas de l'edició al País Valencià s'hi ha sondejat totes les editorials aixoplugades per l'Associació d'Editors del País Valencià (AEPV),⁵ en concret aquelles empreses valencianes que editen exclusivament o habitualment en català. Malgrat que el sector editorial balear –mallorquí, sent-se sincers– hi està molt més especialitzat en matèria de temàtiques, amb editorials de categoria més aïna específica (especialitzades en biografies, memòries, monografies, estudis miscel·làtics, reculls etnopoètics, etc.), aquestes hi han estat igualment sospesades com a candidates potencials. En resum, és entre aquestes editorials foranes a Catalunya que s'hi ha escollit un parell de pàgines web representatives per a la mostra.

4 S'hi ha partit de les dades de l'informe elaborat per l'Associació d'Editors en Llengua Catalana <<http://editors.cat>> [10.01.2018], basat al seu torn en l'informe anual sobre l'estat de la cultura i de les arts a Catalunya del CoNCA (Consell Nacional de la Cultura i de les Arts): *Estat de la cultura i de les arts 2017. La cultura, eix de les polítiques públiques*.

5 <http://www.editorsvalencians.com/Editorials_va_16.html> [16.01.2018].

■ 2.4 Mostra d'editorials especialitzades en LIJ

Per últim, el sisé lloc web ha estat seleccionat entre les editorials dedicades –de forma exclusiva– a l'àmbit de la literatura per a infants i joves (LIJ). Curt i ras: aquelles empreses especialitzades en l'edició i la venda de llibres en català a un públic prelector, infantil i adolescent, així com a mediadors; és a dir, adults que guien els menors al llarg del procés de lectura (elecció, assessorament, estímul, etc.). Per a la tria de l'editorial destinada a la LIJ s'hi ha partit de la relació d'empreses compilades en l'índex del portal de la Institució de les Lletres Catalanes,⁶ i a continuació s'hi ha destriat i bandejat aquelles que en fan tan sols publicacions ocasionals (editorials posseïdores altrament de col·leccions adreçades en essència a un públic destinatari adult), segons s'ha pogut contrastar a través del portal del Consell Català del Llibre Infantil i Juvenil.⁷ Entre aquesta ampla amalgama d'editorials se n'ha seleccionada aleatòriament una última mostra per a la present investigació.

■ 2.5 Mostreig i plantilla d'anàlisi

<i>Codi</i>	<i>Destinatari</i>	<i>Emplaçament seu</i>	<i>Productes</i>
edA	Adult. També secció infantil i juvenil	Catalunya	Novel·la, biografies, ficció, àlbum il·lustrat
edB	Infantil, juvenil, adult, mediador	País Valencià	Infantil, juvenil, adult, mediador
edC	Adult	Catalunya	Narrativa, fonamentalment
edD	Adult	Catalunya	Tots els gèneres. Traduccions
edE	Prelector, infantil, juvenil, mediador	País Valencià	Àlbum il·lustrat, tots els gèneres LIJ
edF	Adult. També secció infantil i juvenil	Illes Balears	Ficció, biografies

Taula 1. Editorials seleccionades i analitzades mitjançant la plantilla d'anàlisi de Lluch i Escandell (2018). L'ordenació mostral respon a criteris aleatoris.

6 <<http://www.lletrescatalanes.cat/ca/index-d-editorials>>. En concret, aquelles editorials assenyalades amb asterisc, distintiu per a les empreses del sector que publiquen ni que siga alguna col·lecció considerada de l'àmbit de la LIJ.

7 <<http://www.clijcat.cat>> [19.01.2018].

La Taula 1 (pàgina anterior) detalla les dades del corpus analitzat a partir dels criteris mostrals argüits. Com en les investigacions precedents (Lluch i Escandell, 2016b i 2018), s’ha fet servir un codi d’identificació en comptes del nom real de cada editorial, d’acord amb les pautes habituals d’aquests tipus d’estudis, atés que l’interés se situa, més enllà del fet que suposa compilar dades d’unes quantes editorials concretes, en avaluar el grau de funcionalitat, de dinamisme i d’eficàcia comunicativa dels webs editorials en llengua catalana a través d’una mostra mínimament representativa respecte del conjunt.

Per a l’anàlisi dels llocs webs se segueixen els paràmetres i indicadors de la investigació de Lluch i Escandell (2018) esmentada adés:

Referència web	Referència completa del lloc web
Paràmetre 1r Presentació general	Indicador 1.1 Dades que presenten a l’empresa editorial
	Indicador 1.2 Dades que presenten els productes
Paràmetre 2n Contingut general	Indicador 2.1 Pàgina d’entrada
	Indicador 2.2 Pàgines i subpàgines
	Indicador 2.3 Recursos multimèdia
Paràmetre 3r Mitjans socials	Indicador 3.1 Tipus de mitjà social
	Indicador 3.2 Freqüència de l’activitat
	Indicador 3.3 Participació
	Indicador 3.4 Fidelització
Paràmetre 4t Usabilitat	Indicador 4.1 Arquitectura de la informació i ergonomia
	Indicador 4.2 Accés a la informació i indicadors de navegació
Paràmetre 5é Usuari	Indicador 5.1 Adequació al lector o comprador
	Indicador 5.2 Contingut textual que l’apel·la
	Indicador 5.3 Continguts creats pels usuaris
Paràmetre 6é Contingut textual	Indicador 6.1 Tipus de continguts
	Indicador 6.2 Forma de classificar i relacionar els continguts
	Indicador 6.3 Estil textual

Taula 2. Plantilla d’anàlisi de llocs webs editorials.

■ 3 Resultats

■ 3.1 Presentació general

La majoria dels llocs web objecte d'anàlisi compleixen amb escriure a l'hora de visibilitzar l'empresa editorial que hi ha al darrere. Aquesta informació, present en tots els casos, s'emplaça habitualment al capdavall de la plana principal: inclouen per defecte adreça postal, correu electrònic, telèfon, fax, CIF, etc. Tret d'un parell de casos [edC, edE], la resta fa també referència a l'empresa de disseny i de gestió del domini web, mentre que totes sis adverteixen l'URL i l'any de la darrera actualització; en aquest sentit, tres presenten versions recents [2014: edA] o ben recents [2018: edC, edD i edE], mentre que curiosament n'hi ha un parell que no han estat objecte de cap revisió estructural ni de disseny durant l'últim lustre [2009: edB; 2010: edF].

Les sis editorials avaluades situen en un lloc més o menys destacat de la plana web principal una pestanya anomenada «Qui som?» [edA, edB, edD, edE, edF] (o «Coneix-nos» [edC]), la qual remet sempre a una subpàgina que conté un text breu en què defineixen les seues polítiques comercials i, en un dues ocasions, les persones físiques que hi ha al darrere, amb els càrrecs i rols professionals respectius [edC i, molt més detalladament, edA]. Cinc de les editorials incorporen a tall de resum la trajectòria de l'empresa i fan una descripció igualment succinta dels llibres i productes; fan al·lusió a destinataris, temàtiques, gèneres i, fins i tot, excepcionalment, s'hi afeg un llistat de valors [edD]. De més a més, alguns recorren a arguments d'autoritat: per exemple, cites favorables de crítics de reconegut prestigi [edD], premis rebuts [edA, edD] o obra social [edA], tot plegat informacions que apareixen també sovint en destacats *banners* rotatoris.

En la majoria de les ocasions la plana web principal està farcida de productes sobre els quals es fa una primera presentació general més superficial (títol, portada, autoria, *link* per ampliar-ne la informació i poques dades més). Quatre webs [edA, edC, edD, edE] presenten un disseny gràfic i un estil vigent, tècnicament actual.⁸ En canvi, els altres dos [edB, edF] arrosseguen un grau d'obsolescència considerable, amb una sobredosi d'informació de productes que es fa certament carregosa a causa així mateix de l'excessiva mida tipogràfica, dels cromatismes del fons o, en definitiva, d'una maquetació més pròpia d'una altra època. Si bé l'accés a tots els webs és per defecte en català, els dos que ofereixen versió també en castellà gene-

8 <<https://blog.interdominios.com/las-10-claves-del-diseno-web-actual/>>.

ren una finestra emergent perquè el lector trie idioma [edE] o bé s'ajusten de forma automàtica a la opció idiomàtica en què l'usuari tinga configurat el navegador [edA], amb la possibilitat de canvi advertida en un espai sempre visible.

■ 3.2 Contingut general

Malauradament, en tres de les sis editorials valuades [edA, edC, edF], la forma de presentar els productes no difereix en essència del que vindria a ser l'aparador físic d'una llibreria, ja que només inclouen portades i preus i es limiten a repetir fragments d'informació transferits dels llibres en paper: sinopsi, dades tècniques, informació de l'autor i de la col·lecció, etc. En canvi, dues de les editorials [edD, edE] complementen aquest tipus d'informació amb altres epítexos als quals destinen un espai i una ubicació gens menyspreable en la interfície de la pàgina principal, com ara tràilers de llibre enllaçats a YouTube però visualitzables des del web editorial mateix, ressenyes audiovisuals dins d'aquesta xarxa social viral o enllaços a blogs amb recensions. Dos dels webs dediquen, endemés, un espai igualment important a l'agenda d'esdeveniments [edA, edB, edD] i a les ressenyes en premsa [edA, edD].

La totalitat de webs presenten cercador intern i modulador *scroll*, però el funcionament d'aquests també és irregular quant als resultats obtinguts a manera de simulacul. En relació amb l'estructura, les tres editorials amb filosofia empresarial més independent [edA, edD, edE] reserven un apartat ben destacat als distribuïdors (propis i externs), mentre que altres tantes presenten també un apartat destacat per al blog de novetats [edA, edB, edE], amb ritmes d'actualització ben dispars: efectuada la darrera consulta el 04.01.2018, l'entrada més recent és superior als 30 dies en dos dels blogs [edA: 09.11.2017; edE: 17.11.2017], mentre que el tercer en discòrdia no ha estat sotmés a cap actualització des de l'estiu [edB: 07.09.2017].

En línies generals, la majoria de webs d'editorials en llengua catalana presenten una distribució nítida dels apartats que s'enllacen des de la plana principal. El gruix dels webs inclouen notícies de premsa, agenda, *podcasts*, fins i tot programes de lectura, si bé només en un únic cas [edD] trobem booktrailers allotjats en la plana principal amb un grau de protagonisme equivalent al de les portades de novetats.

Aquesta tria programàtica d'editorials en català alberga, en general, aparadors virtuals amb circuits nítids per a l'accés de la pàgina principal a les subpàgines consegüents, destinades habitualment a la promoció d'un

determinat autor o al llançament d'una novetat; destaca, en aquest sentit, la fórmula emprada per l'edC, en què els autors més exponencials apareixen per triplicat en seccions anomenades «Imprescindibles», «Descobreix...» o «Autors».

Malgrat que l'emplaçament de cada ítem sembla estudiat i que el disseny i l'estil mantinga certa harmonia en relació amb la pàgina principal, sense singularitats destacables, el fet cert és no s'ha detectat cap proposta d'interacció amb el lector en cap dels webs, encara que d'això se'n parlarà més endavant.

■ 3.3 Mitjans socials

En conjunt, l'ús dels principals mitjans socials és generalitzat, segons les dades que s'infereixen en aquesta anàlisi. La Taula 3 arreplega i classifica els seguidors de cada xarxa, a falta de la valoració posterior dels influxos que es destil·len dels diferents índexs de participació i interacció.

<i>Codi</i>	Twitter followers	Facebook m'agrada	Facebook followers	Instagram followers	Canal YouTube	Blog	Pinterest	Google+	LinkedIn
edA	2.640	4.614	4.537	1.742	59	Sí (2)	0	0	0
edB	5.971	5.968	5.850	510	441	Sí	0	0	0
edC	2.604	4.523	4.481	0	16	—	0	0	0
edD	3.412	3.887	7.262	278	13	Sí	0	0	0
edE	1.892	6.315	6.240	2.275	804	Sí	91	80	93
edF	2.004	2.143	2.087	0	0	—	0	0	0

Taula 3. Mitjans socials emprats per les editorials i nombre de seguidors.

Font: elaboració pròpia [data de recollida de dades: 17.12.2017].

La relació de webs editorials analitzats inclou enllaços a Facebook i Twitter –les dues principals xarxes socials a dia d'avui– en les respectives pàgines principals, si bé les icones destinades a accedir-hi i compartir la informació s'ubiquen de forma dispar. Alguns webs amb versions més dinàmiques [edC, edE] inclouen tant Facebook com Twitter a través de *widgets*: això és, marcs o finestres en què es veu, des de la mateixa plana principal i en temps real, el que hom genera en aquestes xarxes socials. Tanmateix, el que hauria de ser una praxi generalitzada per a garantir-ne la interconnexió (García-Roca, 2016), és a hores d'ara disortadament una anecdòtica excepció en la majoria de pàgines d'editorials en català. La resta

de webs es limiten a enllaçar Facebook i Twitter [edA, edB, edD; edF només Facebook] des d'espais on els logotips són més o menys visibles a primer colp d'ull.

En canvi, tret d'alguns casos excepcionals [edA, edD], altres mitjans socials com ara Instagram i YouTube queden relegats a subpàgines específiques d'alguns llibres concrets; de més a més, quatre de les sis editorials considerades [edA, edB, edD, edE] alberguen un blog ubicat en una subpàgina a la qual s'accedeix des d'una pestanya destacada en la pàgina principal; fins i tot un d'aquests webs compta amb un parell de blogs [edA], si bé les freqüències d'ús són, com advertíem adés, figures d'un altre paner.

Un altre factor considerat ha estat el grau de correlació entre els diferents mitjans socials. L'anàlisi ha detectat una manca substancial d'autonomia entre els diferents mitjans socials de les editorials en llengua catalana; s'hi constata inclús un cas [edC] que enllaça Facebook, Twitter, Google+, Pinterest i LinkedIn tot incitant l'usuari a compartir-ne els mateixos continguts. De fet, sembla una praxi habitual: moltes editorials [edA, edB, edD, edE] aprofiten amb assiduitat un mateix missatge genèric –repetint de forma homogenia imatge i text– d'una xarxa social a l'altra. Fins i tot, la restricció de caràcters d'algunes d'aquestes plataformes com ara Twitter sembla com que hi condiciona l'extensió del text i la quantia d'imatges també per a la resta de mitjans socials (Facebook i Instagram, si filem prim).

■ 3.4 Usabilitat

L'usabilitat és un dels punts forts dels webs editorials en llengua catalana sotmesos a col·lació si ens atenem als estàndards de referència estipulats per investigacions pautades com ara les de Gassian (2000) o Covi et al. (2002). En aquest sentit, resulta summament rellevant la forma de classificar els llibres: totes sis editorials presenten als webs respectius pestanyes desplegable amb accés a novetats, autors i col·leccions, ordenats bé per mera cadència cronològica d'aparició [edC, edE] o bé pels títols més venuts [edB, edC, edD] o premiats [edD], mentre que una única altra editorial parteix curiosament de criteris temàtics allunyats de tòpics convencionals a l'hora d'organitzar el seu catàleg virtual: gastronomia, art i cultura, testimonis, emocions, etc. [edA].

L'anàlisi tampoc no ha volgut bandejar aspectes d'usabilitat com ara les diferents opcions d'accés a aquests aparadors virtuals a través de dispositius alternatius a l'ordinador: des d'un telèfon intel·ligent o una tauleta portàtil. Pel que fa als navegadors, quan s'hi accedeix des d'un ordinador fix o

portàtil, els webs funcionen correctament a través d'aquells més populars (OIS Safari, Google Chrome, Mozilla Firefox, Linux Opera, MS Internet Explorer), amb diferències irrisòries reduïdes a qüestions de format i de marcs, altrament d'allò més subtils i a penes perceptibles; és potser al navegador de Microsoft, cada vegada més en desús, on s'hi aprecien una mica més aquestes fluctuacions mínimes.

Tanmateix, pel que respecta a l'oferta de versions d'accés simplificat per a dispositius mòbils (telèfons i tauletes), únicament n'ofereixen quatre empreses [edA, edC, edE, edF], de les quals tan sols tres funcionen adequadament i compten amb un disseny dinàmic i atractiu [edA, edC, edE], mentre que l'altra enllaça directament a un subapartat anomenat «Botiga» que és en realitat un llistat d'autors amb obra publicada per l'editorial [edF]. En els sistemes operatius generalistes (Android i OIS) funcionen millor les versions simplificades dels respectius navegadors propis de cada sistema: GChrome i Safari, mentre que Mozilla (segon navegador en nombre de descàrregues segons llistats de Play Store i App Store) presenta en ocasions anomalies en la grandària d'algunes tipografies situades a les columnes laterals. Aquesta és, però, una incidència menor en contrast amb el fet sorprenent que dos dels webs editorials no contemplen cap adaptació a dispositius mòbils que reduïssa el consum de dades de navegació [edB, edD]. Així mateix, la freqüència d'actualitzacions i obsolescències és si fa no fa la mateixa –correlativament proporcional– que en la de les versions webs *extenses* advertides en l'apartat 3.1; com més longevitat, menors prestacions.

L'anàlisi densa d'aquests sis webs editorials corrobora que en tots els casos som davant d'unes estructures web senzilles, sense gaire complexitat (Lynch i Horton, 2004). En tots sis casos, els missatges adreçats resulten adients i procuren tenir en consideració si el destinatari és públic adult o infantil. Malgrat que en la majoria de situacions les sinopsis argumentals dels exemples destriats aleatòriament són textos idèntics als arreplegats en la contraportada de l'edició en paper del llibre, aquests fragments es reduïxen a tres o quatre línies en la presentació i conviden l'usuari a seguir llegint només en el cas que aquest accedisca voluntàriament a desplegar la resta del contingut [edA, edD]. Tan sols un dels webs avaluats compta amb un mapa web [edF], però la senzillesa i la divisió nítida de les seccions i apartats permet igualment navegar sense gaire dificultat qualsevol usuari no experimentat per les subpàgines de la resta de webs. Hi ha, però, excepcions puntuals en aquells webs amb versions obsoletes [edF i, sobretot, edB], en què el text i la tipografia massa gran tenen un protagonisme major que les imatges de portades i les icones.

■ 3.5 Usuari

Com a índex positiu entre els indicadors d'adequació al lector o comprador, val a dir que tots els webs avaluats compten amb un espai de visibilitat preferent (al capdamunt a la dreta, habitualment) per a usuaris enregistrats, amb l'opció –complementària o conjunta– de subscripció a un *newsletter* o butlletí virtual periòdic de novetats. En canvi, només en un parell de webs [edA, edD] apareix una pestanya emergent limitada a la primera vegada que s'hi accedeix en què es convida l'usuari a enregistrar-s'hi de forma proactiva.

Advertíem adés que la interacció amb l'usuari, però, és sens dubte el principal punt feble dels webs editorials en llengua catalana. Tot i que diversos especialistes (Cordón i Gómez 2014; De Amo, 2016; García-Roca, 2016) coincideixen a apuntar que la implicació de l'usuari és requisit indispensable en l'horitzó transmèdia envers el qual sembla encaminar-se la lectura tradicional, tan sols un únic web [edE] permet avaluar de forma anònima (amb una opció de puntuació qualitativa d'una a cinc estrelles) les lectures aparegudes en el seu aparador virtual: hi genera, com a resultat, una mitjana del valor. D'altres, en canvi, ofereixen a tot estirar l'opció d'inserir comentaris [edD], però amb filtres previs com ara haver d'inserir de forma obligatòria el *mail* i el nom d'usuari i accedir-hi com a individu prèviament enregistrat. Unes quantes editorials avaluades [edB, edC, edD, edF] només deixen compartir els seus llibres en el mur de Facebook o en altres xarxes socials del client, en clau marcadament propagandística i a condició que l'acció siga inopinada. Un darrer web [edC] discerneix també entre les opcions «El vull / L'he llegit», però la segona alternativa emplaça a enllaçar l'opinió únicament a través de les xarxes socials, sense opció que l'opinió vesada, ni que siga positiva, pugui aparèixer a l'aparador virtual de la plana principal o en alguna subpàgina específica del web; les altres de restants ni tan sols això. De fet, sembla com si es vulguera evitar qualsevol índex de crítica negativa o incendiària, si més no als aparadors primordials (pàgina web), encara que les dades gens prolífiques pel que respecta al grau d'interacció a través de les diferents xarxes socials tampoc no conviden precisament a l'optimisme en aquests altres espais de valoració complementaris o alternatius.

Com a contrapunt, resulta significativament positiva l'estratègia comercial gairebé generalitzada d'inserir, en format PDF descarregable, els primers capítols d'alguns llibres que pretenen promocionar: ja siga la primera vintena o trentena de pàgines (això és, del 10 al 20% del llibre) [edA, edB, edD, edE] o el primer capítol sencer [edC], segons el cas.

En els webs que compten amb versions més actuals, en obrir per exemple la subpàgina destinada a una lectura concreta, s'activa tota una amalgama d'alternatives mínimament relacionades: altres obres de temàtica similar o afí [edA, edE], altres obres del mateix autor [edB, edF], alguna ressenya biobibliogràfica de l'autor en qüestió o d'alguna de les seues obres [edC], etc. Fins i tot, en un d'aquests webs [edE] hi ha també etiquetes de freqüència associades, mentre que en altres casos la publicitat pròpia (altres novetats de la mateixa editorial, per exemple) apareix pertot en *banners* com si es tractara de publicitat externa [edC, edB]. En ocasions, tot i l'advertència inicial generalitzada, hi deixen, de més a més, *cookies spam* que impregnen altres accessos web posteriors de l'usuari no necessàriament lligats a pàgines sobre lectura.

Davant de les restriccions denunciades adés a l'hora que els usuaris puguen vesar opinions en aquestes pàgines webs editorials, hi hem focalitzat l'atenció en les xarxes socials consegüents amb presència més o menys sòlida de seguidors: Facebook, Twitter, YouTube i blogs.

Tanmateix, en cap dels murs de Facebook de les editorials considerades no hi ha pràcticament presència de comentaris cenyits als posts que avancen alguna novetat editorial. Tan sols algun comentari puntual i aïllat d'algun lector pròxim a la lloança que el representant de l'editorial es limita a respondre amb una banal emoticona d'agradament. L'absència de comentaris a aquests tipus de posts és aclaparadora. De fet, els pocs estímuls dels usuaris són així mateix esquifits i força lineals; s'hi constata una mancança pràcticament absoluta d'emoticones expressives (sorpresa, emoció, desgrat, etc.) i tot queda reduït a algun que altre «m'agrada» eventual. Les xifres pel que fa a comparticions són més optimistes, però tampoc considerables. Curiosament, els usuaris reaccionen amb més entusiasme a notícies sobre presentacions, actes públics, fires, etc., que no pas davant l'aparició de novetats o ressenyes a propòsit d'aquestes. Per últim, resulta igualment preocupant que la presència de recursos audiovisuals en els murs (booktrailers, booktubers, etc.) estiga per sota dels que apareixen a les webs, blogs i canals de YouTube; incomprendiblement, no acostumen a projectar tot el material audiovisual generat.

En Twitter hi ha una presència i ús més normalitzats. La majoria de editorials examinades piulen una mitjana d'una *piulada* diària, si ens atenem a dades dels darrers dos mesos [novembre–desembre 2017], si bé la periodicitat fluctua de forma inconnexa: en un dia poden *piular* diverses vegades i en altres ocasions el silenci pot allargar-se dies. A excepció de petits matisos, aquesta és una tendència o comportament generalitzat en el conjunt

d'editorials objecte d'estudi. En canvi, els usuaris que piulen alguna opinió favorable d'un determinat llibre en són ben pocs i, endemés, solen obtenir només per resposta un retiu i un agradament per part del responsable o mànager de xarxes socials de les editorials: això, en el millor dels casos; d'interacció, cap ni una.

Als blogs, els resultats són encara més pessimistes: la desactualització habitual d'aquesta altra plataforma virtual i la reduïda xifra de seguidors i d'aportacions per part d'aquests fa palès que cada dia més som davant d'un mitjà social parcialment en desús. La davallada d'interaccions ha estat gradual respecte dels anys anteriors fins al punt de gairebé desaparèixer. A tall d'anècdota, val a dir que només una de les quatre editorials que compten amb blog [edA] ha fet un parell d'entrades en el darrer trimestre de 2017. Són, al capdavant, dades similars a les dels canals de YouTube: algun que altre agradament esporàdic i absència gairebé absoluta de comentaris i respostes a aquests comentaris eventuais a booktrailers o booktubers, fórmula aquesta darrera pràcticament inexistent. No debades, tan sols un parell d'editorials avaluades presenten un ús proactiu del seu canal de YouTube [edD i, sobretot, edE]. En la resta de canals consultats, les xifres es redueixen a mitja dotzena de vídeos el darrer any a tot estirar.

■ 3.6 Contingut textual

El present estudi descarta aprofundir per raons d'extensió en aquest darrer paràmetre, que resta obert per a futures recerques. Caldrà considerar, per això, línies d'investigació com les de González Fernández-Villavicencio (2016) o Scolari (2016), focalitzades en indicadors com, per exemple, quines mètriques quantitatives i qualitatives cal definir o amb quines eines mesurar-les.

En qualsevol cas, no s'ha volgut renunciar a sospesar el rendiment de les metadades generades pel cercador de Google. Per això, s'ha introduït el títol d'un volum publicat en una col·lecció de les respectives editorials avaluades amb l'obtenció consegüent d'uns resultats cridaners que denoten, amb clarividència, que no tothom té en compte aquest factor de ressò (Walter, 2016). De fet, encara que l'edició en català de determinats llibres l'haja perpetrada amb exclusivitat una de les editorials en qüestió, sovint aquest web oficial no apareix com a primer resultat de la cerca [edA, edE, edF] i, en algun cas puntual, ni tan sols entre els 10 primers ítems localitzats pel cercador [edB, edF]. En general, els títols els troba fàcilment, però en canvi no solen aparèixer adscrits a l'empresa editorial responsable de la

publicació, fet estratègicament fonamental. Tot i que encara hi resten per explorar molts viarans en aquest terreny, aquestes tendències semblen apuntar que no tots (a excepció d'edC i edD, si ens atenem als resultats de la cerca) n'estan al corrent d'uns factors més importants del que hom pot arribar a considerar.

■ 4 Conclusions

El lloc web d'una empresa editorial hauria de ser un espai virtual en què, més enllà de publicitar i vendre llibres des d'una interfície afable i ergonòmicament capdavantera a ulls del client, aquest mateix usuari pugui participar-hi ampliant continguts i, fins i tot, generant-ne de nous. El futur més immediat apunta en aquest sentit. Önder (2013), García-Roca (2016) o Lluch (2017) vindiquen que el consumidor de llibres mereix convertir-se en el centre de gravitació d'aquests aparadors virtuals, atès que comparteix lectures, difon continguts i fins i tot crea artefactes hipertextuals. Per això, al marge de garantir el confort i l'usabilitat de qui navega per aquests aparadors en línia, les editorials en català s'enfronten al repte de reformular la seua comunicació virtual, amb uns continguts pensats perquè qui hi accedisca tinga un rol protagonista. Fet i fet, el gran desafiament que hauran d'acarar les editorials en llengua catalana és l'envit d'integrar el lector-usuari en els processos de difusió dels seus llibres i productes.

El rol dels webs editorials és, cada dia més, una peça d'engranatge decisiva –qui sap si la més important– per a la pervivència del sector (García-Velayos, 2005; Crespo, 2011). Si més no és, a hores d'ara, l'únic espai capaç de generar una comunitat entre els compradors del producte, circumstància que fa que l'empresa guanyi visibilitat i prestigi (Borcha, 2012). Com a darrera dada cabdal, l'últim *Baròmetre d'Hàbits de Lectura i Compra de Llibres a Espanya 2017* de la Federació de Gremis d'Editores apunta que, a l'hora de buscar informació sobre llibres (per a adquirir-ne o bé recomanar-ne), el 31,1% dels lectors recorre directament a pàgines webs, un altre 19% a xarxes socials (FB, Twitter, blogs) i encara un 10% més a ressenyes en premsa (Conecta, 2018: 39). En suma, dos de cada tres lectors actuals aposten per aquesta amalgama d'espais virtuals a l'hora d'adquirir un llibre. Tot plegat, un contínuum de mitjans socials satèl·lits del web editorial que, si se saben interrelacionar com toca, incrementaran substancialment el protagonisme proactiu dels aparadors virtuals de les indústries llibreteres.

Fóra injust inferir que els webs de les editorials en català viuen d'esquena a les tendències més actuals. Tret d'alguna excepció certament

anacrònica, la majoria de pàgines web s'ajusten als paràmetres canònics actuals i, en alguns exemples concrets, fins i tot hi reïxen. Comptat i debatut, en aspectes com ara l'ergonomia i la usabilitat, la major part de llocs webs analitzats s'adiuen als paràmetres i indicadors vigents. Així que el repte rau –insistim–, si és que es pretén exprimir-ne al màxim les potencialitats, per començar a pensar en situar l'usuari-lector-client com a l'element neuràlgic al voltant del qual ha de gravitar necessàriament tot. ■

■ Bibliografia

- Cordón, José Antonio / Gómez, Raquel (2014): «Lectura social y colaborativa», in: Martos, Eloy / Campos, Mar (eds.): *Diccionario Digital de Nuevas Formas de Lectura y Escritura*, Salamanca / Madrid: Universidad de Salamanca / Santillana.
- Crovi, Delia et al. (2002): «Página Web. Una propuesta para su análisis», *Revista mexicana de ciencias políticas y sociales* 45, 167–185.
- Borcha, Marta (2012): «Claves para la venta de libros por Internet», *Delibros* 263, 18–23.
- Conecta Research and Consulting (2018): *Barómetro de Hábitos de Lectura y Compra de Libros en España 2017*, Madrid: Federación de Gremios de Editores de España.
- Crespo Almendros, Esmeraldo (2011): *Eficacia de la promoción de ventas online. Influencia del tipo de incentivo promocional y de la experiencia de uso web*, Granada: Universidad de Granada.
- De Amo Sánchez-Fortún, José Manuel / García-Roca, Anastasio (2016): «Nuevas formas de leer en la era digital: de la hiperficción a las comunidades virtuales», in Roig-Vila (ed.), 1530–1537.
- Escandell, Dari (2017): «La literatura infantil i juvenil com a eix cohesiu de la identitat nacional. L'aposta compromesa del sector editorial valencià», *eHumanista. Journal of Iberian Studies* 11, 508–528.
- / Lluçh, Gemma (2016a): «Indicadors per analitzar webs editorials a partir d'una revisió de la literatura. Estat de la qüestió i mètode», in: Roig-Vila, Rosabel (ed.): *EDUcación y TECnología. Propuestas desde la investigación y la innovación educativa*, Barcelona: Octaedro, 304–305.
- / — (2016b): «Com avaluar webs editorials. Procediment metodològic preliminar basat en investigacions similars», in Roig-Vila (ed.), 1599–1608.

- García-Roca, Anastasio (2016): «Prácticas lectoras en espacios de afinidad: formas participativas en la cultura digital», *Ocnos* 15:1, 42–51.
- García-Velayos, Jorge (2005): «La promoción de libros en Internet: el despertar del letargo», *Delibros* 193, 35–38.
- Gassian, Esther (2000). «Evaluar una página web», *Journal of Parents and Teachers* 250, 8.
- González Fernández-Villavicencio, Nieves (2016): *Métricas de la web social y bibliotecas*, Barcelona: Universitat Oberta de Catalunya.
- Lynch, Patrick J. / Horton, Sarah (2016): *Manual de estilo web. Principios de diseño básicos para la creación de sitios web*, Barcelona: Gili.
- Lluch, Gemma (2017): «Los jóvenes y adolescentes comparten la lectura», in: Cruces, Francisco (ed.): *¿Cómo leemos en la sociedad digital? Lectores, booktubers y prosumidores?*, Madrid: Ariel, 29–51.
- / Escandell, Dari (2018): «El lloc web editorial com a epitext virtual públic. Paràmetres i indicadors», *Cultura, llenguaje y representación / Culture, Language and Representation* 19, 65–80, <<http://dx.doi.org/10.6035/clr.2018.20.5>>.
- / Taberner, Rosa / Calvo, Virginia (2015): «Epitextos virtuales públicos como herramienta para la difusión del libro», *El profesional de la información* 24, 797–804.
- Önder, Neslihan (2013): «Generic structure and promotional elements in best-selling online book blurbs a cross-cultural study», *Ibérica. Revista de la Asociación Europea de Lenguas para Fines Específicos* 25, 171–194.
- Roig-Vila, Rosabel (ed.) (2016): *Tecnología, innovación e investigación en los procesos de enseñanza-aprendizaje*, Barcelona: Octaedro.
- Rouet, François (2013): «Vente par Internet et librairie en ligne», *Etudes de la Documentation française*, 5372–5374, 155–163.
- Scolari, Carlos (2016): «El translector. Lectura y narrativas transmedia en la nueva ecología de la comunicación», in: Millán, José Antonio (ed.): *La lectura en España. Informe 2017*, Madrid: Federación de Gremios de Editores de España, 175–188.
- Walter, David (2016): *Nielsen Book US Study: The Importance of Metadata for Discoverability and Sales*, New York: Nielsen Book Services.

■ Dari Escandell Maestre, Universitat d'Alacant, Departament de Filologia Catalana, Campus de Sant Vicent del Raspeig s/n, E-03690 Alacant, <dari.escandell@ua.es>, <<http://orcid.org/0000-0003-3455-9796>>.

Virtual epitexts in the dissemination of children's books: Toward an analytical model for author websites

Rosa Tabernero (Zaragoza)
Virginia Calvo (Zaragoza)

Summary: Author websites form a corpus of epitexts (Lluch *et al.*, 2015) that in the context of the knowledge society need to be studied to identify how authors present and disseminate their books and promote reading on the social web. The aim of the research is to identify the key aspects for an analytical model for the websites of authors of children's books. To this end, from within the portal *Picturebook Makers*, we selected the websites of three authors: Oliver Jeffers, Isol and Manuel Marsol. We analysed these websites using a selection of three of parameters. The results show that this virtual public epitext is in some cases an adaptation of analogue models of dissemination, while in others, such as the site of Jeffers, it leans toward a transmedia discourse in which the book-trailer is an essential tool for promoting the work.

Keywords: Virtual Public Epitext, author websites, picture book, book-trailer, transmedia ■

■ 1 Introduction¹

The changes brought about by the Internet in relation to the system of communication for promoting books and reading have had an impact on authors of children's books, who have incorporated social media to share their works and creative processes. Many authors are exploring, using and taking advantage of the possibilities offered to them by both virtual platforms and new scenarios and channels to let people discover culture, increase the visibility of their books, and connect with twenty-first-century readers as well as facilitators.

1 Article produced as part of the research project "Virtual spaces for promoting books and reading: Formulating indicators for evaluating quality and effectiveness" FFI2015-69977-R (MINECO/FEDER), State Programme of Research, Development and Innovation R+D+I Projects Ministry of Economy and Competitiveness 2015 Call.

Authors' websites make up a corpus of virtual epitexts (Lluch *et al.*, 2015), and in the context of the knowledge society these ought to be studied to identify how authors present their books and promote reading on the social web, as well as which forms of communication they establish with their readers. In this sense, our investigation follows Bhaskar's (2014: 92) methodological approach in relation to understanding analogue and digital culture as a *continuum*.

The aim of our research is to analyse the architecture of authors' websites for the purpose of extracting the essentials in order to build an analytical model for this virtual epitext. To this end, we selected three author sites as our object of study in order to describe, on the one hand, the structure of the websites, and on the other to analyse the textual and audio-visual content related to sharing a book that they host on their platforms.

In designing the analytical tool, we followed as a frame of reference a literature review on research on educators' blogs (Esteve & Calvo, in this volume) and one on publishers' websites (Escandell, in this volume), as there is a lack of specialized studies on the subject. Investigations by Jiménez-Hidalgo (2007), Rodríguez-Martínez (2012), Sánchez *et al.* (2013), Cremades & Jiménez (2013), García-Rodríguez *et al.* (2014), Manso-Rodríguez (2015) and Escandell & Lluch (2016) contributed to our design of an initial template.

In this area, Lluch and Escandell (2018) suggest for the analysis of publisher websites a template consisting of six "parameters" (*general presentation, general content, social media, navigation, user, and textual content*) that refer to generic aspects to be assessed and their corresponding "indicators", the specific issues under analysis. We have selected three parameters from this work and simplified them in order to identify and assess their application to authors' websites. The analytical tool therefore comprises the following parameters: a) *the site's general presentation*; b) *the site's form*; and c) *the site's content*. We will now explain the analytical indicators for each parameter.

- *Parameter 1. The site's general presentation:*

This parameter breaks down into two indicators. The first of these is the full details of the website: name, URL and year of creation. The second describes the author, their educational background, their profession, their followers, the site's visitor counter and the social media used.

- *Parameter 2. The site's form:*

This analyses the architectural structure and the layout of the home page, pages or subpages, widgets and multimedia resources. In this regard, the

interest lies in determining the site's ease of navigation and the accessibility of its content.

- *Parameter 3. The site's content:*

The third parameter identifies the types of content (text and graphic) that are included in the pages. To this end, we have opted for the indicator "book content" in order to provide a dense analysis regarding how a given book is presented, promoted and disseminated in the virtual environment. In this sense, an analysis of the discourse of the author and the epitexts is the object of study.

The application of this tool to the websites of selected authors will serve, first, to ascertain: structure, design and navigability of an author's site; the presentation of the author and their books; the social media used to disseminate their works; the different virtual resources deployed; the type of textual and audiovisual content; and the forms of communication with their readers that are offered. The usefulness of this template model will be verified, and appropriate modifications will be made.

■ 2 *Picturebook Makers*: An international gallery and blog for children's books

This research takes as its starting point an analysis of the *Picturebook Makers* (<<http://blog.picturebookmakers.com/>>) platform, which is presented as a compendium of some of today's major authors of children's literature from across the world (Taberero, 2016: 24) and which serves to curate books. This virtual space with its own domain is in English, and its administrators belong to a company based in the south of England. Its About section indicates that it aims to help publishers and authors to promote their books and to establish connections around the world. In doing so, it uses Facebook, Twitter, Pinterest and Instagram. However, it does not have a counter for followers or visitors, though it does provide a contact address. The ultimate purposes of this space are copyright sales and promotions.

The site consists of a home page that is easy to navigate and designed with a white background and a header in grey colours with an illustration that suggests the seabed and that contains the name of the site and two hyperlinks: About, which introduces the administrators, and Gallery, which leads users to a page requiring a monthly subscription to access a gallery of picture books. This page is defined as an extension of the platform and is built as an exhibition space.

The home page is divided into two sections that are perfectly easy to identify and that provide access to its content. On the right side, there are three widgets arranged in a column. The first widget, labelled as “join email list”, allows user to subscribe to the site by putting in their email address.

The second widget offers access to the dPICTUS² platform, which displays a set of books that have won prizes at the international level, and it invites the user to register as a member to: access books; receive updates on recent publications, fairs and awards; and contact publishers. It also shows the opinions of different publishers on their experience with using this platform: “dPICTUS is a beautiful and comfortable meeting point where we can share our brand new projects with interesting publishers. We join with the principle: bring another friend with you” (Isabel Minhós, Planeta Tangerina, Portugal). At the bottom of the page are the logos of all international publishers that are members.

The third widget “PM gallery”,³ leads to the gallery of books, where a page for users to subscribe to and access the website is displayed.

The page then displays a list of 92⁴ international authors organized alphabetically according to authors first name. Clicking on an author’s name leads one to a subpage on the author and one of their books.

Continuing with our description of the home page, its central part contains details of all the authors. This section, described as a blog, forms the most important part of the platform and is easy to navigate as an entry point. The platform’s administrators have therefore used the architectural structure of a blog to distribute and present the content of the website that relates to authors. What we have here is a hybrid space with a general framework that adopts the structure of a blog and contains author posts that usually link to the creators’ websites. Indeed, *Picturebook Makers* works mainly as a repository of the main picture book makers, and particularly those from the English-speaking world. Each entry contains the full name of the author, the country, a brief description of their career and awards received, and a hyperlink to access the post written by the author: “see this post from Manuel Marsol”. The profiles identifying the authors take the form of an illustration of a work framed by a circle. The following screenshot serves as an example:

2 <https://rights.dpictus.com/?utm_source=pm&utm_content=dubuc&utm_medium=blog-ad>.

3 <https://gallery.picturebookmakers.com/?utm_source=pm-blog&utm_content=tan&utm_medium=sidebar>.

4 Data presented were collected on 29 December 2017.

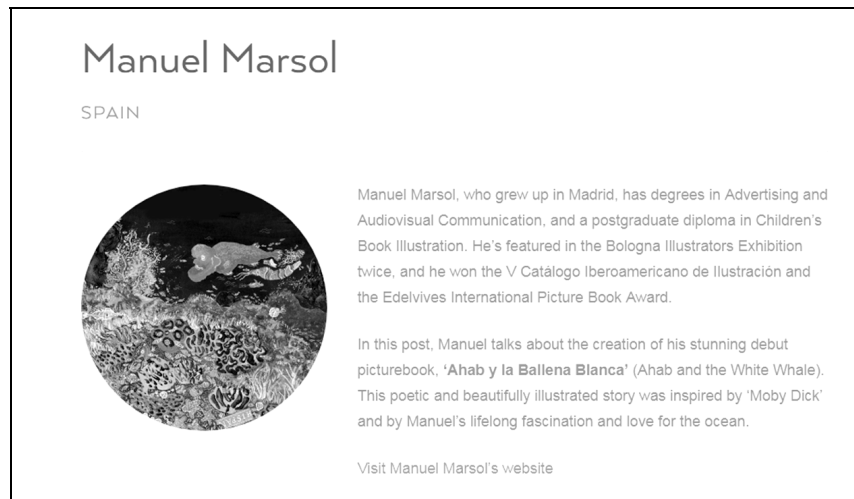

Figure 1. Manuel Marsol's profile in *Picturebook Makers's* site.

The 92 posts have been written by the administrators and authors. Accordingly, information about the author – name, country of origin, brief description of their career, brief presentation of the content of the post – is written by the administrators in a direct tone that appeals to users and gives them an advanced look at the subject of the post, which will focus on the creative process of the author as exemplified in a selected work. The following introduction of Manuel Marsol serves as an example:

Manuel Marsol, who grew up in Madrid, has degrees in Advertising and Audiovisual Communication, and a postgraduate diploma in Children's Book Illustration. He's featured in the Bologna Illustrators Exhibition twice, and he won the V Catálogo Iberoamericano de Ilustración and the Edelvives International Picture Book Award.

In this post, Manuel talks about the creation of his stunning debut picturebook, 'Ahab y la Ballena Blanca' (Ahab and the White Whale). This poetic and beautifully illustrated story was inspired by "Moby Dick" and by Manuel's lifelong fascination and love for the ocean.

The administrator then turns things over to the author to give a first-person narration of the creative process behind one of their works. This content is often characterized by the use of commentary and explanatory text. In addition, the author's remarks are accompanied by illustrations that support their explanations and, in addition, use is made of the tools offered by virtuality such as hyperlinks and/or booktrailers for their book.

The predominant style and tone are often familiar, with short and grammatically simple English sentences deployed. This means that users do not need to have a high level of proficiency in the English language, which ensures access for more users. The first lines by Marsol on his work have been selected as examples:

Manuel: “Ahab y la Ballena Blanca” (Ahab and the White Whale) is inspired by “Moby Dick,” and tells the story of a sailor obsessed with finding a whale that is, paradoxically, always in front of him. Ahab thinks that what he has in front of him is a strange warm iceberg, but in reality he is touching the great white whale. This is a story about obsession and the mysteries of the sea.

As a child I would spend the summer on the Mar Menor and dive for hours with my sister, surrounded by fish and jellyfish, experimenting with a mix of fear, excitement and happiness. Then we would paint everything we had seen underwater with our parents. Onto the paper we would glue seashells and even dried seahorses we found on the sand.

This research’s focus is to ascertain how authors use social media to share their books, and a reading of the posts shows that 70 authors have their own websites, indicating the relevance of conducting research on this virtual epitext and its reach in disseminating children’s books. Of the 70 pages offered by this space, we selected three in order to analyse the proposed parameters. The pages range from static websites of an analogue nature to dynamic sites, depending on the Sources that the authors work with. We have chosen Isol’s page as an example of analogue transfer, and those of Oliver Jeffers and Manuel Marsol from within the dynamic paradigm.

■ 3 The authors’ sites: Oliver Jeffers, Isol and Manuel Marsol

The analytical template applied to three authors’ websites are described in Table 1:

Site	Author	Domain	Publication language
1	Oliver Jeffers	http://www.oliverjeffers.com/	English
2	Isol	http://www.isol-isol.com.ar/	Spanish & English
3	Manuel Marsol	http://www.manuelmarsol.com/	English & Spanish

Table 1. Sites analysed.

■ 3.1 Parameter 1. The site's general presentation

The specific indicators that have guided our study of this parameter are focused on aspects related to the site's general presentation: domain, title, year of creation, number of followers, visitor counter and social media. The second indicator relates to the author: name, educational background, profession and contact details.

The three websites have their own domain that is clearly identified with the author's name, but indicators such as year of creation, followers and visitor counter cannot be applied because they lack these details. However, the three sites analysed have as their titles the names of the authors and use social media such as Facebook, Twitter, YouTube channels, the Vimeo platform, Instagram, blogs and contact emails.

An introduction to the author takes up one category on the home page. On Isol's site, it is called "Isol"; Manuel Marsol's uses the abbreviation "Bio"; and on Oliver Jeffers's site, the user needs to navigate through the subpages around which the site is arranged to discover the author. For example, "film" groups the works of the author (in total 14) in the cinematographic domain, as well as audiovisual pieces made by the artist himself, in which he talks in the first-person singular about his works and reveals his creative process (drafts, readings, books and workspace). These are brief videos of 2 or 3 minutes' duration in which the author directly addresses a notional viewer. For example, in <http://www.oliverjeffers.com/film/author-film-2014>, the author introduces himself and explains his work as a maker of picture books as well as where his ideas come from (reading, daily life), what his creative process involves, and why he makes picture books. In addition, he recounts what a normal day in his life is like while images of his routine and studio are displayed, and he shows off his drafts and notebooks.

The introductions of the authors on *site 2* and *site 3* correspond to the authors' professional portfolios. These introductions are written in the third-person singular and provide information about studios, published books, exhibitions and awards. In Marsol's case, there are hyperlinks to interviews and reports from different media sources.

■ 3.2 Parameter 2. The site's form

This parameter analyses the structure and design of the home page. For this reason, indicators such as pages or subpages, widgets and multimedia

resources guided the analysis. In this regard, it is relevant to determine the ease of navigation of the site and accessibility in relation to the content.

The three websites under study share the use of a menu on the home page to organize the content hosted in the virtual space.⁵ For example, in the case of *site 1* (Oliver Jeffers), the menu appears as a cloud in the top left of the home page and uses upper-case letters. This menu is made up of five subpages (*paintings, projects, picture books, film, shop, info*) that make up the site. Under “paintings”, the user enters a page that contains a collection of paintings by the artist. It is organized by titles in a vertical menu on the left-hand bar. This page is presented as an art gallery, a virtual showcase where the author shows off a selection of his work.

“Projects” contains different types of projects (exhibitions, audiovisual works, travel notebooks, graphic-design pieces, photographs and artist notebooks) undertaken by the author alone or in collaboration with other artists, and in some cases there is a brief descriptive text about the work. This subpage has the same architecture and layout as the previous page: the content is organized in a vertical menu on the left bar, and there is an image in the central part.

The “picture books” subpage opens with the cover illustration of the author’s latest book, *Here we are*, and clicking on the image provides access to five pages of the book. The illustration occupies the central part of the page, while on the left, in the form of a column, there is a text with the title “Notes For Living on Planet Earth”, in reference to the story told in the book. Details are then given on the date of publication and the UK and US publishers of the work, and there are links to sites from where the work can be bought, such as Amazon. Moreover, links are provided to press releases about the book, an interview with the author in a newspaper and a trailer for the book.

This subpage contains a total of 19 picture books by the author. At the end of the page appears a widget that reads, “Visit Oliver Jeffers’ World.” It leads to a new portal with a very different design from the previous pages, from which it can be inferred that the audience for this platform is a different one. Against a green background with stars and satellites, which might suggest the universe, in the centre of the page appear animated versions of characters and graphical elements that are from the author’s books and displayed on a globe. A poster indicates that we are entering “Oliver Jeffers’ World”:

5 Analysis carried out 15 July 2017.

Figure 2. Portal of “Oliver Jeffers’ World”.

The content is organized via a menu with four categories: “about Oliver”, “library”, “do stuff” and “shop”. These sections can be accessed either by clicking or moving the mouse downward. Therefore, it is very simple to navigate: a page with four sections separated by colours. When the mouse is moved, the first thing to appear is a video by the author about his creative process as an author of picture books. This audiovisual material is also located within the “projects” subpage of the home page of the author’s site.

The category “about Oliver” contains a text that begins with a greeting in a conversational tone that suggests familiarity with the audience (“Oh, hello”), and then there is a brief biography of the author written in the third-person singular. This text is divided into three simple sentences and accompanied by geographical illustrations. While the written content occupies the left side of the page, the right side offers an animated image of a character carrying a boat on their head and shoulders.

Both the design and the textual content analysis lead us to infer that this page may be aimed at children and/or facilitators (families, teachers, librarians) to bring the author’s works to young readers.

Also included is an “FAQS” link that invites users to acquire a book signed by the author. To do this, the following question that adopts the “I” of the user is asked: “Can I get a book signed?” It provides a link to obtain signed books by the author.

There are also three hyperlinks to 3 videos roughly 2 minutes in length, in which the author speaks directly to the viewer by offering tips on writing and illustration. He shares his views on writing, illustration, drawing and his style as picture-books artist.

A link to a Vimeo channel that the author uses to promote his videos is also included: <<https://vimeo.com/channels/OliverJeffers>>.

The final content element hosted in this section is a downloadable Word document in which the author responds to questions normally asked by, among others, teachers, journalists and facilitators. For example: “Why did you become an illustrator?, What is a working day like?, what do you do first: write or illustrate? What kinds of materials do you use in your illustrations?”.

The “Library” category includes a showcase of his body of work arranged within an illustration depicting shelves. The covers of all the books are displayed. If one clicks on one of the covers, a brief review of approximately three lines appears, as does in many cases a trailer for the book and two links, one for buying the book in America and the for obtaining it in other countries.

The category “Activities to print” / “do stuff” offers three types of printable materials for parents and teachers to use with children: puzzles, colouring sheets and files with different hands-on activities, such as pop-ups and cut-outs. These resources aimed at children are based on the author’s works, meaning that they contain characters from his books and illustrations. Therefore, these are materials that could function as a paratext of the work (Genette, 1987) and, in this sense, could be discussed in future research. For example, the puzzles offered always contain the cover of the book and suggestions for activities of different kinds, or they refer to the content of the book or represent an extension of it.

Continuing with the form of *site 1*, it is worth noting its use of categories on the home page to structure the content relating to the author’s current work or his next projects – “current”, “upcoming”, “recent” – each of which contains links to the books on which the author is working. Moreover, the background design features a photo of the author’s studio, and a grey is used for the texts, with blue used for the categories that make up the menu on recent works by the author.

Site 2, that of *Isol*, presents an orange vertical menu bar on its left-hand bar. It is organized into 7 categories: “home”, “Isol”, “books”, “comics”, etc.” “links” and “news”. There is also a link that reads “buy books”. These categories correspond to the subpages of the website and are presented in red capital letters that are underlaid with different colours. Against a yellow background, the rest of the page contains an illustration made up of soft strokes which may represent a landscape, with an animation flying over it along a diagonal path. Within the illustration forming part of its composition, there is a quotation from Lewis Carroll’s *Alice*

through the looking glass. The page includes the author's email address and a link to her blog as a footer.

The "books" subpage contains animations and use of yellow and white ink for the textual content against a black background. Here the author's work is presented chronologically, from 2009 until 2011. Also included are books published before this, but for these a link is provided at the top of the page, and it leads to books published between 2004 and 2008, while at the bottom, there is a hyperlink to books published between 1997 and 2003. The body of works from 2009 to 2011 occupies this page and the content is divided into two columns: in the left column are the covers of the books, and on the right bibliographic details are given in the following order:

- year and title of the book in yellow,
- author and publisher details in white, and
- a brief text in yellow on prizes, in the case of award-winning books.

When a book cover is clicked on (the site does not indicate what to click on; this choice depends on the user's intuition), the site leads to a page that shows the cover of the book in a larger size as well as icons for viewing other pages of the work. Under the cover appear the title of the book in blue, bibliographic details in orange, a short text inviting readers to read the book, and the awards won by the book in red. For example, the text aimed at the reader in the case of *Nocturno* says, "A boring dream is a wasted night! Find new dreams in this book with ink that glows in the dark, and create your own". However, this call to the reader for other books – for example, *Petit el monstruo* – takes the form of a question: "How you can such a good boy do such bad things sometimes?". Or in the case of *La Bella Griselda*, the text reads: "Princess Griselda was so beautiful that people couldn't keep their head around her. And that's not just an expression".

These serve as statements that seek to bring the book to readers and awaken their curiosity so that they start to read the work. This subpage additionally displays a link to access books in other languages.

"Comics" presents the author's body of work. It is set on a green background and uses text in various colours: yellow for the year of publication of the book, blue for the title and white for the book description. At the top of the page appears a text that indicates to users that if they click on the icons of the covers of the works, a screen with visual content from the book and a short text about the story will open, although this is not included for all books.

The layout of the content follows the same structure as that of the previous subpage: covers in the left-hand column of the page and bibliographic details on the right-hand side. The works follow a descending chronological order.

The “links” subpage hosts the addresses of 9 international publishers and the author’s music projects. “News” meanwhile, offers updates about the author: awards, presentations and sketch exhibitions. Also included are press releases, links to interviews with the author and a selection of reviews of her books written by children’s literature publications.

The home page of *site 3* opens with an illustration from one of the author’s recent award-winning books that occupies large part of space, while the navigation menu is located at the head of the page and uses small, lower-case letters: “bio”, “contact”, “shop” and “blog”. The rest of the page, set to a white background, is a virtual showcase of the covers of the author’s books and a short informative text of bibliographic details. Users can easily navigate through each of the books displayed on the home page, and they will be led to a subpage with visual and written content from the work: illustrations, exhibition photos, reports, booktrailers – in some cases – and an explanatory text.

The “contact” subpage contains the social media used by the author: Facebook, a YouTube channel and the Vimeo platform. Under “shop” we find all his works with cover illustrations, authors, publisher and year of publication. When users click on one of the books, they are led to its publisher. The fourth subpage is the author’s “blog”,⁶ which is called “jellyfish and brains”. The blog entries describe the author’s publications, awards and interviews and provide news about his books.

The results of *parameter 2* indicate that the websites analysed here are built based on a simple virtual navigational architecture in the case of *site 2* and *site 3*. Moreover, the three websites correspond to the artistic identities of their authors. *Site 1* and *site 3* are perhaps the ones that appropriate the nature of the virtual environment and the digital paradigm to organize, structure and present their content. However, we might infer that *site 2* corresponds to a translation of analogue content to the virtual.

6 <<https://medusasycerebros.blogspot.com.es/>>.

■ 3.3 Parameter 2. The site’s content

The third parameter selected is the most complex to analyse because it concerns the way of presenting content on web sites. Lluch and Escandell (2018) distinguish three indicators within this parameter – content types, classification form and presentation style – and to undertake in-depth analysis within the first indicator, we selected the most representative way of presenting content for this pages of this type, that content being none other than books.

We therefore chose to analyse one book that we considered representative from among each of the authors’ bodies of work. From Oliver Jeffers’s website, we chose the presentation of the book *Here We Are*. It is the author’s latest book, which is very different from the kind that Jeffers usually writes, first of all because it is informative, and, secondly because it is dedicated to his son.

Figure 3. Oliver Jeffers’s website. The presentation of *Here We Are*.

The presentation keeps the model applied to all his works: an image of the book on the right part of the page and links on the left side. As it is a very recent book, on the left side there appears promotional text from the publisher and two links to ways to buy the book: “Order book on Amazon”, “order book from local store”. In addition to a promotional *trailer*,⁷ there is a link that reads “buy print”, from where prints of the author’s

7 <https://www.youtube.com/watch?v=V_7lkRYfjvY>.

illustrations can be bought, and there are links to media sources that talk about the work. These include an article on the book in *Vogue* magazine and an interview and book review in *The Guardian*.

Continuing down the left side of the page is a selection of six images from the book, which correspond to those on the right side that appear with each click.

HERE WE ARE

#1 NY Times Bestseller
Notes For Living on Planet Earth
 Our world can be a bewildering place, especially if you've only just got here. Your head will be filled with questions, so let's explore what makes our planet and how we live on it.

From land and sky, to people and time, these notes can be your guide and start you on your journey. And you'll figure lots of things out for yourself. Just remember to leave notes for everyone else...

Some things about our planet are pretty complicated, but things can be simple, too: there are lots of us on here, so be kind.

Published 14th November 2017 by Philomel (USA) & HarperCollins (UK)

[ORDER BOOK ON AMAZON](#)
[ORDER BOOK FROM LOCAL STORE](#)
[WATCH TRAILER](#)
[BUY PRINT](#)

[Vogue](#)
[The Guardian - interview](#)
[The Guardian - review](#)

HERE WE ARE

#1 NY Times Bestseller
Notes For Living on Planet Earth
 Our world can be a bewildering place, especially if you've only just got here. Your head will be filled with questions, so let's explore what makes our planet and how we live on it.

From land and sky, to people and time, these notes can be your guide and start you on your journey. And you'll figure lots of things out for yourself. Just remember to leave notes for everyone else...

Some things about our planet are pretty complicated, but things can be simple, too: there are lots of us on here, so be kind.

Published 14th November 2017 by Philomel (USA) & HarperCollins (UK)

[ORDER BOOK ON AMAZON](#)
[ORDER BOOK FROM LOCAL STORE](#)
[WATCH TRAILER](#)
[BUY PRINT](#)

[Vogue](#)
[The Guardian - interview](#)
[The Guardian - review](#)
[TIME #1 book of 2017](#)

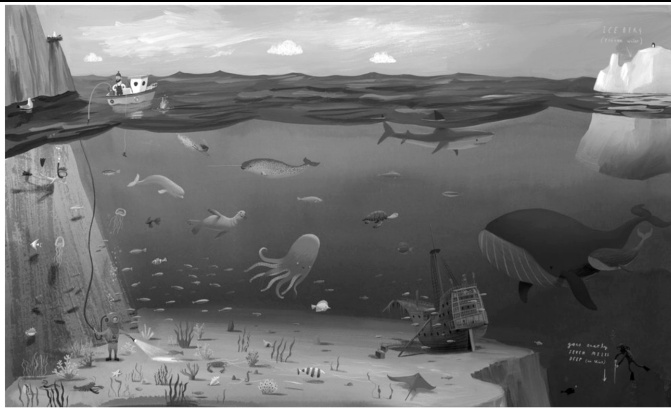

Figure 4a/b. Images from *Here We Are*.

Below this are presented the titles of his picture books, which link to the promotional spaces of each of the books. The titles are listed in order of their release, starting with the most recent and ending with his first

book. So, for example, the first tile that appears is *A Child of Books*, and it links to the promotional site for this book.

The last link after the end of the titles list corresponds to a *widget* that takes the user into Oliver Jeffers' World (<<http://www.oliverjeffers.com/picture-books/-visit-oliver-jeffers-world->>).

Figure 5. Widget into Oliver Jeffers' World.

Oliver Jeffers' World presents on its background characters and themes from the author's books against a blue that is very characteristic of this illustrator's universe. There is a subtle level of animation that incorporates movement without diverting attention from the book. The four *widgets*⁸ on the left side of the screen – *about Oliver*, *Library*, *Do stuff* and *Shop* – offer information about the author, presentations of his books, activities and a store aimed at parents and teachers. The explicitly admitted target audience for this “world” is facilitators, and this is why Jeffers offers resources to foster children's creativity based on characters from the author's works. At all times, an interactive audience is called on to engage in the main ideas that the author uses to explain his artistic work.

The page ends with a link to the *book-trailer* for the work, as well as links to purchasing options for it (*buy book*, *buy print*).

8 Analysis of the form of these subpages was conducted under parameter 2.

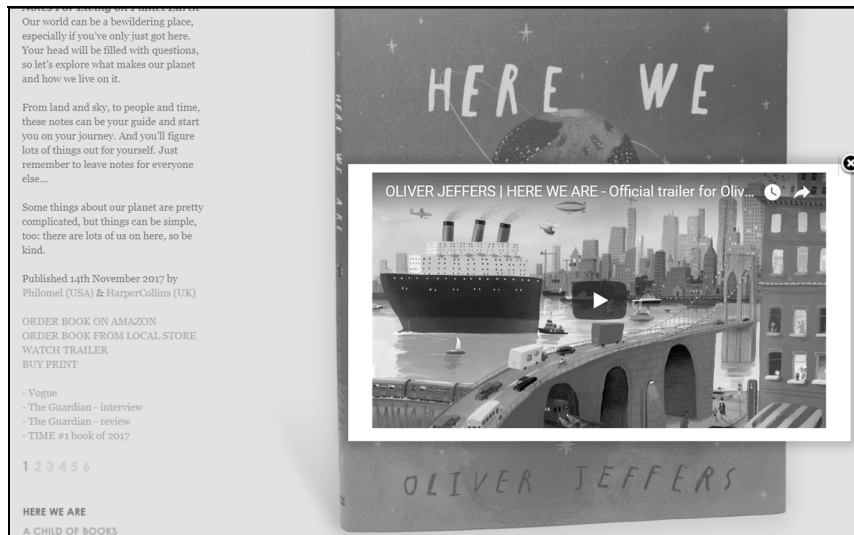

Figure 6. Image of *Here We Are's* book-trailer.

It is worth noting that the execution of the *book-trailer* conforms to all the indicators that we discerned in another study (Taberero, 2016) for a proper execution. A *book-trailer* is a promotional video that presents details about the book, the author, the title and, at the end, the launch date. The user thus receives the when and the where of publication and, of course, an invitation to acquire the book. It is a short piece (1' 09'') that is based on a construct in which a first-person narrator dialogues with a particular interlocutor: his son. Users are therefore watching an intimate exchange between father and son, and although they cannot participate in it, at the same time the trailer achieves identification between the narrator and the main audience and purchaser of the book, which is none other than the facilitator-parent and, additionally, the facilitator-teacher-librarian. It would not be strange for one to call to mind after viewing the trailer a type of book that comes close to the *crossover* (Beckett, 2012) category of books.

It is also part of a line-up of children's classics that have been intended and designed for a very specific recipient. This is the case of *Alice's Adventures in Wonderland* or *Pippi Longstocking*, to put forward some representative examples of this line of creation. On the other hand, the work seeks a readership model tending toward not only children but also adults because of its encyclopaedic perspective.

The two main constructional foundations of ellipsis and suspension (Taberero, 2016: 26) are essential in the production of this *book-trailer*. Therefore, the video only shows, from the verbal element, the purpose of the work, presenting to his child the world and teaching him about its essentials, against a background of images that, synthetically and progressively, and via the simplified style true to the author's own, define the basic elements through which human beings live in communion with the universe. As one would expect, the work embraces a spirit of a serene, balanced and sustainable development that could well be described as "ecology of artistic creation" or "ecoart," linked to slow, serene rhythms, colours and movements that announce what B. Bader (1976) called "the drama of the turning page" or the need for the reader to linger over the details, or to turn the page based on what the narrator says. In any case, the idea is to propose the model of an active reader who is involved in the work out of curiosity. These are essential aspects for an informative work aimed at children and are very much present in the children's book market, as is indicated by the data on Spain from reports such as that of the Observatorio de la Lectura y el Libro (Observatory for Reading and Books) for 2017, the *Lectura en España* report edited by J. A. Millán (2017) or Marchamalo in *Annuario Iberoamericano sobre el Libro Infantil y Juvenil* (2017: 223–240).

On the other hand, this promotional work brings about intertextual and hypertextual relationships, both with Jeffers's own work, which is easily identifiable in some characters, and with offerings from the children's and educational sectors, such as the school encyclopaedias to which illustrated books within the current scene of bestiaries such as *Animalium* by Scott and Broom (Candlewick Press, 2014) correspond.

The *book-trailer* begins with the presence of the author and a reference to the time frame of his creation process with the aim of establishing a metafictional discourse about the book and the auctorial perspective from which the work is explained, and also in order to provide a reminder of the affiliation to the object that the discourse is promoting. The animation, the music, the rhythm and the cinematic effects of the zoom and choppy shots bring the user into a work of multiple characters, in which space and time are in perfect harmony with the evolution that defines existence itself. The blues, pinks and violets and the serene composition of each of the selected sequences convey the optimism of a life that is in balance with the environment as it begins. The following table summarizes the indicators that a *book-trailer* should exhibit (Taberero, 2016: 33) and their application to the work that has been selected for analysis.

CATEGORIES	<i>Here We Here</i>
Data specific to the book: authors, title, publisher, date	A cinematic affiliation is also acknowledged.
Duration: between 30 seconds and two minutes	1' 09"
Complicity: the narrator and a call to the reader	First-person narrator Call to a particular reader: his son
Suspension and ellipsis as foundations of construction	Presence of the two foundations of construction Announcement of the purpose of the work. Ecology of artistic creation. "Ecoarte"
Hypertextuality	Hyperlink reading
Intertextuality	<i>Animalium</i> , Scott, Broom
Metafiction	The book-creation process. Drafts Writer in person
Object-based perspective of the book	Affiliation with the object
Animation	Low-key and flat
Music and rhythm of sequencing and action, and temporal location	Rhythm and music related to the story
Flat spaces	Relevance Choppy shots
Selection of leading characters and spaces. Presence of zoom.	Emphasis on collective and harmonious characters

Table 2. Categories that a book-trailer should exhibit (Tabernero, 2016: 33) and their application to *Here We Here* by Oliver Jeffers.

From the analysis of the indicators, it can be concluded that Jeffers's execution in his *book-trailer* is excellent, from both the promotional and artistic points of view, something that is related to the clear influence of cinematographic language in the author's work, as is reflected in the *trailers* for other books – for example, that for *Lost and Found*, which is a true animated short that also appears in the "films" category of the website.

In regards to the websites of Isol and Manuel Marsol, all that can be pointed out is that these are authors whose pages are easier to navigate, that they are similar to a document repository, and that their aim is to display works that can be purchased from the indicated places. In these pages

the “book content” corresponds to this structure. In the case of *Nocturno* by Isol, the page is made up on the left side of the cover, details about the book and links to the prizes won, while the right side contains six enlarge-able images from the book.

Figure 7. Webpage of *Nocturno* by Isol.

Manuel Marsol’s page for *El tiempo del Gigante* is easy to navigate. The book content is presented through the cover link, which provides access to details of the book, awards and interviews with the authors, and there are animations in both the profile of the work and its *book-trailer*.⁹ This trailer has a canonical execution in which the illustrator, who also created the *trailer*, presents his work’s cinematographic conception in a similar manner to Jeffers.

9 <<https://vimeo.com/182555527>>.

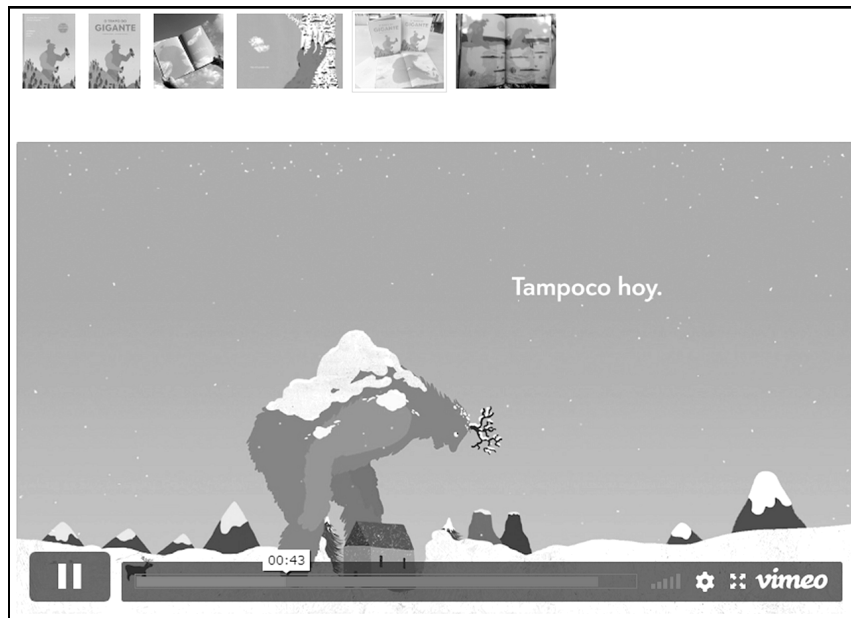

Figure 8. Manuel Marsol's page for *El tiempo del Gigante*.

■ 4 Discussion and conclusions: Toward an analytical model

Based on the pages that we selected and the analysis of the parameters chosen from within the study by Lluch and Escandell (2018), the following results can be inferred:

In the case of *parameters 1* and *2*, which provided a general description of the websites and a verification of the options in terms of navigating them and accessing their content, the results were different for each of the pages. Jeffers's website involves complex navigation in which some of the content is repeated with the sole purpose of promoting a dissemination of the entirety of the author's work. There is even a subpage that can be reached from different hyperlinks, and it sketches out a readership model that has to do with facilitators, the main disseminator of books in an inherently mediated form of literature.

On Isol's and Marsol's pages, it can be observed that navigation is easier and focused only on spreading and selling the books in isolation. This is true to a greater extent for the page for Isol, who has adapted analogue

methods of dissemination, and to a lesser extent for the page for Marsol, who with some resources has moved away from an analogue promotional model. These latter two pages do not feature a concept of “auctorial universe” of the kind found on Jeffers’s page.

With regards to *parameter 3*, which relates to the content hosted on the authors’ websites, the analysis of the three selected sites shows that one of the most important indicators is the presentation of books with the aim of disseminating and promoting them. For this reason, we took as the object for our dense analysis the “book content” from each of the sites analysed. Thus, the sites share descriptive elements such as: bibliographic details for the book, reproduction of the cover and some of its pages, hyperlinks to publishers to purchase books – that is, basic metadata about the book which are necessary for it to be shared in a virtual space. This written content is organized into subpages, and for this reason these acquire relevance in the organization and classification of the books on the authors’ websites.

Of special interest in this parameter was analysis of the book content for Jeffers’s *Here We Are*. Jeffers uses his website as a virtual showcase but also makes use of the possibilities offered by the tools of the social web to share his creative process with his audience. In this regard, the audiovisual resources incorporated in his page in video format to describe and explain his conception of the work and its process of development and bring these to the user take on great importance. To these ends, he directly addresses the audience in a familiar tone, opening up his studio to let readers in and show them drafts, notebooks, decision-making steps and so forth. All of these features are harnessed in the example selected for analysis, *Here We Are*. It is worth noting the significance of this *book-trailer* as a promotional instrument comprising all the indicators that identify an effective and high-quality *book-trailer* (Taberner, 2016) that appeals to emotion in a contagious way, something that according to recent studies (J. Serrano-Puche, 2016: 24) is an indispensable condition for a video to be shared on social media. Moreover, Jeffers’s website sometimes leans toward a transmedia conception of discourse and reader that has parallels with the *transreader* (Scolari, 2017). This implies a paradigm shift in the field of reading, since, starting from the book as the axis, a transmedia discourse is constructed in which the web becomes a virtual public epitext that defines a new way of reading, a new reader and a return of the author in the construction of meanings.

Isol’s and Marsol’s websites are more dependent on the analogue dissemination model with respect to this indicator, to a greater extent in the case of the former. On none of the analysed websites is the reader present,

since this epitext is conceived as a place for promoting the author and their work. Communication with the reader is diverted to the blog format or to social media such as *Facebook*, *Twitter* and *Instagram*. ■

■ References

- Bader, Barbara (1976): *American Picturebooks from Noah's Ark to the Beast Within*, New York: Macmillan Publishing Company.
- Beckett, Sandra L. (2012): *Crossover Picturebooks: A Genre for All Ages*, New York and London: Routledge.
- Bhaskar, Michael (2014): *La máquina de contenido. Hacia una teoría de la edición desde la imprenta hasta la red digital*, Mexico City: FCE.
- Cremades, Raúl / Jiménez, Concepción (2013): “Propuestas de categorización para la evaluación de webs de bibliotecas escolares”, *Tejuelo. Didáctica de la Lengua y la Literatura* 18, 24–39.
- Escandell, Dari / Lluch, Gemma (2016): “Com avaluar webs editorials. Procediment metodològic preliminar basat en investigacions similars”, in: Roig-Vila, Rasabel (ed.): *EDUCación y TECnología. Propuestas desde la investigación y la innovación educativa*, Barcelona: Octaedro 1599–1608.
- Genette, Gérard (1987): *Seuils*, Paris: Éditions du Seuil.
- García Rodríguez, Araceli / Gómez Díaz, Raquel / Cordón García, José Antonio / Alonso Arévalo, Julio (2014): “Allà on viuen les etiquetes: l'etiquetatge als blogs de literatura infantil i juvenil”, *BiD: textos universitaris de biblioteconomia i documentació* 33, <<http://bid.ub.edu/33/garcia1.htm>> [27.07.2017].
- Jiménez Hidalgo, Sonia / Salvador Bruna, Javier (2007): “Evaluación formal de blogs con contenidos académicos y de investigación en el área de documentación”, *El profesional de la información* 16, 114–122, <http://eprints.rclis.org/9384/1/articulo_blogs.pdf> [27.07.2017].
- Lluch, Gemma / Escandell, Dari (2018): “El lloc web editorial com a epitext virtual públic. Paràmetres i indicadors”, *Cultura, llenguaje y representación / Culture, Language and Representation* 19.
- / Tabernero, Rosa / Calvo, Virginia (2015): “Epitextos virtuales públicos como herramientas para la difusión del libro”, *El profesional de la información* 24, 797–804, <<http://dx.doi.org/10.3145/epi.2015.nov.11>> [27.07.2017].

- Manso-Rodríguez, Ramón-Alberto (2015): “¡Leer, comentar, compartir! El fomento de la lectura y las tecnologías sociales”, *TransInformação* (Campinas) 27, 9–19.
- Marchamalo, Jesús (2017): “El sector editorial español y la Literatura infantil y juvenil en España. Cifras y datos”, *Anuario Iberoamericano sobre el Libro Infantil y Juvenil* 1, 223–240.
- Millán, José-Antonio (ed). (2017): *Informe sobre la Lectura en España*, Madrid: Federación de Gremios de Editores de España, <http://www.fge.es/lalectura/docs/La_Lectura_en_Espana.pdf> [05.01.2018].
- Observatorio de la Lectura y el Libro (2017): *Los libros infantiles y juveniles en España*, <<https://www.mecd.gob.es/dam/jcr:55a802b2-37b9-463e-8227-1f94a2b14213/InformeLIJ-2017.pdf>> [08.01.2018].
- Rodríguez-Martínez, Ruth / Codina, Lluís / Pedraza-Jiménez, Rafael (2012): “Indicadores para la evaluación de la interacción de la calidad en cibermedios: análisis de la interacción y de la adopción de la Web 2.0.”, *Revista Española de Documentación Científica* 35, 61–93, <doi: 10.3989/redc.2012.1.858>.
- Sánchez, Sandra / Lluch, Gemma / Del Rio, Tatiana (2013): “La lectura en la web 2.0. Estudio de caso: Los blogs en el *Reto Delirium*”, *@tic. Revista d'innovació educativa* 10, 75–84, <<http://ojs.uv.es/index.php/attic/article/view/1783>> [27.07.2017].
- Scolari, Carlos, A. (2017): “El translector. Lectura y narrativas transmedia en la nueva ecología de la comunicación”, in: Millán (ed.), 175–189.
- Serrano-Puche, Javier (2016): “Internet y emociones: nuevas tendencias en un campo de investigación emergente”, *Comunicar* 46, 19–26.
- Taberero-Sala, Rosa (2016): “Los epitextos virtuales en la difusión del libro infantil: Hacia una poética del book-trailer. Un modelo de análisis”, *Ocnos* 15:2, 21–36, <doi: 10.18239/ocnos_2016.15.2.1125>.
- Rosa Taberero Sala, Universidad de Zaragoza, Departamento de Didáctica de las Lenguas y de las Ciencias Humanas y Sociales, C/ Pedro Cerbuna 12, E-50009 Zaragoza, <rostab@unizar.es>.
- Virginia Calvo Valios, Universidad de Zaragoza, Departamento de Didáctica de las Lenguas y de las Ciencias Humanas y Sociales, C/ Pedro Cerbuna 12, E-50009 Zaragoza, <vcalvo@unizar.es>.

Blogs docents sobre literatura: la transformació del paradigma docent

Anna Esteve (Alacant)
Virginia Calvo (Zaragoza)

Summary: This research analyses educational blogs as virtual public epitexts for the promotion of literary reading in the school context. The methodology applied consisted of a descriptive analysis of the elements that identify the blogs and a dense analysis of posts on reading. The results reflect the creation of a virtual space of communication and reflection among teachers who share a repository of varied and interconnected content. The posts studied illustrate best practices that are designed based on the digital environment and rooted in a model of teaching of literature focused on students as producers of content. The study shows the transformation of the paradigm of the teaching of literature and the promotion of reading.

Keywords: Public virtual epitext, educational blogs, promoting literary reading, literary education, school facilitator ■

■ 1 Introducció¹

La web social ha representat un canvi metodològic en el procés d'ensenyament i aprenentatge de la literatura en el context educatiu (Zayas, 2008; Sánchez et al., 2013; Monar, 2012; Lluch & Zayas, 2015; Lluch et al., 2017). Aquest fet, encara no assumit del tot per la comunitat educativa en el seu conjunt, ens mena a identificar les plataformes virtuals i la seua implantació pels mediadors com a entorns potencialment adquirits en el model de l'educació literària.

En aquest article analitzem una selecció de blogs docents com a epitextos virtuals públics (Lluch et al., 2015) per a la promoció de la lectura, dins i fora de l'aula (Monar, 2012). Ens ha interessat identificar un corpus de bones pràctiques i models a partir de l'anàlisi de quatre blogs en els quals

1 Article elaborat en el marc del projecte d'investigació «Los espacios virtuales para la promoción del libro y la lectura. Formulación de indicadores para evaluar su calidad y efectividad» FFI2015-69977-R (MINECO/FEDER), Proyectos I+D+I del Programa Estatal de Investigación, Desarrollo e Innovación. Ministerio de Economía y Competitividad de España. Convocatòria 2015.

el paradigma d'ensenyament de la literatura s'ha transformat amb la incorporació d'algunes de les eines que ofereix l'entorn digital i a partir de la mateixa creació del blog, el primer medi nadiu del Web, en paraules d'Orihuela (2007).

L'estudi d'aquest mateix autor sobre la revolució dels blogs en la comunicació (2006) ens ha permès revisar els nostres coneixements sobre la cultura dels blogs en l'educació i ens ha subministrat un directori de bitàcoles de docents.

La revisió bibliogràfica d'estudis com els de Jiménez-Hidalgo (2007), Sánchez et al. (2013), Manso-Rodríguez (2015) o García-Rodríguez et al. (2014) ha estat el punt de partida necessari per a elaborar una plantilla adequada per a procedir a l'anàlisi exhaustiva de blogs atenent dos paràmetres bàsics: *a)* anàlisi descriptiva dels elements d'identitat del blog; *b)* anàlisi densa de posts sobre la lectura literària.

■ 2 Blogs docents i literatura

Com ja hem assenyalat (Lluch et al., 2017), tot i que el fenomen dels blogs com a eines pedagògiques ja està plenament consolidat —com demostra la data de creació de la majoria dels blogs que tractarem tot seguit (any 2006)—, encara no ha generat una bibliografia abundant acord amb la importància del fenomen; hi ha estudis importants, com els citats més amunt, però a hores d'ara no existeixen estudis específics sobre els blogs docents que dediquen un espai destacat a la literatura i a la pràctica lectora, ni tampoc (ací el dèficit és més notable) instruments adients per a l'anàlisi d'aquest nou format de comunicació.

Aquest estat de la qüestió esdevé el marc referencial a partir del qual volem plantejar l'anàlisi descriptiva d'una mostra curta però representativa d'alguns dels blogs docents escrits en català i en castellà dedicats a l'ensenyament de la literatura —i també de la llengua— atenent els criteris següents: l'antiguitat, l'activitat ininterrompuda, la qualitat dels continguts (reconeguda pels premis que han rebut i per la comunitat a què s'adreça) i la inclusió de pràctiques literàries participatives, que utilitzen els recursos TIC i sovint són col·laboratives. Tots aquests factors expliquen la influència d'aquests blogs en la comunitat educativa i el reconeixement que han obtingut. Els blogs elegits són *La serp blanca*, *La paraula vola*, *Bloggeando* i *Repaso de lengua*.

El primer pas serà, doncs, oferir una descripció densa d'aquests blogs; això és, descriure i analitzar-ne la identitat amb què es presenten en la

xarxa. Atesa la ja esmentada absència d'eines específiques per a abordar aquesta anàlisi, triarem alguns criteris que considerem necessaris per a proporcionar una descripció completa d'aquestes bitàcoles quant al paràmetre de la identitat o presentació del blog.

Així, *La serp blanca* és el blog d'Enric Iborra que fa servir la ferramenta de *blogger*, una de les més utilitzades en la blogosfera, que fa possible un maneig intuïtiu i apte per a qualsevol usuari. Al mes de juliol de 2017, comptava amb 136 seguidors i 615.510 visites. També fa servir mitjans socials com Facebook, Pinterest, Google+ o Twitter.

L'autor classifica els diferents posts del blog en sis pestanyes temàtiques que apareixen en una barra situada en la part superior: «literatures», «tria de lectures», «altres històries», «web de literatura universal», «sobre mi» i «per què la serp blanca?».

Malgrat aquesta subdivisió temàtica es troben a faltar unes paraules inicials que orienten al lector sobre quin tipus de blog està visitant. Hem d'anar a la penúltima pestanya, «Sobre mi», per trobar la informació següent: «diari de lectures i dietari de classes de literatura (literatura catalana i literatura universal)», encara que també el presenta com a «bloc literari i personal: notes de lectura i altres històries».

Tot seguit, concreta els objectius del blog, a cavall de la disciplina personal de «publicar una sèrie de papers i de reflexions de manera més disciplinada, constant i més clara i precisa», i la seua tasca professional per «compartir comentaris i referències, enllaços i textos relacionats amb la docència de las matèries que imparteix». I és amb el propòsit de facilitar l'accés a l'usuari que crea un web de literatura universal, inclòs com una pestanya d'aquest blog.

Així mateix, en la columna lateral dreta apareixen enllaços i *widjets* de naturalesa diversa que van acumulant-se sense seguir un criteri clar per a l'usuari. Així, al costat d'imatges de publicacions recents de l'autor del blog (assaigs, principalment), trobem traductors, premis del blog, el registre de seguidors i visites, la participació en mitjans socials, enllaços a entrades populars i altres posts del blog («El decàleg de l'estil segons Nietzsche» o els posts etiquetats amb el mot «planiana»), etiquetes en forma de núvol o el llistat de blogs recomanats pel blogger.

En la pestanya «sobre mi», també obtenim informació relacionada amb l'autor (amb l'e-mail per contactar-hi). Es presenta –com el mateix blog– amb un doble perfil. En primer lloc, com a professor de secundària (a l'IES Lluís Vives, de València) i, seguidament, ho fa com a escriptor, tot citant algunes de les obres publicades fins al moment.

Així mateix, *La paraula vola* és també el blog d'un professor de secundària: Toni de la Torre, que treballa a l'IES Francesc Ferrer i Guàrdia, també de la ciutat de València. Fa servir *blogger* per presentar una reflexió en primera persona sobre la pràctica docent a propòsit de la incorporació del blogs i les wikis com a instruments pedagògics a les classes de llengua i educació literària.² Al juliol de 2017, comptava amb 71 seguidors i 98.810 visites. També fa servir mitjans socials com Facebook, Pinterest, Google+ o Twitter.

En aquest blog, la informació sobre l'autor apareix disseminada en diferents espais. D'entrada constatem que és més visible que la del blog anterior, ja que en primer lloc, en la columna dreta, apareix una foto seua acompanyada del nom i la procedència geogràfica. Aquesta breu presentació enllaça amb una altra pàgina que permet visualitzar el seu perfil complet, que consta del correu electrònic i la pàgina web personal, l'any de creació del blog (2006), el número de visualitzacions del perfil i més informació sobre l'autor, que caldria actualitzar, ja que alguns dels enllaços als seus interessos i llibres no funcionen del tot correctament.

En la segona pestanya del blog, «Portafoli docent», es presenta «profesionalment» i exposa, de manera detallada, un breu currículum on fa constar el seu perfil de docent i formador de professors, tant en competència lingüística en català com en formació didàctica per a la Conselleria d'Educació i altres organismes. També esmenta els seus treballs com a traductor de literatura infantil i juvenil, autor de llibres de text i altres obres i professor en diferents màsters universitaris.

Quant al blog, no disposa d'una pestanya pròpia ni d'un espai de presentació, ni tampoc s'hi fa referència en el perfil de l'administrador. Cal anar al primer post d'aquest blog (07.07.2006) per conèixer quins són els principals objectius: «ser un mitjà per a fomentar l'escriptura i l'intercanvi d'idees entre les persones i especialment el professorat que tenim inquietuds en comú i ganes d'investigar les TIC». A més, hi destaca el potencial per a la: «comunicació i intercanvi entre professors i alumnes així com entre els mateixos col·legues». Per això, els destinataris dels blogs són les persones interessades en TIC i, molt especialment, el professorat de secundària, tot i que té molt clar que pretén que els seus «alumnes de 3r ESO i 2n Batxillerat del proper curs en traguin bon profit».

2 El primer blog, *2n de bat*, ha estat una referència per al professorat interessat a incorporar les TIC en les classes de llengua.

El blog està constituït en una sola pàgina amb una classificació en la barra superior de cinc pestanyes (Portafoli, Activitats de lectura, Wikis, Tallers i APPS Educatives). En «Portafoli» inclou informació diversa: es presenta «professionalment» i exposa, de manera detallada, un breu currículum on fa constar el seu perfil de docent i formador de professors, i també el d'autor i traductor. Incorpora el seu correu electrònic i el de la seua pàgina web, l'enllaç als seus blogs docents i a altres medis socials com Twitter i Instagram, així com material (presentacions, fotos, vídeos, podcasting, etc.) que comparteix en obert, entre altres informacions.

En «Activitats de lectura» explica deu activitats concretes, tot i que sense data, que donen compte d'aquest canvi metodològic que implica l'ús de recursos TIC. N'esmentarem només algunes pràctiques de lectura a l'aula: relat digital, motivat per la novel·la *JO*, de Jordi Sierra i Fabra; fòrum de discussió, pòsters digitals, tertúlies literàries dialògiques a propòsit de la novel·la *La mosca*, de Gemma Pasqual; seqüència d'activitats de recerca, escriptura i creació per tal de fer una exposició de manifestos actuals i històrics en format de pòster, amb l'aplicació <edu.glogster.com>; monòlegs enregistrats dels personatges d'una novel·la, al blog de 4t ESO i conversió en un videolít; etc.

En la subpàgina «Wikis» explica huit projectes de literatura en l'aula (en els cicles d'ESO i Batxillerat) que encapçala amb un vídeo resum de la seua conferència sobre wikis i relat digital. I en la pàgina «Tallers» incorpora tallers i cursos que ha impartit en els darrers anys. Així mateix, en «APPS Educatives» comparteix recursos online, instruments i aplicacions de tecnologia de l'aprenentatge i del coneixement (TAC), que agrupa per matèries (Matemàtiques, Història i Geografia, etc.).

Altrament, en la barra lateral dreta hi ha enllaços i widgets diversos, com ara: les piulades recents, els premis i distincions que ha rebut el blog (marca de qualitat), l'IBSN, les etiquetes a partir de les quals recuperar la informació i un cercador o arxiu d'entrades del blog, ordenades cronològicament, que augmenten l'accessibilitat del blog.

Quant als blogs de docents escrits en castellà, ens centrarem en *Blogge@ndo* i *Repaso de lengua*. El primer³ es crea l'any 2005 amb la plataforma *wordpress* per assessores de tres Centres d'Innovació i Formació del Professorat del País Basc com un espai per compartir recursos didàctics de llengua i literatura castellanques per a l'etapa d'ESO. En juliol de 2017 comptava amb 307 seguidors i utilitza mitjans socials com Facebook, Google+, Pinterest i Twitter.

3 <<https://irmadel.wordpress.com>>.

El contingut del blog s'ubica en un menú situat en la capçalera del blog que obeeix a quatre pàgines: «inicio», «¿quiénes somos?», «cursos de formación» i «materiales didácticos». La part dreta del blog, com és habitual, presenta diferents *widjets* i *blogrolls* distribuïts en una columna vertical que porten un nom creat per les mateixes administradores: buscador, projectes col·laboratius en què han participat («Callejeros literarios», «Quijote News»; «Twitteos y susurros»), enllaç a la plataforma Scoop-it, «nuestros proyectos», «nuestros wikis», «cursos de formación», «nuestras secuencias didácticas», «nuestras webquest»; «cazas del tesoro», «edublogs de lenguas», distints projectes que han elaborat i un llarg etcètera.

La pàgina identificativa «¿Quiénes somos?»⁴ conté una presentació de les administradores del blog: Adela Fernández, assessora de Secundària (àmbit lingüísticosocial) del Berritzegune de Getxo; Irene González, assessora de Secundària (àmbit lingüísticosocial) del Berritzegune de Zaratamo; i M^a del Mar Pérez, assessora de Lengua Castellana y Literatura del Berritzegune Central. Cal assenyalar que inclouen l'adreça de correu del blog per a contactar-hi: <correobloggeando@gmail.com>, i no la personal.

Hi expliquen que aquest blog naix arran del seminari de treball sobre l'ús educatiu dels blogs com un espai de reflexió compartida sobre la didàctica i l'ensenyament de les llengües i amb els objectius següents: *a*) aportar recursos didàctics per a l'ESO en llengua castellana i literatura, i competència en comunicació lingüística; *b*) oferir camins per a facilitar la integració eficaç de les TIC amb els continguts curriculars de la matèria de llengua castellana i literatura; *c*) trobar estratègies que faciliten la introducció de les TIC a l'aula i elaborar i seleccionar materials que s'hi adequen; *d*) reflexionar sobre la introducció en els currículums de les competències bàsiques per a buscar moments de trobada entre els professionals de l'ensenyament i compartir mitjans, recursos, idees – entre altres propòsits.

Altrament, les assessores exposen i argumenten les implicacions innovadores que comporta l'ús de les TIC en l'ensenyament de les llengües i la seua aportació en el desenvolupament de les competències clau.

Així, aquest blog està concebut com una eina destinada al docent: per a proporcionar-li recursos didàctics i com un espai de comunicació i intercanvi entre professionals de l'educació. La pàgina «Cursos de formación» inclou un llistat d'enllaços a materials que les administradores han utilitzat per a la formació del professorat.

4 <<https://irmadel.wordpress.com/%C2%BFquienes-somos/>>.

En «Materiales didácticos de elaboración propia» s'aporten recursos didàctics que han dissenyat durant la seua trajectòria professional, també treballs d'alumnes i orientacions per al docent. Aquest contingut s'organitza en sis apartats: seqüències didàctiques, webquest, caça del tresor, projectes per al tractament integrat de llengües, projectes per a la diversificació curricular, o per a desenvolupar la competència en comunicació lingüística.

Finalment, *Repaso de lengua*⁵ és un blog administrat pel professor de llengua i literatura castellanos Antonio Solano que des de maig de 2006 fa servir la plataforma *blogger* per a «encontrar alguna idea, algún germen que permita abrir caminos, sembrar dudas, avivar el seso de los más inquietos».

El comptador de visites al juliol de 2017 en mostrava 21.328 i 13.624 seguidors. Així mateix, com és pràctica comuna entre els blogs analitzats, utilitza mitjans socials com ara Twitter, Facebook, Pinterest, Google+, LinkedIn, Vimeo i Instagram.

Aquesta plataforma té una barra lateral en la part dreta per a allotjar *mid-gets*: «Quijote News 2015», «datos personales», «seguidores», «Pinterest», foto de l'administrador amb un enllaç al currículum vitae, perfil en <docente.me> i adreça del blog amb domini propi; icones dels diferents mitjans socials; «tutor en red», «narrativa digital»; «mi aula en vídeo»; «1er premio blog de profesor»; etiquetes en Twitter com ara «piensamelamor» i «SOSeducación»; «Buenas prácticas Leer.es: Callejeros literarios/Tuenti de bohemia»; «Mención EducaRed»; «Blog/Wiki Mes»; i un llarg etcètera.

En aquesta descripció minuciosa del blog es troba a faltar una informació més extensa sobre els objectius del blog del docent. Els posts es classifiquen amb el terme «temes» i no de categories o etiquetes,⁶ com és pràctica habitual (poema27, animación lectora, lecturas, sesquidécadas, TIC, competencias básicas, actividades, literatura, humor, noticias, textos).

Així mateix, aquest blog es presenta en una única pàgina amb una plantilla de disseny que permet la navegabilitat i la usabilitat fàcilment. En el cos central es publiquen els comentaris i la identificació del blog i el descriptor apareixen en la part superior de la pàgina.

5 <<http://www.repasodelengua.com/>>.

6 En Lluch et al. (2007) ja conclouíem que en la gran part dels blogs analitzats l'etiqueta assumia una doble funció: descriure el contingut específic del post i organitzar la informació per temes o continguts generals, que diluïa la distinció teòrica estricta entre etiqueta i categoria (González, 2015), segons la qual la categoria és la taula de continguts del blog i l'etiqueta, una microdada que descriu detalls específics del contingut i, per tant, en teoria, no haurien de coincidir, com passa en la pràctica d'aquests blogs.

Comptat i debatut, la descripció densa d'aquests quatre blogs docents permet inferir un seguit de conclusions quant a les estratègies que utilitzen els bloguers per a presentar-se i presentar el seu blog així com també quant a la manera en què organitzen la informació dels seus blogs.

Il·lustren l'ús d'Internet com un espai de comunicació entre docents que comparteixen exemples de bones pràctiques. Els administradors d'aquests blogs han creat un repositori de continguts variats i interconnectats des de les eines que proporciona l'espai virtual. Així doncs, es presenten com a plataformes en què els responsables intercanvien informació sobre el seu àmbit acadèmic i es dirigeixen als seus iguals: docents de llengua i literatura. Tot seguint la tipologia de Charpenter (2014: 13) correspondria a un tipus de document híbrid entre l'article acadèmic i la interacció que es produeix en un seminari professional.

Així mateix, l'estructura dels blogs reflecteix clarament aquest caràcter acadèmic i pedagògic. Els autors ofereixen a la comunitat educativa i lectora en general un espai per a compartir: *a)* recursos didàctics, pràctiques i enfocaments per a treballar la literatura a l'aula d'una manera activa, motivadora per a l'alumnat i participativa; *b)* reflexions, informació i resums sobre ponències, jornades, congressos o cursos que imparteixen ells mateixos o en què participen, relacionats sempre amb la seua formació com a professionals de l'ensenyament de la llengua i la literatura, i que esdevenen no solament un estímul (o un model) per a la comunitat docent que els segueix sinó una font d'informació i formació contrastada; *c)* lectures, ja siguin crítiques (estudis, assaigs, investigacions) o de ficció (sovint vinculades a la matèria que imparteixen). Els blogs esdevenen també dietari de lectures: explícit en el cas de *La serp blanca*, i menys evident, en el cas de *La paraula vola* i *Repaso de lengua*.

Per aquest motiu, convindria que aquests blogs inclogueren una pàgina de presentació completa tant de l'administrador com dels objectius del blog en la pàgina principal i en un lloc ben visible, ja que en tots els casos es tracta de professionals competents i ben formats: clars referents per a la comunitat educativa. I aquest és, sens dubte, un dels criteris de qualitat que el visitant pot tenir en compte per llegir aquests blogs i romandre-hi. Altrament, malgrat que tots quatre presenten una estructuració clara en forma de pestanyes en la barra superior del blogs, seria necessari reduir el nombre de *widgets* de la barra lateral dreta, ja que dificulten la navegació i en alguns casos pot arribar a confondre o aclaparar l'usuari a l'hora de navegar-hi o localitzar la informació. Una alternativa seria agrupar i sistematitzar-los en categories amb el propòsit de millorar la navegabilitat i la recu-

peració de la informació. Així mateix, alguns blogs haurien de millorar l'accés a la recuperació d'informació; de vegades és difícil accedir als posts publicats durant més de deu anys.

Al capdavant, hi constatem un contrast evident entre la qualitat indiscutible dels continguts que s'ofereixen en aquests blogs –com demostrarem tot seguit– i la forma de presentar-los.

■ 3 La literatura com a experiència: el protagonisme del lector

Amb l'objectiu de descriure i valorar el model d'ensenyament-aprenentatge de la literatura que aquests docents porten a la pràctica a les aules de secundària ens detindrem a analitzar dos posts de cadascun dels blogs triats com objecte d'estudi.

En *La serp blanca* seleccionem el post «Els alumnes parlen sobre la Bíblia» (12.10.2010),⁷ en què l'autor del blog felicita públicament els seus alumnes pels comentaris escrits realitzats sobre textos de la Bíblia i reproduïx literalment una selecció de fragments d'aquests treballs que posen de manifest la reacció personal davant aquesta lectura, més que no «d'assimilació estrictament acadèmica del tema de la Bíblia i la seua repercussió literària. Encara que aquest aspecte també l'han tractat i ho han fet molt bé». En un post anterior,⁸ en què Iborra ofería una llista de clàssics catalans del segle XX, ja compartia unes reflexions sobre la manera de treballar la lectura literària amb l'alumnat que considerem molt significatives i que s'emmarquen en la mateixa línia didàctica de potenciar el contacte directe de l'alumnat amb el text. No es tracta, doncs, d'imposar sense més una única lectura (la del crític, la del professor, la del manual: el discurs acadèmic, al capdavant) que l'alumne ha d'assumir –gairebé en un acte de fe–, sinó de donar-los l'oportunitat que ells mateixos interactuen amb el text; hi participen activament a la recerca dels sentits o les possibles interpretacions, a partir de la seua experiència i competència lectora.

Alguns dels consells que hi dóna són: *a)* no abandonar a l'alumnat en la lectura autònoma i solitària a casa; *b)* dedicar temps per a la lectura col·lectiva a l'aula; *c)* prescindir de la informació relacionada amb l'autor, el gènere i el corrent literari, o el context per a llegir, allunyant així la lectura de la pràctica acadèmica; *d)* plantejar preguntes relacionades amb l'experiència subjectiva i lliure de la lectura per provocar que l'alumne parles sobre el que

7 <<http://ir.uv.es/VeJ0vWC>>.

8 <<http://laserpblanca.blogspot.com.es/2014/09/alguns-classics-de-la-literatura.html>>.

ha llegit sense recórrer a una plantilla prèvia de «comentari de text». I això justament és el que trobem en el post que comentàvem sobre la lectura d'uns fragments de la Bíblia, ja que es posa l'accent en l'experiència de lector.

A partir de l'anàlisi d'aquests posts podem destacar la capacitat de l'alumnat per interrogar els textos (de vegades amb preguntes directes) sobre les actituds que representen els personatges protagonistes (especialment dels personatges femenins) i la manera com són descrits. Així per exemple, s'expressa RJ en relació amb Betsabé:

És interessant també per a mi la figura de Betsabé com a dona. El relat no mostra cap dada ni descripció seua, ni tan sols una lleu opinió dels esdeveniments. Betsabé és una dona simplement bella. No se'n precisa res ni quins trets la fan tan especial per a David, cosa que per a mi seria rellevant; no oblidem que estem parlant d'un gran rei que pot tenir totes les dones que vol, i que a més és capaç d'assassinar i de pecar per ella! Quina mena de dona ha sigut culpable d'un encantament tan gran? *A mi em sembla indispensable una mica més d'informació. Si ens conformàrem només amb la narració del relat bíblic, la nostra idea de Betsabé seria probablement la d'una muda.*⁹

O MH apunta:

Personalment, crec que la Bíblia pot ser considerada com un dels millors llibres mai escrits, ja que és innegable la seua influència sobre la societat. No obstant, en alguns dels relats en què el protagonista ha de superar una prova o un repte, ho acaba superant gràcies a la devoció per Déu, que l'ajuda a resoldre-ho. *Puc preguntar quin tipus de lliçó moral és aquesta? Si no creus en Déu o no has seguit «el camí», no pots enfrontar-te amb els més forts o superar-te tu mateix?*

També s'observa la capacitat per saber llegir entre línies i transcendir el sentit literal del text. Així com també estableixen lectures comparades amb altres narracions, ja siga canòniques i conegudes a través de les classes (per exemple: la Bíblia i els mites grecs), ja siga audiovisuals i que pertanyen a l'àmbit del seu oci. Activen així el seu bagatge cultural per a la lectura, i estableixen paral·lelismes entre les problemàtiques presents en els textos bíblics i l'actualitat; és a dir, connecten la lectura amb la seua realitat. En aquest sentit, LP afirma: «Per cert, la decisió de David de matar Urias posant-lo a l'avantguarda, al front més perillós perquè el maten i així quedar-se amb la seua dona, és exactament igual que en la pel·lícula 'El hombre de la máscara de hierro'».

9 Les cursives que apareixen en les citacions sobre la Bíblia són nostres.

Aquesta mostra permet observar una pràctica dialògica que cedeix la paraula a l'alumnat. La seua veu és recopilada pel docent que la reproduceix de manera literal en aquest blog. Tanmateix, els comentaris que rep aquest post són per part d'altres docents, que alhora, també mantenen blogs (personals o docents).

Amb tot, aquestes impressions recollides per Iborra encara resulten més transcendents si recordem que són fruit d'una discussió literària o debat col·lectiu que té com a fase final el comentari de text, entenent-lo no com un activitat aïllada que esdevé una finalitat en si mateix (percepció molt estesa i de vegades justificada atés la pràctica a l'aula) sinó com un recurs que ha de facilitar l'accés a l'obra, que ens l'acosta i ens la revela. Un dels instruments, al remat, de què disposem per a formar lectors competents, amb un criteri personal: capaços d'interrogar els textos i dialogar-hi, i un dels mètodes que millor pot reflectir la capacitat interpretativa, el grau de maduresa i la capacitat expressiva de l'alumne, sense defugir la valoració personal (Esteve, 2013). Per la seua importància, el concebem com el producte final de tot un procés dilatat i complex que ha estat tutoritzat pel professor.

De *La paraula vola* hem seleccionat en primer lloc el post: «Odissea: un viatge amb la lectura contat pels alumnes» (10.05.2013).¹⁰ Aquesta activitat té com a propòsit últim un producte concret: la creació de còmics sobre *L'Odissea* que seran exposats en els passadissos del centre per compartir el treball realitzat amb tota la comunitat escolar el 23 d'abril, a propòsit de la celebració del Dia del llibre. D'aquesta manera l'alumnat s'implica de manera activa en aquesta celebració i n'esdevé el protagonista real.

El primer pas d'aquesta activitat s'ocupa de la lectura i el treball amb diferents versions de l'obra: la traducció de Joan Francesc Mira, la versió original en grec antic, la versió de Kavafis en grec modern i l'adaptació musical del cantautor Lluís Llach. Textos de diferent natura (poesia, cançó), d'èpoques també distintes que permeten presentar l'obra d'una forma atractiva i amena alhora que demostren amb gran eficàcia una de les característiques fonamentals dels clàssics: la seua atemporalitat, la seua capacitat de perviure en el temps i continuar aportant significat a cultures molt allunyades i també en formats diversos (musical, literari...).

A partir d'aquest treball, el professor ofereix la possibilitat de triar entre diferents versions de la mateixa activitat: *a)* elaborar una tira còmica de nou vinyetes; *b)* gravar un document d'àudio de quatre capítols; *c)* crear un poema de 20 versos sobre Ulisses; *d)* enregistrar una peça musical de dos o tres

10 <<http://laparaulavola.blogspot.com.es/2013/05/odissea-una-viatge-amb-la-lectura.html>>.

minuts; *e*) inventar la lletra d'una cançó referida a les aventures d'Ulisses; *f*) crear una auca de 12 a 24 imatges. Així com també deixa llibertat perquè l'alumnat pugui treballar per parelles o individualment. Es potencia així la capacitat de prendre decisions i assumir-ne les conseqüències que posa en joc la llibertat de tria, l'autonomia i la responsabilitat. El resultat final en aquesta ocasió descrit en el post va ser la tria de l'activitat de contar en forma d'auca (història contada en vinyetes i amb versos) o de còmic tots els capítols de l'*Odissea* per tal de difondre les aventures d'Ulisses mitjançant una exposició col·lectiva.

El blog proporciona no solament la seqüència didàctica detallada de manera visual i sonora en forma de vídeo sinó que també inclou una mostra de les auques i còmics realitzats així com també incorpora el vídeo de la intervenció directa de l'alumnat que opina oralment, simulant el format d'una entrevista, sobre qüestions diverses com ara: el que els ha provocat la lectura (què t'ha agradat i què no); la tria de l'activitat (auca); el que han après durant el seu procés de creació; les dificultats que han sorgit en la creació del còmic; la manera com s'han repartit la feina; els aspectes que més els han interessat i, al capdavall, l'activitat en el seu conjunt. Finalment, expliquen quin balanç fan del seu procés d'aprenentatge durant tota aquesta seqüència.¹¹

Esdevé, doncs, un aprenentatge significatiu que els *fa fer* (auca) i que els implica eficaçment en el seu procés d'aprenentatge. Es treballen obres canòniques d'una manera motivadora, oberta i creativa, sempre des de la transversalitat que connecta sabers, destreses i llenguatges diferents (literari, artístic, audiovisual, etc.); el resultat és molt positiu i així es destaca en els sis comentaris que rep aquest post. De nou són docents els qui el feliciten per aquesta pràctica lectora i també que hi col·laboren –contribueixen a millorar-la– amb l'intercanvi de referències i lectures.

Una altra activitat de promoció lectora que planteja el contacte amb la literatura des de la vessant creativa és la que es descriu en el post «Llegir i escriure poesia amb Marc Granell en 2n d'ESO» (20.05.2012).¹² Els interessos didàctics d'aquesta activitat podríem resumir-los així: *a*) corregir una mancança de l'alumnat d'ESO relacionada amb la lectura poètica; *b*) donar a conèixer l'obra d'un poeta valencià actual que pot resultar pròxim als interessos de l'alumnat: Marc Granell; *c*) situar en el centre de la seqüència

11 <<http://laparaulavola.blogspot.com.es/2013/05/>>.

12 <<http://laparaulavola.blogspot.com.es/2012/05/llegir-i-escriure-poesia-amb-marc.html>>.

didàctica la creació, a través de la realització d'una videoantologia de nous poemes i *podcast*, amb la progressió següent:

- Poemes recitats de *l'Illa amb llunes*
- Composició d'un poema propi (seguint la tècnica de l'escriptura automàtica)¹³
- Publicació dels poemes i l'antologia selecta
- Resultats de l'avaluació i els aprenentatges
- Videoantologia de nou poemes de 2n ESO i *podcast*

Aquesta seqüència treballa la poesia des de l'oralitat –amb un treball de recitació que com sabem implica, necessàriament, la comprensió del poema llegit–, i la projecta envers la subjectivitat i creativitat de l'alumnat que ha de compondre un poema propi, compartir-lo amb la resta de companys i votar els que considera millors per a incorporar-los a aquesta «antologia selecta». L'alumnat, doncs, es posa en la pell del creador, expressa la seua opinió sobre la qualitat de les composicions i tria el producte final.

Per la seua banda, els blogs docents escrits en castellà que hem seleccionat ofereixen en posts molt més recents exemples de pràctiques que tracten de promoure la lectura a l'aula, igualment, tot fent ús de les tecnologies de la informació i la comunicació (TIC) i cedint la paraula a l'alumnat.

Així, en *Blogge@ndo* seleccionem el post «Pedro Salinas. Si te quiero» (16.12.2016),¹⁴ que s'inicia amb el poema de Salinas «Si te quiero» per passar tot seguit a proposar al seu receptor –«aquí os dejamos»– una seqüència didàctica¹⁵ amb l'objectiu de donar a conèixer l'anomenada Generación del 27. Podem inferir, doncs, que els receptors d'aquest blog són –com en la resta de casos analitzats– altre docents, més que no l'alumnat.

L'hipervincle ens condueix a una pàgina titulada «Luis Cernuda y el Surrealismo», de Google Sites, que serveix com a suport per a vertebrar aquest projecte dirigit a alumnes de quart d'ESO i primer i segon de Batxillerat. S'hi utilitza la metodologia didàctica de treball per projectes i l'enfocament per tasques; s'ofereix així una bastida de sis activitats, en cadascuna de les quals s'incorpora el suport digital, que condueixen a una tasca final que consisteix a crear un poema surrealista i difondre'l a través de Twitter i Facebook. Com a mostra il·lustrativa ens fixem en les primeres

13 <<http://quadernirisat.blogspot.com.es/2012/05/marc-granell-llig-tres-poemes-seus-i.html>>.

14 <<https://irmadel.wordpress.com/2016/12/16/pedro-salinas-si-te-quiero/>>.

15 <<https://sites.google.com/site/homenajeluiscernuda/evaluacion>>.

d'aquestes activitats. Així, l'activitat 1 té com a objectiu conèixer la figura de Luis Cernuda a través d'una guia de preguntes que orienten la recerca d'informació en les xarxes socials. En aquest procés, s'insta l'alumnat a seleccionar imatges del poeta, portades dels seus llibres, etc. A més a més, s'utilitza Google Drive per a compartir amb els estudiants un full de recollida d'informació que els facilita la categorització de les dades obtingudes.

En l'activitat 2, els alumnes han d'elaborar un collage, a partir de l'aplicació *glogster*, inserida en un hipervincle. En altres casos, com passa en l'activitat 3, s'anima a manejar *wordle* com a eina per a crear un mapa de conceptes clau. Cal assenyalar que la redacció de l'explicació de cadascuna de les fases d'aquest projecte utilitza la segona persona del plural «vosotros», és a dir, s'adreça directament als alumnes, que esdevenen els receptors directes.

Altrament, aquesta seqüència didàctica no solament està configurada en suport digital, sinó que cadascuna de les activitats es construeix des de les possibilitats que ofereix l'entorn virtual com a medi d'aprenentatge i plataforma per a elaborar continguts per a l'alumnat. D'aquesta manera, el professor o la professora actuen com a guia i els estudiants assumeixen protagonisme en el procés d'aprenentatge i ensenyament; l'alumne esdevé productor de continguts.

Tanmateix, trobem a faltar les produccions de l'alumnat així com els seus comentaris i valoracions sobre cadascuna de les fases de realització del projecte. Considerem que podrien ser de gran interès com a model per a altres alumnes, així com també aportarien dades rellevants al docent sobre l'ús d'aquestes metodologies: un *feedback* del tot necessari per avaluar el procés d'ensenyament.

Amb el propòsit de presentar diferents pràctiques de lectura, seleccionem el post «@Leotwitteo, una experiència de lectura en el IES Aixerrota», en el qual es narra –en tercera persona del singular– l'experiència de fer servir Twitter com a club de lectura virtual amb alumnes de segon de Batxillerat de l'IES Aixerrota. De manera específica, es comenta la pràctica de lectura que es va dinamitzar amb l'autora Toti Martínez de Lezea (un *link* connecta amb la seua web) i la seua novel·la *Esne eta eztizko lurra* (publicada en basc i en castellà), que va consistir en una visita al centre per a conversar-hi; s'hi inclouen citacions de l'autora sobre el llibre i el seu procés de creació. La segona part del post fa referència al taller que van impartir les alumnes sobre la creació i l'ús d'un compte de Twitter en la localitat d'Algorta. Així doncs, observem que la pràctica de lectura traspasa els límits de l'aula per a socialitzar la lectura amb altres lectors; d'una banda, la tertú-

lia literària s'allotja en l'espai virtual de Twitter i, d'una altra, es comparteix amb la comunitat els coneixements sobre l'ús d'aquest mitjà social per a conversar sobre llibres. Les autores del post feliciten l'alumnat i a la professora encarregada de realitzar aquest taller.

En el cas de *Repaso de lengua*, de Toni Solano, analitzem els posts següents: «Underwood girls #poema27»,¹⁶ també del 16 de desembre de 2016 i referit igualment al poema de Pedro Salinas. L'administrador del blog selecciona aquest poema amb el propòsit de compartir de manera propera el plaer que li provoca aquesta lectura; així, redacta un breu comentari amb verbs en primera persona on predomina el verb *agradar*. De manera directa, s'adreça als lectors amb un expressiu «Si queréis jugar», i ens convida a endinsar-nos en el sentit d'aquest poema des d'un vídeo que ha elaborat. En aquest cas, resulta prou evident que amb aquesta apel·lació vol connectar amb l'alumnat, receptor directe, més que no amb el docent – o, almenys, no necessàriament. Així mateix, inclou una altra nota en què anima a difondre poemes de la Generación del 27 en la xarxa social Twitter:

NOTA: No olvidéis que, durante el viernes 16 y el sábado 17 de diciembre, vamos a difundir en las redes y en el aula poemas y versos de la Generación del 27 con la etiqueta #poema27

Tanmateix, aquest post rep huit comentaris d'altres docents que feliciten Solano pel seu post i s'uneixen a compartir versos de Generación del 27 en Twitter.

Finalment, amb el terme «sesquidécada» es van publicar diversos posts al llarg de diferents anys. Aquest concepte temporal servia com a dietari de lectures literàries de l'administrador del blog. Així, els posts recollits sota aquest títol apleguen valoracions, recomanacions, reflexions sobre obres llegides i ofereixen un model de comentari personal, subjectiu i perfectament argumentat. A tall d'exemple, en «Sesquidécada: marzo 2002» (19.03.2019),¹⁷ trobem un comentari personal sobre *Harry Potter i el presoner d'Azkaban*, de J. K. Rowling, i tota la saga en què explica com el docent es va aproximar a aquest tipus de llibre a partir dels seus alumnes. La reflexió profunda sobre el model d'educació literària i les lectures per a joves adolescents n'esdevé el tema central i justifica la llargària d'aquesta citació:

16 <<http://www.repasodelengua.com/2016/12/underwood-girls-poema27.html>>.

17 <<http://www.repasodelengua.com/2017/03/sequidecada-marzo-2002.html>>.

Curiosamente, esas lecturas me llegaban a través de mis alumnos o de mis sobrinos, no de las lecturas canónicas de los institutos, casi siempre alejadas de las tendencias de lectura de su público potencial. Quizá alguno no me crea si digo que, en aquella época, las lecturas que veía en los departamentos de lengua eran *El camino*, de Miguel Delibes, *Platero y yo*, de J. R. Jiménez, el *Lazarillo*, todo ello para alumnado del primer ciclo de la ESO, como lecturas obligatorias, sin apoyo en el aula, sin anestesia. Mientras algunos alumnos devoraban en sus casas los libros de Harry Potter o de Laura Gallego, en las aulas –supuestamente– les animábamos a leer con libros que les resultaban opacos y soporíferos, porque pocos se molestaban en envolverlos con el cariño que requiere la buena literatura.

Així, l'autor comparteix, en primera persona, els dubtes i preocupacions sobre la literatura juvenil i els seus lectors i ens condueix a través d'un hipervincle al post «Los jóvenes leen» (18.10.2006), en què relata la sorpresa que experimentà en la presentació del llibre de Laura Gallego *Memorias de Idhún* en una llibreria plena d'adolescents, entre els quals hi havia alumnes seus:

Conozco a algunos de ellos: son o han sido alumnos míos. Y me emociona verlos tan emocionados. Ya sé que Laura Gallego no es todavía Ana María Matute, o Carmen Martín Gaité. Pero no necesita más. He leído sus libros: están bien escritos y enganchan. Y ese modelo quiero aplicar a mi docencia. Conseguir que la lectura sea ese acto emocionante que arrastra a un chico o chica hasta una librería para ver a su ídolo.

En aquest comentari ressalta les lectures que fan els alumnes fora del context escolar i l'efecte –emocional– que els produeixen, ja que els mouen a aproximar-se a altres espais de promoció de la lectura i a conèixer en persona els autors i les autores.

En la part final del post s'adreça directament als docents per a subratllar la necessitat de recuperar lectors en l'aula i els convida a deixar en segon terme la discussió sobre el cànon de lectures, ja que al seu parer:

seguimos discutiendo y perdiendo lectores en el aula, unos lectores que en el mejor de los casos seguirán leyendo por su cuenta obras de dudosa calidad, atraídos por vistosas portadas o por diversas estrategias de mercadotecnia. Y en mitad de esa brecha, un veterano Harry Potter, por suerte, sigue conquistando nuevos lectores.

De nou un altre hipervincle ens enllaça amb el post «Lectura y literatura juntas pero no revueltas», on reprén el debat sobre la LIJ i la seua qualitat, el paper del docent per a incloure lectures en el cànon escolar, l'enfocament didàctic per a treballar la lectura a les aules i el seguiment del currículum o les propostes del mercat editorial. En definitiva, temes actuals que

preocupen el docent en la seua funció essencial en la creació i promoció d'hàbits lectors. Aquest post rep quatre comentari d'altres docents que comparteixen les mateixes inquietuds sobre l'educació lectoliterària dels joves del segle XXI.

Fet i fet, el recorregut per aquesta mostra de posts extrets de quatre blogs docents de qualitat contrastada posa de manifest una sèrie de coincidències o punts de trobada que haurien de convidar a la reflexió, però sobretot a l'acció si volem millorar la pràctica docent relacionada amb la promoció lectora i la competència literària.

L'objectiu gairebé comú de tots aquests posts és compartir bones pràctiques de promoció de la lectura i d'aprenentatge i ensenyament de la literatura aprofitant el paradigma comunicatiu –dialògic–, obert i interactiu de la web social.

La majoria d'aquests posts proporcionen exemples de seqüències didàctiques o de pràctiques lectores concebudes des de l'entorn digital i que transmeten un model d'ensenyament de la literatura basat en el paper de l'alumnat com a protagonistes en la construcció del seu aprenentatge. Per aquest motiu, estan escrits en primera persona i s'adrecen a un *tu* que, en la pràctica totalitat dels casos, identifiquem com el docent. Així doncs, predomina l'exposició i el relat sobre pràctiques, seqüències i sobre experiències de lectura i la reflexió personal, el comentari crític i personal sobre lectures, així com també la crònica. La veu de l'alumnat apareix en forma de productes finals: creació de poemes o antologies poètiques, vídeos, twits i també comentaris i reflexions que els ha generat la lectura.

Així mateix, els blogs reflecteixen les preocupacions i inquietuds de la comunitat educativa sobre l'educació literària dels joves adolescents i, esdevenen, doncs, plataformes públiques i visibles de comunicació i intercanvi de reflexions i pràctiques entre els docents. Són un exemple de l'evolució del món educatiu, concretat en l'ensenyament de la llengua i la literatura, i encarnen el model de docent del segle XXI que Felipe Zayas (2008) definia com aquell que ha sabut construir un context comunicatiu amb les eines, plataformes i xarxes socials que Internet ha procurat i així, s'ha anat transformant el model d'ensenyament de la literatura i la promoció lectora entre els joves.

■ 4 Conclusions

En definitiva, l'estudi de la tria de blogs que ens plantejàvem en aquest article ha posat de manifest el paper indiscutible que juguen els blogs docents per a la comunicació, la reflexió i l'intercanvi de pràctiques que promouen la lectura dins el context escolar.

Malgrat les millores que aquests blogs podrien assumir quant a la identificació dels administradors i les administradores així com del mateix blog, és inqüestionable l'excel·lència i l'èxit de les pràctiques lectores que comparteixen amb la comunitat educativa i que es basteixen sobre l'ús de TIC, que no són complements superficials de la pràctica docent sinó que contribueixen a transformar el paradigma de l'ensenyament de la literatura i la promoció lectora. El seu caràcter obert i comunicatiu, que supera o trenca les parets de l'aula i de la ciutat per connectar lectors de tot arreu que participen en un mateix projecte col·laboratiu, o el potencial creatiu que situa l'alumne en el rol de productor i, doncs, en el centre del seu procés d'aprenentatge, són algunes de les seues virtuts. L'alumne participa en la construcció de coneixement a través de metodologies actives i d'entorns favorables que aquests docents són capaços de provocar. Un dels reptes de l'educació literària i lingüística, com apunta Carme Durán (2015: 82).

Els posts analitzats també donen compte d'una eficaç tria de lectures que supera el debat clàssic, i de vegades estèril o encallat en posicions immutables, sobre el cànon de lectures escolars. Les pràctiques seleccionades demostren que és possible trobar un espai d'equilibri entre el treball dels clàssics, a través de metodologies actives que permeten que l'alumne els manipule, els actualitze i els mantinga vius –trets distintius de qualsevol clàssic– i la incorporació de títols de la literatura actual i de la literatura juvenil que connecten directament amb el bagatge emocional dels adolescents, i recorda als docents que la literatura és, sobretot, emoció i que sense emoció no hi ha aprenentatge. Unes i altres contribueixen a fer lectors i a fornir el nostre alumnat de la tan anhelada, i de vegades mal entesa, educació literària. ■

■ Bibliografia

Charpentier, Arthur (2014): «Blogging in Academia, A Personal Experience», *Social Science Research Network*, <<http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2398377>> [27.07.2017].

- Esteve, Anna (2013): «El cànon literari en l'ensenyament secundari no obligatori valencià», *Quaderns de Filologia. Estudis Literaris* 18, 45–62.
- Durán, Carme (2015): «Noves (i velles) didàctiques per a ensenyar llengua i literatura amb les TIC», *Ítaca. Revista de Filologia* 6, 71–84, <https://rua.ua.es/dspace/bitstream/10045/55575/1/Itaca_06_05.pdf> [27.07.2017].
- García Rodríguez, Araceli / Gómez Díaz, Raquel / Cordon García, José Antonio / Alonso Arévalo, Julio (2014): «Allà on viuen les etiquetes: l'etiquetatge als blogs de literatura infantil i juvenil», *BiD: textos universitaris de biblioteconomia i documentació* 33, <<http://bid.ub.edu/33/garcia1.htm>> [27.07.2017].
- González, Alejandro (2015): «Categorías vs. tags, buenas prácticas en WordPress y optimización para SEO», <<https://platzi.com/blog/categorias-etiquetas-wordpress/>> [27.07.2017].
- Jiménez Hidalgo, Sonia / Salvador Bruna, Javier (2007): «Evaluación formal de blogs con contenidos académicos y de investigación en el área de documentación», *El profesional de la información* 16, 114–122, <http://eprints.rclis.org/9384/1/articulo_blogs.pdf> [27.07.2017].
- Lluch, Gemma / Esteve, Esteve / Calvo, Virginia / Monar, Maite (2017): «La Biblia, el Quijote, Tirant lo Blanc o Madame Bovary entre blogs, wikis y Google Maps», in: Francisco Cruces (ed.): *Maneras de leer. Diversidad y transformaciones de la lectura en el siglo XXI*, Madrid: Fundación Telefónica / Editorial Ariel, 55–77.
- / Taberner, Rosa / Calvo, Virginia (2015): «Epitextos virtuales públicos como herramientas para la difusión del libro», *El profesional de la información* 24, 797–804, <<http://dx.doi.org/10.3145/epi.2015.nov.11>> [27.07.2017].
- / Zayas, Felipe (2015): *Leer en el centro escolar*, Barcelona: Octaedro.
- Manso-Rodríguez, Ramón-Alberto (2015): «Leer, comentar, compartir! El fomento de la lectura y las tecnologías sociales», *TransInformação* (Campinas) 27, <<http://dx.doi.org/10.1590/0103-37862015000100001>> [27.07.2017].
- Monar, Maite (2012): «Promoción de la lectura en el marco educativo». *OCNOS* 8, 67–74, <https://www.revista.uclm.es/index.php/ocnos/article/view/ocnos_2012.08.06> [27.07.2017].
- Orihuela, José Luis (2006): *La revolución de los blogs*, Madrid: La esfera de los libros.

— (2007): «Webs y blogosfera: el medio y la comunidad», in: *Blogs*, Madrid: ESIC, 15–47.

Sánchez, Sandra / Lluch, Gemma / Del Rio, Tatiana (2013): «La lectura en la web 2.0. Estudio de caso: Los blogs en el *Reto Delirium*», *@tic. Revista d'innovació educativa* 10, 75–84, <<http://ojs.uv.es/index.php/attic/article/view/1783>> [27.07.2017].

Zayas, Felipe (2008): «Las TIC y la enseñanza de la lengua y la literatura», *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza* 72, 83–101.

- Anna Esteve Guillén, Universitat d'Alacant, Departament de Filologia Catalana, Campus de Sant Vicent del Raspeig s/n, E-03690 Alacant, <anna.esteve@ua.es>.
- Virginia Calvo Valios, Universidad de Zaragoza, Departamento de Didáctica de las Lenguas y de las Ciencias Humanas y Sociales, C/ Pedro Cerbuna 12, E-50009 Zaragoza, <vcalvo@unizar.es>.

Els clubs de lectura a les biblioteques públiques de Catalunya, el País Valencià i les Illes Balears

Josep M. Baldaquí (Alacant)

Summary: Book clubs – a phenomenon that comes from afar – have experienced remarkable quantitative and qualitative expansion lately. This paper aims at describing the deployment of book clubs in Catalonia, the Valencian Country and the Balearic Islands for the first time. The research is based on a survey carried out among the public libraries of the three territories and intends to describe the main features of this phenomenon, including the linguistic uses in this particular context. The results show a different degree of deployment of book clubs, which is a more ingrained and diversified phenomenon in Catalonia than in the other territories. The comparative study of the characteristics of book clubs allows us to suggest strategies to facilitate the expansion of book clubs in the Valencian Country and the Balearic Islands.

Keywords: Book clubs, Catalan language, public libraries, description, comparative study, linguistic usage ■

■ 1 Introducció¹

El concepte de club de lectura inclou pràctiques diverses que tenen un element comú: hi ha un grup de persones, de lectors i lectores, que de manera regular i voluntària es reuneixen per a compartir les seues experiències de lectura. Una definició en podria ser la de Joan M. Reitz, que copiem de l'*Online Dictionary for Library and Information Science*:

An organized group, usually sponsored by a library, school, church, or bookstore, whose members meet to talk about books they have read. Most groups coordinate their reading so that everyone has read the same book, or a work by the same author, in advance of meeting. In some groups, a facilitator is selected, sometimes on a rotating

1 Article elaborat en el marc del projecte d'investigació «Los espacios virtuales para la promoción del libro y la lectura. Formulación de indicadores para evaluar su calidad y efectividad» FFI2015-69977-R (MINECO/FEDER), Proyectos I+D+I del Programa Estatal de Investigación, Desarrollo e Innovación. Ministerio de Economía y Competitividad de España. Convocatòria 2015.

basis, who begins the session with a brief talk about the author or the book before opening the floor to discussion. (Reitz, 2017)

Quan parlem de pràctiques diverses ens referim al fet que, més enllà de les dinàmiques concretes de cada club, que com és lògic diferiran poc o molt de les d'altres clubs, n'hi ha de diferents modalitats d'acord amb el context en què funcionen i els objectius concrets que es proposen. Per tant, la denominació pot variar perquè, com acabem de suggerir, el terme club de lectura pot referir-se a realitats que no són exactament idèntiques.

Així, per exemple, en l'àmbit anglosaxó hi ha autors que diferencien els clubs de llibres (*book clubs*) dels grups de lectura (*reading groups*). Els *book clubs* es referirien a les practiques relacionades amb la lectura personal en temps de lleure, mentre que els *reading groups* estarien lligats a àmbits i pràctiques acadèmics (Tyler, 2014: 27). Altres autors proposen diferents tipus de pràctiques que promouen la lectura i la discussió de textos literaris a partir del paradigma de la lectura dialògica: els clubs de lectura (*book clubs*), les reunions literàries dialògiques (*dialogic literary gatherings*) i els cercles d'estudi (*study circles*) (Álvarez-Álvarez, 2015).

Si bé la denominació *book club* és la que s'utilitza de manera genèrica a l'àmbit internacional,² nosaltres hem optat per la denominació «clubs de lectura» perquè ens sembla la més adequada per a referir-nos de manera general a aquestes pràctiques en el nostre context i perquè, a més, és la denominació adoptada per les biblioteques del nostre domini lingüístic.³

Hem dit que els clubs de lectura poden tenir característiques diferenciades segons els contextos i objectius que persegueixen, i també lògicament d'acord amb altres factors com ara les característiques dels seus integrants, la dinàmica interna de funcionament, el tipus d'obra que llegeixen i comen-

2 La versió anglòfona de la Viquipèdia utilitza com a entrada general l'expressió *book discussion club*, i dona com a sinònims *book club*, *reading group*, *book group* i *book discussion group*. Aquesta enciclopèdia prioritza l'expressió *book discussion club* sobre *book club* perquè la segona, encara que indica que és la que s'usa habitualment, pot resultar ambigua ja que s'empra també per referir-se als clubs de venda de llibres (*book sales club*). Fem referència a la Viquipèdia perquè considerem que aquesta enciclopèdia en línia està funcionant en la pràctica com un centre fixador i difusor de la terminologia amb un impacte enorme sobre els usuaris. La cerca amb Google proporciona 51.7 milions de resultats per a *book club*, 7.02 milions per a *book group*, 538 mil resultats per a *reading group*, 358 mil resultats per a *book discussion group* i 31.700 resultats per a *book discussion club* [data de la cerca 10.07.2017].

3 Ni el TERMCAT ni el *Diccionari de la Llengua Catalana* de PIEC han incorporat les expressions «club de lectura» o «grup de lectura» amb sentit específic.

ten, etc. Però com en qualsevol fenomen en què intervenen les relacions humanes, l'activitat dels clubs de lectura, si bé té com a objectiu central l'intercanvi d'experiències al voltant de la lectura, no es limita a aquest objectiu. Paral·lelament, alhora que s'hi parla de llibres i de lectures hi ha una interacció social d'àmbit més ampli que comporta processos de socialització i d'aprenentatge compartits. El component social i humà ha estat destacat com un element central de la dinàmica dels clubs de lectura pels autors que han investigat aquest fenomen (Rehberg Sedo, 2003: 85; Fister, 2005). Una característica addicional dels clubs de lectura és que solen estar formats, majoritàriament o totalment, per dones. Això ha comportat que els clubs de lectura s'hagen estudiat freqüentment des d'una perspectiva de gènere (Howie, 1998, 2011; Long, 2003; Rehberg Sedo, 2004).

Els clubs de lectura poden organitzar-se i funcionar des de contextos diversos. Reitz (2017), en la definició que hem citat, n'enumera alguns dels més tradicionals: biblioteques, centres educatius, agrupacions religioses o llibreries. La irrupció d'Internet a partir dels anys 90 del segle XX i del web social en la primera dècada del segle XXI han diversificat els contextos i modalitats de les reunions dels clubs de lectura, adaptant-los als nous escenaris i també als nous negocis. Un bon exemple d'això darrer és Goodreads, un web de catalogació social llançat l'any 2007 al servei dels clubs de lectura virtuals que compta amb 55 milions d'usuaris, el qual des de l'any 2013 és propietat d'Amazon, empresa que com bé recordem va començar la seua activitat l'any 1995 essent una llibreria en línia i és en l'actualitat una de les principals multinacionals del comerç a través de la xarxa.

En l'actualitat, a més dels clubs de lectura tradicional, que només es reuneixen presencialment, hi ha els clubs que complementen la presencialitat amb el debat virtual i els que només debaten de manera virtual, bé siga de manera asíncrona, a través de fòrums o d'altres recursos del web social, o bé de manera síncrona, mitjançant l'ús de la videoconferència o del xat sincrònic (Ferrándiz Soriano, 2013: 27). Fins i tot, hi ha la possibilitat que els clubs virtuals combinen les reunions sincròniques amb el debat asíncron. En aquests clubs, si bé l'objectiu primordial continua essent parlar de llibres i compartir experiències lectores, el procés d'interacció i les relacions socials que s'hi estableixen són modificades pel context virtual en què es produeix la relació (Fister, 2005; Grudz i Rehberg Sedo, 2012). En tot cas, les biblioteques continuen essent l'aixopluc més habitual dels clubs de lectura (González-Cutre & Saurin Parra, 2008; Manso-Rodríguez, 2015: 13).

El nostre treball es basa en els clubs de lectura que funcionen a les biblioteques públiques. La diferència principal amb els clubs de lectura que

funcionen des de llibreries o altres organitzacions és la procedència de les lectures: en els clubs de lectura de les biblioteques, les obres llegides procedeixen normalment de la seua col·lecció, ja que l'objectiu de la biblioteca és promoure la lectura i també la circulació dels seus fons –cosa que pot condicionar la tria de títols–, mentre que en altres institucions, a més de la promoció de la lectura pot haver-hi altres interessos: comercials (Manso-Rodríguez, 2015: 14), acadèmics o, fins i tot, ideològics.

El fenomen dels clubs de lectura, si bé compta amb segles d'existència (Scharber, 2009; Rehberg Sedo et al., 2011), no ha atret l'atenció dels investigadors fins a temps recents. La professora Rehberg Sedo reporta que en el moment de publicar l'article en què descriu els resultats d'una enquesta en línia sobre els clubs de lectura, fa ara setze anys, únicament hi havia tres estudis contemporanis sobre els clubs de lectura: «Despite evidence of a renaissance of this cultural practice, the academic community has essentially ignored book club existence. To date, only three studies of contemporary book clubs exist.» (Rehberg Sedo, 2003: 66) Altres autors també remarquen que la recerca acadèmica sobre aquesta temàtica ha rebut fins ara una atenció molt escassa en el context hispànic (Álvarez-Álvarez, 2016: 93).

Els treballs acadèmics dels darrers tres lustres han contribuït de manera substancial a omplir aquest buit. Malauradament, en l'àmbit de la llengua catalana encara no s'ha cobert aquest dèficit de manera suficient. Les contribucions més interessants que coneixem a l'estudi dels clubs de lectura en el nostre entorn són els treballs de Gemma Domingo Espinet, que bé individualment o bé amb altres investigadors ha estudiat diversos aspectes relacionats amb els clubs de lectura a partir de la seua experiència com a bibliotecària de la ciutat de Barcelona: l'expansió dels clubs de lectura de la ciutat de Barcelona (Domingo Espinet, 2004), la descripció comparada del funcionament dels clubs de lectura de Barcelona i de Lleida (Domingo Espinet & Sola Medina, 2005), l'especialització dels clubs de lectura (Domingo Espinet, 2007) o els clubs de lectura fàcil (Domingo Espinet & Rabat Fàbregas, 2008). Aquest darrer aspecte ha estat estudiat també per Remei López Cuadra i Núria Silvestre Gusi (2008). Amb una perspectiva diferent, cal citar també l'article recent de la professora Gemma Lluch (2017) en què s'analitzen les interaccions dels lectors adolescents en un club de lectura virtual en llengua catalana.

Fixem-nos que aquests treballs se circumscriuen en tots els casos a Catalunya –gairebé sempre a la ciutat de Barcelona– i investiguen sobretot aspectes molt concrets referits als clubs de lectura. No hi ha, doncs, una descripció general del fenomen dels clubs de lectura en l'àmbit de la llen-

gua catalana. Aquest treball intenta, per tant, ser una primera contribució a la descripció i l'anàlisi dels clubs de lectura que funcionen en l'àmbit de les biblioteques públiques de Catalunya, les Illes Balears i el País Valencià.

■ 2 Metodologia

L'arreglada de dades s'ha fet mitjançant una enquesta en línia feta amb *Google Forms*, l'aplicació de formularis de l'empresa Google Inc. L'enquesta s'ha distribuït a les biblioteques públiques de Catalunya, el País Valencià i les Illes Balears. En el cas de les biblioteques catalanes hem comptat amb el suport del Servei de Biblioteques de Catalunya, i per a les biblioteques valencianes hem tingut l'ajuda de la Subdirecció General d'Arxius i Biblioteques de la Conselleria d'Educació, Investigació, Cultura i Esport de la Generalitat Valenciana. Totes dues institucions són ens col·laboradors del projecte d'investigació en el marc del qual s'ha elaborat aquest treball. També hem rebut ajuda del Consorci de Biblioteques de Barcelona.⁴ En total, han contestat el qüestionari de manera voluntària 330 biblioteques, 197 de Catalunya, 97 del País Valencià i 36 de les Illes Balears, que aporten informació sobre 566 clubs de lectura, dada que valorem com a positiva ja queensem que ens permet fer una bona aproximació a la realitat dels clubs de lectura que depenen de les biblioteques públiques de l'àmbit de la catalanofonia.⁵

El qüestionari arreglada informació sobre dos blocs diferenciats d'elements: l'ús dels recursos del web social per les biblioteques públiques i el funcionament dels clubs de lectura organitzats des d'aquestes biblioteques.

4 Aprofitem per donar les gràcies a la Subdirectora General del Llibre, Arxius i Biblioteques de la Generalitat Valenciana, Sra. María Rosario Tamarit Rius; al Cap del Servei de Biblioteques de Catalunya, Sr. Josep Vives Gràcia; i a la Directora Tècnica de Coordinació i Serveis del Consorci de Biblioteques de Barcelona, Sra. Anna Bröll Nadal, per l'ajuda que ens han proporcionat en la distribució de l'enquesta i l'aclariment de dubtes sobre el funcionament de les biblioteques públiques del País Valencià i de Catalunya, així com a tot el personal de les biblioteques que han dedicat el seu temps a contestar l'enquesta i així han fet possible aquest estudi.

5 L'arreglada de dades s'ha realitzat en els períodes següents: Catalunya: del 13/06/2017 al 21/08/2017; País Valencià: del 19/05/2017 al 14/06/2017; Illes Balears: del 10/07/2017 al 26/07/2017. El percentatge de resposta en cada territori s'assembla bastant al seu volum de població: les 197 biblioteques de Catalunya representen el 59.7% del total de biblioteques de l'enquesta, sobre un 55.4% del total de població. Les 36 biblioteques de les Illes Balears són el 10.9% de les biblioteques (8.15% de la població total). Per últim, les 96 biblioteques valencianes representen el 29.4% del total de la mostra, sobre un 36.5% de la població total (les dades de població són de l'INE, any 2016).

Com en l'àmbit territorial de l'enquesta hi ha dues llengües oficials, i atenent també al context multilingüe de moltes de les localitats en què té lloc l'enquesta, hem arreglat també informació sobre els usos lingüístics en les biblioteques i en les pràctiques que investiguem: ús dels recursos del web social i funcionament dels clubs de lectura. En el cas del País Valencià, hem considerat convenient oferir el qüestionari en les dues llengües oficials, valencià i castellà, tot tenint en compte que l'enquesta s'ha enviat a biblioteques situades tant en localitats de predomini lingüístic valencià com de predomini lingüístic castellà,⁶ i també per presentar el qüestionari amb una certa «neutralitat» lingüística que evitès respostes esbiaixades i fomentés la participació de les biblioteques.

En aquest article descriurem i analitzarem únicament la informació referida als clubs de lectura i els seus usos lingüístics. Passem a enumerar, resumidament, els blocs d'ítems del qüestionari en què es basa aquest treball, que serviran també per a estructurar la descripció dels resultats obtinguts.

- A) Dades i característiques de la biblioteca: incloem el nom de la biblioteca, el municipi on es troba, la grandària del municipi, el barri o districte (si escau), la comarca (en el cas de Catalunya i el País Valencià), la província o consell insular, el tipus de titularitat (pública o privada i, si escau, nom de la institució que en té la titularitat), la tipologia de la biblioteca (classificació de la UNESCO), el nombre de treballadors/es i la grandària de la col·lecció de la biblioteca.
- B) Presència o absència de clubs de lectura en la biblioteca. En aquest apartat s'arregla informació sobre l'existència i la quantitat de clubs de lectura organitzats des de la biblioteca.
- C) Tipologia del club de lectura (presencial o virtual, amb diverses modalitats), i ús de plataformes en línia en el cas dels clubs virtuals.
- D) Característiques dels clubs de lectura: en el cas que la biblioteca comptés amb un o diversos clubs de lectura es demanava que s'omplís una fitxa per a cada club (amb un màxim de 5) amb les seues característiques:

6 Recordem que «valencià» és el nom oficial de la llengua catalana a la Comunitat Valenciana. En la redacció de l'article utilitzem el mot «català» o «llengua catalana» per a referir-nos en general a aquesta llengua i fem el mot «valencià» quan fem referència específica al nom oficial de la llengua en aquest territori, que preferim anomenar pel seu nom històric: País Valencià. Recordem també que la Llei 4/1983, de 23 de novembre, d'ús i ensenyament del valencià, diferencia en el títol 5è els municipis de predomini lingüístic valencià i els de predomini lingüístic castellà segons criteris històrics. Atenent a la realitat sociolingüística valenciana, i especialment a la de les localitats de predomini lingüístic castellà, hem considerat necessari oferir l'enquesta en les dues llengües oficials.

- a) Nombre de membres del club de lectura
 - b) Temps que porta funcionant el club de lectura
 - c) Classificació del club de lectura segons l'edat dels membres (infantil, juvenil, adult...)
 - d) Composició del club de lectura segons el sexe
 - e) Procedència del coordinador/a del club de lectura
 - f) Procediment de tria de les lectures
 - g) Tipologia de les obres llegides: en aquest apartat es demana informació sobre si les obres són o no del mateix gènere, si és un club de lectura temàtic (i en aquest cas quin és el tema) o si la llengua de publicació és un element important per a l'elecció dels títols de lectura
 - h) Freqüència de reunió del club
 - i) Quantitat de títols llegits a l'any
- E) Usos lingüístics del club de lectura: en aquest apartat s'indaga sobre l'ús de les llengües en la interacció dels membres del club de lectura, amb diversos ítems: si el club funciona obligatòriament en una llengua determinada; en quina llengua o llengües funciona efectivament el club; si hi ha hagut algun tipus de conflicte per l'ús de les llengües al si del club i, si és el cas, quina n'ha estat la causa i com s'ha resolt.

Les versions dels qüestionaris de cada territori són lleugerament diferents per adaptar-se a cada realitat concreta en qüestions com ara els noms de les comarques, les províncies o els consells insulars. Les dades arreplegades, originàriament en fulls de càlcul i de caràcter textual, s'han hagut de transformar en un procés bastant laboriós per a poder-les analitzar amb un programa estadístic (SPSS v. 23). La transformació ha consistit a: a) convertir les respostes textuais en codis numèrics, assignar una etiqueta de valor a cada codi numèric i establir el nivell de mesura de cada variable; b) unir els arxius de les diferents enquestes en un únic arxiu; c) crear un segon arxiu amb les dades separades de cada club de lectura, ja que en les enquestes, quan una biblioteca compta amb més d'un club de lectura, les dades dels diversos clubs de lectura apareixen juntes en el mateix registre. S'ha creat, doncs, un segon arxiu de dades on cada club de lectura apareix com un cas o registre diferent, que inclou també les dades de la biblioteca on funciona.

Per a l'anàlisi de les dades hem utilitzat tècniques d'estadística descriptiva: recompte de freqüències, percentatges, mesures de tendència central, taules de contingència, correlacions i representacions gràfiques. Passem a descriure els resultats obtinguts.

■ 3 Resultats

■ 3.1 Les biblioteques

La unitat de mostreig en aquest treball són les biblioteques públiques de Catalunya, el País Valencià i les Illes Balears, d'acord amb la definició de la UNESCO (1994). No hem tingut en compte altres tipus de biblioteca, com ara les biblioteques universitàries o que es troben en centres d'investigació, les biblioteques especialitzades, les que depenen d'institucions específiques (escoles, centres sanitaris, col·legis professionals, museus...) ni tampoc les biblioteques privades.

En total han contestat l'enquesta 330 biblioteques, 197 de Catalunya (59.7%), 36 de les Illes Balears (10.9%) i 97 biblioteques valencianes (24.9%). Com ja hem vist,⁷ la distribució s'ajusta bastant bé a la població total de cada territori, amb una petita infrarepresentació del País Valencià.

	Biblioteques	% de biblioteques	Població (2016)	% de població
Alacant	27	8.20%	1.836.459	13.51%
Castelló	13	3.90%	579.245	4.26%
València	57	17.30%	2.544.264	18.72%
Barcelona	107	32.40%	5.542.680	40.79%
Girona	41	12.40%	792.299	5.83%
Lleida	22	6.70%	434.041	3.19%
Tarragona	27	8.20%	753.576	5.55%
Illes Balears	36	10.90%	1.107.220	8.15%

Taula 1. Percentatges de biblioteques en relació amb la població de les diferents demarcacions.

Quan analitzem la distribució per demarcacions més reduïdes (províncies) trobem que les menys poblades estan en general sobrerrepresentades, mentre que hi ha una petita infrarepresentació de les províncies amb més població. Aquest fenomen (la sobrerepresentació de les unitats poblacionals més reduïdes) és positiu per a una correcta representació del territori.⁸

⁷ *Supra*, nota 5.

⁸ En qualsevol cas, les dades que hem obtingut corresponen a les biblioteques que voluntàriament han volgut contestar l'enquesta. El fet que l'enquesta s'haja respost voluntà-

Les biblioteques que han contestat l'enquesta tenen característiques molt diferents. Hi ha biblioteques grans, amb un nombre considerable de tècnics i col·leccions bibliogràfiques molt importants, i biblioteques molt petites ateses per un únic responsable.

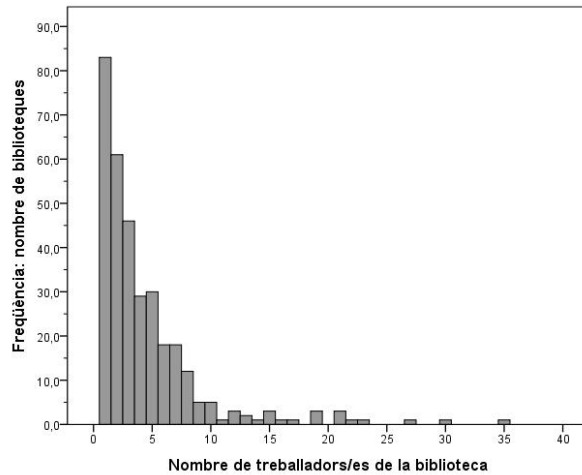
La legislació sobre biblioteques dels diferents territoris té en compte aquests diferències i dissenya diferents modalitats de biblioteca pública adaptada a les necessitats contextuais. Així, la Llei 4/1993, de 18 de març, del sistema bibliotecari de Catalunya diferencia les biblioteques centrals comarcals, les biblioteques centrals urbanes, les biblioteques locals, les biblioteques filials i els serveis bibliotecaris mòbils.⁹ Al País Valencià, la Llei 4/2011, de 23 de març, de la Generalitat, de Biblioteques de la Comunitat Valenciana distingeix les biblioteques centrals de xarxa urbana municipal, les biblioteques públiques municipals, les agències de lectura pública municipals i els serveis bibliotecaris mòbils municipals. Per la seua banda, la Llei 19/2006, de 23 de novembre, del sistema bibliotecari de les Illes Balears, diferencia les biblioteques centrals insulars, les biblioteques centrals urbanes, les biblioteques locals i els punts de biblioteca.

Com hem vist, els tres sistemes públics de lectura presenten diferències organitzatives importants. Nosaltres, per evitar aquestes divergències tindrem en compte dues variables generals per descriure la diversitat de biblioteques del nostre estudi: el nombre de treballadors/es de les biblioteques i la grandària de la seua col·lecció.

La mitjana de treballadors de les biblioteques de l'enquesta és de 4.41 treballadors per biblioteca, amb un màxim de 35. La tipologia de biblioteca més abundant és la que compta amb un únic treballador, que en són una quarta part del total (83 biblioteques, 25.2%). El 57.6% de les biblioteques té fins a 3 treballadors, el 75.5% té fins a 5 treballadors i únicament el 7% de les biblioteques tenen 10 treballadors o més (gràfic 1). Per territoris, les

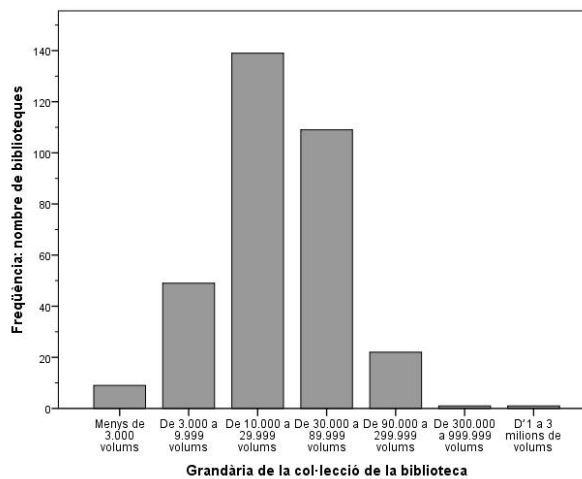
riament millora la qualitat de les dades obtingudes, però hem de tenir present que no són respostes aleatòries. Per tant, no seria correcte afirmar que la mostra amb què treballarem és representativa de totes les biblioteques públiques de l'àmbit de la catalanofonia. Sí que pensem, però, que són un bon indicador de les característiques d'aquestes biblioteques per la qualitat de les respostes, perquè tenen una distribució territorial bastant equilibrada i pel gran nombre de biblioteques i de clubs de lectura que hem pogut incloure en el treball.

9 Posteriorment, el Pla < 3000 – Biblioteques, emmarcat en el Pla d'Equipaments Culturals de Catalunya (PECCat 2010–20), ha posat en marxa els Punts d'Informació i Lectura (PIL), amb tres nivells diferents d'equipament, per tal de donar un suport específic de lectura als municipis amb menys població. *Veg.* Martínez Illa & Renedo i Puig (2010).

Gràfic 1:
Nombre de treballadors/es de les biblioteques de l'enquesta.

biblioteques de Catalunya tenen una mitjana de 5 treballadors, les valencianes de 4 i les de les Illes Balears de 2, però la distribució és diferent: a Catalunya només el 12.2% de les biblioteques tenen un únic treballador, xifra que puja al 40.2% en les biblioteques valencianes de l'enquesta i al 55.6% en les biblioteques de les Balears. És important retenir aquesta dada perquè pot relacionar-se amb la gestió dels clubs de lectura, sobretot en aquells casos en què la coordinació recau sobre el personal de la biblioteca.

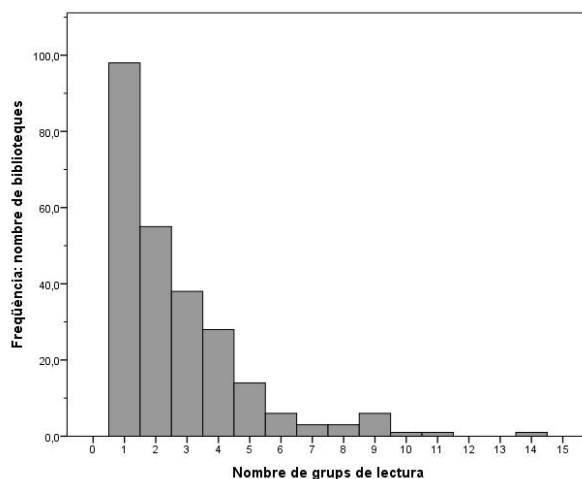

Gràfic 2.
Grandària de les col·leccions de les biblioteques de l'enquesta.

Pel que fa a la grandària de les col·leccions, el gràfic 2 ens mostra que predominen les col·leccions mitjanes. El 42.1% de les biblioteques tenen de 10.000 a 29.999 volums, i el 33% tenen de 30.000 a 89.999 volums. Hi ha un 17.6% de biblioteques amb col·leccions menors de 10.000 volums i només el 7.3% de les biblioteques de l'enquesta tenen col·leccions superiors als 90.000 volums.

■ 3.2 Els clubs de lectura en les biblioteques públiques

El 77% de biblioteques de l'enquesta (254) compten amb clubs de lectura, front al 23% (76 biblioteques) que no en tenen. En total, les 330 biblioteques de l'enquesta declaren gestionar 674 clubs de lectura, és a dir, una mitjana de 2.04 clubs de lectura per biblioteca.

Gràfic 3.
Nombre de clubs de lectura de les biblioteques de l'enquesta.

Si descomptem les 76 biblioteques que no gestionen clubs de lectura, cadascuna de les 254 biblioteques restants en gestiona 2.65 de mitjana, però l'anàlisi mostra diferències importants en la distribució: el 75.2% de les biblioteques tenen 3 clubs de lectura o menys: el 38.6% de les biblioteques en gestionen únicament un, el 21.7% en gestiona dos i el 15% en gestiona 3. A l'altre extrem, hi ha 3 biblioteques (1.2%) que gestionen 10 clubs de lectura o més.

El grau de presència de clubs de lectura és diferent segons els territoris: a Catalunya gestionen clubs de lectura el 93.9% de biblioteques de l'enquesta

(185 biblioteques), percentatge que baixa al 61.1% a les Illes Balears (22) i al 48.5% al País Valencià (47). La densitat de clubs de lectura també és diferent. Si tenim en compte únicament les biblioteques que gestionen clubs de lectura, les biblioteques de Catalunya en gestionen 3.14 clubs de mitjana, mentre que al País Valencià i a les Illes Balears les mitjanes són d'1.36 i 1.32 respectivament.¹⁰ És evident, doncs, que el fenomen dels clubs de lectura té un grau de desenvolupament desigual, major a Catalunya que a la resta de territoris de la catalafonia.

■ 3.2.1 Tipologia de clubs de lectura

Hem vist en la introducció que els clubs de lectura poden tenir diverses modalitats de funcionament, des del clubs de caràcter tradicional, que només es reuneixen presencialment, fins als que únicament debaten a través de la xarxa Internet, bé siga en modalitat síncrona o bé en modalitat asíncrona. Entremig, hi ha els clubs de lectura presencials que complementen les reunions cara a cara amb el debat virtual.

Els clubs de lectura que depenen de les biblioteques públiques són, molt majoritàriament, clubs estrictament presencials. 576 dels 674 clubs de lectura gestionats per les biblioteques del nostre estudi, és a dir, el 85.46%, funcionen exclusivament en règim presencial. A Catalunya són 508 clubs (el 87.44% de clubs d'aquell territori), mentre que al País Valencià en són 45 (70.31%) i a les Illes Balears en són 23 (79.31%).

Un percentatge bastant més reduït, el 13.95% dels clubs de lectura (94), combina les reunions presencials amb el debat virtual. Són, respectivament, l'11.88% (69) dels clubs de lectura de Catalunya, el 20.69% (6) dels clubs de lectura de les Balears i el 29.69% (19) dels clubs de lectura valencians. El recurs del web social que més s'utilitza per a complementar les reunions presencials són les eines de comunicació sincrònica, com ara WhatsApp o semblants, que destaquen per la facilitat i la immediatesa del seu ús i són emprades pel 46.7% dels clubs de lectura mixtos. També tenen un ús destacat la xarxa social Facebook, usada pel 38.1% dels clubs, i els blocs, un recurs més clàssic que és la plataforma de comunicació en línia del 34.3% dels clubs. Altres eines usades són Twitter (10.5%) i els fòrums (5.7%), mentre que el 4.8% dels clubs emprava altres xarxes socials diferents de

¹⁰ La distribució territorial del clubs de lectura de l'enquesta és molt desigual: les 197 biblioteques de Catalunya (el 59.7% de les biblioteques) gestionen 581 clubs de lectura (el 86.2% dels clubs); les 97 biblioteques valencianes (29.4%) gestionen 64 clubs de lectura (el 9.5%) i les 36 biblioteques de les Illes (10.9%) gestionen 29 clubs de lectura (el 4.3%).

Facebook o Twitter. Altre tipus de recurs, com ara les eines de vídeo conferència o les plataformes específiques tipus ReadGroups tenen un ús residual. Per últim, cal assenyalar que el 6.7% dels clubs combina l'ús de diferents recursos en línia.¹¹

A l'enquesta només tenim dades de 4 clubs virtuals asíncrons, que representen el 0.59% dels clubs de lectura de l'enquesta. Aquests clubs, situats tots a Catalunya, utilitzen blocs, fòrums o xarxes socials (Facebook) per a la realització de les seues reunions virtuals.

Aquestes dades mostren amb claredat que els clubs de lectura que funcionen des de les biblioteques públiques tenen una preferència clara per les reunions cara a cara i el debat presencial. En tot cas, això no significa que no hi haja clubs de lectura virtuals en l'àmbit de la llengua catalana, sinó que les experiències que hi ha tenen una dinàmica pròpia i funcionen en general al marge de les biblioteques públiques, raó per la qual no apareixen en les dades de l'enquesta. Com a exemple, citarem dues de les propostes institucionals més conegudes.

A Catalunya, el Servei de Biblioteques organitza clubs virtuals de lectura que funcionen en la plataforma ReadGroups. En l'any 2017 el Servei de Biblioteques va organitzar 4 clubs de lectura virtuals: Biblioclub Filmoteca (amb 236 seguidors), Lectors en sèrie (127 seguidors), Llibre de família (416 seguidors) i Signatura 400 (181 seguidors) (Biblioteques Públiques de Catalunya, 2017). Una altra proposta institucional ben coneguda són els fòrums de la comunitat de llibres en xarxa *Què llegeixes?*, promoguda per la Institució de les Lletres Catalanes (2017).

■ 3.2.2 Característiques dels clubs de lectura

El 39.8% dels clubs de lectura estudiats (223 clubs) porten funcionant 5 anys o més. A l'altre extrem, hi ha 69 clubs de lectura (el 12.3%) que han encetat la seua trajectòria en el darrer any. Aquesta darrera dada sembla indicar que els clubs de lectura són una activitat en creixement, que incorpora cada any noves propostes.

11 En el formulari demanàvem a les biblioteques que omplissen una fitxa per a cadascun dels clubs de lectura que gestionaven, fins a un màxim de 5. Aquest límit el vam incloure per no allargar excessivament l'enquesta i evitar el cansament de les persones que l'han contestada voluntàriament. En el cas de les biblioteques amb més de 5 clubs de lectura, se'ls indicava que seleccionessen els 5 clubs que consideressen més representatius. Per tant, les dades sobre l'ús dels recursos en línia i les dades sobre les característiques i usos lingüístics dels clubs de lectura que presentem en els apartats següents fins al final de l'article fan referència només a 566 clubs de lectura del total de 674 clubs de lectura que declaren gestionar les biblioteques enquestades.

Territori	Recompte % dins de Territori	Temps de funcionament del club de lectura				Total
		Menys d'1 any	Entre 2 i 3 anys	Entre 4 i 5 anys	Més de 5 anys	
Catalunya	56 11,9%	129 27,4%	86 18,3%	199 42,3%	470 100,0%	
Illes Balears	7 25,0%	8 28,6%	4 14,3%	9 32,1%	28 100,0%	
País Valencià	6 9,5%	25 39,7%	17 27,0%	15 23,8%	63 100,0%	
Total	69 12,3%	162 28,9%	107 19,1%	223 39,8%	561 100,0%	

Taula 2. Temps de funcionament dels clubs de lectura segons els diferents territoris de l'enquesta.

L'anàlisi territorial d'aquesta dada indica algun aspecte interessant. A Catalunya, és significatiu que el 42.3% dels clubs de lectura porten funcionant més de 5 anys. A l'altre extrem, a les Illes Balears, el 25% dels clubs de lectura funcionen des de fa menys d'1 any. Enmig, al País Valencià, destaquen sobretot el 39.7% de clubs que fa entre 2 i 3 anys que funcionen, però encara és més significatiu el baix percentatge (23.8%) de clubs que porten funcionant més de 5 anys.¹² Les xifres semblen indicar que el fenomen dels clubs de lectura es va desenvolupar abans a Catalunya, on està més consolidat, i és més recent a les Balears i al País Valencià. Aquesta interpretació és coherent amb el fet, que ja hem descrit, del major grau de desenvolupament que tenen els clubs de lectura a Catalunya.

Gairebé tres quartes parts dels clubs de lectura (73.6%) estan integrats per lectors adults. També hi ha un percentatge significatiu de clubs de lectura infantils (15.9%), i bastant menor de juvenils (7.7%), mentre que són minoria els clubs de lectura mixtos (2.9%), que barregen lectors de diverses edats. En aquest cas l'anàlisi territorial només

12 Quan al llarg del treball afirmem que alguna dada és significativa, volem dir que és estadísticament significativa, és a dir, que el risc d'equivocar-nos en fer l'afirmació és infe-

Territori	Classificació del club de lectura segons l'edat					Total
	Grup de lectura infantil	Grup de lectura juvenil	Grup de lectura adult	Grup de lectura mixt (lectors de diferents edats)		
Catalunya	80 17,1%	38 8,1%	339 72,4%	11 2,4%	468 100,0%	
Illes Balears	5 17,2%	3 10,3%	20 69,0%	1 3,4%	29 100,0%	
Pais Valencià	4 6,3%	2 3,2%	53 84,1%	4 6,3%	63 100,0%	
Total	89 15,9%	43 7,7%	412 73,6%	16 2,9%	560 100,0%	

Taula 3. Clubs de lectura segons l'edat del participants en els diferents territoris de l'enquesta.

rior a 0.05. En aquest cas, i també en la resta d'anàlisis semblants, hem interpretat les dades amb la tècnica de les taules de contingència, amb l'estadístic khi quadrat i l'anàlisi dels residus estandarditzats segons el mètode d'Haberman.

indica que al País Valencià trobem menys clubs de lectura infantil (6.3%) del que seria esperable i, paral·lelament, un percentatge una mica superior de clubs de lectura adulta (84.1%) del que seria lògic trobar.

Els clubs de lectura que investiguem tenen una mitjana de 17 membres, però amb una gran variabilitat: des d'un club que només té 3 membres fins a un club de lectura virtual asíncron que funciona amb 263 lectors. En tot cas, la situació més habitual són els clubs que compten amb 15 membres (115 clubs). El 25% dels clubs tenen menys d'11 membres, el 50% fins a 15 membres i el 75% fins a 20 membres.¹³

A les nostres terres, com sembla que arreu (Rehberg Sedo, 2003: 71; Álvarez-Álvarez, 2016: 102), els clubs de lectura continuen sent un fenomen on la participació de les dones és molt majoritària. En l'enquesta, el 21.7% dels clubs de lectura està format únicament per dones o de manera gairebé exclusiva, i en el 53.1% predominen les dones. En total, tres quarts dels clubs de lectura estan participats predominantment per dones. A l'altre extrem, només hi ha un 1.2% de clubs de lectura predominantment masculins. Els clubs on hi ha un equilibri entre els sexes són un poc menys de la quarta part (23.9%).

Quan combinem les variables referides al sexe i l'edat dels participants les dades s'interpreten millor. Com podem veure a la taula 4, hi ha equilibri de sexes en el 67% dels clubs de lectura infantils i en el 48.8% dels juvenils, mentre que només el trobem en un 11.9% dels clubs de lectura adults. Els clubs predominantment masculins són totalment residuals. En el cas dels clubs mixtos, amb membres de diferents edats, hi ha un cert equilibri entre les diferents possibilitats de composició per sexes, encara que el nombre reduït de clubs mixtos, només el 2.9% del total de la mostra, no permet traure conclusions en aquest punt. En els clubs adults, les xifres de l'apartat anterior encara es fan més concloents: el 25.7% dels clubs de lectura adults estan formats predominantment o exclusivament per dones, i si sumem el 61.7% de clubs on predominen les dones, ens trobem que el 87.4% dels clubs de lectura adults estan formats predominantment per lectores.¹⁴

13 Tant la mediana com la moda de la distribució tenen valor 15. Recordem que són dues mesures de tendència central més immunes als valors extrems que no la mitjana aritmètica. La desviació estàndard és 12.998. La distribució per quartils és: 25: 10.75; 50: 15; 75: 20.

14 DeNel Rehberg Sedo (2003: 71) assenyala que el 93% dels membres dels clubs de lectura de la seua enquesta eren dones.

Classificació del club de lectura segons l'edat	Composició del club de lectura segons el sexe					Total
	Totalment o molt majoritàriament dones	Predomini de dones	Equilibri entre homes i dones	Predomini d'homes		
Grup de lectura infantil	Recopile	7	21	59	1	88
	% dins de Classificació del club de lectura segons l'edat	8,0%	23,9%	67,0%	1,1%	100,0%
Grup de lectura juvenil	Recopile	6	16	21	0	43
	% dins de Classificació del club de lectura segons l'edat	14,0%	37,2%	48,8%	0,0%	100,0%
Grup de lectura adult	Recopile	106	254	49	3	412
	% dins de Classificació del club de lectura segons l'edat	25,7%	61,7%	11,9%	0,7%	100,0%
Grup de lectura mixt (lectors de diferents edats)	Recopile	3	5	5	3	16
	% dins de Classificació del club de lectura segons l'edat	18,8%	31,3%	31,3%	18,8%	100,0%
Total	Recopile	122	296	134	7	559
	% dins de Classificació del club de lectura segons l'edat	21,8%	53,0%	24,0%	1,3%	100,0%

Taula 4.
Composició dels clubs de lectura segons el sexe i l'edat dels participants.

Classificació del club de lectura segons l'edat	Freqüència de reunió del club de lectura				Total
	Freqüència setmanal (o més freqüentment)	Freqüència quinzenal	Freqüència mensual	Freqüència menor que mensual (cada dos mesos...)	
Grup de lectura infantil	12	15	45	17	89
Recòmpte % dins de Classificació del club de lectura segons l'edat	13,5%	16,9%	50,6%	19,1%	100,0%
Grup de lectura juvenil	4	6	25	8	43
Recòmpte % dins de Classificació del club de lectura segons l'edat	9,3%	14,0%	58,1%	18,6%	100,0%
Grup de lectura adult	27	17	313	52	409
Recòmpte % dins de Classificació del club de lectura segons l'edat	6,6%	4,2%	76,5%	12,7%	100,0%
Grup de lectura mixt (lectors de diferents edats)	0	2	12	2	16
Recòmpte % dins de Classificació del club de lectura segons l'edat	0,0%	12,5%	75,0%	12,5%	100,0%
Total	43	40	395	79	557
Recòmpte % dins de Classificació del club de lectura segons l'edat	7,7%	7,2%	70,9%	14,2%	100,0%

Taula 5.
Freqüència de les reunions dels clubs de lectura segons l'edat dels participants.

	Freqüència de reunió del club de lectura					Total
	Freqüència semanal (o més frequentment)	Freqüència quinzenal	Freqüència mensual	Freqüència menor que mensual (cada dos mesos...)		
Temps de funcionament del club de lectura	Menys d'1 any	10 14,5%	7 10,1%	38 55,1%	14 20,3%	69 100,0%
	Entre 2 i 3 anys	13 8,0%	17 10,5%	112 69,1%	20 12,3%	162 100,0%
	Entre 4 i 5 anys	11 10,5%	6 5,7%	72 68,6%	16 15,2%	105 100,0%
	Més de 5 anys	9 4,1%	10 4,5%	174 78,4%	29 13,1%	222 100,0%
Total	43 7,7%	40 7,2%	396 71,0%	79 14,2%	558 100,0%	

Taula 6.
Freqüència de les
reunions dels clubs
de lectura segons el
temps de
funcionament dels
clubs.

El règim de reunions més freqüent són les mensuals. El 71% dels clubs es reuneix una vegada al més, mentre que només el 14.1% es reuneix cada dos mesos. Les reunions més freqüents són encara menys habituals: el 7.7% es reuneix setmanalment i el 7.2% del clubs fa reunions quinzenals.

Els clubs de lectura infantils es reuneixen més freqüentment que no els adults (veg. taula 5 a la pàg. 126). Així, el 13.5% dels clubs infantils es reuneix setmanalment, i el 16.9% quinzenalment, mentre que només el 50.6% té un règim mensual de reunions. En el cas dels clubs de lectura adults, només el 6.6% es reuneix setmanalment i el 4.2% quinzenalment, mentre que el 76.5% es reuneix amb freqüència mensual.

També ens sembla observar una tendència que relaciona la freqüència de les reunions amb el temps de funcionament dels clubs (veg. taula 6 a la pàgina anterior). Hi ha una freqüència significativament elevada (78.4%) de clubs de clubs que funcionen des de fa més de cinc anys que es reuneixen una vegada al mes. A l'altre extrem, les reunions freqüents són més habituals en els clubs que porten funcionant menys d'un any (14.5% de reunions setmanals), i les quinzenals en els clubs que fa entre 2 i 3 anys que funcionen (10.5%).

És com si els clubs de lectura comencessin amb molta empenta, amb reunions més freqüents i, amb el pas del temps, s'estabilitzessin a un règim de reunions mensuals, que sembla que és la tònica general dels clubs de lectura (Álvarez-Álvarez, 2015: 3). També hi ha un tipus específic de club de lectura, els que practiquen la lectura fàcil, que es reuneix amb una freqüència major, ja que el 30.8% d'aquests clubs es reuneixen amb freqüència setmanal.

La quantitat de llibres que llegeixen els clubs de lectura de l'enquesta és alta (veg. taula 7 a la pàgina següent). El 34.5% llegeix 6 i 8 llibres anualment, i el 38.2% més de 8 llibres. Per davall, el 20.7% consumeix entre 3 i 6 llibres i només el 5.7% dels clubs llegeix fins a 3 llibres anualment. La quantitat de lectures està relacionada amb la freqüència de les reunions. Són els clubs que tenen una freqüència de reunió mensual, que com hem vist són en general els que porten funcionant més temps, els que també llegeixen anualment una quantitat major d'obres.

La gestió dels clubs de lectura necessita de la figura d'un coordinador o coordinadora, que és la persona responsable d'organitzar i dinamitzar el funcionament del club: fixar les dates de les reunions i reservar-ne els espais, preparar la selecció de les lectures, promoure la participació, coordinar el desenvolupament de les reunions, gestionar els recursos informà-

	Quantitat anual de lectures				Total	
	Fins a 3 llibres / any	Entre 3 - 6 llibres / any	Entre 6 - 8 llibres / any	Més de 8 llibres / any		
Freqüència de reunió del club de lectura						
Freqüència setmanal (o més freqüentment)	Recompte % dins de Freqüència de reunió del club de lectura	3 7,0%	19 44,2%	7 16,3%	14 32,6%	43 100,0%
Freqüència quinzenal	Recompte % dins de Freqüència de reunió del club de lectura	4 10,3%	6 15,4%	15 38,5%	14 35,9%	39 100,0%
Freqüència mensual	Recompte % dins de Freqüència de reunió del club de lectura	6 1,5%	45 11,4%	160 40,4%	185 46,7%	396 100,0%
Freqüència menor que mensual (cada dos mesos...)	Recompte % dins de Freqüència de reunió del club de lectura	19 24,1%	46 58,2%	13 16,5%	1 1,3%	79 100,0%
Total	Recompte % dins de Freqüència de reunió del club de lectura	32 5,7%	116 20,8%	195 35,0%	214 38,4%	557 100,0%

Taula 7. Quantitat anual de lectures segons la freqüència de les reunions dels clubs de lectura.

tics del club, si és el cas, etc. (Álvarez-Álvarez, 2015: 3). Quan les lectures corresponen al fons de biblioteca, també se n'ha d'administrar el préstec (Ferrándiz Soriano, 2013: 29). Aquesta figura ha de recaure en un membre del club, que de vegades pot ser també un treballador de la biblioteca.

Territori	Recompte % dins de Territori	Coordinador del club de lectura				Total
		Personal de la biblioteca	Voluntaris/les que col·laboren amb la biblioteca i coordinen un o diversos grups de lectura	Un membre fix del grup de lectura (sempre el mateix)	Membres del grup de lectura de forma rotatòria	
Catalunya	224 51,0%	159 36,2%	50 11,4%	6 1,4%	439 100,0%	
Illes Balears	22 75,9%	2 6,9%	4 13,8%	1 3,4%	29 100,0%	
País Valencià	34 55,7%	13 21,3%	9 14,8%	5 8,2%	61 100,0%	
Total	280 52,9%	174 32,9%	63 11,9%	12 2,3%	529 100,0%	

Taula 8. Sistema de coordinació dels clubs de lectura segons els diferents territoris de l'enquesta.

Els clubs de l'enquesta estan coordinats majoritàriament per personal de la biblioteca (52.9%) o per voluntaris que col·laboren amb la biblioteca i coordinen un o diversos clubs de lectura (32.9%). En un grau menor són coordinats per un membre fix del club (11.9%), mentre que la coordinació rotatòria entre els membres del club és molt poc habitual (2.3%).

L'anàlisi territorial mostra tendències diferents en la coordinació dels clubs de lectura. Mentre que a Catalunya destaca la coordinació per voluntaris que col·laboren amb la biblioteca, al País Valencià hi ha un percentatge significatiu de clubs que són coordinats de manera rotativa pels seus membres. A les Illes, en canvi, destaca fortament la coordinació realitzada per personal de la biblioteca. En qualsevol cas la tendència més habitual és, com hem comentat, la coordinació per personal de la biblioteca.

Si bé la coordinació dels clubs de lectura per personal de la biblioteca pot ser una manera pràctica d'iniciar el funcionament dels clubs de lectura, a la llarga pot generar dificultats, sobretot en biblioteques amb pocs recursos de personal. De fet, hi ha una correlació positiva ($r = 0.405$) i estadísticament significativa ($p < 0.001$) entre el nombre de personal adscrit a les biblioteques i la quantitat de clubs de lectura que gestionen. Cal recordar que hi ha moltes biblioteques ateses per una única persona, la qual pot tenir dificultats per atendre el funcionament de la biblioteca i, addicionalment, coordinar un o diversos clubs de lectura. Aquesta situació la trobem sobretot al País Valencià i a les Illes, i podria ser un factor limitador d'una expansió major dels clubs de lectura.¹⁵

Paral·lelament, el procediment més habitual per a l'elecció de les lectures és que siguin títols proposats per la biblioteca o pel coordinador (79.8%), en moltes ocasions a partir de l'oferta de les centrals de préstec bibliotecari, com és habitual en les biblioteques públiques. En un 19.1% la tria la fan els membres del club, normalment assessorats pel coordinador. També apareixen amb molta menor freqüència altres procediments d'elecció: títols triats entre la biblioteca i els centres escolars (en el cas de club de lectura infantils), lectura de novetats editorials, obres proporcionades per editorials, obres proposades a partir dels premis literaris (*Atrapallibres*, *Protagonista Jove...*) a proposta del Consell Català del Llibre Infantil i Juvenil, obres de lectura fàcil, lectures proposades i presentades pels seus autors o títols que corresponen a la programació del Teatre Nacional de Catalunya o la temporada operística del Liceu de Barcelona.¹⁶

Gemma Domingo Espinet (2007) classifica els clubs de lectura en quatre grups, d'acord amb el criteri de l'especialització. Així, els clubs poden ser oberts (realitzen lectures variades), temàtics (trien les lectures d'acord amb el tema de la lectura o el gènere literari), els que funcionen en llengües estrangeres, tant en la tria de lectures com en les tertúlies, i els dirigits a col·lectius específics per raons com ara l'edat, la procedència o algunes necessitats específiques. A continuació explorarem el fenomen de l'especialització dels clubs de lectura.

15 Recordem que només el 12.2% de les biblioteques de Catalunya tenen un únic treballador, front al 40.2% de les biblioteques valencianes i el 55.6% de les biblioteques de les Illes Balears.

16 Hem de tenir present que en l'enquesta no vam preveure tota la varietat possible de respostes, però sí vam deixar un camp de resposta lliure perquè els responsables de les biblioteques poguessen afegir altres possibilitats d'elecció de lectures diferents a les que preveiem inicialment. És aquesta la raó de la major diversitat de respostes, algunes amb freqüències d'aparició mínimes.

El 45.2% dels clubs de lectura són oberts pel que fa al gènere literari de les lectures. El 54.8% restant, per contra, prefereix llegir habitualment obres del mateix gènere: la gran majoria, el 47%, de narrativa; a molta distància, el teatre (4.1%). Per últim, la resta de gèneres: l'1.3% poesia, amb el mateix percentatge (1.3%) les obres de no ficció i, per últim, l'assaig literari (1.1%).

També hem investigat si els clubs de lectura opten sempre per temes de lectura similar. La gran majoria (83.5%) no prenen aquesta opció, mentre que el 16.5% dels clubs sí que ho fan. Aquesta pregunta presentava diverses opcions, les que vam considerar a priori més probables, però deixava també la possibilitat d'un camp de resposta lliure. Les diversitat de respostes obertes ha desbordat la nostra previsió, i encara que disposàvem en l'enquesta d'una resposta genèrica «altres obres de no ficció» per encabir les respostes no previstes, els enquestats en general han preferit ignorar aquesta opció per a expressar les característiques dels seus clubs de lectura. Per tant, respectem els enquestats i reproduïm la totalitat de les respostes.

Algunes de les respostes estan relacionades amb els gèneres literaris. Així, trobem una altra vegada clubs de lectura de poesia o de teatre, que ja hem comentat en l'apartat anterior, però apareixen altres opcions més específiques relacionades amb els gèneres literaris: la lectura de llibrets d'òpera (2), de contes literaris (1), d'àlbums il·lustrats (1) i de còmics o novel·la gràfica (5).¹⁷

A continuació tindriem els clubs de lectura autènticament temàtics. En aquest cas, hi ha algunes temàtiques que es repeteixen però també altres de més originals. Entre les que més es repeteixen destaquen la novel·la històrica (7), la novel·la negra (5), les obres clàssiques (5) i la literatura escrita per dones (5). Amb una freqüència menor trobem unes altres temàtiques: altres obres de no ficció (3), obres de filosofia, cultura o pensament (2), d'història (1), de divulgació científica (1), novel·la de ciència ficció (1), novel·la d'aventura (1), literatura fantàstica (1), literatura romàntica (1), literatura portada al cinema (1), literatura italiana (1), literatura sud-americana (1), novel·la relacionada amb la cuina (1), literatura de viatges (1), literatura LGTBI (1) i obres d'autoajuda (1). Per últim, també hi ha 3 clubs que declaren que cada any canvien la temàtica de les seues lectures.

En l'enquesta hem trobat també clubs de lectura que funcionen en llengües estrangeres. En concret, hi ha 25 clubs que llegeixen obres en anglès, un dels quals especialitzat en la lectura d'obres de teatre en llengua anglesa, i 5 clubs de lectura que funcionen en francès. També apareixen clubs diri-

17 Entre parèntesis indiquem el nombre de clubs de lectura de cada tipologia.

gits a col·lectius específics: 13 clubs de lectura fàcil (Domingo Espinet & Rabat Fàbregas, 2008), 1 club de lectura d'obres en llengua catalana orientat a aconseguir un nivell intermedi en les proves de certificació del Consorci per a la Normalització Lingüística i 1 club de lectura en veu alta per a gent gran, a més dels clubs de lectura dirigits a infants (89) i joves (43) que ja hem comentat.

Ja hem vist que els clubs de lectura dirigits a infants i joves apareixen de manera similar a tots els territoris de l'enquesta, amb algun desequilibri no massa important. Els clubs que trien les lectures per raó dels gèneres literaris tampoc no presenta desequilibris en la seua distribució espacial. No passa el mateix, però, amb la resta de clubs de lectura especialitzats.

Dels 90 clubs de lectura que s'autoconsideren temàtics, 85 es troben a Catalunya, 4 al País Valencià i només 1 a les Illes Balears. Mentre que l'especialització temàtica dels clubs de lectura de les Balears i del País Valencià té un perfil que podríem considerar clàssic (són clubs que llegeixen novel·la de ciència ficció, novel·la històrica i obres literàries clàssiques), a Catalunya és on trobem una major varietat, tant temàtica com també pel que fa als clubs que funcionen en llengües estrangeres o que van dirigits a col·lectius específics. Aquesta dada, combinada amb altres que ja hem comentat anteriorment, suggereix que l'especialització és el resultat del major desenvolupament que presenten els clubs de lectura a Catalunya.

Els clubs de lectura temàtics estan lligats sobretot a les localitats grans (veg. taula 9 a la pàgina següent). L'anàlisi estadística mostra ($p < 0.001$) que a les localitats de més de 100.000 habitants hi ha una quantitat superior de clubs de lectura temàtics a la que seria normal trobar. Paral·lelament, en trobem menys dels que seria esperable a les localitats de menys de 10.000 habitants. Sembla, doncs, que amb una massa crítica de lectors potencials, més fàcil de trobar a les localitats més grans, els clubs de lectura temàtics tenen més possibilitats.

■ 3.3 Els usos lingüístics en els clubs de lectura

En l'enquesta preguntem si els clubs de lectura tenen una llengua «oficial» de funcionament, és a dir, si hi ha una llengua obligatòria per participar-hi, i també en quina llengua funcionen efectivament. Si exceptuem els clubs temàtics en llengua anglesa i francesa (5.3%), ens trobem que de la resta de clubs de lectura, la immensa majoria, el 84.7%, no obliguen a participar en una llengua concreta. Només hi ha un 8.9% de clubs que tenen com a norma l'ús del català, i un 1.1% de clubs que únicament poden funcionar en castellà.

Grandària del municipi	Club de lectura temàtic	Club de lectura temàtic		Total
		Si	No	
Menys de 500 habitants	Recompte % dins de Grandària del municipi	1 25,0%	3 75,0%	4 100,0%
De 500 a 2.000 habitants	Recompte % dins de Grandària del municipi	2 9,5%	19 90,5%	21 100,0%
De 2.001 a 10.000 habitants	Recompte % dins de Grandària del municipi	10 5,5%	171 94,5%	181 100,0%
De 10.001 a 50.000 habitants	Recompte % dins de Grandària del municipi	33 18,8%	143 81,3%	176 100,0%
De 50.001 a 100.000 habitants	Recompte % dins de Grandària del municipi	7 17,9%	32 82,1%	39 100,0%
Més de 100.000 habitants	Recompte % dins de Grandària del municipi	37 28,5%	93 71,5%	130 100,0%
Total	Recompte % dins de Grandària del municipi	90 16,3%	461 83,7%	551 100,0%

Taula 9.
Clubs de lectura
temàtics segons la
grandària dels
municipis.

Però quan indaguem sobre els usos reals, la situació canvia radicalment, amb importants diferències territorials. Si eliminem els clubs de lectura que funcionen en llengües estrangeres i altres situacions lingüístiques marginals, trobem que el 60.3% dels clubs funcionen sobretot en català, xifra que sumada al 17.3% de clubs que fan la seua activitat exclusivament en català fa un total de 77.5% de clubs de lectura que funcionen prioritàriament o únicament en llengua catalana. Els clubs que fan un ús aproximadament similar de les dues llengües, català i castellà, són el 15.5%, i els clubs on predomina el castellà (5%) o té un ús exclusiu (1.9%) sumen el 6.9% del total.

Territori	Recompte % dins de Territori	Llengua efectiva del club de lectura				Total
		Només en català	Sobretot en català	En català i en castellà aproximadament igual	Sobretot en castellà	
Catalunya	82 19,0%	287 66,4%	54 12,5%	8 1,9%	1 0,2%	432 100,0%
Illes Balears	3 11,1%	13 48,1%	8 29,6%	2 7,4%	1 3,7%	27 100,0%
País Valencià	5 8,1%	14 22,6%	19 30,6%	16 25,8%	8 12,9%	62 100,0%
Total	90 17,3%	314 60,3%	81 15,5%	26 5,0%	10 1,9%	521 100,0%

Taula 10. Llengua efectiva dels clubs de lectura segons els territoris de l'enquesta I.

L'anàlisi estadística ens mostra que a Catalunya obtenen percentatges superiors als esperats els clubs que operen sobretot en català (66.4%) o només en català (19%), mentre que la resta de clubs tenen percentatges inferiors als que haurien d'obtenir si la distribució fos deguda a l'atzar. Tant a les Illes Balears com al País Valencià destaquen els clubs que empen les dues llengües de manera equilibrada i, en el cas del País Valencià, destaca també fortament el percentatge de clubs de lectura que funcionen sobretot (25.8%) o únicament (12.9%) en castellà, i el baix percentatge de clubs que operen únicament (8.1%) o prioritàriament en català (22.6%).

Per a entendre el cas valencià cal tenir present que una part de les biblioteques de l'enquesta es troben situades en localitats que, segons Llei 4/1983, de 23 de novembre, d'Ús i Ensenyament del Valencià, són de predomini lingüístic castellà. Per això, tornem a presentar la taula anterior però diferenciant les biblioteques valencianes segons el predomini lingüístic de la localitat on es troben situades (taula 11).

Territori	Llengua efectiva del club de lectura	Llengua efectiva del club de lectura				Total	
		Només en català	Sobretot en català	En català i en castellà aproximadament igual	Sobretot en castellà		Només en castellà
Catalunya	Recompte	82	287	54	8	1	432
	% dins de Territori	19,0%	66,4%	12,5%	1,9%	0,2%	100,0%
Illes Balears	Recompte	3	13	8	2	1	27
	% dins de Territori	11,1%	48,1%	29,6%	7,4%	3,7%	100,0%
Pais Valencià (catalanoparlant)	Recompte	5	14	18	16	1	54
	% dins de Territori	9,3%	25,9%	33,3%	29,6%	1,9%	100,0%
Pais Valencià (castellanoparlant)	Recompte	0	0	1	0	7	8
	% dins de Territori	0,0%	0,0%	12,5%	0,0%	87,5%	100,0%
Total	Recompte	90	314	81	26	10	521
	% dins de Territori	17,3%	60,3%	15,5%	5,0%	1,9%	100,0%

Taula 11. Llengua efectiva dels clubs de lectura segons els territoris de l'enquesta II.

L'anàlisi de l'ús lingüístic varia, però, de manera limitada. A les localitats de predomini lingüístic valencià continuen obtenint percentatges significativament elevats les biblioteques que empren equilibradament les dues llengües (33.3%) i, especialment, les que empren sobretot el castellà (29.6%). Paral·lelament és menor de l'esperable el percentatge de biblioteques que empra sobretot el català (25.9%). En el cas de les biblioteques situades en localitats de predomini lingüístic castellà, destaca lògicament l'elevadíssim percentatge de clubs de lectura que funcionen exclusivament en aquesta llengua (87.5%) i és relativament sorprenent que hi haja un 12.5% de clubs que funcionen equilibradament en les dues llengües oficials, encara que en realitat es tracta d'un únic club.

En tot cas, sembla que els usos lingüístics no són conflictius en els clubs de lectura. Del total de clubs de lectura de l'enquesta, només 6 (1.1%) declaren haver experimentat algun tipus de conflicte causat per l'ús de les llengües. És significatiu que la meitat d'aquests conflictes (3) s'han produït en clubs on l'ús lingüístic efectiu està equilibrat entre el català i el castellà. Normalment la causa del

problema no és l'ús lingüístic en la interacció entre els membres del club, sinó la tria de la llengua de les lectures. Els enquestats refereixen que hi ha lectors que voldrien llegir més obres en català i d'altres que voldrien llegir més títols en castellà. De vegades, els bibliotecaris intenten buscar la solució amb lectures que tinguen edicions en les dues llengües. En qualsevol cas, en gairebé tots els casos els usos lingüístics després del conflicte van continuar igual que abans que es produís.

■ 4 Discussió i conclusions

El panorama que hem descrit en les pàgines precedents mostra que els clubs de lectura són un fenomen cultural i social de gran interès. És també una experiència en expansió, amb un grau diferent de desplegament i de consolidació als diferents territoris de la catalanofonia.

A Catalunya veiem que els clubs de lectura mostren un grau d'implantació important a les biblioteques públiques. El fet que a aquell territori la immensa majoria de biblioteques públiques (93.9%) gestionen diversos clubs de lectura —recordem que la mitjana per biblioteca és de 3.14 clubs— crea segurament una massa crítica que facilita la difusió d'unes pràctiques que són, pel seu interès intrínsec, fàcilment encomanadisses. Al País Valencià i a les Illes Balears, amb percentatges inferiors de biblioteques que gestionen clubs de lectura (48.5% i 61.1%, respectivament) i una densitat menor de clubs (1.36 i 1.32 clubs per biblioteca) potser encara no s'ha arribat a aquesta massa crítica, però detectem indicis que ens permeten creure que l'experiència dels clubs de lectura es troba en expansió.

L'estudi comparatiu de les característiques dels clubs de lectura ens proporciona idees sobre quin podria ser el camí que facilités l'expansió dels clubs de lectura al País Valencià i les Balears. Per finalitzar aquest article, volem exposar un algunes reflexions en aquest sentit.

Una primera qüestió és l'existència de clubs de lectura infantils i juvenils. Les dades de l'enquesta mostren percentatges similars de clubs de lectura infantils a Catalunya i a les Illes Balears (17.1% i 17.2% respectivament) i també pel que fa als clubs de lectura juvenils (8.1% i 10.3%), però molt més reduïts al País Valencià (6.3% i 3.2%), on pensem que cal potenciar aquest tipus d'experiència.

El foment dels clubs de lectura infantils és una estratègia necessària no només per a impulsar de la lectura dialògica a aquestes edats, sinó també per difondre l'experiència dels clubs de lectura entre la població. Els clubs de lectura escolars, fruit de la col·laboració entre els centres educatius i les

biblioteques locals, són una de les accions que cal potenciar, igual que els clubs mixtes pares-fills o mestres-alumnes. La continuació d'aquestes pràctiques en clubs de lectura juvenil és també un objectiu important en una etapa vital, l'adolescència, en què els grups d'amics i la socialització del lleure són aspectes fonamentals en la construcció de la identitat dels joves. Fixem-nos també que l'equilibri entre gèneres que hi ha als clubs de lectura infantil i juvenil és un objectiu que s'ha de perseguir per tal de fomentar una major participació d'homes en els club de lectura de totes les edats.

Una característica interessant dels clubs de lectura de Catalunya, que no trobem a la resta de clubs de l'enquesta, és la diversificació. Aquesta diversificació, que es produeix com a resultat d'un major grau de maduració de l'experiència dels clubs de lectura, és segurament un factor d'atracció a l'hora de captar nous participants. Hem vist també indicis que perquè es produísca efectivament aquesta diversificació cal una massa crítica de clubs de lectura (i per això es produeix sobretot a Catalunya) i també de lectors, raó per la qual els clubs temàtics són més probables a les localitats grans.

La diversificació permet atraure cap a la lectura col·lectius que fins aleshores estaven marginats, amb experiències com els clubs de lectura fàcil i els clubs de lectura per a gent gran. Permet també la interdisciplinarietat amb altres arts, com ara els clubs lligats a les temporades teatrals o operístiques. Són també una manera de lligar diferents interessos culturals o formatius, com ara els clubs de lectura en llengües estrangeres. Però sobretot, són una manera d'acostar l'experiència de la lectura a col·lectius amb interessos específics i d'expandir l'interès pels clubs de lectura a lectors i lectoras amb perfils diversos.

Per últim, una reflexió sobre l'ús de les llengües als clubs de lectura. Hem vist que els clubs de lectura són un espai de convivència i de diàleg. Són també un espai on l'ús de les llengües no és conflictiu i on trobem un grau de tolerància important respecte de l'ús lingüístic, potser superior al de la societat en general. Però els clubs de lectura no es troben aïllats de la societat, i en general trobem que els usos lingüístics dels clubs de lectura són un reflex dels del context social en què es troben inserits. Hem vist que l'ús de la llengua catalana als clubs de lectura de Catalunya és superior al de la resta de territoris i és al País Valencià on en trobem un ús més reduït, reflex del grau major de minorització de la llengua catalana en aquest territori.

En general, podem dir que allà on el català és la llengua predominant o té un estatut i un reconeixement oficial alts, els clubs de lectura funcionen amb naturalitat en aquesta llengua. Paral·lelament, a les localitats on el castellà té una situació dominant, sobretot a les localitats de predomini lin-

güístic castellà del País Valencià, passa el mateix en el sentit contrari. En aquelles localitats on hi ha un major equilibri sociolingüístic trobem també un ús equilibrat de totes dues llengües, però és també en aquestes localitats on hem trobat indicis de petits conflictes pel que fa a la tria dels títols de lectura.

Una possibilitat d'actuació que caldria explorar, sobretot en aquells contextos sociolingüístics en què la llengua catalana es troba en una situació més precària, és la creació de clubs de lectura en llengua catalana que funcionen com a *espais segurs* d'ús lingüístic que permeten l'ús d'aquesta llengua sense que se'n qüestione la legitimitat (Creese et al., 2006; Conteh i Brock, 2011) per tal de facilitar l'ús del català en les pràctiques de lectura dialògica i aconseguir així un doble objectiu cultural: el foment de la lectura i, alhora, la promoció de l'ús de la llengua minoritzada. ■

■ Bibliografia

- Álvarez-Álvarez, Carmen (2015): «Book Clubs: An Ethnographic Study of an Innovative Reading Practice in Spain», *Studies in Continuing Education* 38:2, 1–15.
- (2016): «Clubs de lectura. ¿Una práctica relevante hoy?», *Información, cultura y sociedad* 35, 91–106.
- Biblioteques públiques de Catalunya (2017): «Clubs de lectura. Biblioteques Públiques de Catalunya», <http://biblioteques.gencat.cat/ca/el-servei-de-biblioteques/linies-dactivitat/promocio_lectura_cultura/clubs_lectura/index.html> [27.06.2017].
- Conteh, Jean / Brock, Avril (2011): «‘Safe Spaces’? Sites of Bilingualism for Young Learners in Home, School and Community», *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism* 14:3, 347–360.
- Creese, Angela / Bhatt, Arvind / Bhojani, Nirmala / Martin, Peter (2006): «Multicultural, Heritage and Learner Identities in Complementary Schools», *Language and Education* 20:1, 23–43.
- Domingo Espinet, Gemma (2004): «Los clubes de lectura de Barcelona: una experiencia para el fomento de la lectura y del diálogo», in: Ministerio de Cultura: *II Congreso Nacional de Bibliotecas Públicas. Actas. La Biblioteca Pública: Compromiso de Futuro*, Madrid: Ministerio de Cultura, 267–

- 271, <<https://sede.educacion.gob.es/publiventa/detalle.action?cod=20152C>> [01.09.2017].
- (2007): «Leer, conocerse y aprender. La especialización de los clubes de lectura», *Educación y Biblioteca* 162, 98–101.
- / Rabat Fàbregas, Sílvia (2008): «Los clubes de lectura fácil. Una herramienta de integración para los nuevos ciudadanos en las bibliotecas de Barcelona», in: Ministerio de Cultura: *Congreso Nacional de Bibliotecas Públicas (4.º. 2008. Coruña)*, Madrid: Ministerio de Cultura, 327–337, <<http://hdl.handle.net/10421/548>> [01.09.2017].
- / Sola Medina, M. Àngels (2005): «Els clubs de lectura. Dues experiències a dues ciutats», *Item: Revista de biblioteconomia i documentació* 40, 29–44.
- Ferrándiz Soriano, José Ulises (2013): «Clubes de lectura virtuales: el modelo por videoconferencia», *Tejuelo: Revista de ANABAD Murcia* 13, 26–35.
- Fister, Barbara (2005): «‘Reading as a Contact Sport’. Online Book Groups and the Social Dimensions of Reading», *Reference & User Services Quarterly* 44:4, 303–309.
- González-Cutre, Inés de la Cruz / Saurin Parra, Julia (2008): «Un viaje Virtual por los clubes de lectura» [preprint], <<http://hdl.handle.net/10760/12561>> [03.06.2017].
- Gruzd, Anatoliy / Rehberg Sedo, DeNel (2012): «#1b1t: Investigating Reading Practices at the Turn of the Twenty-First Century», *Mémoires du Livre / Studies in Book Culture* 3:2, 1–13.
- Howie, Lindsey M. (1998): *Speaking Subjects: A Reading of Women’s Book Groups*, Melbourne: La Trobe University [tesi doctoral].
- (2011): «Speaking Subjects: Developing Identities in Women’s Reading Communities», in: Rehberg Sedo, DeNel (ed.): *Reading Communities from Salons to Cyberspace*, London: Palgrave Macmillan, 140–158.
- Institució de les Lletres Catalanes (2017): «Què Llegeixes?», <www.quellegeixes.cat/splash/splash.php> [01.09.2017].
- Lluch, Gemma (2017): «Com parlen de lectura els joves en el fòrum virtual QL?», *Llengua & Literatura. Revista anual de la Societat de Llengua i Literatura* 27, 7–30.
- Long, Elizabeth (2003): *Book Clubs: Women and the Uses of Reading in Everyday Life*, Chicago: University of Chicago Press.

- López Cuadra, Remei / Silvestre Gusi, Núria (2008): «Els clubs de lectura fàcil a les biblioteques: un pas més en el foment de la lectura», in: Col·legi Oficial de Bibliotecaris – Documentalistes de Catalunya: *11es Jornades catalanes d'informació i documentació*, Barcelona: Col·legi Oficial de Bibliotecaris – Documentalistes de Catalunya, 423–444, <www.cobdc.org/jornades/11JCD/actes11jcid/comunicacions/pag_423.pdf> [01.09.2017].
- Manso-Rodríguez, Ramón-Alberto (2015): «¡Leer, comentar, compartir! El fomento de la Lectura y las tecnologías sociales», *Transinformação* 27:1, 9–19.
- Martínez Illa, Santiago / Renedo Puig, Carme (2010): «El Pla < 3000 dins el PECCat: una oportunitat per l'accés als serveis bibliotecaris en poblacions petites», in: Col·legi Oficial de Bibliotecaris Documentalistes de Catalunya: *12 Jornades catalanes d'informació i documentació*, Barcelona: Col·legi Oficial de Bibliotecaris – Documentalistes de Catalunya, <www.cobdc.net/12JCD/actes/> [01.09.2017].
- Rehberg Sedo, DeNel (2003): «Readers in Reading Groups. An Online Survey of Face-to-Face and Virtual Book Clubs», *Convergence: The International Journal of Research into New Media Technologies* 9:1, 66–90.
- (2004): *Badges of Wisdom, Spaces for Being: A Study of Contemporary Women's Book Clubs*, Burnaby: Simon Fraser University [tesi doctoral].
- et al. (eds.) (2011): *Reading Communities from Salons to Cyberspace*, London: Palgrave Macmillan.
- Reitz, Joan M. (2017): «Online Dictionary for Library and Information Science», <www.abc-clio.com/ODLIS/odlis_about.aspx> [09.07.2017].
- Scharber, Cassandra (2009): «Online Book Clubs: Bridges Between Old and New Literacies Practices», *Journal of Adolescent & Adult Literacy* 52:5, 433–437.
- Tyler, Julie E. (2014): *The People Who Do 'This' in Common: Book Clubs as Everyday Activists*, Knoxville: University of Tennessee [tesi doctoral].
- UNESCO (1994): «Public Library Manifesto», <<http://unesdoc.unesco.org/images/0011/001121/112122eo.pdf>> [09.07.2017].
- Josep M. Baldaquí Escandell, Universitat d'Alacant, Departament de Filologia Catalana, Campus de Sant Vicent del Raspeig s/n, E-03690 Alacant, <josep.baldaqui@ua.es>.

Reading indicators on the social networks Goodreads and LibraryThing and their impact on Amazon

Nieves González-Fernández-Villavicencio (Sevilla)

Summary: The aim of this paper is to identify relations between the most reviews and ratings books in Goodreads and LibraryThing, two of the most impacting social networks of reading, and the list of top-selling titles in Amazon, the giant of the distribution. After a description of both networks and study of their web impact, we have conducted an analysis of correlations in order to see the level of dependency between statistical data they offer and the list of top-selling in Amazon. Only some slight evidences have been found. However there appears to be a strong or moderate correlation between the rest of the data, according to that we propose a battery of indicators to measure the book impact on reading.

Keywords: Goodreads, LibraryThing, reading social networks, virtual reading clubs, reading indicators, Amazon ■

■ 1 Epitexts, social reading networks and promotion of reading¹

It is acknowledged that social media in general has become a way of communicating to share a whole series of habits, behaviours and tastes, including reading and sharing books. This is the context in which Lluch et al. (2015: 798) deploy the concept of *epitext* and Jenkins's notion of interactive audiences, which are fostered by the social web and refer to groups of readers whose attention is focused on books and reading-related issues. «What we have are virtual identities for which it is equally important to keep abreast of the latest publishing releases and to exchange knowledge and opinions about books that they read, authors whom they like, themes and so forth» (Lluch et al., 2015: 798).

¹ Research financed by «Virtual spaces for the promotion of books and reading. Formulation of indicators to evaluate its quality and effectiveness», FFI2015-69977-R (MINECO/FEDER), R & D & I Projects of the National Programme for Research Aimed at the Challenges of Society. Ministry of Economy, Industry and Competitiveness. Government of Spain, 2015.

Social media platforms of this kind have great power to promote books and reading, as they allow the inclusion of comments, opinions, favourite books and reviews. «Children and young people are increasingly demanding to share the works that they are reading and to find out what their peers think about them. In addition, social networks can help to create expectation or interest in specific works, and editors can see the views of readers first hand and then adapt their catalogues or even customize them» (García Rodríguez, 2013: 15). Accordingly, interactive mechanisms involving the Internet, social media and the voices of *booktubers*, bloggers and writers can be used to promote books.

Many platforms have been created specifically for readers to share their tastes and impressions. In this area, Goodreads is the essential website. An article by Lluch et al. (2015: 799) states that the most widely used and well-known epitexts are blogs, commercial websites, reading forums, social networks, wikis, *booktubers* and trailers for books. However, within social media platforms, there are spaces specially dedicated to reading-focused user interaction – for example, noninstitutional virtual reading clubs such as Goodreads and LibraryThing, where creation of and access to information and social reading are organized. This is a relatively new phenomenon that has been around for no more than 10 years: Goodreads was created in 2007, Shelfari in 2006, LibraryThing in 2005 and Babelio in 2007. In Spain in recent years, various projects have emerged, such as Lecturalia in 2006 and QuèLlegeixes? in 2008 (Llobet Domènech et al., 2016: 3).

Virtual social networks and bookmarking sites like *Delicious* currently focus on recommendations and the creation and sharing of notes in relation to book lists. The results of Kaplan's study (2016: 1) suggest that this category of social reading does not appear to be very different from other forms of social media interaction. These virtual communities for social reading share not only ideas and thoughts about books and reading, but also feelings and emotional reactions surrounding these ideas, through which they acquire social networking functions.²

This huge amount of information that comes directly from readers ought to be very useful for companies in the sector, since it would allow them to put forward new projects and innovations. The information on reading preferences provided by these networks has great value in relation

2 As an example, Grupo Planeta has launched the project OhLibro (<www.ohlibro.com>), a platform where users can find their next book through feeling-based assessments made by other readers.

to marketing issues within the book industry. Users on both networks are a set of consumers of books and potential buyers, and publishers and distributors should be interested in exploring the data from these networks – what users read and what attracts them – since this information can be found in their recommendations (Laspa, 2013: 146).

Amazon is behind both platforms. It has owned Goodreads since March 2013, and it has held a minority share LibraryThing since 2006. Following Amazon's acquisition of Goodreads, with its 50 million reviews, the commercial giant consolidated its leadership in the book sector, and it has a source of first-hand information that it can use to learn about its users' tastes (Rivera, 2014: 1). On LibraryThing and Goodreads, the community receives and provides ratings and reflections and participates in debates, all of which allows profiles to be identified and reader models to be constructed. As a result, Amazon has access to privileged forums from which it can observe the entire reading process that may end up in the purchase of the book (Llobet Domènech et al., 2016: 13; Albrechtslunf, 2017: 2). Amazon's acquisition of Goodreads in 2013 did not come about without controversy and rejection by the community of users because of a loss of freedom and because their contributions would be subject to exploitation by the company (Albrechtslunf, 2017: 2).

In this study, we consider the possible impact of these reading networks for the book industry. As reading social networks with a verifiable existence as book clubs and virtual communities of readers, and behind which Amazon lies, there are reasons to anticipate a certain degree of dependence in relation to user activity on these networks and Amazon.

Our study focuses on the one hand on these networks and on the other on the relationship that may exist between readers' rating and reviewing activities on these specific social networks and the best-selling books on Amazon.

Studies that seek to determine the link between books purchased and books read or cited are a constant presence in the literature. Cabezas-Clavijo et al. (2013: 1237) have investigated whether the most borrowed books in libraries were also the most cited. In their study, they highlight that there is no correlation between the books most frequently borrowed from the University of Granada's library and the most cited books on either WoS (Web of Science) or Google Scholar.

In our case, we wish to ascertain whether the best-rated books on these networks are bestsellers on online distribution giant Amazon or even the most borrowed titles in Spanish public libraries. The object of our investi-

gation is to discover whether there is any truth to such an assumption. It is true that what the bestsellers are might vary if we looked at the books in other stores, or on other Amazon sales lists from different periods, but there is no doubt that, by volume of sales and through its connection with the two virtual social reading networks, Amazon is a good reference point.

Our research questions are as follows:

- Do the users of the two networks behave in similar ways?
- Do the most reviewed and/or best-reviewed or best-rated books on these networks correspond to the bestsellers on Amazon?, and Can significant correlations be established?
- Which indicators from these networks best reflect a book's impact?

■ 2 Description and impact of Goodreads and LibraryThing

We begin with a descriptive section that seeks to specify the properties, characteristics and important features of the two social reading networks, namely Goodreads (hereafter GR) and LibraryThing (hereafter LT). We will look at the characteristics of the two networks based on the literature and on a study of their websites, and we will analyse their impact through web indicators and their usefulness for the purposes of *altmetrics*.

■ 2.1 Description of the two networks

We based our description of the networks (Table 1) on the information provided on GR by Manso (2015), Desrochers (2016) and Thelwall / Kousha (2017), and that provided on LT by Richards (2013) and Laspa (2013). We used information provided by Domènech (2016) in relation to both networks. This information was complemented by data obtained from the sites themselves.³

	Goodreads.com	LibraryThing.com
Description	Goodreads.com is the biggest social network in the digital community for discussing reading. According to Thelwall / Kousha (2017: 972), it is a hybrid of a	LibraryThing.com is a social cataloguing and communication web tool focused on books. It is based on information stored in a personal library.

³ Goodreads web service (<<https://www.goodreads.com/about/us>>) and LibraryThing web service (<<http://www.librarything.com/zeitgeist>>).

	traditional website focused on books and social network activities.	
Modality	Asynchronous	
Creation year	2006 United States	2005 United States
Audience	General public (over 13 years of age). Network oriented to American readers. The site is in English, but there are groups in other languages such as Spanish. There is virtually nothing in Catalan.	English-language community, but versions in other languages are offered, such as LibraryThing.es.
Catalogue	1.5 billion books 50 million user reviews	114,806,203 books
Users	55 million users	2,174,704 users
Thematic scope	Literature in general	
Organizers	Platform created by Otis Chandler and Elizabeth Khuri Chandler, headquartered in San Francisco (California). In 2013, it was bought by Amazon and linked to its Kindle ebook service.	Developed by Tim Spalding in order to categorize his own books. <i>Abebooks</i> (owned by Amazon) acquired a minority share in 2006, and in 2008 so did <i>Bowker</i> (owned by the <i>Cambridge Information Group</i>).
Technologies used	Blogs, social networks	
Features or services that they offer	<p>Rating and commenting on books, connecting with other readers and authors, receiving reading recommendations based on ratings, adding books.</p> <p>Allows bibliographic records to be imported and exported. Users can select books from Goodreads' catalogues and organize them on their own shelves and reading lists. Records can be imported manually or with an ISBN number, but the system for importing books that are not in its catalogue is complicated and clumsy.</p> <p>Offers recommendations for specific book pages that are generated automatically or by readers who also liked them.</p>	<p>Shared cataloguing of books to incorporate them into a personal library with comments and ratings on their interest to readers. The books are both ones that users own or have read and ones that they want to acquire or read.</p> <p>Includes search capabilities and incorporates bibliographic information from Amazon and 1,051 libraries using the Z39.50 protocol, which allows users to access bibliographic information through the Dublin Core Protocol and MARC format. The book import feature is very powerful. Users can select and import books from different databases from around the world, as well as musical recordings and films.</p>
Participation tools	Recommends books based on the customized information about a reader on the network (reviews, ratings, authors, etc.), and sometimes links to videos relating to the books being looked at appear.	After incorporating the basic description of the book, users can review, rate and tag according to their own criteria. Users can access author profiles from any work and fill in information.

	<p>Offers discussion groups for commenting on books (book clubs, magazines, student groups, etc.) and the possibility of opening other groups.</p> <p>Also features games related to the book world (competitions, bibliography-based activities, etc.) and provides reports on new publications that are supplemented with rankings of novels, interviews with authors and even literary awards.</p>	<p>Based on readers' own catalogues, it suggests readings and recommendations while taking into account the libraries of other users with similar tastes. Users can also see other users who have a similar library and leave comments as a way to contact people with similar tastes.</p> <p>Offers chat groups (<i>Library-Thing Groups</i>) to exchange views.</p>
Unique aspects	<p>Publishes monthly bulletins of new releases and has a program for authors to promote their works.</p> <p>Offers a space called <i>Listopia</i>⁴ that allows users to make lists to indicate the works that they have read, give them a rating and indicate future readings. These lists are dynamic, and the order of the works on them changes based on user votes.</p> <p>Produces an annual selection of the year's best books that is based on reader recommendations and called <i>Goodreads Choice Awards</i>. The award has achieved high participation levels. Through the <i>Goodreads Choice</i> literary awards, the best books of the year are chosen by user votes, with millions of votes often being cast.</p> <p>Regularly organizes real-world meetups to swap books or for literary pub crawls.</p> <p>Provides links for purchasing books on Amazon.</p> <p>Links to GR reviews can be found in many library catalogues.</p>	<p>Features review competitions that let users acquire books or appear on a list of the 25 most prolific reviewers or of the community's 50 best-rated authors.</p> <p>All versions of LT offer the possibility of accessing a full page of statistics on the current scene, with listings and detailed information.⁵</p> <p>Its team includes librarians, and there is a specific section for this professional sector called <i>LibraryThing for Libraries</i>.</p> <p>Has an app called <i>Readar</i>, which shows bookshops, libraries and book-related events near users' geolocations. Members can contribute information about events.</p> <p>Accounts are free for up to 200 references. From that point, there is an annual or lifetime fee, though payment of the fee does not mean that users do not have to view advertisements. It is true that the design is rather outdated and unclear, and the amount of information provided is excessive.</p>

Table 1. Goodreads and LibraryThing features.

4 Listopia web page: <<http://www.goodreads.com/list>>.

5 LibraryThing statistics page: <<http://www.librarything.es/zeitgeist>>.

In an article by Asadi et al. (2017: 104), GR and LT occupy second and third positions in a ranking that compares up to twelve social reading networks according to 9 criteria evaluating technical aspects, usability and security.

In 2017, Amazon introduced a new weekly list, *Amazon Charts*,⁶ in which books are classified by the most purchased (or best-selling) and the most read at that particular moment. Books sales here encompass printed, digital and audio books, but reading is based only on e-books and measured through *Kindle*. Reading data for print editions may well have been collected from GR, but there has still been no specific analysis of the site based on data, despite the existence of publications on GR and the commercial success and number of book ratings (Thelwall / Kousha, 2017: 982). On the other hand, although GR is a site with a large audience and high commercial value for publishers, that value and its open nature expose it to spam in the form of fake reviews, and this presents a problem for Amazon.

■ 2.2 Web impact

We will now address the issue of measuring the impact of these platforms through web indicators. We will also look at the role played by these platforms in relation to *altmetrics* and their use as recommendation tools for libraries. Finally, we will describe the indicators that the two platforms provide.

■ 2.2.1 Indicators for measuring the platforms' web impact

To measure these platforms' impact on the web, generally search engines that count occurrences and mentions of the object are used, so that those with more impact receive more mentions.

Google Trends: interest in the two platforms over time is very different. LT is more limited and niche, whereas interest in GR has scarcely fallen.⁷

6 Amazon Charts website: <<https://www.amazon.com/charts>>.

7 GR and LT on Google Trends: <<https://trends.google.es/trends/>>.

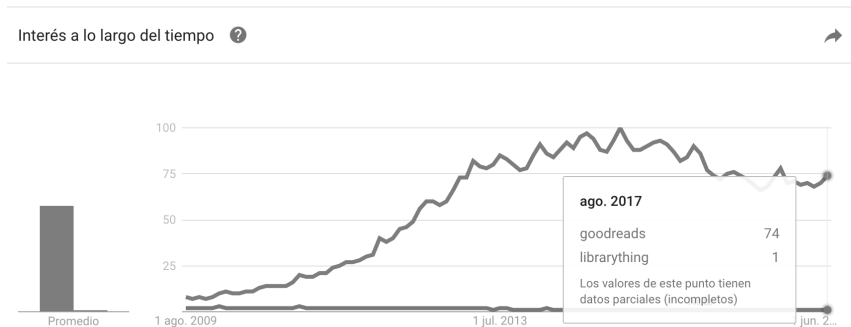

Figure 1. Evolution of Goodreads and LibraryThing in Google Trends.

To conduct a web analysis of these networks, we examined data provided by certain tools that allow estimates of the validity of the applications to be produced, based on the number of links to them and the quality of those links according to the importance of the pages that they come from (García-Carretero et al., 2016: 499). We will describe the tools, and the data are provided in Table 2.

Alexa estimates the popularity of a site using its global rank.⁸ *Moz*⁹ is a company that focuses on developing software for analysing SEO indicators. We used the free-of-charge version of *Open Site Explorer*, which provides information through two main indicators: *Domain authority* and *Page authority*. The *Domain authority* indicator provides a summary of a site's importance and refers to the entire domain. It consists of a 0 to 100 scale, and it can help to predict the position of a website within search engines, allowing it to be compared with others.

Moz calculates this indicator (but does not provide its formula) through a combination of different link metrics in a single score. *Page authority* measures the ranking strength of an individual page, and its score helps to predict the location of a particular page in search engines, based on link analysis carried out by the company. The combination of DA and PA is pertinent because it makes it possible to understand the potential for visibility (or authority) of the entire domain and not only of a page.¹⁰

8 Alexa's global rank for GR (<<http://www.alexa.com/siteinfo/goodreads.com>>) and LT (<<http://www.alexa.com/siteinfo/librarything.com>>).

9 Moz website: <<https://moz.com>>.

10 Comparison of GR and LT on Moz: <<https://moz.com/researchtools/ose/comparisons?site=https%3A%2F%2Fwww.goodreads.com%2F>>.

*Majestic*¹¹ has developed its own database for link analysis. We used its free-of-charge application *Site Explorer* and the indicators *Trust Flow* and *Citation Flow*. *Trust flow* indicates the importance or quality of a site. It estimates the distance from a domain to a series of reference domains according to quality and proven reputation. Sites that are closely linked to a site with reliable origins receive higher ratings. At the other end of the scale, sites that are far from reliable sites receive lower ratings. *Citation flow* is used to measure the number of links or the powerfulness of the website in question according to the number of sites linking to it.

The data provided by the different tools for the two social reading networks appear in Table 2. As can be seen, there is a certain amount of consistency between them in terms of the number and quality of links to a page or site. For all measurements, the values are higher for GR than they are for LT.

Indicator (0 to 100 scale)		Goodreads.com	LibraryThing.com
Alexa Rank. Site popularity		364	22,934
Moz	<i>Domain authority:</i> indicates a site's importance.	94	83
	<i>Page authority:</i> indicates the page's authority in search engines.	93	86
Majestic	<i>Trust flow:</i> indicates the importance or quality of a site.	81	52
	<i>Citation flow.</i>	67	55

Table 2. Table summarizing the web indicators for the two platforms (data obtained on 14 June 2017).

■ 2.2.2 Impact on social media, Goodreads and *altmetrics*

In the field of *altmetrics*, nontraditional metrics for scientific output, the data offered by both GR and LT are highly relevant when measuring the impact of books (Erdt et al., 2016: 1147). GR seems to be a reasonable

11 Majestic website: <<https://es.majestic.com>>.

source for this objective, since it includes a large number of reviews and ratings by users and readers from inside and outside of academia (Kousha et al., 2017: 2005). Its set of indicators is a good reflection of the impact of a book in relation to other metrics, especially in the fields of human and social sciences, and by content type (Zuccala et al., 2015: 334). Specifically, the number of reader ratings on GR can be used as evidence of the value of an academic book, as has been demonstrated by some studies of correlations with citation systems (Kousha / Thelwall, 2015: 728).

Thelwall / Kousha's (2017: 974) study shows weak but statistically significant positive correlations between GR ratings and Scopus citations. However, it is important to take into account that fiction is more frequently found on GR than academic books are.

Through its *PlumX* product, one of the altmetric data aggregators, *Plum Analytics* (EBSCO) includes GR ratings, reviews and readers.¹² *PlumX* has recently been incorporated into the article metrics offered by SCOPUS. Torres Salinas et al.'s (2017: 9) article demonstrates that *PlumX* is a good indicator of book impact, but there is also a moderate correlation between the number of reviews on Amazon and on GR, which was previously confirmed in other studies (Kousha et al., 2017: 2005; Thelwall / Kousha, 2017: 974).

Kousha et al. (2017: 2005) have worked with a GR indicator called *Engagement Count*, which is the sum of the number of reviews of a book; the ratings; the times that it has been included in a list of read books, books to be read or books being read; or the times that it has been added to a collection. This indicator has a low or moderate correlation with the rest of the scientific and non-scientific impact indicators, with better results in the areas of arts and humanities and some social sciences, and it broadly suggests that the feedback of readers on GR reflects multiple types of intellectual impact, including that of a scientific, educational or cultural nature, as this kind of *altmetrics* often reflects.

■ 2.2.3 LibraryThing's impact on libraries

There are two reasons why libraries use LT. First, they seek to promote their collections, in the case of university libraries in relation to new acquisitions, and to a lesser degree in the case of public libraries. Second, it

12 GR indicators included by PlumX: <<http://plumanalytics.com/plumx-adds-further-book-support-with-goodreads-metrics/>>.

allows them to engage users of the library and of LibraryThing, especially in the case of school libraries, through book recommendations and the addition of comments and tags (Richards / Sen, 2013: 499). Broadly speaking, libraries look to increase access to and dissemination of collections through their use of LT. However, there are no general data about the use of these accounts by libraries to ascertain if users are accessing these profiles, what use they make of them, and whether all this implies an increase in loans from library collections.

■ 2.2.4 The platforms’ own indicators

These platforms provide their own indicators and statistics. These are described in detail by Montesi / Esteban Aragonese (2014: 226) and will be the object of our study (Fig. 2 and 3).

GR, LT and Amazon all display users’ average rating as a main indicator. For each title, GR (Fig. 2) shows a set of statistics indicating how many times and when a title is added to a library (*add by people*), the number of *ratings* and *reviews*, and whether it has been marked as read or to be read. These data refer to the six months prior to the search.

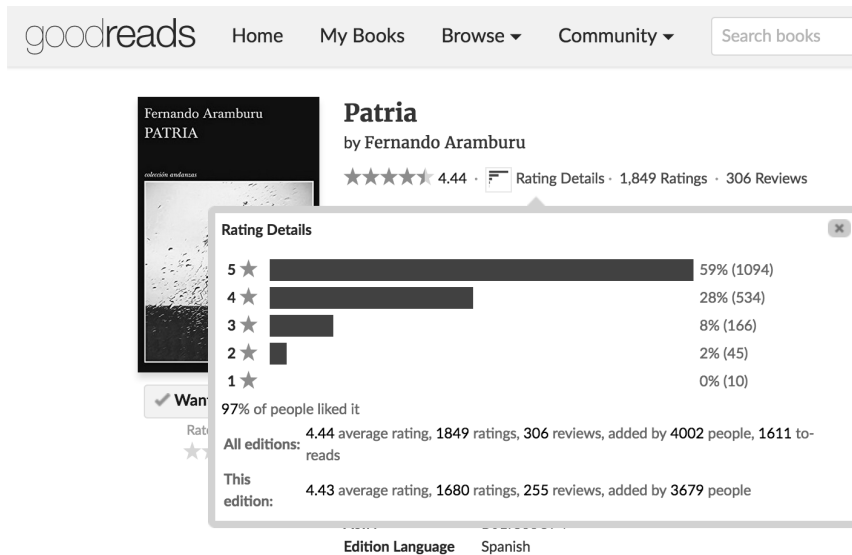

Figure 2. Goodreads statistics for *Patria*.

LT's statistics (Fig. 3) are less structured than the previous ones, except for the indicator of *popularity*. This indicator shows the position of a title in a ranking, taking into account the number of copies catalogued between its first appearance and the present. The indicator *mentions* compiles all discussions in which the book is mentioned. The data are updated every 24 hours. On these networks, the *Reviews* indicator appears regardless of the language. *People* indicates the number of users who have added a book to their personal library.

Figure 3. LibraryThing statistics for *Patria*.

A book's impact on GR is usually reflected by the number of additions to a personal library and the number of reviews published. According to Montesi / Esteban Aragonese (2014: 237), the former may be a reliable reading indicator since the personal collection determines the contacts that the system suggests and recommendations for future readings, although it does not necessarily mean that the book has been read. On the other hand, the number of reviews is probably the indicator that reflects reading activity with the greatest confidence since, according to these authors, a review is not published openly if the book has not previously been read. For Halevi et al. (2016: 199), the most important indicator is book mentions. Kousha / Thelwall (2015: 728), meanwhile, recommend the number of reader ratings on GR as evidence of the impact of an academic book.

In the case of LT, the greater the number of users who have added a book to their personal library (*People*), the better the social aspects of the ratings, recommendations or tags will be (Laspa, 2013: 152).

On Amazon.es, for each book a classification is provided according to the position that it occupies within different thematic lists of best-selling books, either from the previous year, top sellers at any time, or those that are selling best at the time of the search. Through this dynamic lists that

are updated every hour are created. In our study, we have preferred this latter option, since what we were interested in was to see how impact on social reading networks was reflected in immediate sales. We preferred print versions to *Kindle* versions, provided that the print version occupied a higher position on the lists. When a same book appeared in both versions, we only chose the print version.

■ 3 Methodology

Based on the descriptive analysis performed on both reading networks, we used the dynamic lists of best-selling books on Amazon.es at that moment in time in the area of literature and fiction, as well as books' average ratings given by users, to ascertain the impact of a set of statistical indicators: for GR, *People*, *Reviews*, *Ratings* and *Average Ratings*; for LT, *People*, *Reviews*, *Popularity*, *Average Ratings* and *Mentions*. We worked on the basis of direct observation and then implemented statistical analysis techniques using Excel and SPSS to see if there was any correlation between these data.

We wish to point out that for the purposes of data collection in this study we used the Spanish versions of Amazon (<Amazon.es>) and LT (<LibraryThing.es>), although the latter contains the same statistical information as the .com version, and so we refer to the network without specifying the site. GR has no site specifically in Spanish.

■ 3.1 Statistical analysis and correlations of variables

We captured activity indicators over two time periods in order to corroborate data. These periods were 22 August 2016 and 8 July 2017. Summer dates were chosen because this is the period when fiction, the content type that stands out on these platforms, is most widely read.

On Amazon.es, we selected two specific moments on the indicated days, since listings are updated every hour.¹³ We always took the data for the edition with the highest position in the listings, which in most cases involved *Kindle* versions, the format that is most widely used for summer reading.

We obtained reader ratings of these books from GR and LT. Where a book from the list of bestsellers on Amazon did not appear on GR or LT,

13 Lists of best-selling books by categories, updated every hour: <www.amazon.es/gp/bestsellers/books/902674031/ref=zg_bs_nav_b_2_902675031>.

we eliminated it from the study, since no relations between the platforms could be established.

In terms of library lending data, the *Baratz* community has produced a compilation of the most borrowed books from Spanish public libraries in recent years. As *Baratz* is the owner of the library management system most widely used by state public libraries and many municipal libraries in Spain, the list is quite significant and brings together the most borrowed books in 2016.¹⁴ We observed an overlap between this list and the list of best-selling books on Amazon.

■ 3.2 Study results

In general terms, we can see a greater coincidence between the statistical results from GR and LT, and between GR and Amazon, but a much lower coincidence between Amazon and LT. A significant proportion of the best-selling books on Amazon do not appear on LT, and nor do they on the general list of best-selling works from the summer of 2016, something that does occur in the case of GR. We might ask if the behaviour of readers is different on in LT than it is on GR. In some cases, we found the original version of the work but not the translation to Spanish that appears on the Amazon list.

Most of the best-selling books on Amazon tend to be the *Kindle* version, which does not confirm the strong trend found in a September 2016 study by *Pew Research Center*¹⁵ that asserts that printed books are still more popular than digital ones.

The statistics offered on LT correspond not only to the *.es* space, but to all of LT's spaces. Hence translated works by foreign authors have more ratings, comments and reviews than do those by Spanish authors that are only available in Spanish.

Figures 4 and 5 show a comparison of *Average Ratings* of the books studied on the different platforms, in 2016 and 2017. There is no relationship between the position occupied by a book within the bestsellers on Amazon and the *Average Ratings* by users on Amazon, GR and LT. Books

14 List of the most borrowed books from public libraries in 2016, produced by Baratz: <www.comunidadbaratz.com/blog/los-30-libros-mas-prestados-en-las-bibliotecas-publicas-de-espana-en-2016/>.

15 Report by Pew Research Center on book-reading habits: <www.pewinternet.org/2016/09/01/book-reading-2016/>.

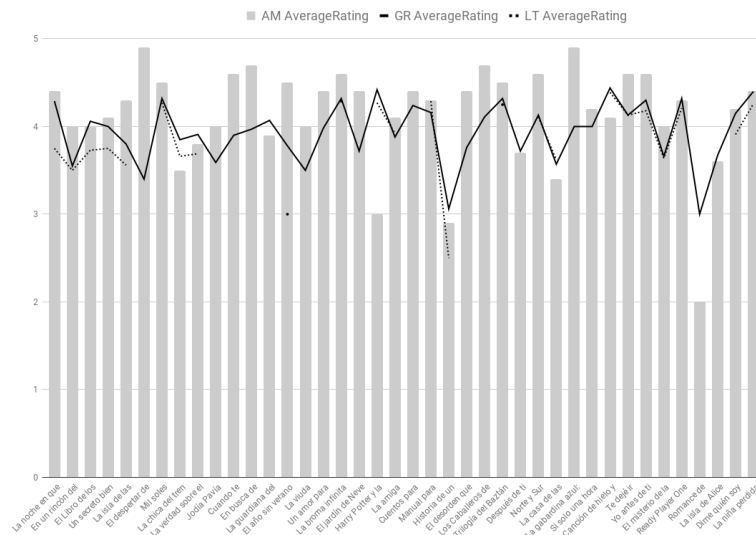

Figure 4. Average Rating Comparative Table from Amazon, Goodreads and LibraryThing (August 2016).

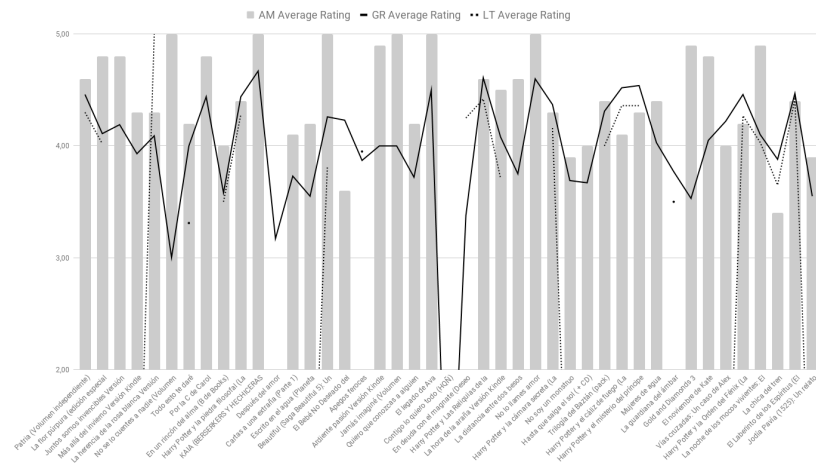

Figure 5. Average Rating Comparative Table from Amazon, Goodreads and LibraryThing (July 2017).

Figures 4 and 5 show a comparison of *Average Ratings* of the books studied on the different platforms, in 2016 and 2017. There is no relationship between the position occupied by a book within the bestsellers on Amazon and the *Average Ratings* by users on Amazon, GR and LT. Books titles appear on the horizontal axis according to the position that they occupy in the best-seller list, with number 1 appearing closest to the left. The *Average Ratings* on the three sites are distributed evenly on the horizontal line, and they do not reflect the position of the best sellers.

Nor is there a clear direct relationship between bestsellers and *Average Ratings* on Amazon. We found high values between the first and last positions and low values between the first positions. A slight tendency toward a concentration of lower values in the last positions can be observed, but only in the 2016 data, and so there is no significance. For the 2017 data, we repeatedly found that some of the best-selling books had not received any rating on Amazon, indicating that that they were recently published.

The *Average Ratings* from the three platforms moved fairly uniformly in a mean of high ratings. GR ratings were generally lower than those on Amazon, and those on LT were lower than those on GR, as in some cases titles did not even appear on that network. However, we can that that *Average Ratings* on GR and LT were fairly consistent with one another for both the 2016 and 2017 data. As we will discuss later, other factors may interfere with the high ratings on Amazon.

The data in the following figures (6 and 7) relating to GR and a on logarithmic scale show a correspondence between *Ratings*, *Average Ratings*,

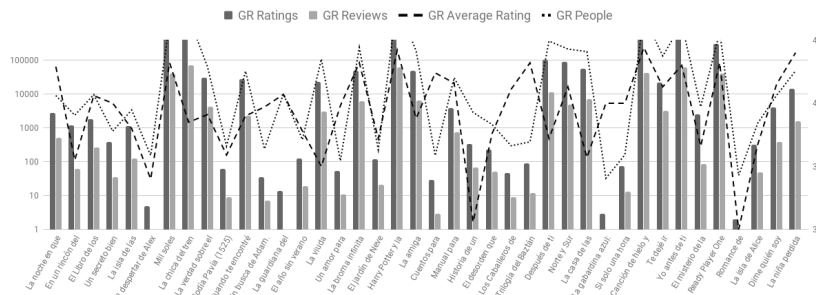

Figure 6. Goodreads Ratings, Reviews, Average Rating and People (August 2016).

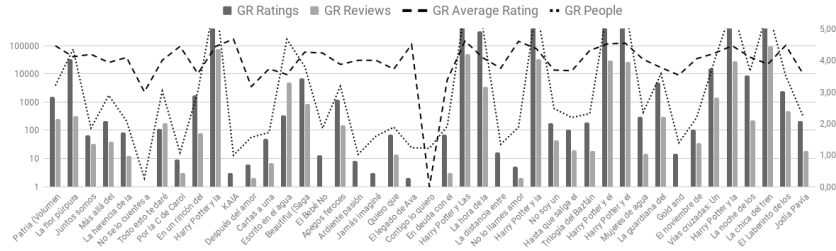

Figure 7. Goodreads Ratings, Reviews, Average Rating and People (July 2017).

Reviews and *People* who had included these books in their libraries for each of the books, with the Harry Potter books usually being the best rated and having the most reviews.

In the case of LT, and also on a logarithmic scale (Figures 8 and 9), there is coincidence for most of the books between a greater number of people who have them in their libraries and a greater number of reviews, but in general the number of reviews on LT is very low. A study of the Pearson correlations reveals moderate and strong values between the variables, which are intensified if Spearman's Rho coefficient is applied. The results of the previous charts were confirmed.

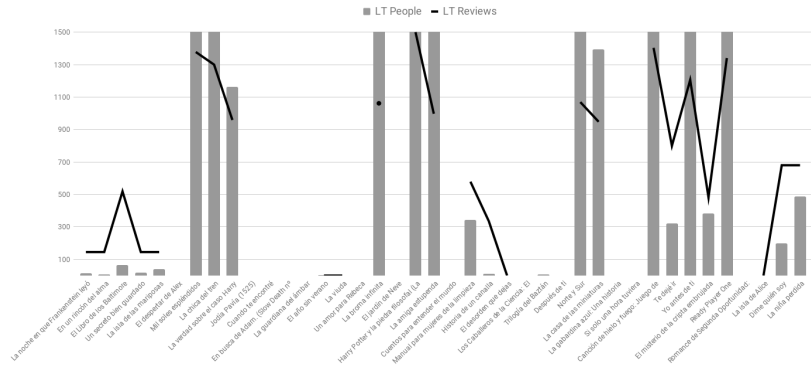

Figure 8. LibraryThing: People and Reviews (August 2016).

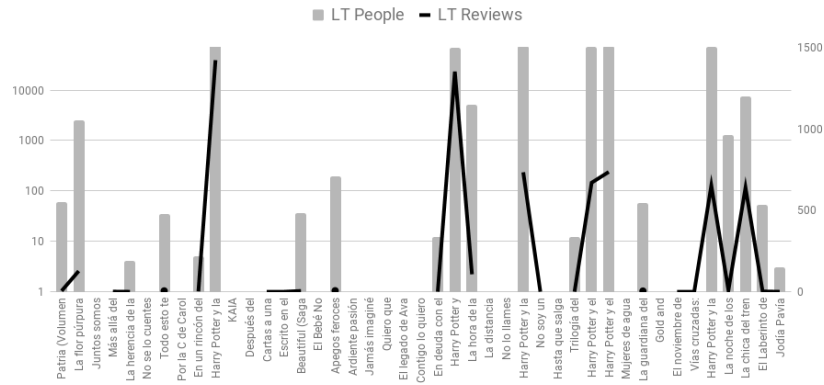

Figure 9. LibraryThing: People and Reviews (July 2017).

Amazon's ranking number, the order in the sales list, does not correlate with any of the variables from the other platforms, or even with the *Average Ratings* of users of Amazon, where the correlation is even negative, for both the 2016 and 2017 data. For 2016, it only correlates, and weakly so, with two variables from LT, namely *Mentions* and *Average Ratings*, but these values decrease considerably for 2017. Since the data from the three platforms that we have studied are cumulative, they do not exhibit a relationship with the list of best-selling books at a particular current moment of encountering titles, which may even have just appeared on the market.

The *Average Ratings* from Amazon and GR correlate moderately for 2016 and 2017. This is the only value that correlates with the *Average Ratings* from Amazon. The *Average Ratings* from GR and LT also correlate with one another, perhaps because of the close relationship between the platforms. However, these mean variables do not seem in general to have correlated with the rest of the variables. Only *Average Ratings* from GR and LT moderately correlate with *Mentions* from LT. Therefore, Amazon's *Average Ratings* only correlate with GR's *Average Ratings*, and its values are not reflected on LT. However, the *Average Ratings* from GR and LT correlate, but they scarcely do so with the rest of the variables, even within the same platform.

GR's *Average Ratings* are the ones that correlate most strongly with the other means and with some variables from LT, but they do not correlate with any from the same platform.

The GR variables of *People*, *Rating* and *Reviews* correlate moderately and strongly among one another, but not with GR's *Average Ratings*, as we have just indicated. They also correlate strongly with *People*, *Reviews* and *Mentions* from LT. They do not correlate with the variables from Amazon, except for GR's *Average Ratings*, which do so with the other *Average Ratings*.

The *People* variables from GR and LT correlate very strongly in both time periods, as do also the *Reviews* variables from the two platforms. The *People* and *Reviews* variables from GR and LT correlate moderately to strongly with one another for 2016 and 2017, as can also be seen in Figures 8 and 9.

There is no correlation between *Average Ratings* and *Ratings* on GR. The LT variables do not correlate with those from Amazon, but *People*, *Reviews* and *Mentions* do so strongly between one another and with those from GR. The values are even more significant if we look at the 2017 data (Figure 7) or if we apply Spearman's Rho coefficient. They correlate negatively with *Popularity* since it is an inverse index, and they do not correlate except in the case of *Mentions* and *Popularity* with *Average Ratings*.

LT's *Mentions* variable is the one that most strongly correlates with the rest in 2016, and it is one of the variables that most strongly correlate in 2017. It does so moderately with all the GR variables (a trend that is more accentuated in 2017) and with *Average Ratings* from LT (although this is slightly lower in 2017) and strongly with the rest of the variables from LT, except *Popularity*, with which there is no correlation.

The variable *Popularity* hardly correlates, though it does so negatively – it is a reverse index – with the rest of the variables, except with *Average Ratings* from LT, and this becomes stronger for 2017.

The data obtained from the two periods of 2016 and 2017 largely coincide and confirm these results. These data indicate that the ratings and reviews contributed to the two social reading networks correlate with one another with great frequency.

As for the list of the most borrowed books from Spanish public libraries from Baratz, we found that only 10% of the most borrowed books from Spanish public libraries during 2016 appear in Amazon's list of best-selling books at the time of the study and that some from that same list, almost 10%, continued to appear in the listing of Amazon bestsellers in August 2017.

The original data from this study can be found in Mendeley's data repository (González-Fernández-Villavicencio, 2017).

■ 4 Conclusions

The rise of the Internet and social media has produced dynamic changes in reading, which in the digital world has been transformed into a communal, collaborative and participatory process, a combination of production and use (Saxena, 2018). In the field of virtual reading clubs, the comments and ratings made by other readers on these platforms¹⁶ have become a critical element in the likelihood that a book will be purchased or borrowed from a library and read.

In this study, we have sought to ascertain whether this statement is true when one compares Amazon bestsellers with the ratings and reviews that they receive on the GR and LT social reading networks. To this end, we sought answers to the questions that we posed at the beginning of the study.

- Do the users of the two networks behave in similar ways?

At first glance, it would seem that users of both networks behave similarly, since their variables correlated moderately or strongly. However, in terms of magnitude, the number of reviews or ratings on the two networks, or the number of people who have them in their libraries, they bear no relation in reference to the same books. The values for GR for both *Reviews* and *Ratings* stand out in all the metrics, as they are much higher than those found on LT.

- Do the best-reviewed or best-rated books on these networks correspond to the bestsellers on Amazon, and can significant correlations be established?

Based on the data from the sample, the best-reviewed or best-rated books on the two networks did not correspond to the bestsellers in the two periods studied, as can be seen in Figures 4 and 5. We have only detected a moderate correlation between the *Average Ratings* on GR and those on Amazon, as well as between those on GR and LT, but not between LT and Amazon.

With regard to the lack of correlation with the list of bestsellers in Amazon, it is necessary to take into account that books that are subject to higher activity in terms of reviews and mentions on social reading network platforms are classic works of fiction rather than recent literary works

16 Information obtained from the Puro Marketing website: <www.puromarketing.com/76/27702/siguen-siendo-opiniones-consumidores-amazon-realmente-fiables.html>.

(Halevi et al., 2016: 199), which may be the books that are expected to make for summer reading and which are present in the Amazon bestseller lists.

On the other hand, it is interesting to understand how the algorithm for Amazon's list of bestsellers functions.¹⁷ Every sale or download of a book counts toward an appearance on the list, but this occurs according to how others perform. That is, one work replaces another. This works in favour of continued and sustained sales of a book and not moments of many sales. Nor is the position affected by the number of reviews of or comments about the book on Amazon.

- Which indicators from these networks best reflect a book's impact?

Based on the study undertaken and the literature consulted, the following are the indicators on these networks that we believe best reflect the impact of a book are following: average ratings, mentions on LT, and people and reviews. *Average Ratings* from GR moderately correlate with *Average Ratings* from Amazon and LT. We believe that this is a fairly effective indicator of the average score from all three platforms, taking into account that Amazon ratings are not very strict.

- Mentions on LT:

The number of times that a title has been mentioned in LT's groups and forums. This is the indicator that correlated strongly and moderately with the rest of the variables the most, and so we consider it to be an indicator with great predictive power. Halevi et al. (2016: 199) consider it to be the most important indicator.

- *People and Reviews* from GR and LT:

The numbers of people on GR and LT who have a title in their library strongly correlate with one another and with many of the indicators studied, and therefore we consider this to be a good reflection of the attention received by the reader. Moreover, these variables correlate moderately and strongly with the number of reviews received on the two platforms. For Montesi / Esteban Aragonese (2014: 237), these two indicators (in reference to GR) may be reliable indicators for reading. And for Laspa (2013: 146), in the case of LT, the greater the number of users who have added a book to their personal library (People), the better the social aspects of the ratings, recommendations or tags will be (Laspa, 2013: 152).

That said, some authors have taken the effectiveness of GR's *Ratings* indicator to be evidence of the impact of academic books (Kousha / Thel-

17 <<http://miguelangelalonsopulido.com/como-funcionan-lista-ventas-y-algoritmo-amazon/>>.

wall, 2015: 728). Thelwall / Kousha (2017: 974) describe statistically positive correlations with Scopus citations. However, there is no correlation with GR's *Average Ratings* – as we have seen, this is a reliable indicator – because to begin with users rate the books that they include in their libraries very highly, only to then award lower ratings as they include more books (Thelwall / Kousha, 2017: 981).

The limitations of this study could be addressed by a more complete data set, or by using other lists of best-selling books from Amazon. In the list that we used, the weight in the ranking lies in recent sales, but on the social reading networks studied, scores are cumulative in nature, so the scores of classic fiction works will always be higher and those of recent literature lower (Halevi et al., 2017: 199). As we have indicated, the lists of best-selling books on Amazon work in such a way that a high place on the list does not mean a greater number of copies sold or downloaded. Rather, one position depends on others (Alonso Pulido, 2016).

On the other hand, along with other authors, we take the view that the possibilities offered by these platforms are not being exploited by users and publishers. With regard to GR, authors indicate that users are ignorant of the possibilities of GR since there is a low correlation between the number of books read and reviews submitted, and this suggests that users explore and use GR without exploiting its full potential (Thelwall / Kousha, 2017: 981).

For Montesi / Esteban Aragonese (2014: 238), LT users do not review the books that they read and are more likely to use tags. For these authors, such people represent a type of user who does not like posting personal information, perhaps because they belong to a different generation or culture from that which actively participates on GR or Amazon. In the data obtained for our study, the number of reviews, where there are any, is much lower on LT than it is on GR. In terms of magnitude, user activity on GR or Amazon is much greater than it is on LT, as a result of which it might be thought that LT's users may engage in a different kind of activity relative to that of the users of the other two platforms. Despite these differences, their statistical data correlate very significantly.

Finally, we consider the role that statistics from GR play in relation to *altmetrics*, as a metric for book impact, to be very relevant. To be sure, as these metrics become part of researchers' workflow, these social reading networks will become more important to the book industry. ■

■ References

- Albrechtslunf, Anne-Mette Bech (2017): «Negotiating Ownership and Agency in Social Media: Community Reactions to Amazon's Acquisition of Goodreads», *First Monday* 22:5, 1–11.
- Alonso Pulido, Miguel Ángel (2016): «Cómo funcionan la lista de ventas y el algoritmo de Amazon», in: *miguelangelalonsopulido.com* 8:4, <<http://miguelangelalonsopulido.com/como-funcionan-lista-ventas-y-algoritmo-amazon/>>.
- Asadi, Saeid / Nourmohammadi, Hamzehali / Ardali, Massoomeh Omid (2017): «Evaluation and Ranking of Book Social Network Websites», *International Journal of Information Science and Management* 15, 95–108.
- Cabezas-Clavijo, Álvaro / Robinson-García, Nicolás / Torres-Salinas, Daniel (2013): «Most borrowed is most cited? Library loan statistics as a proxy for monograph selection in citation indexes», in: *Proceedings of 14th International Society of Scientometrics and Informetrics Conference 2*, Viena, Austrian Institute of Technology, 1237–1252.
- Desrochers, Nadine / Laplante, Audrey / Quan-Haase (2016): «Illusions of a 'Bond': Tagging Cultural Products across Online Platforms», *Journal of Documentation* 76, 2.
- Erdt, Mojisola / Nagarajan, Aarthi / Sin, Sei-Ching Joanna (2016): «Altmetrics: An Analysis of the State-of-the-Art in Measuring Research Impact on Social Media», *Scientometrics* 109:2, 1–50.
- García-Carretero, Lucía / Codina, Lluís / Diaz-Noci, Javier (2016): «Herramientas e Indicadores SEO: características y aplicación al análisis de Cibermedios», *El Profesional de la Información* 25:3, 497–504.
- García Rodríguez, Araceli (2013): «El papel de las plataformas de distribución y venta en la promoción del libro electrónico infantil y juvenil», *Anales de Documentación* 16, 1–19.
- González Fernández-Villavicencio, Nieves (2017): «Indicadores de lectura en las redes sociales Goodreads y LibraryThing y su impacto en Amazon», *Mendeley Data* 2, <<http://dx.doi.org/10.17632/ggxfsd9xx7.2>>.
- Halevi, Gali / Nicolas, Barnaby / Bar-Ilan, Judit (2016): «The Complexity of Measuring the Impact of Books», *Publishing Research Quarterly* 23:3, 187–200.
- Kaplan, Nora (2016): «Social reading in Spain: A discourse-pragmatic perspective», *Alabe* 13, 1–21, <[doi:10.15645/Alabe2016.13.7](https://doi.org/10.15645/Alabe2016.13.7)>.

- Kousha, Kayvan / Thelwall, Mike (2015): «Web Indicators for Research Evaluation. Part 3: Books and Non Standard Outputs», *El Profesional de la Información* 24:6, 724–736.
- / — / Abdoli, Mahshid (2017): «Goodreads Reviews to Assess the Wider Impacts of Books», *Journal of the Association for Information Science and Technology* 68:8, 2004–2016.
- Laspa, Christina (2013): «The normal distribution in LibraryThing: investigation on the combined literature of fifteen books», *Collection Building* 32, 45–153, <<http://doi.org/10.1108/CB-03-2013-0013>>.
- Llobet Domènech, Jordi / Coma Vilaplana, Laura / Vila Boix, Núria (2016): «Xarxes socials de lectors: Un espai per treballar?», in: *14es Jornades Catalanes de Documentación* 1, Barcelona: Col·legi Oficial de Bibliotecaris-Documentalistes de Catalunya, 1–19.
- Manso Rodríguez, Ramón Alberto (2015): «¡Leer, Comentar, Compartir! El Fomento de la lectura y las tecnologías sociales», *TransInformação* 27, 9–19.
- Montesi, Michela / Aragonese, María Esteban (2014): «Does a film adaptation of a novel influence reading behaviour? The answer is on the web», *Nuovi Annali della Scuola Speciale per Archivisti e Bibliotecari* 28, 223–239.
- Lluch, Gemma / Taberner, Rosa / Calvo, Virginia (2015): «Epitextos virtuales públicos como herramientas para la difusión del libro», *El Profesional de la información* 24, 797–804, <[doi:10.3145/epi.2015.nov.11](https://doi.org/10.3145/epi.2015.nov.11)>.
- Richards, Anna / Sen, Barbara (2013): «An investigation into the viability of LibraryThing for promotional and user engagement purposes in libraries», *Library Hi Tech* 31:3, 493–519.
- Rivera, Patricia (2014): «Redes sociales literarias: caminando hacia la lectura compartida», *Media-Tics*, <www.media-tics.com/noticia/3184/Redes-sociales/Redes-sociales-literarias:-caminando-hacia-la-lectura-compartida.html>.
- Thelwall, Mike / Kousha, Kayvan (2017): «Goodreads: a social network site for book readers», *Journal of the Association for Information Science and Technology* 64, 972–983.
- Torres-Salinas, Daniel / Gumpenberger, Christian / Gorraiz, Juan (2017): «PlumX as a potential tool to assess the macroscopic multidimensional impact of books», *Frontiers in Research Metrics and Analytics* 2, 1–11.

Zuccala, Alesia A. / Verleysen, Frederik T. / Cornacchia, Roberto / Engels, Tim C. E. (2015): «Altmetrics for the humanities comparing Goodreads reader ratings with citations to history books», *Aslib Journal of Information Management* 67:3, 320–336.

- Nieves González-Fernández-Villavicencio, Universidad de Sevilla, Biblioteca de Económicas y Empresariales, Avda. Ramón y Cajal 32, E-41018 Sevilla, <nievesg@us.es>.

Al voltant del mot *explanar*, ‘passar d’una llengua a una altra’

Antoni Mas i Miralles (Alacant)

Summary: In the Middle Ages, the different Romance languages had a large vocabulary to express the idea of ‘transferring from one language into another’, before the verb ‘to translate’ appeared at the end of the 15th century and overshadowed all the other lexical choices. Apart from this terminology, Catalan also had the verb *explanar*. In this article, firstly, we analyse the meaning of this term in Latin and in most languages close to Catalan (Castilian, French, Provençal, Galician-Portuguese and Italian) to obtain an in-depth understanding of this term and its meaning. Secondly, we offer a list of references found with the meaning of ‘to translate’; and finally, we focus on its relationship with *parlar pla* in order to understand its possible semantic evolution and be able to propose a dialectal affiliation.

Keywords: Lexicology, Latin, Catalan, Romance languages, Western Catalan ■

Received: 02-08-2017 · Accepted: 05-02-2018

■ 1 Introducció¹

En l’edat mitjana el dominic italià Jacobus de Voragine redacta la *Llegenda Aurea*, una de les obres de més ressò en la cultura hagiogràfica occidental i segurament l’obra més llegida en aquella època després de la Bíblia. Mostra de la seua difusió és l’existència de més de mil manuscrits conservats escrits en llatí i d’altres llengües vernacles. Actualment comptem amb cinc manuscrits que contenen la traducció d’aquesta obra a la llengua catalana, més set edicions impreses del segle XVI (Garcia, 2015). De tots aquests manuscrits catalans, només el manuscrit E, conservat a la Biblioteca Reial del San Lorenzo de El Escorial (N-III-5), titulat *Flos Sanctorum en cathalà*, inclou un petit prefaci que escriu el copista abans de passar a la reproducció de l’obra, i és el següent:

1 Aquest treball s’emmarca dins del projecte d’investigació *Edición crítica digital de textos hagiográficos de la literatura catalana de los siglos XV y XVI*, referència: FFI2009-11594 (subprograma FILO).

En nom de nostre senyor Déus Jhesuchrist, qui féu lo cel e la terra e la mar e totes les coses qui en él són, e de la benauyrade madona sancta Maria Verge, totstemps mare del seu beneyt car fiyl, comens a esplanar de latí en romanç les vides dels sants pares.

En aquest inici ens crida l'atenció el mot *esplanar* el significat del qual sembla, en aquest context, ser bastant obvi: passar el text que estava redactat en llatí al romanç, en aquest cas al català. Tot i això, ens sorprèn quan, a l'hora de consultar aquest mot als diccionaris més rellevants de la llengua, no enregistrem, però, l'accepció corresponent que nosaltres n'havíem deduït i que creien que responia al significat més lògic.

En aquest treball volem resseguir el significat d'aquest mot llatí *EXPLANARE* i que va derivar en formes diferents en les llengües romàniques. Analitzarem l'evolució i etimologia d'aquest vocable en català, però també en les llengües romàniques més pròximes com el castellà, el francès, l'occità, el gallego-portugués i l'italià a fi d'obtenir una visió ben ampla del recorregut semàntic d'aquest mot i de la seua evolució. Després exposem les ocurrències que hem enregistat amb aquesta forma verbal en diferents obres medievals i de registres diversos (jurídic, històric, científic i literari) a més de les relacions lèxiques i semàntiques que aquest mantingué amb la resta de mots que formen la seua família semàntica, així com la possible relació amb l'etimologia de la perífrasi 'parlar pla'. Així mateix, analitzem el mot tant des del punt de vista de la diacronia com de la dialectològica. I, finalment, oferim unes conclusions per a interpretar el que va ocórrer a partir del segle XVI.

■ 2 'Passar d'una llengua a una altra' en el català medieval

Com ja hem esmentat, hem consultat els diferents diccionaris de la llengua catalana, especialment el Diccionari Català-Valencià-Balear (DCVB) i el Vocabulari de Lluís Faraudo de Saint-Germain (VFaraudo), i hem pogut comprovar que cap obra no enregistra aquesta possible accepció, per això ens hem dedicat en aquest punt a conèixer la família lèxica que en català medieval ens remetia al significat de 'passar d'una llengua a una altra'. Segons descobrim, l'accepció de 'traduir' del mot *explanar* no es trobava sol en la llengua medieval, en companyia tenia un vast conjunt de sinònims. Aquest grup de verbs, que a vegades formen també algunes locucions verbals, eren les següent en català, els quals els exposem a continuació per ordre alfabètic:

- **Convertir.** Al DCVB no hi ha una relació explícita a ‘traduir’, però sí que en una accepció defèn el sentit de ‘Canviar una cosa en una altra d’equivalent’. Trobem el mot com a sinònim de *transcrivir* en la justificació de les *Paradoxes*, feta per Ferran Valentí:

E puix ara a vós plau que comence a transcrivir e convertir el verb latí en romanç (*apud* Nadal, 1996: 210)

- **Declarar.** En la llengua medieval era sinònim d’*explicar*. Ni el DCVB ni tampoc el VFarau-do donen l’accepció de ‘traduir’. El mateix Ferran Valentí apuntà en *Paradoxes*:

Ací és de notar que aquest tractat conté alguns vocables scurs a nostre ydioma o lenguatge, los quals si cascuna vegada se haguessen de **declarar** per multitud de paraules seria una longa oració o narració (*apua* Nadal, 1996: 2011)

- **Girar.** Segons el DCVB ‘Traduir, passar d’un idioma a un altre’. En el proemi del *Tirant* trobem aquest fragment:

Com la dita hystòria... en lengua anglesa..., sia stat grat volerme pregar que la **giràs** en lengua portuguesa (*Tirant*, proemi; DCVB)

- **Metre.** No apareix al DCVB ni al VFarau-do. És molt freqüent en francès. A principi del segle XV, Guillem de Copons es dedica a passar l’obra que contenia les *Ètiques* d’Aristòtil, a partir d’una altra traducció francesa de Brunet Latín, *Tresor*, al prefaci de la qual comenta:

E recordant-me que moltes vegades, per vostra gran cortesia, m’avets mostrats de vos-tras libres, e, avent raonament de algunes matèries é conegut que hauríets plaer que-l libre appellat Tresor, de mestre Brunet Latín, qui és en lengua francesa, fos **mès** en nostre lenguatge (*apud* Nadal, 1996: 70–71)

En altres llocs, el mot *metre* implica també una ‘adaptació’. Aquest és el cas quan J. Berenguer “tradueix” al llemosí una poesia del seu oncle escrita en koiné occità i expressa:

cançó d’emor feta per mon car honcle, que Déus aga, En Guillem de Masdovellas, en llimoví, he **mesa** e tornada en cathalà per mi (*apud* Nadal, 1996: 278)

- **Mudar.** Amb l’accepció de ‘traduir’ no apareix ni al DCVB ni al VFarau-do. En aquesta ocurrència recollida de Llull el mot apareix com un equiva-

lent de *transportar* i *romançar* dins d'un clar context de canvi d'un text escrit en àrab al català:

Lo vostre servidor... romansador d'aquesta obra d'àrab en romans..., tresporta e **muda** en esta translació moltes raons qui no són tan altes en l'exemplar aràbic (Llull Cont. 352, 30; DCVB)

- **Posar.** Amb el significat que estudiem no apareix ni al DCVB ni al VFaraudo. En aquest fragment de F. Valentí aquest mot hi apareix com a sinònim de *transferida*:

Jo Ferrando Valentí, inerudit e dexeble dels dexebles, he **posada** e transferida aquesta petita obreta de Tul·li, gran sentència, de latí en vulgar materno o malorquí (*apud* Colon, 2001: 160)

- **Reduir.** El vocabulari de Faraudo entra com a primera accepció el significat de 'traduir', en canvi el DCVB l'inclou en les locucions 'Reduir en pla o en vulgar', que defineix com a 'traduir, posar en llengua vulgar'. En una carta que Ferran d'Antequera envià al sultà de Marroc el 1415 exposa:

Nos emperò, querientes proceder en esto legítimament e segunt dreyto e razón, vista una letra o carta morisca vuestra e aquella feyta **reduir** por el alcadí nuestro de València en romanç cathalán (*apud* Nadal, 1996: 470–471)

El rei Joan I elogiava el 1391 la faceta de traductor del valencià Antoni Canals, tal com podem entreveure quan el monarca encarrega al prior dels dominics de València:

que·ns exponga e **reduesca** de latí en nostre vulgar alguns llibres, los quals nós, qui·ns delitam molt en ligir, poguessin sens dificultat e estudi entendre (*apud* Nadal, 1982: 475)

- **Rescriure.** No apareix amb aquest sentit ni al DCVB ni al VFaraudo. En el pròleg de la Regla de sant Benet, feta per Arnau d'Alfarràs, traduïda el 1422, en el pròleg de la qual aporta una interessant reflexió al voltant de la tasca de la traducció, hi fa referència al terme *translació*, mentre que al principi esmenta el mot *rescrivís*:

Pregat e instat que la sagrada regla de sant Benet, escrita en latí ab elegant e ornat estil, **rescrivís** en nostre vulgar cathalà per utilitat de aquells qui, ignorants gramàtica, són orbats de la virtuosa e santa disciplina escrites (*apud* Nadal, 1996: 195)

- **Tornar.** ‘Traduir’ segons el DCVB. Verb utilitzat també en altres llengües romàniques com el portuguès, francès i el castellà (Sabio, 2012).

Vull seguir la manera d’aquells catalans que trasladaren los llibres de Tristany e de Lançalot e **tornaren**-los de lengua francesa en lengua catalana (Curial, II, 2; DCVB).

La present Cort supplica molt humilment a vós, Senyor, que los dits Usatges, Constitucions [de Catalunya] e Capítols [de Cort] sien **tornats** de latí en romanç, e aquells e aquelles sien reglats, posats sots degudes matèries e títols, tota vegada guardant los drets vostres (*apud* Nadal, 1996: 181)

- **Traslladar.** La tercera accepció del DCVB diu ‘Traduir; fer passar d’una llengua a una altra’. Segurament és de totes la forma més utilitzada durant l’època medieval, tant en català com també en la resta de llengües europees medievals (Sabio, 2012). A partir d’aquesta forma tenim en anglès *to translate*. Aquest *Diccionari* aporta aquestes dues ocurrències:

Per salari de reebre los comptes murischs et **trasladar** aquells en christianesch, doc. a. 1315 (Col. Bof. xxxix, 115; DCVB).

He **trasladats** molts llibres de philosophia de grech en latí (Genebreda Cons. 14; DCVB).

L’enregistrem des dels primers textos catalans. R. Lull des de *Doctrina pueril* recomana el que podríem considerar actualment un axioma pedagògic: aprendre primer la llengua en la seua L1, el català, i després aprendre la L2, el llatí. I ho expressa amb el mot *trasladar*:

Fill, si vols aprendre gramàtica, tres coses te convenen a saber: construcció, e declinació e vocables. On, aquestes tres coses aprín en aquest libre, lo qual sia **traladat** en latí, cor per ço con lo saps en romans, sabràs ans fer la construcció en aquest libre que en l’autre (*apud* Nadal, 1982: 324)

Els Furs de València, que són redactats primer en llatí i després traduïts al català, utilitzen aquest terme segons comprovem al colofó fet amb versos i en llengua llatina, el mot equivalent que empren els copistes és *traslladar* (*apud* Nadal, 1982: 260):

Guillesmus et Vitales illorum Bernardusque sodalis,
Trasladaverunt hos Foros et redigerunt
 In linguam planam legaliter atque romanam

Martí de Viciana, en la traducció de l'*Econòmica* d'Aristòtil, fa la petició d'esmena a la seua dona Damiata, a qui dedica l'obra:

si per vostra insigne honestat en algun capítol trobareu cosa que la necessitat del libre per donar compliment a la causa de son scriure yo he **trasladat** e a vós no és plaent, de aquell vos deman perdó, com en altra manera aquell perfectament no seria conplit, fent stima que sols lo que vos serà agradable ab plaer serà per vós corregit (DCVB, ed. Ferrando 1982: 32. Cf. Martínez Romero 2007, 16–17; 2009a, 47–48)

A partir d'aquest verb, es va crear també el substantiu *translació*, 'Acció i efecte de traslladar' segons el DCVB. Anotem les ocurrencies següents:

Fo acabada la present **translació**, dimarts que comptave V dies del mes d'abril en l'any de la fructificant incarnació del fill de Déu MCCCCXXVIII, en la vila de Sanct Cugat de Vallès (*apud* Nadal, 1996: 153)

Lo vostre servidor... romansador d'aquesta obra d'aràbic en romans..., tresporta e muda en esta **translació** moltes raons qui no són tan altes en l'exemplar aràbic (Llull Cont. 352, 30; DCVB)

• **Transferir**. Segons el DCVB 'Traduir d'una llengua a una altra'. Apuntem aquests fragments:

He posada e **transferida** aquesta petita obreta de Thulli de latí en vulgar materno mallorquí, Ferran Valentí, segle XV (ap. Est. Univ. x, 87; DCVB).

Les quals paraules **transferides** en romanç volen tant dir «veniu, vejau lo rey Salomó» (Carbonell Ex. Joan II, c. 86; DCVB).

• **Transportar**. Segons la tercera accepció del DCVB 'Traduir a un altre llenguatge', tal com observem en l'ocurrencia següent que aporta el mateix *Diccionari*:

La història de la qual fo per mi de latín en nostre vulgar **transportada** (Metge Somni IV)

Ramon Llull s'hagué d'enfrontar a l'opció d'elegir una llengua d'acord amb els seus objectius i sense oblidar la recerca continua d'un estil més aclaridor. Per això, en la majoria de les obres s'ha de justificar l'elecció d'una i altra llengua i per quines raons ho fa. Aquest fet és ben palès en l'*Art amativa* quan comenta al pròleg el següent:

que-ls hòmens qui saben latí hagen doctrina e manera com de les paraules latines sàpien devalar a parlar bellament en vulgar, usant de vocables d'esta art, car molts hòmens són

qui de la sciència en latí no saben **transportar** en vulgar per defalliment de vocables, los quals per esta art haver poran (*apud* Nadal, 1982: 321)

Jaume Conesa justifica la seua traducció de les *Històries Troyanes* de la manera següent:

si algunes paraules seran **transportades** o que parega que no sien conformes de tot en tot al latí, no sia imputat a ultracuidament de mi, mas que cascú entena que aquell transportament o mudament és per donar entendre planament e grossera los latins, qui són molt subtils (*apud* Nadal, 1982: 452)

• **Traure**. El DCVB defineix com la forma antiga de 'Traduir'. Del mateix *Diccionari* tenim les ocurrencies següents:

La qual obreta és stada **treta** del toscà en la present lengua catalana (Eximenis *Mora*)

Constituí sertament de **traure** lo dit libre en romans (A. Canals *Seneca*)

O també del conflictiu pròleg que Antoni Canals exposa sobre la versió del Valeri Màxim, aquest valencià també apunta:

He-l **tret** de latí en nostra vulgada llengua materna valenciana, així breu com he pogut, jatsesia que alguns l'hagen tret en llengua catalana (*apud* Nadal, 1982: 477)

• **Romançar / arromançar**: El DCVB recull l'accepció 'Reduir en pla o en vulgar: (ant.) traduir, posar en llengua vulgar'. Vegem-ho en aquestes ocurrencies:

He deliberat de **arromansar** la dita ystòria (Valter Gris. 2 vol.; DCVB)

Quant hauré a **romançar** o expondre alguna auctoritat o res als de la sancta scriptura (Eximenis, I Crestià, c. 3; DCVB).

Bernat Metge, en la dedicatòria que precedeix el *Valter e Griselda* – traducció d'una de les epístoles de Petrarca incloses en el *Rerum senilium*, versió al seu torn de l'últim conte del *Decameron* de Boccaccio–, fa una comparació semblant:

La present istòria [...] he **arromansada** com pus pla he puscut e sabut; la qual, en esgordament del latí en què Petrarcha la posà, és fort grossera (*apud* Nadal, 1982: 437)

La grosseria (*mediocritas mea*) és un altre dels tòpics dels pròlegs dels traductors medievals. El trobem també, per exemple, en la traducció de Ferrer Saiol ja citada:

E yo, per totes aquestes coses, é volgut novellament **aromançar** e declarar, aytant com ma grosseria e sufficiència à bastat, lo dit libre de Pal·ladi, tornant aquell novellament de latí en romans (Martínez Romero 2008b, 130; DCVB)

Podem afegir encara l'exemple que trobem al pròleg de la traducció *De providentia* de Sèneca feta per Valeri Màxim on exposa:

legint d'una part Tito Livio, qui'l posà assats llargament, e d'altra Francesc Petrarca, qui en lo seu libre appellat Africa tractà fort bellament e difusa, he **arromançat** lo dit parlament segons mon petit enginy (*apud* Nadal, 1982: 434)

• **Vulgaritzar**. Segons el DCVB 'Fer vulgar o comú; fer accessible a la gent vulgar' però també afig 'traduir en llengua vulgar'. Vet aquí dues ocurrencies del valencià A. Canals:

Tots los libres adés seran **vulgaritzats** (Canals Prov. 86; DCVB)

Vos he trobat llegint en la bíblia **vulgarizada** (Canals Carta, pròl.; DCVB)

Com hem pogut constatar la família lèxica era prou extensa en català però també en les altres llengües romàniques. Per exemple en castellà trobem que per a aquest significat s'utilitzaven els mots de *trasladar*, *tornar*, *romançar*, *transferir*, *vulgaritzar*, etc. El francès feia ús per a aquest mateix significat els vocables *tourner*, *translater*, *mettre* o *traire en romanç*, etc. En la mateixa línia, el corpus usat per l'italià era *translatare*, *transferire*, *vulgarizzare*, *recare* o *mettere in volgare*, etc. D'altra banda, l'occità *declarar*, *trasladar*, etc. I, per acabar, la llengua portuguesa usava les formes *ditar*, *fazer natural*, *interpretar*, *razoar*, *tornar* (*em linguagem*), *trasladar*, etc. (Sabio, 2012).

■ 3 Sobre el mot *traduir* en llatí i en les llengües romàniques

Arribats en aquest punt, també ens podem preguntar per què no enregistrem la forma *traduir* en aquest recull lèxic. La pregunta és molt fàcil de respondre. En llatí la paraula *TRADUCO* significava: 'fer passar', 'creuar' i també 'descobrir', 'disposar', 'traure a la llum'. És a dir que, tot i que es mantenia pròxim al significat que busquem, no s'ocupava en les llengües medievals a interpretar el significat que té actualment. Cal assenyalar que

en llatí per a reproduir aquest significat de 'traduir' s'utilitzava una de les alternatives següents: TRANSFERRE, INTERPRETARI, VERTERE, CONVERTERE, EXPRIMERE, etc. D'altra banda, segons G. Folena² el nou significat d'aquest mot apareix en les obres de l'Humanisme italià, i després es va estendre per la resta de les llengües europees.

Però, també podem plantejar-nos el següent interrogant: per què aquest *explanar*, ni tampoc un bon grup de sinònims de la llengua medieval, no va tenir gaire expansió i, més aviat, es quedà en un ús tan reduït que no va poder subsistir més enllà de la centúria quinzena? Pel que fa a la llengua catalana, el verb *traduir* "aparece por vez primera en catalán en 1472 en el colofón de la traducción que hizo Francesc Alegre de las *Guerres Púniques*" (Colón, 2001: 158–159). A més, el lingüista castellanenc també documenta les formes *tradució* y *traduidor* a partir de 1494, tal com les enregistrem en una altra versió de Francesc Alegre: les *Transformacions* o *Metamorfosis* d'Ovidi (Colón 2001: 158–159). Segons Sabio, amb aquestes aportacions es corregeix la data que havia proposat Folena i també la indicada pel *DECat* (*Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*) de Joan Coromines (Sabio, 2012: 460).

Unes altres rúbriques que contenen el mot *traduir* amb el nou sentit i que podem datar a finals del segle XV, és a dir, que són posteriors a l'obra d'Alegre, són els fragments que exposem a continuació. En aquest cas trobem obres de Miquel Peres, de Jeroni Pou, de Joanot Martorell i de Joan Gerson:

Me pregà que yo volgués pendre treball de **traduhir** de latí en valenciana lengua de aquest gloriós sant la història (Miquel Pereç Sant Vicent 3; DCVB)

Los qui **traduexen** los actes de una llengua en altra (Interpres, Pou Thes. Puer. 81, DCVB)

lo qual [Tirant lo Blanch] fon **traduït** de anglés en lengua portuguesa e, après, en vulgar lengua valenciana, per lo magnífich e virtuós cavaller mossén Johanot Martorell, lo qual, per mort sua, no'n pogué acabar de traduir sinó les tres parts. La quarta part, que és la fi del libre, és stada traduïda, a pregàries de la noble senyora dona Ysabel de Loric, per lo magnífich cavaller mossén Martí Johan de Galba... (Tirant, 1490, 1539; DCVB)

e, perquè per prechs del reverent mestre Pere Calaforra, mestre en sacra theologia, del sagrat orde de sant Agostí, he yo **traduït** de latí en valenciana prosa lo libre de mestre

2 Folena atribueix a Leonardo Bruni la creació del mot. Segons aquesta opinió, el verb *traducere* i el substantiu *transductio*, que després passaran a les llengües romàniques, van ser usats per primera vegada en llatí amb el sentit modern en una carta de Bruni, datada el 5 de setembre de 1400 (Sabio, 2012: 457).

Joan Gerson,[2 v] canceller de París, intitulat Lo menyspreu del món, he deliberat endreçar lo present libre a la senyoria vostra (Joan Gerson, *Del menyspreu del món*, 1491, 45; DCVB)

Així mateix, tot just encetat el segle XVI, el metge rossellonés Narcís Solà s'encarregà de la traducció del *Tractat de cirurgia* fet pel bolonyès Pere d'Argellata:

Ací comensa la “Cirurgia” del reverend e meritíssim doctor en arts e en medicina, lo reverend mestre Pere de Argilata, de la ciutat de Bolònia, lo qual és stat **treduït** de latí en lengua vulgar cathalana per lo veneràbile En Narcís Solà, batxeler en arts e en medicina, cirurgià, ciutadà de Barchelona, corregit <e> emendat per los reverendíssims e meritíssims doctors en arts e en medicina mestre Francesch Servent e mestre Alfonso de Torelleó e mestre Johan Gelabert, cirurgià, tots de la villa de Perpinyà... (Perpinyà, Joan Rosembach, 1503)

■ 4 El significat del mot *explanar*

En aquest punt volem tornar al mot *explanar*, i ens proposem ara cercar en els diccionaris tant de llatí com els de català i també de les altres llengües romàniques pròximes per veure si ens aporten cap tipus d'informació que ens aporte clàrícia sobre el significat que busquem en aquest treball.

• Llatí

En primer lloc, consultem el conegut *Thesaurus Linguae latinae* (ThLL),³ el qual ofereix aquests significats per al mot EXPLĀNO:

- I. 1. ‘explicare’, on també inclou com a variants amb sentit propi ‘pandere’.
2. I amb sentit figuratiu ‘explicando’, ‘evolvendo’, ‘tractando’. Amb aquest segon sentit el ThLL aporta altres quatre valors semàntics:
 - a) ‘illustrare’, ‘enodare’,
 - b) tenim ‘proferre’, ‘manifestare’,
 - c) ‘clare’, ‘distincte’, ‘articulatum pronuntiare’, i finalment
 - d) ‘expedire’, ‘in ordine redigere’.
- II. ‘planum reddere’ ‘aequare’.

D'altra banda, el *Dictionnaire Gaffiot* (DGaffiot) apunta aquests tres significats per al mot llatí EXPLĀNO:

1. ‘étendre, étaler’, amb la rúbrica:

in denos pedes explanatus (PLIN. 16, 34).

3 Volem agrair l'ajuda que hem rebut en aquest punt de Ma. Carmen Puche.

2. 'développer, expliquer, éclaircir, exposer'. Tal com ho repleguen les referències següents:

doceret rem universam tribuere in partís, latentem explicaré definiendo, obscuram explanare interpretando (M. Tullius Cicero, Brutus, cap. 41)

sit desiderium, alií explorare Iovis animum; aut certe 'explorare' explanare; aut certe statuere, an aequum sit quod petis (Servius, in Vergílii Aeneidos Commentarius, 1, 77, 1)

3. 'prononcer clairement'. Amb aquest significat ho veiem en aquests fragments:

Roman. interpretem, potest explanare, quae sentimus (Historiam ecclesiasticam gentis Anglorum, llib. III, cap. 25)

Sic igitur et terras contineri poterimus explanare. Regio autem terrae dividitur Nam quaecumque (Etimologias, s. Isidor de Sevilla).

Finalment consultem el *A Latin Dictionary* de Lewis i Short (DLewis). Igualment hi trobem dues entrades:

- I. 'to flatten or spread out', amb la mateixa rúbrica que exposa el DGaffiot per a l'accepció 1.
- II. 'of speech, to make plain or clear, to explain'. I ofereix com a sinònims clàssics 'explico, expono, interpretor' (qualis differentia sit honesti et decori, facilius intelligi quam explanari potest, Cic. Off. 1, 27, 94.). I dins d'aquest sentit també recull la possibilitat de 'to utter distinctly' (et ille juravit, expressit, explanavitque verba, quibus, etc., Plin, Pan 64,3).

Amb la comparació dels tres grans diccionaris, ja comprovem que ni l'ordre de les accepcions ni el nombre és el mateix. El significat I del ThLL abraça els sentits 2 i 3 del DGaffiot i el II de DLewis, mentre que el II correspon a l'accepció 1 del DGaffiot i I del de DLewis. És a dir: hi ha una coincidència en l'ordre de les accepcions en els diccionaris francès i anglès. Si bé el significat 1 de DGaffiot manté una clara distància semàntica amb els altres, 2 i 3, que presenten el significat figurat, poden ser clarament sinònims, ja que la seua relació semàntica se situa molt pròxima, 'explicar' i 'aclarir' formant part del camp semàntic de 'pronunciar clarament'.

A partir d'aquest lexema el mateix llatí produí un destacat nombre de derivats, entre els quals volem ressaltar *explanator* que al mateix diccionari de Gaffiot recull amb el significat d'*interprète, commentateur*, aquell 'qui exposa', 'qui descriu', sentit figuratiu que més endavant ens interessarà comentar. Cal assenyalar en aquest punt que el DLewis ja assenyala que el significat clàssic d'aquest mot era 'interpretar'.

• Català

Com en la resta de les llengües romàniques, de l'ètim llatí EXPLANARE derivarà *explanar*. Segons el DIEC2 aquest verb transitiu vol dir 'Explicar, fer intel·ligible, (una cosa poc clara)'. Definició que apareix en tants altres diccionaris catalans (DCVB, DNAVl, Enciclopèdia, etc.). El DCVB aporta 3 referències:

E adoncs lo monge dix a Ramon que li **esplanàs** aquell exempli (Llull, Arbre Sc, II, 421)

Comensa a **esplanar** les scriptures (Serra Gén. 232)

que encontinent qui jo viu lo meu fill Jesús, hagi tan gran glòria e plaer, que no la t
ponia **esplanar**, car del Senyor a mirar e contemplar no'm podia sadollar (Llull, Ramon
Llibre de "Benedicta tu..." 11, IIIa part)

El mot *esplanar* és la forma no sàvia. Aquesta diferència de formes ha acabat per distingir també significats. Així per a la forma culta reservem el significat I del ThLL, mentre que per a l'altra, obtenim els significats següents:

- Aplanar.
- Fer pla (un terreny) llevant-ne les desigualtats.
- Allisar (una candela) amb l'espelma o un altre instrument.

Sobre la segona accepció tenim aquesta ocurrència d'un text de finals del segle XIX:

L'àrea de l'exposició projectada ocupava uns 450 mil metres quadrats on s'**explanaren**, com veurem, els palaus i pavellons, a càrrec dels arquitectes i constructors més destacats de l'època. (CILC, Josep M. Garrut i Romà, L'Exposició Universal de Barcelona de 1888, p.18, lín. 28)

Volem fer notar que, tot i que el DCVB també diferencia les dues formes, aquestes les trobem en la mateixa entrada. Segurament aquesta diferència en les formes és més moderna perquè en l'època medieval no existia en la llengua. El mateix DCVB exposa en l'apartat anterior formes verbals d'*esplanar* i per tant la fa variant de la forma culta.

• Castellà

A diferència del català, el *Diccionario* de la Real Academia de la Lengua Española (DRAE) només recull per a aquesta llengua la forma *explanar*. Tot i això, els diccionaris medievals de castellà (per exemple DICTER) sí que anoten les dues variants *explanar* i *esplanar*, tal com veurem més endavant. Sota aquesta única forma *explanar*, el DRAE diferencia 3 accepcions:

1. tr. Poner llano un terreno, suelo, etc.
2. tr. Construir terraplenes, hacer desmontes, etc., hasta dar al terreno la nivelación o el declive que se desea.
3. tr. Declarar (manifestar).

En aquest cas, l'ordre de les accepcions és important. Aquest fet ens permet plantejar ja que el camp semàntic d'aquest mot en castellà s'ha ocupat més de l'àmbit 1 i 2 del DGaffiot i també amb l'accepció I de DLewis, en el sentit d'aplanar', 'allissar', mentre que ha deixat per a un tercer lloc l'accepció que analitzem en aquest treball i que correspon a l'PI del ThLL. Cal assenyalar, però, que tots els diccionaris de l'Academia del segle XVIII, els de 1780, 1783 i 1791, mantenen l'ordre invers. És a partir del diccionari de 1803 quan aquesta obra decideix alterar l'ordre que manté avui dia. En aquest cas, en exposar la forma *declarar* com a sinònim de *manifestar*, no és tan clara la referència originària que tenia en llatí d'explicar', 'fer intel·ligible'.

Aquest canvi, però, reflecteix, segurament, l'evolució que s'ha produït al si de la llengua castellana, perquè d'acord amb el *Diccionario de Autoridades* (1732), el mot *explanar* es definia amb el verb 'declarar', però acompanyat de les formes *explicar* i *interpretar*. Aquesta obra esmenta com a exemple un fragment del pròleg de "Calisto y Melibea" "Quien explanará sus guerras, sus enemistades, sus envidias y aceleramientos?".

Igualment al *Corpus del Nuevo Diccionario Histórico* (CDH) les referències que aporta d'època medieval estan totes relacionades amb el significat d'explicar':

acaee la coniunction del iudizio sobre dicho en el signo de aries. Et compeçamos de **explanar** las figuras en que acaee en el signo de scorio (Alfonso X, el Libro de las Cruces, 1259)

E dixieron-le: **esplanamos** este enxemplo. E dixo: El morador es el alma del sabio, e la frontera es el su cuerpo, e los enemigos son los contrallos (a1250, ANÓNIMO, Bocados de oro [España] [Mechthild Crombach, Bonn, Romanisches Seminar der Universität Bonn, 1971])

veros y por el consejo entre ellos avjdos seran los dichos de los antigos major entendidos porque lo sus dichos an mester delcaraciones y **esplanamjentos** ssegunt Galieno jn quarto título XVI y es muy bueno en esplanar los ssegunt Galieno secundo anforismorum ibi febreçitaqntibus no fortite. Pues concordia y consejo avido entre los Buenos medicos seran major los dichos de los antiguos (a1400 ESTÉFANO DE SEVILLA, Visita y consejo de médicos. Biblioteca Nacional de Madrid, MS. 18052)

Però a partir del segle XVI l'ús d'aquesta accepció va en declivi i, alhora, comença l'expansió de les altres, de tal manera que avui podem confirmar que són les majoritàries. Així, quan el DRAE proposa l'accepció 'Poner llano un terreno, suelo.', trobem les rúbriques següents:

La batería se deve de allanar y **esplanar** lo más que se pueda y facilitar en tal manera el passo qu'el soldado no halle al arremeter impedimento alguno que haga ser el assalto sanguinoso (Collado, Plática Artillería, 1592)

Y si el fundamento se huviere de hazer sobre arena, y que la arena se halle a un estado o dos debaxo de la superficie de la tierra, en tal caso no ay que hazer otra cosa sino **explanar** bien la superficie del arena a la anchura que ha de tener la muralla, con más quatro o cinco pies de vanqueta (Rojas, Teórica fortificación, 1598, fol. 92v)

A partir d'aquest significat, n'aparegueren de nous amb l'objectiu d'ampliar la família lèxica. Ara el valor semàntic del mot s'expandeix per a 'Construir terraplens, hacer desmontes, etc., hasta dar al terreno la nivelación o el declive que se desea'. El mateix DICTER recull aquestes referències:

Luego que está recogida la mayor parte del ejército en la plaza de armas, el maestro de campo suele ordenar se allanen las trincheas y fortificación del alojamiento, para que pueda salir d'él la gente en esquadron con mayor comodidad y presteza; y esto mismo acostumbra los ejércitos del **explanar** las trincheas quando van a combatir el enemigo, dando a entender con semejante demostración despreciar la fortaleza de los reparos por el valor de sus brazos (Mendoça, Theórica y práctica, 1596, pág. 69)

Explanada la fortificación, el maestro de campo haze alargar la vanguardia la distancia que le parece de las trincheas, dando lugar con esto para que se encamine la batalla y retaguardia y se ponga en orden el carruaje de la artillería, municiones y bagaje (Mendoça, Theórica y práctica, 1596, pág. 69)

A partir del segle XVIII, apareix en la llengua la variant *despranar*. Segons el *Nuevo Tesoro de la Lengua Española* (NTLLE) defineix aquesta veu amb els termes següents: "Lo mismo que Explanar. Es voz antiquada. CHRON. GEN. part. 4. f. 326. E comenzó a despranar y a departir y a enseñar a sus Moros el libro de Mahomad, que há nombre Alcorán."

• Gallego-portugués

El *Dicionário Priberam da Língua Portuguesa* (DPLP) ofereix dues accepcions per a aquest mot:

1. Fazer a explanação de; desenvolver (uma matéria); explicar minuciosamente.
2. Tornar plano, claro.

Com podem veure, en l'accepció 1 recull ja el significat d'«allisar» i també el d'«explicar». En la 2, sembla repetir els significats. A més, possiblement siga en aquesta llengua on el mot amb el valor d'«explicar» es trobe més viu.

D'altra banda, el *Diccionario da Real Academia Galega* (DRAG) ofereix dues accepcions igualment. En aquest cas l'ordre de les accepcions coincideix amb el que proposen els diccionaris castellans i la majoria de llengües romàniques:

1. Poñer chá ou lisa [unha superficie] deixando ao mesmo nivel todos os puntós
2. Explicar detalladamente. (Explanou as pasaxes máis complexas das Santas Escrituras)

Assenyalem aquí que no hi ha una clara disposició de les accepcions d'una varietat i l'altra de la llengua. No sabem si la influència i pressió lèxica que exerceix el castellà sobre el gallec ha pogut condicionar aquesta qüestió.

• Francés

Als diccionaris actuals de francès no hi trobem el mot *explaner*. Això no obstant, no podem dir que no va formar part del seu vocabulari, ja que en els documents medievals sí que enregistrem aquest mot. Per tant, més aviat hem de parlar ja de desaparició.

El *Dictionnaire du Moyen Français*, que recull les obres franceses produïdes entre 1330 i 1500, atesta la forma *explaner* amb el significat d'«expliquer». Possiblement els altres significats del mateix camp lèxic d'«aplanar un terreny» no arribaren a formar part del francès medieval. Només hi trobem la forma *esplanade* en un document de finals del XV, l'etimologia del qual afirma que procedeix de l'italià.

D'altra banda, el diccionari del lexicògraf romanista francès del segle XIX Frédéric Godefroy (Dicfro) accepta com a variants del mot les formes *esplaner*, *explaner*, *eplaner*, de les quals defineix amb els mots següents: «Expliquer, exposer, éclaircir, développer, interpréter». Per a les altres accepcions d'aquest mot i que hem vist en la resta de llengües, el francès utilitza la paraula *aplanir*, ja des del segle XIII, derivada etimològicament de la forma *plain*. Sobre aquest mots trobem aquestes citacions recollides en aquest mateix Dicfro:

Et translatoit saintes escriptures e les **esplanoit** (Vie saint Jerome, Richel. 988, fo. 209a)

Ou pendray je le principi du compte/ Pour **explaner** en sorte belle e prompte/ Du désiré les faltz novles e preux (Le Maire, Plaincte du Desiré, p. 402, éd. 1548)

Cestui Thadeus fut tenu par toutes les Ytalles comme un nouvel Ypocras, pour ce qu'il esclarcit et **explana** plusieurs livres de Galien et de Ypocras et, entre autres, les Amphorismes et les Prenostiques de Ypocras (SIMON DE PHARES, *Astrol.*, c. 1494–1498, f° 127 r°)

Cestui **explana** bien au long et clerement plusieurs choses obscures de medicine, puis composa un Traictié des venins et commenta sur l'espere, mais il ne acheva pas (SIMON DE PHARES, *Astrol.*, c. 1494–1498, 151)

• Occità

En la llengua occitana sembla ocórrer el mateix, si fa no fa, que en la francesa. Si bé hi tenim el mot *esplanar*, el significat que obtenim del *Diccionari General Occità* de J. Cantalauza és 'aplanar (far venir un terren planièr)'. Aquesta llengua també ha perdut la primera accepció llatina. Però això no vol dir que en èpoques anteriors aquest mot no incloïa les altres accepcions. Si consultem el *Dictionnaire de la langue d'Oc ancienne et moderne*, de S. J. Honorat de 1847, trobem *esplanar* amb el significat de 'Expliquer, éclaircir, rendre plan, uni facile'.

D'altra banda, el *Dictionnaire de l'Occitan Médiéval* (DOM) ofereix les accepcions següents per al mot 'esplanar':

1. 'raser'
2. 'aplanir'
3. 'expliquer'

Com podem veure, l'ordre de les accepcions en aquesta llengua coincideix amb el castellà. En aquesta obra, per a l'accepció II del ThLL, tenim:

Lo cel e la terra ardren e morren tuit li vivent... E seren **explana** tuit li hedificament (Appel Chr. 108, 134 Nobla leyçon)

Per a l'accepció I:

Et estimat que sia son moble per son sagrament, que se hi restava degun cargue, que el lo nomme et l' **esplane** sive lo clariffique (Livre Épervier S., 161 Z, 133 u. 140)

• Italià

Els diccionaris actuals de la llengua italiana enregistren l'entrada *spianare* amb el sentit de 'rendere piana una superficie togliendo le ineguaglianze e le asperità'. Aquest mot cal considerar-lo una variant de la forma *espianare* que trobem també en els diccionaris històrics. Al *Tesoro della lingua Italiana delle Origini* (TLIO) anatem *espianare* amb el significat d' 'agevolare la com-

prensione del contenuto utilizzando dimostrazioni, parafrasi o commenti'. La qual cosa vol dir que aquest primer significat va deixar pas al que només compta en l'actualitat.

Al TLIO trobem les referències següent de l'italià medieval i per tant amb l'accepció que ja hem comentat:

Si con' se trova scritto en Proverbi per letre, / Girard Pateg l'**esplana** e'n volgar lo vol metre (Patecchio, Splanamento, XIII pi.di. (crem.), 6, pag. 560)

Et lo notaio sia tenuto [questo] capitolo leggere et **expianare** in ciascuna generale coadunatione de la dicta arte (Stat. pis., 1304, cap. 22, pag. 669.31)

e'l dicto capitolo, in del dicto [die] de la electione dei dicti consuli de la dicta corte, farò legere et **expianare** volgarmente per lo notaio de la corte (Stat. pis., 1321, cap. 118, pag. 296.28)

la gratia de Dio a tucte apparve, ma no tucte ogualmente amaestrò, ma nuy singularmente ad alcuno stato de penentia chia-mati, la quale chiamazione **expiana** l'Apostolo, quando sequita aciò che abnegante la impietà, cioè le peccata spirituale e i secolare desiderii, cioè le peccata carnale (Stat. assis., 1329, pag. 162.13)

Or resterebbe di provare per molte autorità e ragioni, come non è se non uno Dio Fattore, e Creatore delle cose visibili, ed invisibili. Ma perchè **espianando** le autorità, e mostrando le falsità delle ragioni dei detti eretici, che pongono due principj, mi pare, che assai sufficientemente sia provato il contrario, cioè, ch'è pur uno Dio (Cavalca, Esp. simbolo, a. 1342 (pis.), L. 1, cap. 19, vol. 1, pag. 150.2)

■ 5 Una nova accepció del mot *explanar*

Després d'aquesta petita anàlisi del mot en llatí i en la majoria de les llengües romàniques, volem ara prestar atenció a unes quantes ocurrences que enregistrem en la llengua catalana medieval, conjunt on hem d'incloure també la referència en què iniciàvem aquest treball. Com ja hem pogut observar, tots els diccionaris consultats es basen en una o l'altra accepció dels recollits pel ThLL o el DGraffiot, però cap registra l'accepció amb el sentit de 'canviar d'una llengua a una altra'. Això vol dir que l'exemple que trobem en el *Flos Sanctorum* amb què hem iniciat el treball és només una excepció i es tracta, més aviat, d'un possible error del copista? No hi ha cap resultat més d'aquest mot amb el significat que busquem en altres obres medievals? Comprovem-ho.

Com ja sabem, els *Furs de València*, que estableixen les normes jurídiques en què s'havia de regir el nou Regne, tenen una primera redacció en llatí de 1261. Al poc temps, però, fou el mateix rei Jaume I qui demanà que

aquell recull jurídic es traduirà a la llengua dels valencians. A partir d'aquí, concretament al voltant de 40 ocurrences de tants altres articles del nou marc jurídic, acaben amb la fórmula: *Aquest fur splanà e arromançà lo senyor rey* (*apud* Nadal, 1982: 260). En aquesta oració el mot *splanà* està fent referència al procés de canvi de llatí a català? La conjunció copulativa que separa els termes *splanà e arromançà* està indicant que són sinònims? Així, doncs, cal pensar que el mot *explanar* pren efectivament el significat de 'canvi d'una llengua a una altra', és a dir, allò que avui diríem 'traduir'.

Un altre exemple on enregistrem aquest mot amb el sentit que estudiem el detectem en una traducció del llatí al català de Guillem Corretger, la seua versió del *Tractat de Cirurgia* del dominic italià Teodorico Borgognoni feta, segurament, a principi del segle XIV:

Lo començament del libre lo qual compilà frare Thederich de l'orde dels predicadors, **explanat** per Galièn Correger de Mayorcha. E contén-s'í al comensament quina cosa és cirurgia (Badia, 1996: 44)

Cal advertir que, encara que el text parla "de Mayorcha", en realitat Guillem Corretger era natural de València, aspecte important que ens interessa remarcar ara i que més endavant traurem a col·lació.

Per un altre costat, l'escriptor valencià Miquel Peres, traductor de Kempis, la *Imitació de Jesucrist* (Barcelona 1482), redacta el pròleg amb les paraules següents:

Libre primer de mestre Johan Gerson, canceller de París, de la imitació de Jesuchrist e del menyspreu de aquest món, **esplanat** de llatí en valenciana llengua per lo magnífich Miquel Pérez, ciutadà (*apud* Nadal, 1982: 260)

En aquest cas, observem una altra vegada com aquest mot *esplanat* especifica el pas d'una llengua a una altra d'una forma prou òbvia. Però aquest vocable no és únicament per a fer referència al trasllat del llatí al català. En altres fragments també veiem el canvi de l'àrab al català, com en l'exemple següent:

Embaxadors per anar en terra de moros, e aquells ignoraven la algaravia. E per ço elegiren que ab aquells vaja en Pere Mulet, qui era home molt abte e expert en la llengua morisca, per **explanar** lo que los embaxadors hauran a dir e comunicar per expedició de llur embaxada (CIVAL, Anònim, Història de la cultura valenciana, II, 1473)

També Joanot Martorell fa ús d'aquest terme en referir-se a la conversió que fa de la llengua del sobirà otomà al vulgar, en aquest cas el català:

la excelsa princessa e de totes les dames, e tornaren a lurs posades per reposar. E en la nit, lo virtuós cèsar féu fer les letres de creença al soldà e al Gran Turch. E **splanades** en lo nostre vulgar, són del tenor següent (*Tirant lo Blanch*, *apud* Nadal, 1996: 467)

Aportem també aquesta altra ocurrència on trobem que, igual que en els anteriors exemples, el mot no deixa dubtes del seu significat, el canvi de l'aràbic al català:

Yo, Maestre Johan Jacme, metge del senyor Rey d'Aragó, lo qual el comprà ab sos diners per amor de Deu, comens d'**esplanar** d'arabich en romans .i. libre per nom Alcoati, e fo comensat en Toledo e acabat en Çibilia (CIVAL, Joan Jacme Alcoati f. I)

Aquest terme l'enregistrem també en l'obra *Regiment de prínceps*, traducció *De regimene principum* feta pel carmelità Arnau Estanyol a mitjan centúria catorzena. Hem d'afegir sobre aquest frare que en opinió de Pérez (2012) era nadiu de Girona, tot i que es traslladà després a Lleida on estigué de lector en l'Estudi General; en canvi Hinojosa (2002) creu que era valencià. Dels diferents manuscrits que conserven aquesta traducció, el que es conserva a la Biblioteca del Monestir de l'Escorial inclou un prefaci on diu:

Ací comença lo libre Regiment dels prínceps, fet e copilat per frare Egidi Romà, dels frares ermitans de Sant Agustí, declarat e **explanat** per frare Arnau Stanyol, de l'orde de Sancta Maria del Munt del Carme, a instància del molt alt magníficós príncep lo senyor infant en Jacme, comte d'urgell e vezcomte d'Àger (Pérez, 2012: 72)

D'altra banda, aquest traductor hi inclou al final del *Regiment* un glossari amb els mots "escurs" que estaven en llatí, i inicia aquesta part de la forma següent:

Ací comença la declaració e **explanació** d'alguns vocables escurs continguts e posats per lo present doctor, e d'alguns escurament esplanat per nós en lo present libre, los quals vocables no són usats ne acostumats comunament en nostre llenguatge (Pérez, 2012: 15)

D'antuvi, hem d'assenyalar que és molt estrany trobar aquest mot amb l'accepció que analitzem ara en un text posterior al segle XV. Però si la nostra interpretació no és errònia, en una novel·la de principis del segle XX de J. Pous, apuntem un altre cas on es fa referència al fet de passar al castellà els testaments, és a dir, de traduir-los del català al castellà, a fi d'adoptar una major "solemnitat" o amb l'objectiu que no siguin ben entesos, fet que propiciaria les denúncies i, per tant, l'augment de treball per als notaris:

fins ara, sempre havia vist que els testaments s'**esplanaven** en castellà; no sé si per més solemnitat o perquè, no entenent'els prou la gent, sigui més fàcil d'haver-hi plets, que facin viure els de l'art de la ploma (Josep Pous i Pagès, *Apretats però no escanyats o una llengua de mal camí*, 1914, p. 43, lin. 14)

Aquestes aportacions podrien ser suficient per a plantejar que, efectivament, aquest mot admet una altra accepció, la de 'traduir' amb el sentit que té avui dia. I perquè no quede cap mena de dubte, Cifuentes confirma aquest supòsit en analitzar l'enorme tasca realitzada pels traductors en època medieval encarregats de convertir del llatí a les llengües vulgars:

En una societat com la de la Baixa Edat Mitjana, en la qual el llatí era la llengua de la teologia, de la fe pública, de la universitat, la ciència i l'alta cultura, sorgí la necessitat d'anomenar genèricament la llengua comunament parlada i que cada vegada més s'incorporava al món de l'escriptura. Tot i que la denominació "català" era plenament vigent, la llengua parlada era anomenada de forma genèrica, i sempre per contraposició al llatí, amb les expressions "vernacle", "vulgar", "pla" o "romanç". En coherència, l'acte de traduir a aquesta llengua era indicat amb les expressions "explanar" o "arromançar". (L. Cifuentes, <<http://www.ciencia.cat/biblioteca/temes/medicina.htm>>)

Igualment, G. Colón (2014: 242) en analitzar el mot *traduir*, exposa que en català "[e]ls vocables més usats són *traslladar* (i les diferents variants cf. anglès *to translate*), *romançar* o *arromançar*, i certes perífrasis amb *traure*, *esplanar*, *vulgaritzar*, *referir*, *girar*".⁴

Al marge d'aquests casos que, en principi, serien suficients per a corroborar la interpretació semàntica del mot *explanar* com a 'canviar d'una llengua a una altra', volem exposar també altres ocurrences que hem anotat en altres llengües i que creiem que, en el context on apareix el mot, el significat és similar. En primer lloc, entre la gran quantitat d'exemples que aporta el *Corpus del Nuevo Diccionario Histórico del Español*, trobem un document de mitjan segle XIII, anònim, i que ja és prou revelador que tinga per títol *Orden de traducción*⁵ i que podem llegir:

4 En un altre lloc, exposa: "Si el uso de los vocablos *traduir* y *traducción* comienza en el último tercio del siglo XV, la actividad de verter de una lengua a otra fue conocida muchísimo más temprano. Los vocablos más usados son *traslladar* (i variantes), *romançar* o *arromançar*, y no faltan algunas perífrasis con *traure*, *esplanar*, *vulgaritzar*, *referir*, en donde a menudo no existe todavía demasiada conciencia del trabajo de verter, tal como hoy lo entendemos, sino de explicar o exponer el sentido del original." (Colón, 2001: 161)

5 Segurament aquest títol és posterior perquè el terme *traducción* no apareix amb aquest significat fins al segle XV tal com hem exposat abans (Colón, 2014 s.v. *traduir*).

Et nos, avido consejo con nuestros hermanos e con los ricos omnes e con los obispos e con los otros omnes sabidores de derecho de nuestra corte, **esplanamos** el fuero e tornamoslo de latín en romaniz en esta guisa: En el nombre de la sancta e non departible Trinidad, la que los fieles en unidad onran e adoran (1256 ANÓNIMO, «Orden de traducción» (Documentos de Alfonso X dirigidos a Castilla la Vieja))

En el mateix *Corpus* també podem analitzar aquesta referència, en la qual l'autor exposa que no cal traduir una expressió llatina *ydulum tetinginis* perquè dona per descomptat que els "sabuts" l'entenen:

e a este ídolo llama maestro Pedro por el latín en el capítulo dell amor d'estas mancebas de Moab e de Madián ydulum tetinginis, e este latín nol **esplanamos** aquí más porque los entendidos assaz lo entenderan (c. 1270 ALFONSO X, General Estoria. Primera parte [España] [Pedro Sánchez Prieto-Borja, Alcalá de Henares, Universidad de Alcalá de Henares, 2002])

Un altre possible cas el trobem en la llengua francesa. L'*Almagest* era el gran tractat d'astronomia escrit en el segle II per Tolomeu d'Alexandria en llengua grega i després traduït a l'àrab en el IX, fins que en època medieval es va passar primer al llatí i després a les llengües romàniques. Potser que en aquest context, l'astròleg francès de finals del segle XV, Simon de Phares, es decidí a traduir aquesta obra a la seua llengua natal. Tot i que no hem pogut confirmar aquest fet, això almenys deduïm quan llegim aquest fragment:

Cestui a escript sur la revolution des ans du monde assez compendieusement et avoit commancé à explaner le livre de l'Almageste, mais il fut circumvenu par peste et mourut sans le povoir parachever, qui fut grant dommage (SIMON DE PHARES, *Astrol.*, c. 1494–1498, 144)⁶

D'altra banda, és interessant d'assenyalar en aquest punt la relació que pot mantenir aquest mot amb la forma de l'adjectiu *desplanat*, mot que a Faraudo li feia plantejar el dubte a l'hora de definir-lo en aquestes dues ocurrencies, per la qual cosa només s'atreveix a posar en un significatiu interrogant "Traduït?".

6 Una possible traducció del fragment és: "Aquest ha escrit sobre la rotació dels anys del món bastant concisament i havia començat a explicar el llibre de l'Almageste, però fou atacat per la pesta i morí sense poder acabar-lo, la qual cosa fou una gran llàstima". Agraïm l'ajuda en la traducció de Ma. Àngels Llorca.

com nos trobam plaer gran en les letres d Ovidi en pla, e nos, per relacio d alguns domesticchs nostres dignes de fe, hajam entes que vos havets aquelles **desplanades** e per conseguent los tenits, pregam vos que aquelles... nos trametats... car nos, haudes aquelles, les ferem tantost copiar e les vos remetrem sens tota falla (Rubió i Lluç (editor) *Docs. cult. cat. med.* I, CCCCXV)

Car aquest Libre es de nostra Dona... e a la major explanacio que podem e ab les pus **desplanades** paraules lo liuram, e subtilitats esquivam aytant quant podem per ço que sia entes (Llull, Ramon *Llibre de Santa Maria* 8, Pròleg)

Per un altre costat, si ens volem plantejar la distribució geogràfica del mot, podem establir que, al marge del prefaci del *Flos Sanctorum*, amb què començàvem el treball, la procedència del qual encara desconeixem, tots els casos aportats ens remeten a la part occidental del català, tot acceptant també la hipòtesi de l'origen de Lleida del metge Joan Jacme⁷ o el cas més confús d'Arnau Estanyol que ja hem exposat. I si filem un poc més prim, comprovem que pels *Furs*, Guillem Corretger, Miquel Peres i el *Tirant*, el mot el podem adscriure clarament a la varietat valenciana.

Aquesta proposta, que podem considerar de moment una possible hipòtesi de partida, pot comptar també amb el suport d'altres indicis que ens poden assegurar que anem per la línia encertada. Aportem ara algunes dades més per a l'anàlisi. Com ja és sabut, Jaume Conesa s'encarregà a mitjan segle XIV de la traducció de *Historia destructionis Troiae* que escrigué en llatí Guido de Colonne. D'aquesta obra, *Històries Troianes* conservem avui diversos manuscrits, concretament una desena. A partir de l'edició feta per J. Perujo (2016) d'aquesta obra, el prefaci del traductor és el següent:

A instància e a pregàries de un noble hom e de gran compte qui desijava **aver en romanç** les *Històries troianes*, qui són en llatí

Aquest és el text base que ha utilitzat l'editor, on l'expressió “aver en romanç” ens serveix per a interpretar el mot *traduir*. A més, si consultem l'aparat crític de l'edició comprovem que la resta de textos, provinents molt possiblement de Barcelona (B, C i M), aposten pel terme *arromançar*. Més endavant, però, en voler explicar la tasca de la ‘traducció’, la majoria d'obres opten també pel terme *traslació* i així mateix *reduir en romans* i *mudar en romanç*. En canvi, en l'inici del prefaci que manca en els altres manuscrits, i que per això ha d'utilitzar com a text base el manuscrit V procedent de la Biblioteca de la Universitat de València, aquest aposta pel mot *explanar*:

7 Segons algunes hipòtesis el metge Joan Jacme era originari de Lleida.

En nom de nostre senyor Deu Jhesuchrist e de la sua mare molt homil nostra dona sancta Maria aci comença lo proloch de les Histories troyanes les quals En Jacme Cone-sa, prothonotari del senyor rey d'Arago, **esplana** de lati en romans

Sabem que pel fet de ser un manuscrit que es conserva en un arxiu valencià no podem concloure que siga una còpia feta per un valencià, però deixem aquí constància d'aquesta coincidència.

D'altra banda, revalidem aquest supòsit a partir de l'existència en valencià d'un refrany amb aquest mot: *Qui la esplana la gasta*. Segurament en aquest cas el mot fa ús de l'accepció d'«explicar» i no de «traduir», però tot i això és interessant de ressaltar aquesta vinculació del mot amb el valencià, tal com recull l'escriptor L. Millán en dos ocasions en la seua obra bilingüe de mitjan segle XVI:

Hay otros que declarando la malicia dicha por otro, con boca ajena dicen mal por la suya; y por esto hay un refrán en valenciano que dice: Qui la **splana** la gasta, como hizo don Diego, que, interpretando la hambre que dico que me mataria el señor mastre Zapater, hizo malicia de lo que debia ser; y por esto no es bien hablar (1561, MILÁN, LUIS, El cortesano [España] [Madrid, Impr. de Aribau, 1874])

Maestre Zapater: Señor, parésceme que no se puede decir por vuestra excel·lència lo que dice nuestro valenciano: Qui la **esplana** la gasta, pues ha declarado tan bien las burlar d'estos caballeros cortesanos, que ha mostrado el fruto que se debe coger de los que echan flores por la boca; y si los que leen y oyen (1561 MILÁN, LUIS, El corte-sano [Madrid, Impr. de Aribau, 1874])

Comptat i debatut, podem veure clarament que el mot *explanar* amb el sentit de «traduir» l'enregistrem en llengua catalana medieval, concretament en la variant occidental, i, a més, en dos casos segurs en castellà i en un altre dubtós en francès.

■ 6 Sobre el *parlar pla*

Comentar el valor semàntic del mot *explanar* és relativament fàcil. Si partim del significat d'«aplanar», «allisar», «fer pla un terreny o qualsevol superfície» a fi de facilitar-ne l'accés, que recordem que és el sentit figuratiu II del ThLL, ens portaria a pensar en l'acció d'«explicar» o «fer intel·ligible» un text de l'accepció I, ja que és també propiciar-ne la comprensió. I per aquesta via també, «traduir» vol dir passar d'una llengua a una altra perquè el nou text produït en la nova llengua siga igualment intel·ligible. La correlació semàn-tica entre les diferents paraules és òbvia.

Però també podem descobrir-hi una altra possibilitat de relació semàntica en el mot *explanar*. No podem oblidar que etimològicament aquest mot està constituït en llatí a partir de la forma EX i PLANARE, és a dir, constituït a partir del lexema *pla*. De les diverses accepcions que podem trobar al DCVB del mot *pla* ens interessa ressaltar en aquest diccionari l'accepció sisena: 'Clar, evident; que s'entén tot seguit'. A continuació aporta les locucions *parlar en pla* o *parlar pla* per a referir-se al 'parlar en romanç catalanesc'. Per al VFarauo aquest mot en època medieval també equivalia a '[l]la llengua vulgar o nativa'. Segons el *Diccionari de l'Enciclopèdia* 'parlar pla' volia dir '[p]arlar en llengua vulgar, parlar en català'. Altres obres consideren com a sinònim els termes 'vernacle', 'vulgar', 'romanç', etc.

El *pla* era, per tant, la llengua més 'intel·ligible' enfront del llatí. Aquesta fórmula de gran expansió per la llengua medieval encara resta viva en el parlar de Menorca, on 'parlar pla' vol dir parlar "en la llengua senzilla i entenedora" (Colón, 2014: 193). Fins i tot aquesta s'enfrontava a l'expressió 'parlar vulgar', que era la forma preferida per les *Regles d'esquivar vocables*.

Al CIVAL enregistrem alguns exemples on el significat de *pla* es refereix clarament a la llengua no llatina, és a dir a la llengua vernacla, en aquest cas el català:

E tantost los moros asseguraren los, e hagren un moro qui sabia **parlar pla** qui de nadant se n entra en lo leny ab lo palomer ensemps qui aporta lo assegurament (Muntaner, Ramon Crònica (Muntaner) (ed. A. Bofarull, 1860, Cap. LXXXV))

li ensenyaven moltes e de bones oracions, mostrant li lo paternoster en **pla** (Decameron jorn^a 7ª nov^a 1^a)

Dix lo emperador Constanti: —Hajam hun bisbe appellat Alexandre, —e era tant simple que envides sabia parlar en lati... Dix lo bisbe en **pla**: —Escolta, filosoff: nosaltres creem que no es sino un Deu en trinitat... (Ferrer, Vicent Quaresma 137; XXVII)

que ell la havia consagrada o dedicada per aquelles cinch letres: DSPFC. Que vol dir: «De suis propriis facere constituit.» Y les letres que-s ligen après planament: IDEMQVE DEDICAVIT. Que totes volen dir en **pla**: «Quinto Sertório hordenà que a despeses sues se fes y ell lo consagrà». Com, dons, la dedicació no-s fes sinó de temples o coses que tocaven a religió, resta clarament que allò era temple (Pere Antoni Beuter, *Primera part de la Història de València*, 1538)

La proximitat semàntica entre *explanar* i *parlar pla* és constatable en aquests fragments. I no podríem descartar que a partir d'aquesta relació la forma *explanar* ampliara el seu contingut metafòric per a passar a 'pla' el contingut d'una altra llengua, en els nostres exemples del llatí i també de l'àrab i d'altres llengües, al català. Al cap i a la fi, aquest trasllat a la llengua

romànica és, en sentit figurat, una traducció, la qual 'aplana' les dificultats de desconeixements d'una llengua, de tal manera que tot resulta més 'pla', és a dir, més 'intel·ligible'.

D'altra banda, no podem oblidar tampoc, com en el seu origen en llatí i després també en francès, aquest mot 'explanar', segons el DLittré, també tenia el significar d'«interpretar» que al segle XVI volia dir:

- «celui qui traduit par écrit d'une langue dans une autre» (BONIVARD, *Advis et devis de noblesse*, 1656, 163 ds *FEW* t. 4, p. 760a); i també
- «celui qui traduit oralement, truchement» (HULSIUS).

■ 7 Conclusions

Durant l'edat mitjana, les llengües romàniques disposaven d'un vast vocabulari per a expressar l'acció de 'passar d'una llengua a una altra'. Per exemple, el català feia ús de mots com *mudar*, *traslladar*, *transportar*, *reescriure*, *romançar*, *tornar*, etc. No és fins a finals del segle XV que el terme *traduir* adopta aquest nou significat i és aleshores quan s'iniciarà un procés de substitució de totes les altres possibilitats lèxiques. Hem d'assenyalar, però, que el mot *TRADUCO* en llatí volia dir 'fer passar', 'creuar' i també 'descobrir', 'disposar', 'traure a la llum', ja que en aquesta llengua per expressar el canvi d'una llengua a una altra feia servir els mots *TRANSFERRE*, *INTERPRETARI*, *VERTERE*, *CONVERTERE*, etc. I no és fins a la centúria quinzena que pren el significat que en les llengües modernes li atorguem actualment. Segons l'italià Folea el nou significat d'aquest mot comença a reflectir-se en les obres de l'Humanisme italià i d'aquesta llengua passa a totes les altres (Colon, 2001).

Pel que fa a l'evolució del mot *EXPLANARE*, aquest ha tingut un diferent recorregut en cada llengua romànica. Totes han mantingut el significat d'«aplanar», «allisar», «fer pla», tal com recollia el llatí com a primera accepció al DGaffiot i al DLewis i com a segona al THLL. En canvi, la segona, referida a «explicar», «fer intel·ligible», ha perdut vitalitat en les diferents llengües al llarg dels segles. De tal manera que avui el francès i l'occità, per exemple, han abandonat aquesta segona accepció. En altres, com l'italià, el castellà i el català, cal considerar-lo com un mot moribund. Sembla que és en portuguès on manté la vitalitat encara en la llengua actual. Indubtablement, la forma *explanar* ha perdut terreny enfront d'altres mots que, segurament, han tingut més èxit en la seua expansió lèxica com per exemple *explicar*, *aclarir*, etc.

Al marge d'aquests dos significats, sembla que el català, i en algun cas esporàdic el castellà i el francès, en els primers textos medievals, van donar aixopluc a una tercera accepció 'el canvi d'una llengua a una altra', possiblement a partir d'un altre sentit figurat de la forma llatina INTERPRETARE, una nova accepció del mot *explanar* que no enregistrem en cap diccionari. En català, a més, aquesta forma *explanar* podia comptar també amb el reforç que la forma EX PLANARE ha produït a partir de la metàfora 'passar d'una llengua al llenguatge pla'. Dins d'aquesta accepció de la llengua catalana sembla que *explanar* va trobar un terreny ben adobat per a la seua supervivència medieval en la zona occidental valenciana, atesa la procedència de la majoria de les ocurrences enregistrades. A partir de la documentació que hem aportat, ens serveix per a plantejar aquesta accepció de la llengua medieval, de la branca occidental i més concretament de la variant valenciana, i molt possiblement restringida als registres formals (les nostres referències provenen de textos jurídics, científics, històrics i literaris).

Si acceptem aquest nou sentit que el mot tenia en la llengua medieval, caldria demanar als diccionaris històrics del català (almenys al DCVB i al VFarauo) i també, molt possiblement, als de castellà i francès, la introducció d'aquesta tercera accepció.

També sabem que aquesta accepció va tenir un recorregut ben curt, ja que no enregistrem més ocurrences més enllà del segle XV, a excepció d'una obra de Josep Pous de 1914, utilitzat molt possiblement com una romanalla lèxica. Òbviament, en aquesta extinció van intervenir diversos factors. No podem negar la influència del minvament de l'ús en la llengua a partir de la centúria esmentada. Però sobretot hem de valorar el context semàntic en què se situava el mot. Com hem pogut comprovar aquest 'canvi d'una llengua a una altra' estava cobert per una família lèxica ben extensa. I és, doncs, en aquest camp lèxic, on aquest mot *explanar*, per una banda, es dissoldria fàcilment i, per una altra, no tindria forces per a enfrontar-se a formes tan consolidades ja com *traslladar* en l'època medieval ni a *traduir*, el neologisme que sorgeix a finals del segle XV i que eclipsaria els altres mots. ■

■ Bibliografia

- Badia Pàmies, Lola (1996): *Textos catalans tardomedieval i "Ciència de naturales"*, Barcelona: Reial Acadèmia de les Bones Lletres de Barcelona.
- CDH: *Corpus del Nuevo Diccionario Histórico*, <<http://web.frl.es/DA.html>> [29.05.17].
- Cifuentes, Lluís (s.a.): *La medicina en català del manuscrit a la impremta. Traduccions, obres originals i mercat de demanda a l'Edat Mitjana. El Renaixement*, <www.sciencia.cat/biblioteca/temes/medicina.htm> [15.05.17].
- CILC: *Corpus Informatitzat de la Llengua Catalana*, <<http://ctilc.iec.cat>> [10.05.17].
- CIVAL: *Corpus Informatitzat del Valencià*, <<http://cival.avl.gva.es/cival/buscador.jsp>> [18.06.17].
- CNDHE: Instituto de Investigación Rafael Lapesa de la Real Academia Española (2013): *Corpus del Nuevo diccionario histórico* (CDH), <<http://web.frl.es/CNDHE>> [14.06.17]
- Colón Domènech, Germà (2000): «Nòtula sobre el català antic rogicler (castellà rosicler)», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura* LXXVI, 335–337.
- (2001): «*Traduir y traducció en catalán, con una ojeada a los romances vecinos*»; dins: Martínez Romero, Tomàs / Recio, Roxana (eds.): *Essays on Medieval Translation in the Iberian Peninsula*, Castelló: Publicacions de la Universitat Jaume I / Omaha: Creighton University, 153–171.
- (2014): *Origen i història del lèxic valencià*, València / Barcelona: IIFV / Publicacions Abadia de Montserrat (Biblioteca Sanchis Guarner).
- CORDE: Real Academia Española: *Corpus diacrónico del español* (CORDE), <www.rae.es> [15.05.17].
- DCECat: Coromines, Joan (1983–1991): *Diccionari etimològic complementari de la llengua catalana*, 10 vols., Barcelona: Curial.
- DCVB: Alcover, Antoni / Moll, Francesc Borja: *Diccionari Català-Valencià-Balear*, <<http://dcvb.iecat.net>> [03.05 al 27.06.17].
- DGaffiot: *Dictionnaire Gaffiot*, <www.lexilogos.com/latin/gaffiot.php> [12.05.17].
- DGO: *Diccionari General Occità*, <<http://mertyl.free.fr/dico/cantalausa.pdf>> [25.06.17].
- Diccionari de l'Enciclopèdia*, <www.diccionari.cat> [24.05.17].

- DICFRO: *Dictionnaire Frédéric Godefroy*, <<http://micmap.org/dicfro/search/dictionnaire-godefroy/esplaner>> [04.06.17].
- DICTER: Mancho Duque, Mª Jesús (dir.): *Diccionario de la ciencia y de la técnica del Renacimiento*, Salamanca: Ediciones Universidad de Salamanca, <<http://dicter.usal.es>> [10.05.17].
- Dictionnaire du Moyen Français (1330–1500)*, <<https://apps.atilf.fr/lecteurFEW/lire/30/310>> [14.05.17].
- DIEC2: *Diccionari de la Llengua Catalana*. Segona edició, <<http://dlc.iec.cat>> [06.05.17].
- DLewis: Lewis, Charlton T. / Short, Charles: *A Latin Dictionary*, <www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.04.0059> [27.06.17].
- DLittré: Littré, Emile: *Dictionnaire de la langue française*, <www.littre.org> [08.06.17].
- DLOAM: Honnorat, Simon Jude (1847): *Dictionnaire de la langue d'Oc ancienne et moderne*, <<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k5816077m.r=dictionnaire+honorat.langFR>> [06.06.17].
- DOM: *Dictionnaire de l'Occitan Médiéval*, <www.dom-en-ligne.de> [01.06.17].
- DPLP: *Dicionário Priberam da Língua Portuguesa*, <www.priberam.pt/dlPO/Explanar> [04.06.17].
- DRAG: *Diccionario da Real Academia Galega*, <<http://academia.gal/diccionario>> [12.06.17].
- García Sempere, Marinela (2015): «Algunes dades sobre els manuscrits de la versió catalana de la ‘Legenda aurea’», *Medievalia* 18:2 («La construcción de la santidad femenina de los siglos XV al XVII», coord. María Morrás), 155–178.
- Hinojosa Montalvo, Jose (2002): *Diccionario de historia medieval del Reino de Valencia*, 4 vols., València: Generalitat Valenciana.
- Lexilogos: <www.lexilogos.com/francais_langue_histoire.htm> [14.05.17].
- Nadal, Josep M. / Prats, Modest (1982): *Història de la Llengua Catalana I. Dels inicis fins al segle XV*, Barcelona: Edicions 62.
- Nadal, Josep M. / Prats, Modest (1996): *Història de la Llengua Catalana II. El segle XV*, Barcelona: Edicions 62.
- N'TLLE: *Nuevo Tesoro Lexicográfico de la Lengua Española*, <<http://buscon.rae.es/ntlle/SrvltGUILoginNtll>> [14–16.06.17].

Pérez i Mingorance, Joan-Andreu (2012): *El Regiment dels Prínceps de Gil de Roma traduït per Arnau Estanyol. Tradició manuscrita i edició crítica*, Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona (tesi doctoral), <http://ddd.uab.cat/pub/tesis/2014/hdl_10803_285198/japm1de1.pdf> [24.06.17].

Perujo Melgar, Joan (2016): *Les històries troianes de Jaume Conesa, traducció catalana de la Historia destructionis Troiae de Guido delle Colonne: estudi i edició*, Alacant: Universitat d'Alacant (tesi doctoral), <<http://rua.ua.es/dspace/handle/10045/65127>>.

Sabio Pinilla, José Antonio (2012): «Notas para la historia de *traduzir* (con mención a sus derivados y a otras expresiones)», dins: Lanero Fernández, Juan J. / Chamosa, José Luis (eds.): *Lengua, traducción, recepción: en honor de Julio César Santoyo*, Vol. 2, León: Publicaciones Universidad de León, 455–478.

ThLL: *Thesaurus Linguae latinae*, 1900–, Leipzig: Teubner.

TLIO: Beltrami, Pietro G. (dir.): *Tesoro della Lingua Italiana delle Origini*, Firenze: Istituto Opera del Vocabolario Italiano / Consiglio nazionale delle ricerche, <<http://tlio.oiv.cnr.it/TLIO>> [19.05.17].

VFarauo: *Vocabulari de la Llengua Catalana Medieval* de Lluís Farauo de Saint-Germain, <www.iec.cat/farauo> [14.06.17].

■ Antoni Mas i Miralles, Universitat d'Alacant, Departament de Filologia Catalana, Apartat de correus 99, E-03080 Alacant, <antoni.mas@ua.es>.

Anàlisi sociolingüística de l'evolució de la llengua catalana a la Universitat Politècnica de València (UPV)

Anna I. Montesinos López (València)
Llum Bracho Lapiedra (València)

Summary: The situation of the Catalan language in higher education is a significant indicator of its linguistic use in the academic world as well as the students' linguistic formation and the graduate students' specific communication skills in Catalan. Regardless of what is pointed out in the Law of use of the Valencian language and the European Charter for Regional or Minority Languages (point 879), the Universitat Politècnica de València's linguistic policy regarding the teaching in Valencian and the teaching of Valencian for specific purposes has suffered a drastic reduction compared to previous years; thus it can be asserted that such a language policy is against what is established normatively by a higher stage of proceeding which has outstanding consequences concerning the standardisation of Valencian in higher education.

Keywords: Catalan, language policy, higher education, teaching and learning, teaching in Catalan, teaching of Catalan for specific purposes ■

Received: 14-07-2017 · Accepted: 05-02-2018

■ 1 Introducció¹

A la Universitat Politècnica de València es fa docència en valencià des d'abans de la implantació de les assignatures de llengua catalana d'especialitat, pertanyents a l'àrea de Filologia Catalana, denominades Valencià Tècnic. Aquestes assignatures daten del curs 1995–1996, que fou quan s'inicià la docència de valencià a l'Escola Universitària d'Informàtica (actualment l'Escola Tècnica Superior d'Enginyeria Informàtica). Aquestes assignatures van nàixer amb l'objectiu de cobrir el desconeixement lingüístic dins de l'àmbit acadèmic i professional, així com de compensar les mancances

1 Aquest article ha rebut una ajuda econòmica del projecte de recerca FFI2015-68867-P, pertanyent al Ministeri d'Economia i Competitivitat de l'Estat espanyol. Les dues autores són investigadores del grup de recerca DI-AAL, Dimensió Intercultural i Aprenentatge Actiu de Llengües de la Universitat Politècnica de València.

especialment discursives i terminològiques, tant orals com escrites, de cada especialitat.

L'evolució tant de la docència en valencià com de les assignatures de Valencià Tècnic va anar augmentant des dels inicis gràcies als incentius que des de Rectorat es concedien en el primer cas, i als 6 crèdits gratuïts que concedia a les escoles i facultats per tal d'incloure aquesta assignatura com a assignatura de lliure elecció en els diversos plans d'estudis. Així, any rere any, es va aconseguir que l'assignatura s'impartira en els 13 centres de què consta al campus de Vera, el d'Alcoi i el de Gandia.

Aquesta política lingüística anava en consonància amb el que disposa la *Llei d'ús del valencià*, on s'estableix l'obligació de «procurar que en els Plans d'Estudis de les Universitats s'inclouga el valencià com a assignatura» (article 32.3). I en virtut de l'autonomia universitària, correspon a les universitats fer la proposta de Plans d'Estudis i, per això, tenen la responsabilitat primera i l'obligació, tant ètica com legal, de donar compliment al mandat clarament establert pel legislatiu.

Però el mandat legal no s'acaba ací. L'any 2001, el Govern Espanyol signà la *Carta Europea de les Llengües Minoritàries*, amb el compromís, a l'article vuité, de «preveure un ensenyament universitari en les llengües regionals o minoritàries o a preveure l'estudi d'aquestes llengües, com a disciplina de l'ensenyament universitari i superior». Les dues opcions previstes a la *Carta* no són excloents i en la mesura que les universitats valencianes puguen estar lluny de poder garantir-ne la primera opció (la impartició en valencià), caldria assegurar-ne la segona, és a dir, la introducció als plans d'estudi de l'ensenyament del valencià com a disciplina.

Això no obstant, als darrers anys, just amb la coincidència de canvis d'estudis als denominats plans Bolonya, tant la impartició en valencià com l'oferta d'assignatures de Valencià Tècnic ha disminuït notablement. Les raons d'aquest canvi cal trobar-les, en primer lloc, en una política lingüística contrària al manteniment de l'evolució positiva que estava tenint els darrers anys. Aquesta política lingüística passa per una reducció de plantilla en l'àrea de Filologia Catalana i, per tant, de l'oferta d'assignatures i una potenciació de la impartició de classes en anglés que, intuïm, en molts casos comporta una reducció de la impartició en català. Així mateix, la inclusió en els plans d'estudis de l'assignatura Valencià Tècnic com a assignatura optativa en competència amb altres assignatures específiques de les carreres i d'altres llengües, junt amb una menor quantitat de crèdits que ha de cursar l'alumnat dins de l'optativitat és una altra de les raons en què rau la reducció de l'oferta de català.

En el treball que presentem, en primer lloc, tractem l'objectiu i les hipòtesis de partida que ens ha menat a la seua realització i la metodologia emprada en l'elaboració de l'anàlisi; en segon lloc, mostrem els resultats obtinguts de gestionar i comparar les dades anteriors.

■ 2 Objectiu i metodologia

La recuperació i normalització de l'ús del valencià al nostre país és un objectiu no tan sols del nostre entorn sociocultural més immediat (apareix clarament reflectit a l'article sisé de l'Estatut d'Autonomia), sinó a nivell europeu (amb l'aprovació de la Carta europea de les llengües regionals i minoritàries el 1992) i a l'Estat espanyol tant a nivell constitucional, on es considera com a patrimoni cultural que serà objecte d'especial respecte i protecció (article 3r), com a través de la ratificació, el 2001, per part del govern espanyol de la Carta europea, on es compromet a desenvolupar «una acción resuelta de promoción de las lenguas regionales o minoritarias, a fin de salvaguardarlas» (article seté). Però el compromís de l'Estat va més enllà d'una simple declaració d'intencions i, pel que fa a la formació universitària, l'article vuité d'aquesta Carta diu de manera literal:

Artículo 8. Enseñanza 1. En materia de enseñanza, las Partes se comprometen, en lo que concierne al territorio sobre el cual esas lenguas son practicadas, según la situación de cada una de esas lenguas y sin perjuicio de la enseñanza de la(s) lengua(s) oficial(es) del Estado: e) – a prever una enseñanza universitaria y otras formas de enseñanza superior en las lenguas regionales o minoritarias; o – a prever el estudio de esas lenguas, como disciplinas de la enseñanza universitaria y superior.

Si bé l'Estat adquireix aquest compromís el 2001, no cal oblidar que, amb molta antelació, el parlament autònom aprovà el 1983, la Llei 4/1983, de 23 de novembre, d'Ús i Ensenyament del Valencià, on a l'article 23 diu de manera textual:

1. El Consell de la Generalitat Valenciana haurà de procurar que en els Plans d'Estudis de les Universitats i Centres de Formació del Professorat s'incloga el valencià com a assignatura [...].

Aquesta és la llei que regula els drets i deures relacionats amb la llengua, on s'estableix a l'article 17 que «tots els ciutadans tenen el dret a expressar-se en valencià en qualsevol reunió, així com a desplegar en valencià llurs activitats professionals, mercantils, laborals, sindicals, polítiques, religioses,

recreatives i artístiques». Això comporta la necessitat del coneixement de la llengua, no tan sols de la persona que exerceix el dret a l'ús en una situació determinada, sinó també d'aquelles que hi participen. Però la llei d'ús va més enllà i obliga a l'administració a dirigir-se als sol·licitants en la llengua oficial que aquests utilitzen:

Article 10. Al territori de la Comunitat Valenciana, tots els ciutadans tenen el dret a adreçar-se i relacionar-se amb la Generalitat, amb els ens locals i altres de caràcter públic, en valencià.

Article 11. 1. En les actuacions administratives iniciades a instància de part, i en les que havent d'altres interessats així ho sol·licitassen, l'administració actuant haurà de comunicar-los tot allò que els afecte en la llengua oficial que demanen, qualsevol que fos la llengua oficial en què s'hagués iniciat. 2. De la mateixa manera, qualsevol que siga la llengua oficial usada, als expedients iniciats d'ofici, les comunicacions i altres actuacions es faran en la llengua indicada pels interessats.

Per altra banda, l'oferta de treball públic és, ara per ara, una de les principals fonts de treball, si no la principal i, tal com ens confirma la realitat econòmica, l'única font de treball estable existent en l'actualitat. Llavors, en la planificació dels plans d'estudi no es pot ignorar aquesta realitat, ni les conseqüències que se'n deriven en el cas que així fóra, donat el paper que tenen les competències lingüístiques en català a l'hora d'accedir a un treball, tant siga de l'administració pública com de l'àmbit privat, o en el seu desenvolupament.

El procés de recuperació de l'ús del valencià és un objectiu de la societat valenciana i es reflecteix a l'Estatut d'autonomia, on a l'article sisé es diu que «s'atorgarà especial protecció i respecte a la recuperació del valencià». Aquest objectiu, tant social i cultural com legal, no ha de ser ignorat per la UPV contradient els seus propis estatuts, on entre les seues objectius figura «la contribució i el suport científic, tècnic i artístic al desenvolupament cultural, social i econòmic de l'Estat i, en particular, de la Comunitat Valenciana» i que es manifesta entre les funcions del Consell de Govern a l'hora de parlar de la Universitat com a servei públic (article 43): «k) Vetllar per l'eficàcia de la docència, la investigació i la gestió en la Universitat, per les condicions de treball i de convivència de tots els universitaris i per la funció de servei públic que la Universitat ha de realitzar envers la societat, i prendre totes les iniciatives que considere necessàries per a aconseguir aquesta finalitat en l'àmbit de les seues competències [...]». L'efecte sobre el procés de normalització de la formació en la llengua pròpia de titulars superiors, que en un futur immediat seran ells mateixos professors, diri-

gents socials o econòmics, pot arribar a ser molt important. Si la societat reclama una normalització de l'ús del valencià i entre les competències de la UPV està la de proposar els plans d'estudi, la seua funció com a servei públic l'obliga al fet que «entre totes les iniciatives» es contemple la inclusió d'assignatures de valencià als plans d'estudi.

Això no obstant, ja que la transformació que estem vivint té una dimensió europea, podem conèixer de primera mà quin paper té la diversitat lingüística dins del procés de Bolonya acudint als texts. Així, en la declaració de Bolonya (1999) es diu de manera textual: «we hereby undertake to attain these objectives – within the framework of our institutional competences and taking full respect of the diversity of cultures, languages, national education systems and of University autonomy – to consolidate the European area of higher education». En la declaració de Praga (2001): «Ministers reaffirmed that efforts to promote mobility [...] to benefit from the richness of the European Higher Education Area including its democratic values, diversity of cultures and languages [...]»; Berlín (2003): «The aim is to preserve Europe's cultural richness and linguistic diversity, based on its heritage of diversified traditions»; Londres (2007): Les polítiques de l'educació superior «should therefore aim to maximise the potential of individuals in terms of their personal development and their contribution to a sustainable and democratic knowledge-based society. We share the societal aspiration that the student body entering, participating in and completing higher education at all levels should reflect the diversity of our populations». Des de Bolonya es veu la diversitat lingüística i cultural com a part d'un patrimoni que cal preservar i s'inclou una referència en totes les declaracions efectuades (a excepció de la declaració de Bergen) dins del procés de Bolonya. Seria curiós que una universitat que ha apostat des dels inicis per sumar-se a aquest procés i que troba la diversitat cultural i lingüística dins del seu entorn sociocultural, no ajuste la seua part en el procés a la defensa i preservació d'aquest bé patrimonial inapreciable. Per tant, des d'una perspectiva de coherència amb el procés de Bolonya, la UPV ha d'incloure les assignatures de valencià als plans d'estudis.

La Comissió de les comunitats europees presentà pel novembre del 2005 una «Propuesta de recomendación del parlamento europeo y del consejo sobre las competencias clave para el aprendizaje permanente» [COM (2005) 548 2005/0221(COD)], on es presenten les competències bàsiques que són «clave para la plena realización personal, la cohesión social y la empleabilidad en una sociedad del conocimiento». Amb anterioritat, pel juny del 2002, una resolució del Consell d'Europa sobre l'educació perma-

ment va determinar el caràcter «prioritario de “las nuevas competencias básicas” e insistieron en que el aprendizaje permanente debe comenzar en la edad preescolar y seguir más allá de la jubilación». La primera de les competències bàsiques a què es fa referència és la «comunicación en la lengua materna». Li segueixen la «comunicación en lenguas extranjeras; 3. competencia matemática y competencias básicas en ciencia y tecnología; 4. competencia digital» etc., fins a un total de vuit competències. Entre les conseqüències de la primera competència, la comissió assenyala que «una actitud positiva con respecto a la comunicación en la lengua materna entraña la disposición al diálogo crítico y constructivo, la apreciación de las cualidades estéticas y la voluntad de dominarlas, y el interés por la interacción con otras personas». Tenint en compte que a la UPV s'incorpora un nombre rellevant d'alumnes que tenen el català com a llengua materna, el mínim que pot fer aquesta universitat és donar-los l'oportunitat d'aprendre el seu ús en situacions associades a l'activitat professional que desenvoluparan en un futur. Si atenem al document citat, això tindrà conseqüències en la seua capacitat cap a la formació permanent i l'ocupabilitat, dos dels objectius del procés de Bolonya. Llavors, des de la perspectiva dels drets dels alumnes catalanoparlants d'adquirir competències comunicatives en la seua llengua i dins de l'àmbit professional en què s'emmarquen els seus estudis, també la UPV ha d'incloure les assignatures de valencià als plans d'estudis.

A la UPV, des de fa més de vint anys s'han vingut implantant assignatures de valencià com a llengua especialitzada sota la denominació general de Valencià Tècnic (amb alguna excepció). Aquest fet ha estat reconegut com a positiu per la Comissió d'Experts nomenats per fer un seguiment i avaluar el compliment dels Estats de la Carta europea de les llengües regionals o minoritàries: en el seu informe de l'11 de desembre del 2008, al temps que considera que «el compromiso se cumple» (punt 881) ja que, entre altres activitats, «en tres universidades se imparte la asignatura de valenciano como lengua especializada» (punt 879). Però als experts de la comissió aquest compliment els sembla insuficient i al punt 881 «alienta a las autoridades a reforzar sus medidas para aumentar el porcentaje de asignaturas que se imparten en valenciano». Més endavant, a la pàgina 150 diu de manera textual: «Con respecto a la enseñanza, sigue siendo preciso elaborar un modelo educativo esencialmente en valenciano en todos los niveles de la enseñanza en el territorio». El comité de ministros, en la reunió número 1.044 dels Representants dels Ministres, aprovà el 10 de desembre una resolució recomanant a les autoritats espanyoles que «tomen en consideración todas las observaciones del Comité de Expertos».

Comptat i debatut, tenint en compte totes aquestes dades, el nostre objectiu d'estudi incideix en els aspectes que ja es van analitzar en l'estudi «El català en les enginyeries de la UPV: Dades i reflexions», publicat l'any 2005. Des d'aleshores, han passat més de deu anys i és convenient revisar les mancances que s'especificaven en les conclusions de l'esmentat estudi, d'acord amb la situació actual a fi de constatar si s'han cobert les mancances i quina evolució ha seguit la situació de la llengua a la UPV.

En l'estudi sociolingüístic de 2005, en primer lloc, es conclouïa que no es complia l'oferta dels grups en valencià, ja que hi havia un nombre superior de grups en valencià dels que realment s'hi impartien; en segon lloc, la demanda era superior a l'oferta, atés que el nombre d'alumnes que demanaven estudiar íntegrament en català no tenien aquesta possibilitat. A més a més, quant a les assignatures de Valencià Tècnic hi havia hagut un augment progressiu des de la creació de la primera assignatura, vint anys abans, encara que s'havia produït un estancament des del curs 2001–2002. En aquest sentit, la majoria d'assignatures eren de lliure elecció i el nombre de crèdits d'aquestes era molt inferior en comparació amb les altres llengües impartides. Així, malgrat la incorporació de les assignatures de Valencià Tècnic als plans d'estudi, aquestes no gaudien del prestigi d'altres llengües, que, a més, tenien un estatus d'optativitat i, en algun cas, d'obligatorietat.

Fet i fet, a partir d'aquests resultats, ens proposem estudiar si, respecte de les dades i resultats de 2005, els grups etiquetats «en valencià» han augmentat o s'han reduït, en quin nombre i en quins centres; si l'oferta d'assignatures en valencià es correspon amb el coneixement del valencià i la demanda de classes en valencià per part de l'alumnat; i, per últim, si les assignatures de Valencià Tècnic han augmentat o s'han reduït i si han millorat o se n'ha minvat l'estatus.

D'antuvi, però, volem recordar Vallverdú (1992: 13) quan diu que el rigor científic sempre està renyit amb la formulació de vaticinis aventurats i dubtosos, per, dissortadament, donar pas a una dada sobre l'incompliment de l'ensenyament en valencià en un dels centres de la universitat, ja que el Síndic de Greuges l'any 2016 va resoldre el següent:

No obstant això, i encara que considerem que efectivament la UPV s'ha compromés institucionalment amb l'ús i la normalització lingüística del valencià, atenent al seu caràcter d'universitat pública i que presta un servei als estudiants de la Comunitat Valenciana, la veritat és que l'esmentat compromís a hores d'ara no és efectiu, i prova d'això són les queixes que esta institució rep d'alumnes universitaris de la Comunitat Valenciana que veuen defraudat el seu dret a triar la llengua en què desitgen rebre els ensenyaments universitaris, circumstància esta que, en definitiva, suposa un incompliment.

ment del que hi ha previst en la Llei 4/1983, de 23 de novembre, d'Ús i ensenyament del valencià quan preveu, en l'article 18, la incorporació obligatòria del valencià en tots els nivells educatius.

Finalment, amb aquestes dades de partida, amb aquest article pretenem demostrar la hipòtesi que l'oferta de la llengua catalana a la Universitat Politècnica de València va en declivi, malgrat un coneixement insuficient del valencià per part de l'alumnat i una demanda estable, amb la qual cosa intuïm una política lingüística insuficient a la UPV pel que fa al català. Per tal d'estudiar aquest fet, analitzarem les dades que disposem en l'evolució tant de l'ensenyament a la UPV d'assignatures en valencià com de l'evolució de crèdits impartits per l'àrea de Filologia Catalana. Així mateix, volem detectar els centres universitaris que han augmentat o minvat en els crèdits esmentats a fi de trobar una millor solució al possible problema.

Les dades que mostrarem a continuació han estat estretes, per una banda, de les estadístiques que elabora l'Àrea de Política i Normalització Lingüística de la UPV quant a coneixements de l'alumnat i docència en valencià. Per un altre costat, també disposem de les dades estretes del Departament de Lingüística Aplicada de la UPV quant a la docència de valencià de l'àrea de Filologia Catalana pertanyent a aquest departament.

Es tracta, en un primer moment, de recopilació de les dades procedents dels organismes involucrats; en un segon moment, d'observació i estudi comparatiu tant entre centres universitaris com a través del temps dels mateixos centres universitaris; en tercer lloc, l'obtenció dels resultats de l'estudi comparatiu i, finalment, les conclusions, perspectives de futur i propostes de millora a fi d'assolir el compliment del que marquen la legalitat actual i una convivència lingüística que supere les limitacions de la situació present.

■ 3 Resultats, anàlisi i discussió

Volem avançar que hi ha estudis sociolingüístics que conclouen que l'ús del català decreix a mesura que baixa l'edat i també quan la situació comunicativa es fa més formal (ASOLC, 2007: 8). El context universitari és un àmbit formal i el col·lectiu de l'alumnat està format per persones joves, no així tot el col·lectiu del professorat.

En aquest apartat, com ja s'ha esmentat anteriorment, realitzem els estudis comparatius entre centres i també a través del temps. Amb aquest objectiu, tractem per separat la docència en valencià i la docència del valen-

cià d'especialitat. A més a més, a fi que les dades esmentades anteriorment tinguen un sentit en correlació amb la situació sociolingüística respecte de l'alumnat, hem incorporat les dades del coneixement i la demanda lingüístics de l'alumnat a fi d'interpretar correctament el conjunt de les dades i poder proposar les solucions més adequades.

■ 3.1 Docència en valencià a la UPV

Quant a la docència en valencià, la Universitat Politècnica de València ha desenvolupat diversos documents de política lingüística a fi d'aplicar-hi millores, com es pot veure en les normatives que esmentem a continuació:

- Marc per a les polítiques lingüístiques de les universitats públiques valencianes, 25 de juny de 2011, amb les altres universitats valencianes.
- Recomanacions i criteris de catalogació de la llengua de docència en títols de grau i màster, aprovat pel Consell de Govern el 16 de juliol de 2015.

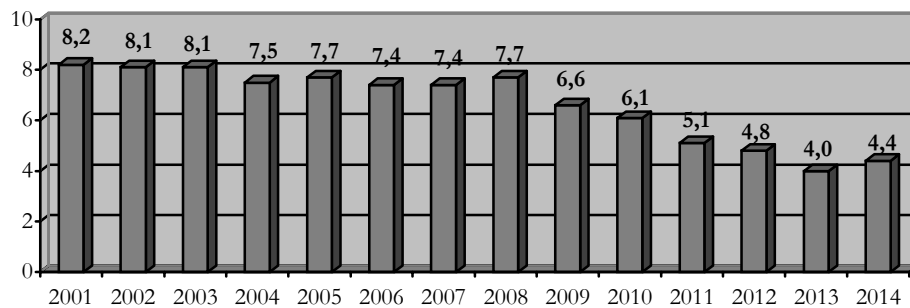
En aquests documents s'ha remarcat l'aplicació de la transparència lingüística, que consisteix a fer pública, abans del començament d'una activitat, la informació sobre quina serà la llengua que utilitzaran les persones que la despleguen o la condueixen, per exemple, fer pública la informació sobre quina serà la llengua que el professorat utilitzarà a l'aula en cada assignatura. Podem dir que la transparència lingüística hauria de ser garantia del compliment del que s'informa, ja que en les Recomanacions s'indica:

Aquesta llengua no pot ser objecte de negociació ni es pot modificar, sinó que és vinculant, ja que la llengua en què es vehicula cada activitat és una informació pública que s'ha de conèixer amb antelació, i l'incompliment generaria inseguretats lingüística en els membres de la comunitat universitària.

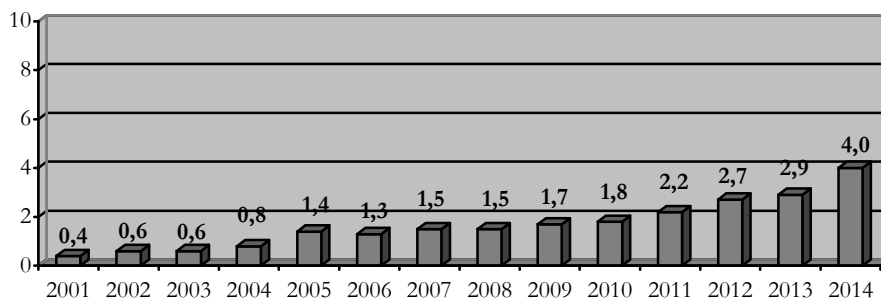
Així mateix, en els documents esmentats es recull que cal assolir l'ús del valencià com a llengua d'ús normal i habitual en el desenvolupament de les activitats administratives, acadèmiques i institucionals, així com augmentar l'ús del valencià i de l'anglès com a llengües vehiculars de la docència. En aquest sentit, no s'ha fet cap distinció de la llengua pròpia, el valencià, i de la llengua estrangera, l'anglès, és a dir, es posen ambdues al mateix nivell d'ús. Assenyalat Hernández (2016: 21) que, en el cas del valencià i l'anglès, és un error sociolingüístic dissoldre les seues diferències en programes trilingües perquè, senzillament, valencià i anglès no estan en la mateixa situació sociolingüística. D'aquesta manera, continua dient que s'han de distin-

gir els programes educatius per afavorir la competència en valencià d'altres programes relacionats amb l'ensenyament d'idiomes estrangers.

A continuació mostrem dos gràfics (gràfic 1, gràfic 2), un dels quals mostra la docència en valencià des de l'any 2001 fins al 2014, i el segon mostra la docència en anglés al llarg dels mateixos anys.

Gràfic 1. Docència en valencià a la UPV en % des del 2001 fins al 2014.

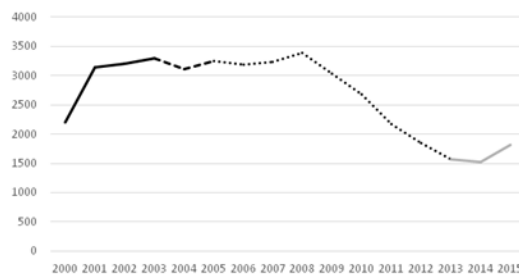

Gràfic 2. Docència en anglés en % a la UPV des del 2001 fins al 2014.

Com s'hi pot observar, la docència en valencià ha anat en descens (ja que se n'ha reduït quasi a la meitat), mentre que la docència en anglés ha augmentat, especialment durant l'últim any considerat, en el qual ha crescut més d'un punt. En aquest sentit, l'augment de la docència en anglés ha anat en detriment de la docència en valencià.

En una situació de multilingüisme en què la base lingüística mínima és el coneixement de tres idiomes: el propi, el regional d'influència més directa i l'internacional, si el propi no té suficient força serà desplaçat pel regional (Marín, 1998: 196). En aquest sentit, cal vetllar per la llengua pròpia com indica la documentació legal a fi d'evitar el desplaçament i la substitució. Així, la doble pressió de la llengua regional de referència i de la llengua internacional fa del tot imprescindible garantir l'hegemonia efectiva (coneixement i ús) de la llengua pròpia (Marín, 1998: 197).

D'altra banda, a continuació exposem al gràfic 3 les dades del 2000 fins al 2015 durant els distints mandats de quatre rectors que han exercit en aquest període. Hi podem observar que durant el mandat del rector Justo Nieto, els crèdits impartits en valencià van augmentar de manera considerable durant la primera part i es van mantenir estables fins al final del seu mandat, durant el mandat de Javier Sanz i durant una tercera part del mandat de Juan Julià. A partir d'aquest moment, parlem de l'any 2008, la docència en valencià pateix una davallada que li fa caure a valors per sota de l'inici d'aquest període. Finalment durant la primera part del mandat de Francisco Mora aquesta caiguda es deté i comença una tímida recuperació.

Gràfic 3. Crèdits ofertats a la UPV en valencià des del 2000 fins al 2015.

Pensem, doncs, que pot tenir una influència important en el no-compliment de les directrius de la docència en valencià de la universitat determinades actituds lingüístiques. Aparici i Castelló (2011: 114) diuen, amb les dades a la mà, que el PDI (Personal Docent i Investigador) del sistema universitari públic valencià considera de forma pràcticament universal, amb un 99,4 % dels casos, que el castellà ha sigut bastant o molt important en la seua formació, una dada que és general i compartida pel PDI de totes les universitats del sistema públic valencià. Aquests autors conclouen que quasi un 60% del PDI del sistema universitari valencià atorga poca o cap importància al coneixement del valencià en la seua formació. Així, el valen-

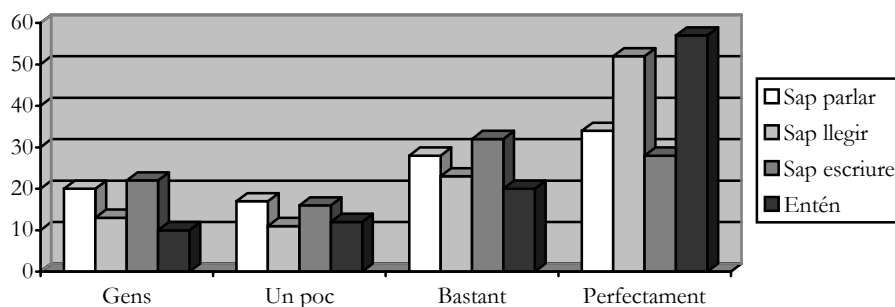
cià és la llengua subjecta a una valoració més baixa (respecte del castellà i de l'anglès) i més dispersa, tot assenyalant-la com a llengua menystinguda (Aparici i Castelló, 2011: 116).

Arran de les dades obtingudes, cal dir que no es compleixen aquestes directrius de caire lingüístic i que en general els centres prioritzen altres qüestions acadèmiques passant per alt les directrius universitàries i la legalitat actual.

■ 3.2 Demanda del valencià i coneixements de l'alumnat

En l'estudi publicat el 2011 sobre els usos lingüístics a les universitats públiques valencianes, es deia que pràcticament 9 de cada 10 estudiants i estudiantes (88,3%) del Sistema universitari valencià han estudiat valencià. Per tant, podríem pensar que, tot i no ser la primera llengua de tots, pràcticament tothom en té coneixements. En aquest sentit, a la UPV el percentatge de professorat que ha estudiat valencià arriba just al 50%, així l'altra meitat no disposa de cap nivell acreditat de coneixements del valencià (Aparici i Castelló, 2011: 47).

El coneixement del valencià de l'alumnat de la Universitat Politècnica de València en el curs 2016–2017 ha estat el següent:

Gràfic 4. Coneixement del valencià en % en l'alumnat durant el curs 2016–2017.

L'alumnat de la Universitat Politècnica de València té més desenvolupades les habilitats lingüístiques passives (sap llegir, entén) que les actives (sap parlar, sap escriure). Per això, la qualificació de coneixements de va-

lència, precisament, s'ha d'orientar a l'avaluació de les competències, preferiblement a les competències actives (competència oral activa i competència escrita activa) (Hernández, 2016: 16). Els dos extrems quant als coneixements els trobem, per un costat, en l'alt índex dels que diuen que l'entenen perfectament i, per un altre costat, en el baix índex dels que diuen escriure perfectament.

Ací volem destacar la diferència entre coneixedors de la llengua i usuaris de la llengua (Ferrando, 1991: 122), ja que sabem les dades dels coneixements però no en sabem l'ús. Hi ha una gran diferència entre competència i coneixement. En aquest sentit, segons Hernández (2016: 17), les competències solen perfeccionar-se amb l'ús, i això té una gran importància pel que fa a les competències lingüístiques. Per això, diu aquest autor que la pregunta que cal fer a la comunitat lingüística no és quina llengua usen, sinó quina llengua usen generalment o quasi sempre (en l'àmbit públic i en l'àmbit privat). Així mateix, sabem que la selecció de les formes lingüístiques, així com de la llengua, depèn precisament de la relació d'aquelles amb els elements del context interaccional, de la mateixa manera com no és igual parlar a algú de «tu» o de «vosté» tampoc pot ser neutre l'ús d'una llengua o d'una altra (Bastardas, 1996: 62).

Centre	Curs 2011–2012 (%)	Curs 2015–2016 (%)	Variació
Arquitectura	12	15,9	+3,9
Disseny	11,4	13,9	+2,5
Edificació	10,4	9,9	-0,5
Informàtica	18,4	19,8	+4
Agronòmica	15,4	21,7	+6,3
Camins	10,6	13,9	+3,3
Telecomunicacions	8	13	+5
Geodèsia	11,1	21	+9,9
Industrials	12,3	15,1	+2,8
FADE	13,8	14,1	+0,3
Belles Arts	20,6	18,4	-2,2
Gandia	20,4	25,5	+5,1
Alcoi	21,9	22,2	+0,3

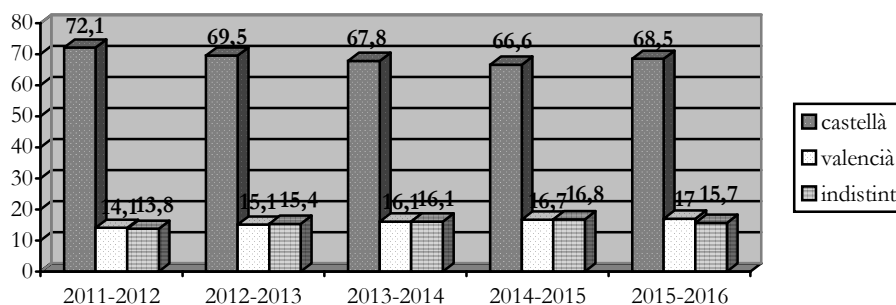
Taula 1. Demanda de docència en valencià d'alumnes de grau per centres.

Quant a la demanda de docència en valencià, si considerem la comparació de les dades entre el curs 2011–12 i el curs 2015–16 per centres, observem en la taula 1 (pàgina anterior) que la variació de docència en valencià, quant als graus, ha estat negativa en dos centres (Escola Tècnica Superior d'Edificació, Facultat de Belles Arts).

Així, la demanda de docència en valencià és superior en els centres, especialment, en els que es troben fora de la ciutat de València, a Gandia i a Alcoi, que són territoris amb un ús i una percepció d'utilitat lingüística superior. Així, els centres amb més demanda són els següents:

- Escola Politècnica Superior de Gandia
- Escola Politècnica Superior de d'Alcoi
- Enginyeria Agronòmica
- Enginyeria Geodèsica, Cartogràfica i Topogràfica

Pel que fa a la demanda global de docència en valencià, observem una tendència en positiu de la demanda en valencià, malgrat que la demanda en castellà continua sent molt superior, tot i que ha experimentat un lleuger descens.

Gràfic 5. Demanda de classes en castellà, valencià o en qualsevol de les dues llengües en % durant els cursos 2011–12 al 2015–16.

Hí ha, doncs, l'alumnat que tria els estudis en valencià i també hi ha l'alumnat que es manifesta indiferent a la tria lingüística, la qual cosa ens fa concloure que són competents en valencià i en castellà i que, per tant, els dos grups conformen la demanda en valencià. Així, en el curs 2015–2016, l'alumnat que mostra interès i que podia cursar els estudis en valencià és un 32,7%, mentre que el 2011–2012 era un 27,9%.

■ 3.3 Docència de valencià a la UPV

Les assignatures de Valencià Tècnic del Departament de Lingüística Aplicada de la Universitat Politècnica de València formen part dels plans d'estudis de la UPV des de fa més de 20 anys, com un valor complementari a la formació integral dels estudiants i les estudiantes. Aquestes assignatures es troben en gairebé totes les titulacions d'acord amb el que recull l'article 23, punt 3 de la Llei 4/1983, de 23 de novembre, d'Ús i Ensenyament del Valencià:

El Consell de la Generalitat Valenciana haurà de procurar que en els Plans d'Estudis de les Universitats i Centres de Formació del Professorat s'incloga el valencià com a assignatura, i de manera especial en aquests últims centres de manera que tots els professors, al final de la seua formació, tinguen un coneixement del valencià en els nivells oral i escrit en igualtat amb el que posseeixen del castellà. I tot això sense perjudici del que estableix la legislació general sobre la matèria.

Els principals objectius d'aquestes assignatures és l'aprenentatge de la terminologia, el discurs i la producció de textos específics de cada titulació universitària. Per tant, la implantació d'aquestes assignatures ha suposat que l'alumnat tinga la competència lingüística en valencià en el seu àmbit professional, la qual cosa, com ja s'ha indicat anteriorment, beneficiarà la preparació per al seu futur professional.

Veiem a continuació les assignatures d'especialitat en valencià. Les assignatures de Valencià Tècnic que hi havia durant el curs 2003–2004 eren les que hi havia als centres següents (esmentats de manera abreujada):

- Administració i direcció d'empreses
- Arquitectura superior
- Arquitectura tècnica
- Belles arts
- Escola de Gandia
- Enginyeria de camins, canals i ports
- Enginyeria geodèsica, cartogràfica i topogràfica
- Enginyeria de telecomunicacions
- Enginyeria industrial superior
- Enginyeria industrial tècnica
- Enginyeria informàtica superior
- Enginyeria informàtica tècnica

- Enginyeria agrícola
- Enginyeria agrònoma

Al marge de la fusió d'alguns centres en un de sol, com en el cas dels darrers esmentats, en el curs 2016–2017, les assignatures de Valencià Tècnic s'impartien en els centres següents:

- Administració i direcció d'empreses
- Arquitectura superior
- Escola de Gandia
- Enginyeria de Disseny
- Enginyeria industrial
- Enginyeria informàtica

Evidentment, el descens en el nombre de centres i, per tant, d'assignatures d'especialitat ha tingut conseqüències importants, com ara la desaparició de l'especificitat de l'estudi lingüístic, el desplaçament dels centres per cursar les assignatures, la reducció dràstica del nombre de professorat o la reducció del nombre d'assignatures i el nombre de crèdits corresponents a l'àrea de Filologia Catalana. Així, el nombre total de crèdits impartits per l'àrea de Filologia Catalana del Departament de Lingüística Aplicada, que és qui s'encarrega d'impartir les assignatures d'especialitat, va seguir, a grans trets, l'evolució següent:

Curs	crèdits	assignatures
1995–1996	3	1
2003–2004	184,20	21
2016–2017	72	14

Taula 2. Crèdits i assignatures de l'àrea de Filologia Catalana ofertats en tres cursos diferents.

De manera detallada, es pot observar de quina manera s'han anat reduint el nombre de crèdits i d'assignatures, cosa que ha tingut unes repercussions importants en l'estatus i funcionament de l'àrea, en la visibilitat de les assignatures en els centres i en el caire d'especificitat de les assignatures, com veurem més endavant.

Així, quant als crèdits impartits per l'àrea de Filologia Catalana des de l'any 1998 fins a 2016 han seguit el camí que mostrem a la taula 3:

Any	Crèdits	Any	Crèdits	Any	Crèdits
1998	39,7	2004	150,6	2010	145,25
1999	57,7	2005	193,65	2011	129,81
2000	91,5	2006	172,15	2012	86,5
2001	133	2007	165,75	2013	101,4
2002	143	2008	182	2014	82,5
2003	184,2	2009	144,5	2015	81
				2016	72

Taula 3. Crèdits impartits per l'àrea de Filologia Catalana des del 2000 fins al 2016.

Tanmateix, la conformació dels diversos plans d'estudis ha propiciat que, en la majoria de titulacions, les assignatures de Valencià Tècnic hagen de competir no només amb un gran nombre d'assignatures optatives específiques d'una titulació, sinó també amb altres optatives de llengües estrangeres del Departament de Lingüística Aplicada, emparades sota el requisit de certificació de un nivell B2 en una llengua estrangera per a l'obtenció del títol de graduat per la UPV (*Diseño de Titulaciones. Documento Marco UPV*, pàg. 23). És més, sovint, s'estableixen les assignatures en un mateix horari, la qual cosa obliga l'alumnat a triar entre l'estudi de la llengua pròpia i una llengua estrangera.

Tot això juntament amb mesures poc proteccionistes (més aviat al contrari) cap a aquestes assignatures, fins i tot, ha generat una davallada considerable en el nombre d'estudiants matriculats en les assignatures de Valencià Tècnic respecte dels cursos anteriors al denominat Pla Bolonya, tot i mantenir un bon nombre de matrícula en algunes escoles.

Durant el curs 2014–15, Rectorat va incloure les assignatures de l'Àrea de Filologia Catalana en les anomenades «assignatures intergraus» (a excepció de les de l'Escola Tècnica Superior d'Enginyeria del Disseny, que les ha matingut en el centre), amb la finalitat que qualsevol alumne/a de la UPV poguera matricular-se en qualsevol assignatura impartida per l'àrea. Això no obstant, en general, no s'ha produït la matrícula d'altres centres (en cada assignatura ofertada per un mateix centre) i la gestió ineficaç d'aquesta oferta ha perjudicat més que ha beneficiat el bon funcionament i la visibilitat eficient de les assignatures esmentades (per exemple, l'alumnat no sabia en quina assignatura s'havia de matricular i els horaris s'ensolapaven, la desconexió de les assignatures i el professorat amb els centres, etc.).

En aquest sentit, des de l'Àrea de Filologia Catalana, es va proposar en diverses ocasions com a solució que aquestes «assignatures intergraus» s'oferiren per branques de coneixement (construcció, industrials, telecomunicacions...), seguint els criteris acadèmics que conformen l'especificitat de les nostres assignatures, tal com recomana la *Carta europea de las lenguas regionales o minoritarias en España* (2008):

El Comité de Expertos alienta a las autoridades competentes a establecer un modelo educativo fundamentalmente en valenciano para la enseñanza técnica y profesional, y a asegurar su disponibilidad en todo el territorio pertinente. (p. 109)

879. Asimismo, [...] en tres universidades se imparte la asignatura del valenciano como lengua especializada.

[...]

881. El Comité de Expertos considera que el compromiso se cumple, aunque alienta a las autoridades a reforzar sus medidas para aumentar el porcentaje de asignaturas que se imparten en valenciano.

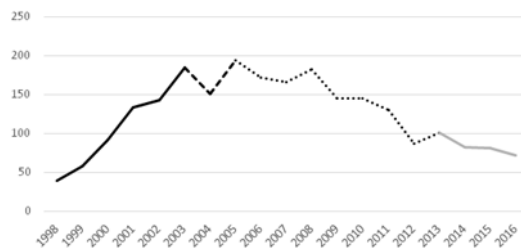
Con respecto a la enseñanza, sigue siendo preciso elaborar un modelo educativo esencialmente en valenciano a todos los niveles de la enseñanza en el territorio. (p. 150)

Així mateix, cal remarcar que l'interès acadèmic de l'alumnat és que les assignatures de Valencià Tècnic, com ja indica el nom, siguen específiques de cada titulació, atés que el perfil lingüístic de l'alumnat és, en la gran majoria de casos, una persona jove que porta molts anys estudiant el valencià i tenen més interès de conèixer el propi discurs d'especialitat, d'aprendre com elaborar documents propis de la seua professió (amb la terminologia relacionada) que d'obtenir un determinat nivell lingüístic (la qual cosa poden fer en altres serveis de la universitat i de la Generalitat), i amb unes competències professionals de caràcter estratègic:

- 1) saber comunicar-se de manera eficient en, almenys, 3 llengües (amb un perfil trilingüe, com passa en altres universitats espanyoles);
- 2) saber redactar informes i projectes de manera clara, precisa i seguint les convencions pròpies de la comunitat científica i tecnològica;
- 3) saber consultar les eines terminològiques disponibles en la seua especialitat;
- 4) saber aplicar les TIC existents en els seus escrits científicotècnics i acadèmics.

Quant a les assignatures pròpies de l'àrea de Filologia Catalana que s'imparteixen a la UPV, observem en el gràfic que hi ha a continuació un augment constant de crèdits des de la seua creació fins a l'acabament del mandat de Justo Nieto (línia negra), una davallada i recuperació durant el

mandat de Javier Sanz (línia discontinua) i una davallada progressiva tant durant el mandat de Juan Julià (línia de punts) com de Francisco Mora (gris) fins a dades del 2016.

Gràfic 6. Crèdits de Valencià ofertats d'acord amb el Pla d'Ordenació Docent de l'àrea de Filologia Catalana des del 1998 fins al 2016.

En aquests vint anys podem veure com hi ha hagut una consideració relativament important de les assignatures de Valencià Tècnic aplicades als àmbits professionals fins al curs 2003–2004, ja que a partir d'aleshores les assignatures de llengua amb finalitats específiques han anat davallant, amb escasses i tímides recuperacions.

Els canvis en els plans d'estudis produïts en els últims anys han anat arraconant les assignatures de la llengua pròpia, tot arribant fins al punt que tota la documentació relativa a la política lingüística del Departament de Lingüística Aplicada només esmenta les assignatures de llengües estrangeres.

S'ha produït en els últims anys una gran davallada en el nombre d'assignatures de Valencià Tècnic de la Universitat Politècnica de València, ja que encara que va tenir un començament escàs amb una sola assignatura durant el curs 1995–1996, a poc a poc, van anar creant-se en tots els centres dins dels seus plans d'estudis bé com a assignatura optativa, bé com a assignatura de lliure elecció, i en un sol cas com a assignatura troncal. Aquesta situació esdevingué com a conseqüència d'un plantejament acadèmicament coherent amb la formació integral de l'alumnat. Així, encara que hi hagué ben prompte una assignatura de Valencià Tècnic (durant el curs 1996–1997) oferida a diversos centres de la universitat, ben aviat es va considerar des de la universitat que l'interès acadèmic per a la formació lingüística específica dels estudiants i les estudiantes era millor que cada centre, i fins i tot cada títol en alguns casos, tinguera una formació adequada quant a l'adquisició de la terminologia i el discurs d'especialitat propis de cada especialitat.

A partir de l'any 2011, el nombre d'assignatures de Valencià Tècnic es redueix dràsticament: hi ha centres que no consideren l'assignatura com un

aprenentatge beneficiós per a l'alumnat, altres la mantenen en unes condicions menys favorables i altres continuen amb l'objectiu inicial d'aquestes assignatures. De manera que deixa d'haver-hi un plantejament normalitzador per part de la universitat i l'existència o no de les assignatures de Valencià Tècnic queda en mans de cada centre sense cap criteri acadèmic, normalitzador o legal. En part aquesta davallada dels nombre d'assignatures i crèdits del Valencià Tècnic ha estat deguda a la reducció del nombre de crèdits en els canvis dels plans d'estudis (dels cicles a graus). Això, però, no justificaria la manca de presència i visibilitat de les assignatures de Valencià Tècnic en cada centre de la UPV.

Quant a la qualitat i adequació de l'ensenyament, el canvi de tipologia de les assignatures de Valencià Tècnic que es va produir en passar dels plans d'estudi de cicle a grau no va representar, a priori, cap perjudici en l'adquisició de competències lingüístiques per part de l'alumnat, atès que el programa de les assignatures mantenia l'especificitat professional de cada grau. Tanmateix, és quan les assignatures passen al denominat Intergrau que s'esdevé un canvi substancial en l'adquisició de competències lingüístiques. I això és així perquè l'intergrau suposa que una mateixa assignatura es pugui oferir a diversos graus de distintes escoles tècniques, amb la qual cosa es perd l'especificitat lingüística professional en pro d'un programa d'assignatura de llengua més general.

Aquest fet afecta en gran manera la formació lingüística professional i en les seues competències comunicatives, ja que és evident que l'interès terminològic i discursiu de l'alumnat de Belles arts no és el d'Arquitectura, ni tan sols estan a prop els interessos lingüístics específics dels futurs enginyers industrials i els dels enginyers de Camins, Canals i Ports o dels enginyers agrònoms i del medi rural.

La desaparició, per tant, de les assignatures de Valencià Tècnic en algunes titulacions suposa un retrocés molt greu i va en sentit contrari a les línies futures d'actuació i d'interés dels òrgans de decisió europeus. Llavors, la incorporació de les assignatures de Valencià Tècnic en tots els plans d'estudi, a més de complir els requeriments que s'han estat desenvolupant al llarg d'aquest treball, suposaria una opció de futur per a la UPV.

■ 4 Conclusions

Per acabar, una vegada hem recollit les dades dels últims anys i les hem comparat amb els resultats que havíem obtingut en una primera fase d'estudi, podem dir que es tracta d'una sociolingüística valenciana sisífica, ja

que les persones que ens preocupem per estudiar la precària situació del valencià fem moltes vegades un treball de Sísif (Hernández, 2016: 7).

Tot i que s'hi detecta una certa preocupació per a la situació del valencià a la UPV, com es pot veure en els acords i propostes que fa la universitat així com un avanç en l'ús de les activitats administratives i institucionals de la universitat, els resultats obtinguts en aquest estudi demostren que no són suficients, ni de prop, les accions que s'estan realitzant, atés que en els àmbits acadèmics del valencià no sols no s'ha avançat, sinó que l'evolució dels últims vint anys demostra que la vitalitat lingüística acadèmica i la presència i visibilitat de les assignatures de Valencià Tècnic s'han reduït considerablement, havent augmentat de forma important l'ensenyament en anglés i de l'anglés.

Dissortadament, hem de concloure que, en els últims anys, no sols no s'han mantingut les dades analitzades vint anys enrere, sinó que la situació del valencià en l'àmbit acadèmic, i especialment docent, ha empitjorat de manera preocupant respecte de les dades de partida. En aquest sentit, continua augmentant el desequilibri entre l'oferta de grups en valencià de la UPV i la demanda del valencià per part de l'alumnat. Si el bilingüisme era l'estratègia per a ser monolingüe en la llengua minoritzadora, amb el multilingüisme estan donant-se resultats negatius quant a l'ensenyament del valencià d'especialitat i l'ensenyament en valencià, en benefici de les altres dues llengües.

Hi ha una política lingüística que no es compleix. Per tant, caldrà estudiar el marc real de les llengües per poder incidir, posteriorment, en els fenòmens que provoquen el no-compliment. S'hi detecta, doncs, una manca de coordinació i de projecte coherent en la política lingüística que caldrà tenir en compte com a punts dèbils en les futures planificacions. L'imaginari col·lectiu que es transmet a l'alumnat i al professorat és preocupant, ja que clarament aquest és que es pot incomplir la planificació lingüística. Aquest imaginari i la percepció de la utilitat lingüística (Ferrando, 1991: 131) que s'han de transmetre hauria de ser positiva.

Cal una planificació seriosa i coherent amb els resultats que es pretenen aconseguir, que considere el marc legal. Per això, la promoció prioritària del català ha d'anar acompanyada d'una política escrupolosa de defensa i estímul de la diversitat cultural interna i del plurilingüisme (Boix, 1997: 220), sense arraconar la llengua pròpia. Una política lingüística planificada i eficient (Bastardas, 1991: 59) implica tant l'elaboració d'actuacions pertinents com l'existència d'equips estables que les elaboren, les examinen, les avaluen i les planifiquen. Quant a les assignatures de Valencià Tècnic, a

causa de la situació sociolingüística, requereix una promoció singular, per això cal un pla global d'acció i intervenció en el qual es prioritze la visibilitat i la presència de la llengua d'especialitat en els centres (assignatures de Valencià Tècnic), separada de les llengües estrangeres. El grau d'eficiència de la política lingüística anirà en proporció amb el coneixement i les competències lingüístiques, generals i especialitzades, així com una percepció d'utilitat lingüística alta que tinguin tots els membres de la comunitat universitària tant de la docència en valencià com de la docència del valencià d'especialitat. ■

■ Bibliografia

■ Documents administratius

Bologna Declaration, Bolonya, 19 de juny de 1999: <https://media.ehea.info/file/Ministerial_conferences/02/8/1999_Bologna_Declaration_English_553028.pdf> [consulta: 11/07/2017].

Bologna Process. Realising the European Higher Education Area, Berlín, 19 de setembre de 2003: <www.educacion.gob.es/boloniaensecondaria/img/Comunicado_berlin.pdf> [consulta: 11/07/2017].

Carta europea de las lenguas regionales o minoritarias. Aplicación de la Carta en España. Segundo ciclo de supervisión, Estrasburg, 11 de desembre de 2008: <<https://rm.coe.int/16806dba69>> [consulta: 11/07/2017].

Comisión de las Comunidades Europeas: *Propuesta de recomendación del parlamento europeo y del consejo sobre las competencias clave para el aprendizaje permanente*, Brussel·les, 10 de novembre de 2005. COM 2005/548 final 2005/0221(COD): <[www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/com/com_com\(2005\)0548_/com_com\(2005\)0548_es.pdf](http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/com/com_com(2005)0548_/com_com(2005)0548_es.pdf)> [consulta: 11/07/2017].

Comissió de Política Lingüística de les universitats Jaume I, de València, Politècnica de València, d'Alacant i Miguel Hernández: *Marc per a les polítiques lingüístiques de les universitats públiques valencianes*, 25 de juny de 2011: <<https://sl.ua.es/es/dinamitzacio/documentos/marc-per-a-les-politiques-linguistiques-de-les-universitats-publicues-valencianes.pdf>> [consulta: 11/07/2017].

- Consell de Govern de la Universitat Politècnica de València: *Recomanacions i criteris de catalogació de la llengua de docència en títols de grau i màster*, 16 de juliol de 2015: <www.upv.es/entidades/SPNL/infoweb/anl/info/Recomanacions_201516.pdf> [consulta: 11/07/2017].
- Council of Europe: *Carta europea de les llengües regionals o minoritàries*, 2001: <<http://llengua.gencat.cat/permalink/8ca1b7f1-5382-11e4-8f3f-000c29cdf219>> [consulta: 11/07/2017].
- / Committee of Ministers: *Recomendación REcCbL (2008)5 del Comité de Ministros sobre la aplicación de la Carta europea de las lenguas regionales o minoritarias*: <<https://rm.coe.int/16806d854c>> [consulta: 11/07/2017].
- Generalitat Valenciana (1983): *Llei d'Ús i Ensenyament del Valencià. 4/1983, de 23 de novembre*, DOGV núm. 133.
- London Communiqué. Towards the European Higher Education Area: responding to challenges in a globalised world*, Londres, 18 de maig de 2007: <www.eees.es/pdf/London_Communique18May2007.pdf> [consulta: 11/07/2017].
- Síndic de Greuges de la Comunitat Valenciana. Ref. queixa núm. 1511521. Registre General 22/03/2016. Eixida núm. 06265. Assumpte: ensenyament en valencià.
- The European Higher Education Area – Achieving the Goals. Communiqué of the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education*, Bergen, 19–20 de maig de 2005: <www.eees.es/pdf/050520_Bergen_Communique1.pdf> [consulta: 11/07/2017].
- Towards the European Higher Education Area*, Praga, 19 de maig de 2001: <https://media.ehea.info/file/2001_Prague/44/2/2001_Prague_Communique_English_553442.pdf> [consulta: 11/07/2017].
- Universitat Politècnica de València (2008): *Diseño de Titulaciones. Documento Marco UPV*, València: UPV.

■ Referències bibliogràfiques

- ASOLC (Associació de Sociolingüistes de Llengua Catalana) (2007): *La situació sociolingüística als territoris de parla catalana a l'inici del segle XXI*, Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- Bastardas, A. (1996): *Ecologia de les llengües. Medi, contacte i dinàmica sociolingüística*, Barcelona: Proa.

- Boix, E. (1997) «Ideologies lingüístiques de les generacions joves». En Mollà (ed.), 197–227.
- Ferrando, A. (1991): «Les perspectives de normalització lingüística al País Valencià». En Martí i Castell (ed.), 103–138.
- Hernández, F. J. (2016): *El tio Canya ha mort. Notes sobre la mecànica sociolingüística del valencià*, València: Fundació Nexe / Demos9.
- Marín i Otto, E. (1998): «Noves tecnologies, ecosistemes comunicatius i identitat». En Mollà (ed.), 181–204.
- Martí i Castell, J. (ed.) (1991): *Processos de normalització lingüística: l'extensió d'ús social i la normativització*, Barcelona: Columna.
- Mollà, T. (ed.) (1997): *Política i planificació lingüístiques*, Alzira: Bromera.
- (ed.) (1998): *La política lingüística a la societat de la informació*, Alzira: Bromera.
- Montesinos, A. I. (2005): «El català en les enginyeries de la UPV: Dades i reflexions», *Zeitschrift für Katalanistik* 18, 59–70.
- Vallverdú, F. (1971): *Sociología y lengua en la literatura catalana*, Madrid: Cuadernos para el diálogo.
- (1990 [1992]): *L'ús del català: un futur controvertit*, Barcelona: Edicions 62.
- Anna I. Montesinos López, Universitat Politècnica de València, Departament de Lingüística Aplicada, Escola Tècnica Superior d'Enginyeria Informàtica, Camí de Vera s/n, E-46022 València, <amontelo@idm.upv.es>.
- Llum Bracho Lapiedra, Universitat Politècnica de València, Departament de Lingüística Aplicada, Escola Tècnica Superior d'Enginyeria Informàtica, Camí de Vera s/n, E-46022 València, <llumbra@idm.upv.es>.

Poesia bastida amb materials planers: Optimització del ritme en els alexandrins d'Estellés

Jesús Jiménez (València)

Summary: Metrical phonology deals with rhythmic patterns in natural languages and also with the stress grid in poetry. According to the basic hypothesis of the optimal model we follow (v. Golston, 1998, among others), verse exemplars that meet the requirements of a set of metrical constraints are preferred and, therefore, are predicted to be more frequent. To test this hypothesis, we analyze the alexandrines from Estellés' *Llibre de meravelles* and show that his metric preferences are grounded on general rhythmic constraints whose satisfaction can explain the frequency differences of the attested verse lines. In particular, we find constraints promoting more eurythmic lines and constraints which, on the contrary, seem to favor rhythmically worse patterns allowing, though, a larger portion of the vocabulary to fit in the line.

Keywords: Alexandrine, metrical constraints, poetic meter, rhythm, stress, Estellés ■

Received: 18-05-2018· Accepted: 27-11-2018

«[...] precisament perquè la suma d'aquests dos segments és de dotze temps, l'alexandri és el vers que admet més variacions de tots. Dotze és un número divisible per dos, per tres, per quatre i per sis, i és potser en aquesta característica on cal anar a buscar totes les seves propietats.» (Oliva, 1980: 125)

■ 1 Introducció¹

La fonologia mètrica s'encarrega d'estudiar els patrons accentuals que s'observen en les llengües naturals i els principis que subjauen darrere d'aquests esquemes. En general, la distribució de síl·labes accentuades i àtones de les llengües del món se sol ajustar als requeriments de l'anomenat Principi

1 Aquest treball forma part del projecte FFI2016-76245-C3-3-P (<www.ub.edu/GEVAD>), finançat per l'Agència Estatal de Investigació (AEI) i pel FEDER; del grup consolidat 2017SGR942 (<www.ub.edu/GEV>), finançat per la Generalitat de Catalunya, i del grup GIUV2013-137, de la Universitat de València. Agraïm els consells i els suggeriments de Joaquín Aldás, Guillermo Ayala, Ferran Carbó, Sergi Linares, Maria-Rosa Lloret, Violeta Martínez-Paricio, Jordi Oviedo, Manuel Pérez Saldanya i Vicent Salvador.

d'alternança rítmica (definit formalment a Selkirk, 1984: 52; v. també Liberman / Prince, 1977; Hayes, 1980, 1984, 1995; Nespor / Vogel, 1986, 1989, i l'aplicació al català d'Oliva, 1992, 2006; Serra, 1992, 1992–1993; Oliva / Serra, 2002, i Wheeler, 2005). Segons aquest principi, es prefereixen sèries en què les síl·labes tòniques alternen amb síl·labes àtones, de manera que, pel contrast amb el fons que proporciona un entorn menys prominent, les síl·labes tòniques destaquen especialment. En l'altre extrem de la balança trobem, fonamentalment, dos patrons accentuals que transgredeixen el Principi d'alternança rítmica i que, per tant, es consideren marcats: les seqüències que contenen dos o més accents adjacents (xocs accentuals) i les que contenen diverses síl·labes àtones seguides, en concret, en català, tres o més (valls accentuals).² La tendència a obeir els imperatius del Principi d'alternança rítmica és tan forta que les llengües disposen d'estratègies per a reparar les estructures marcades, com ara l'eliminació d'un accent en una sèrie consecutiva de síl·labes tòniques o la inserció d'un accent sobre la vocal medial d'una vall de tres síl·labes (per al català, v., especialment, Oliva, 1992: 59–84, 2006: 49–60).

La preferència per l'alternança rítmica de les síl·labes es manifesta també, amb especial intensitat, en els textos versificats,³ fins al punt que en el període inicial de la mètrica generativa es proposava, per a cada metre, un únic patró abstracte, o model de vers, format per seqüències de síl·labes amb un ritme binari WS (*weak*, feble o àtona, seguida de *strong*, forta o tònica; en altres paraules, un peu iàmbic). Aquest model es realitzava superficialment en forma d'exemples diversos de vers en què les posicions accentuals o bé coincidien amb les del patró abstracte o bé presentaven lleugeres modificacions. La relació entre el model d'entrada i els exemples de sortida es regia per un conjunt de regles de correspondència que establien el tipus i el nombre de canvis permesos (v. Halle / Keyser, 1971; Kiparsky, 1975, 1977; Hayes, 1989, i l'aplicació al català d'Oliva, 1980: 72–77, 1992: 187–199, 2008: 81–88). Per exemple, per a un hexasíl·lab i, per

2 En la definició de Selkirk (1984: 52) el Principi d'alternança rítmica conté dues instruccions formals referides a les dues estructures rítmicament marcades: els xocs accentuals («Every strong position on a metrical level *n* should be followed by at least one weak position on that level») i les valls accentuals («Any weak position on a metrical level *n* may be preceded by at most one weak position on that level»).

3 L'estructura mètrica dels versos es construeix a partir dels accents que els mots reben en el nivell lèxic. Per això, no tractem aquí ni l'assignació de l'accent ni l'estructura mètrica dels mots aïllats; sobre aquesta qüestió, v., entre d'altres, Serra (1992–1993, 1996a, b), Vallverdú (1997), Oliva / Serra (2002: 347–369) i Wheeler (2005: 276–309).

extensió, per als dos hemistiquis dels alexandrins, el patró presentat a (1) (amb l'estructura jerarquitzada que veurem a §2.3) representaria el model bàsic del vers; qualsevol altra combinació accentual es generaria mitjançant transformacions a partir d'aquesta distribució.⁴

- (1) Model accentual abstracte dels versos hexasíl·labs i dels hemistiquis dels alexandrins: WSWSWS

El primer hemistiqui del vers de (2) reproduïx fidelment el model abstracte de (1), mentre que en el segon cal aplicar dues regles de correspondència per a passar d'una estructura amb tres iambs WS a una estructura amb dos sèries WWS (dos anapestos). Per a obtenir aquest patró ternari, es necessita, com mostrem a (3), la conversió a W de la posició S de la 2a síl·laba, que apareix al model abstracte davant d'una seqüència WS en les síl·labes 3a i 4a, i, a més, la inversió d'aquesta darrera seqüència WS (les dues modificacions corresponen, respectivament, a les regles 3 i 2 definides a Oliva [1980: 81] i aplicades als hexasíl·labs a la pàgina 94, exemple (7a)).⁵

- (2) La carn gra-cio-sa i fres<ca> / com un càn-ter de Ser<ra>. (1.13)⁶
 W S W S W S W W S W W S

4 Per a marcar les síl·labes tòniques i àtones dels diferents patrons, abstractes o concrets, utilitzem, al llarg del treball, les etiquetes S i W. Hem optat per aquesta notació perquè és la que s'usa generalment en les definicions dels principis en la mètrica generativa. Es pot consultar una llista de les opcions alternatives a Bargalló (2007: 220).

5 Al final del treball, a l'apartat «Corpus», presentem una llista numerada dels poemes que s'inclouen en l'estudi (v. els criteris de selecció a §2.1). Per a referir-nos a un vers concret d'un poema, utilitzem un codi de dues xifres en què el primer número indica l'ordre que ocupa el poema a la llista del corpus i el segon, el del vers al poema; a (2), p. ex., la notació 1.13 fa referència al vers 13è del 1r poema del corpus («No escric èglogues»). A banda d'això, en els exemples usem, quan s'escau, les notacions següents: els guionets per a marcar la separació sil·làbica; el subratllat per a anotar els casos en què dues síl·labes es fonen en una (a (2), per sinèresi); els parèntesis angulars per a assenyalar les síl·labes extramètriques, és a dir, les síl·labes finals de vers o d'hemistiqui que no computen per a definir el metre del vers; la barra inclinada per a marcar una frontera de vers o una cesura (o, en el cas dels alexandrins trimembres, un tall), i els claudàtors i els parèntesis ordinaris per a indicar, respectivament, les agrupacions sintàctiques (en sintagmes, p. ex.) i prosòdiques (en peus, p. ex.) del vers.

6 Malgrat no ser un punt central del present treball, convé notar que, com en el mot *graciosa* de (2), les seqüències vocàliques interiors de mot amb *i* i *u* àtones com a primer element –les seqüències creixents– es resolten en el corpus estudiat com a hiats o com a diftongs segons les tendències habituals del català descrites a la bibliografia (v., entre altres, Recasens, 1993; Jiménez, 1999; Cabré / Prieto, 2004; Wheeler, 2005).

La interpretació del patró (WWS)(WWS) com una entitat derivada del model WSWSWS, doncs, no acaba de ser del tot satisfactòria. Una bona prova d'això la tenim en l'evolució del tractament de l'hexasíl·lab anapèstic a les obres del mateix Salvador Oliva. Així, ja a Oliva (1992: 194, 214–216) s'introdueix una regla específica per a donar compte de la ternarització del model binari general WSWSWS i, més recentment, a Oliva (2008: 97–98) es considera el patró ternari com un submodel. Darrerament, la derivació dels esquemes concrets d'un vers a partir d'un prototip abstracte ha perdut el caràcter nodal que tenia en la teoria. Així, en els estudis de mètrica realitzats en el marc de la teoria de l'optimitat (v. Prince / Smolensky, 2004 [1993]), els diferents esquemes accentuals d'un vers no es valoren en funció de com s'assemblen a un model abstracte, sinó que són considerats millors o pitjors en la mesura que satisfan d'una manera més eficient els principis universals referits a l'estructura rítmica de la llengua i, en particular, del vers (v., entre altres, Golston / Riad, 1997; Golston, 1998; Hayes / MacEachern, 1998; Friedberg, 1999; Hayes et al., 2012). A diferència de la versió típica de la teoria de l'optimitat, però, la jerarquia de principis no ofereix un únic output mètric guanyador, sinó un conjunt de possibilitats que es poden ordenar gradualment en funció de la seua idoneïtat rítmica.

Siga quina siga la relació que s'estableix entre les variants dels versos, la predicció és sempre la mateixa: les estructures que s'aproximen més a un model rítmic òptim es consideren preferibles i haurien de ser més freqüents. Tenint en compte això, l'objectiu bàsic d'aquest treball serà analitzar si, efectivament, existeix una correlació directa entre la freqüència dels diferents patrons accentuals i la seua idoneïtat rítmica, tal com se sosté, p. ex., a Golston (1998: 727); en altres paraules, estudiarem si les estructures rítmicament òptimes són més freqüents i si, per contra, les més marcades són més ocasionals. Un segon objectiu del treball, apuntat a Oliva (1992: 145), és analitzar la variabilitat rítmica observada per a detectar-ne els trets comuns i, en particular, les «característiques sonores específiques dels textos versificats» (Oliva, 1980: 87). En aquesta línia, l'estudi dels esquemes rítmics hauria d'explicar quines són les combinacions òptimes, però també les desviacions típiques tolerables i les seues causes (Hall, 2008: 236).

Amb aquests dos objectius en ment, en la resta del treball estudiarem l'estructura accentual dels alexandrins en el *Llibre de meravelles* d'Estellés.⁸ Presentem la metodologia del treball a l'apartat 2, on expliquem els criteris

8 No tractem en aquest treball altres aspectes literaris i estilístics del poemari; sobre aquesta qüestió, v. Carbó (2018) i les referències que s'hi citen.

de selecció dels poemes, les pautes seguides per a establir quines síl·labes reben accent i com es resolen les configuracions accentuals problemàtiques, l'estructuració en hemistiquis dels alexandrins, així com els principis usats per a obtenir una valoració aproximada de la complexitat dels esquemes accentuals dels versos i les prediccions que se'n deriven. A l'apartat 3 presentem els resultats del recompte de les combinacions en els dos hemistiquis dels alexandrins. Finalment, a l'apartat 4 de l'estudi extraïem les conseqüències dels resultats obtinguts per a definir les preferències rítmiques dels alexandrins d'Estellés i, en general, de la llengua catalana. Tanquen el treball les conclusions, en què apuntem algunes línies de recerca per al futur.

■ 2 Metodologia

■ 2.1 Corpus

El corpus del treball està format pels alexandrins del *Llibre de meravelles* d'Estellés. Incloem, doncs, en l'estudi gairebé tots els poemes que componen les seccions I–III i V–VII del poemari. Deixem fora de l'estudi la secció IV i les seccions «Teoria i pràctica de la flor natural» i «Propietats de la pena», que no contenen alexandrins; també hem exclòs el poema «Spill o llibre de les dones» (secció II), format per un únic hexasíl·lab: «Si són les espartenyas...». Pel que fa a versos concrets dels poemes seleccionats, no s'ha introduït tampoc en el recompte el darrer vers del poema «Cos mortal», que se separa de la resta no sols per la tria de llengua, sinó també pel metre usat (v. (6)). En total, la mostra inicial comprèn 45 poemes i 1274 versos.

(6) I l'Avenida del Doncel Luis Felipe García Sanchiz. (18.18)

■ 2.2 Recompte dels accents

En aquest apartat, establim els criteris per a determinar quines síl·labes s'accentuen (§2.2.1) i expliquem les circumstàncies en què una síl·laba tònica pot perdre l'accent i una síl·laba àtona obtenir prominència (§2.2.2).

■ 2.2.1 Paraules tòniques, paraules àtones i paraules bivalents

La determinació de quines paraules s'accentuen en català i quines no, lluny de ser trivial, és la tasca més complexa a l'hora de definir la graella mètrica d'un poema, malgrat que a la bibliografia trobem llistes orientatives de paraules àtones (v., p. ex., Recasens, 1993: 204; Wheeler, 2005: 278; IEC, 2016: 96–97).⁹ En aquest sentit, són ben il·lustratives les paraules següents de Ferrater:

Hem de tenir en compte que, a la majoria de les frases, els mots «plens», d'accent irrenunciable i ben situat, són pocs, i que els volta una nebulosa de «clítics», monosíl·labs o bisíl·labs que s'arreglen accentualment sobre el mot precedent («enclítics») o sobre el següent («proclítics»). Ara, no és tan neta com voldrien fer-nos creure la majoria dels gramàtics la separació entre els clítics i els plens, ni ho és tampoc la separació entre els enclítics i els proclítics. (Ferrater, 1981: 83–84)

Una primera distinció general s'estableix entre mots inherentment tònicos com *casa* o *poble* i mots inherentment àtons com *i* o *que* (Recasens, 1990: 60, citat per Bargalló, 2007: 48). En el primer grup, el dels mots plens, se situen bàsicament les categories lèxiques, com noms, adjectius i verbs, que porten generalment accent; en el segon grup s'encabeixen categories gramaticals o funcionals com els pronoms febles, les preposicions o alguns determinants, que solen ser àtons i es recolzen –cliticitzen– sobre un element tònic adjacent, com en *me la porta* o *amb la clau* (per a una presentació general de la distinció entre categories lèxiques i gramaticals, v. Hernanz, 2002: 1019–1022).¹⁰ Ara bé, no tots els elements gramaticals es comporten de la mateixa manera pel que fa a la tonicitat, sinó que existeixen propietats fonològiques i sintàctiques que els arrosseguen en una direcció o en una altra. Una característica típica dels clítics és que solen ser monosíl·labs (Bech / Rosell, 1988: 119; Recasens, 1993: 204; Wheeler, 2005: 277). Així, mentre que els monosíl·labs de les categories plenes porten accent fonètic (*mà, pa...*), els de les categories funcionals solen ser àtons. Segons Recasens,

9 Quilis (1975: 22–26) presenta una llista exhaustiva de paraules tòniques i àtones en castellà que, amb matisos, també podria servir de referència per al català.

10 L'atonicitat de les paraules funcionals, que serveix per a igualar icònicament el seu caràcter sintàcticament dependent –i secundari– amb la seua poca prominència fonètica, és una característica habitual de les llengües amb accent (v., entre altres, Selkirk, 1984, 1995).

Cal incloure les formes lèxiques següents en la categoria dels clítics: articles i contraccions (*el, un, en, al, del, pel*); adjectius possessius àtons (*mon, ma, mos, mes*); preposicions (*de, amb, a, per, en*); pronoms febles; conjuncions (*i, ni, si, que*); pronom relatiu i conjunció *que*. Altres vocables mostren ocasionalment el comportament dels clítics, així, per exemple, les formes auxiliars preverbals *be, has, ha, hem, heu i han* poden reduir la vocal, i la realització corresponent a la conjunció *o* pot ser [o], [u] o [w] en lloc de [ɔ] [...]. (Recasens, 1993: 204)

En canvi, com més síl·labes té un element funcional, més probabilitats té de ser tònic. En aquest sentit, el mateix Recasens (1993: 204) indica que «[t]ambé porten accent subjacent les formes lèxiques de dues o més síl·labes pertanyents a altres categories gramaticals diferents de les nominals o les verbals (preposicions, conjuncions, adverbis; *contra, entre, sobre, mentre, segons, sinó, també*)».¹¹ En conjunt, doncs, tenim una jerarquia de tonicitat en què els mots plens són tònic, els elements funcionals monosíl·labs (i, per descomptat, els asil·làbics) solen funcionar com a àtons i els de dos síl·labes o més tendeixen a comportar-se com les categories lèxiques.

(7) Jerarquia de tonicitat:

+àton	+tònic
categoria gramatical clíctic monosíl·labs elements asil·làbics	categoria lèxica mot ple polisíl·labs elements sil·làbics

En aquest treball el criteri seguit amb els mots funcionals ha estat marcar normalment com a àtons els monosíl·labs i com a tònic els de dues síl·labes o més. Un comentari especial mereixen els elements que Oliva (1992) anomena «quasi-àtons», com les variants de l'article indeterminat. Com a norma general, només hem considerat aquests mots com a tònic quan serveixen per a evitar una seqüència de tres síl·labes àtones, com l'article *una* al vers de (8a). No els hem accentuat, però, quan l'accent sobre *u* generaria un xoc accentual, bé amb el mot precedent (8b) bé amb el següent (8c), ni tampoc, pels motius que explicarem a §4, quan l'accent apareixeria en posició inicial d'hemistiqui (8d).¹²

11 Un criteri idèntic se segueix a Wheeler (2005: 277–279). La nova *Gramàtica* de l'Institut d'Estudis Catalans, però, inclou entre els clítics àtons les formes bisíl·labes dels articles indeterminats *una i unes* (IEC, 2016: 96).

12 En la llista de mots «quasi-àtons», accentuats segons el context, hem inclòs els següents

- (8) a. amb *u-na* te-ra-nyi<na> / de llà-gri-mes als ulls. (1.3)
 W S W W W S W S W W W S
- b. a-ra un mus-cle i des-prés / el pe-çó d'*u-na* o-re<lla>. (5.14)
 S W S W W S WW S W W S
- c. res-so-na-va la pe<dra> / en *u-na* ai-gua re-mo<ta>, (23.6)
 W W S W W S W W S W W S
- d. *u-na* len-ta tris-te<sa> / que et re-cor-ri-a el cos, (4.7)
 WW S W W S W W W S W S

Un avantatge de treballar amb versos isosil·làbics amb alguns accents fixos és que la mètrica ens forneix d'arguments per a abonar la interpretació de certs mots com una categoria dual. Així, als versos de (9) la vocal inicial de l'article femení *una* només pot ser àtona, per tal de permetre la sinalefa amb la vocal final de la paraula precedent, mentre que la vocal inicial dels articles marcats als versos de (10) és necessàriament tònica, perquè ocupa la 6a síl·laba de l'hemistiqui que tanca el vers.

- (9) Versos amb un element «quasi-àton» en una posició àtona:
 a. és ja u-na so-la his-tò<ria,> / un amor, un destí. (4.10)
 b. Mai no serà cap plàcid / re-cord: serà u-na em-pen<ta>, (43.7)
- (10) Versos amb un element «quasi-àton» en la 6a posició del segon hemistiqui, inherentment tònica:
 a. amb més solemnitat / que el cre-pus-cle, o amb u-na> dignitat... (1.27–28)
 b. els llargs itineraris / d'a-quells di-es sen-se un / cèntim... (21.27–28)

La posició final dels versos de (10) està ocupada per un element feble que recolza en un mot del vers següent i, per això, aquestes estructures tenen una tensió o complexitat mètrica especial.¹³ La tensió mètrica seria

elements del corpus: els articles indeterminats i, en general, els indefinits (*algun, altre, cert, tant, tot...*); els intensificadors *ben, gens, més, molt, poc i tan*; els possessius tòpics; l'adjectiu pronominal *sant*; les preposicions *dalt, des de, dins, dintre, entre, sense, sobre, sota, vora* i la locució preposicional *cara a*; els relatius *qual i on*; les conjuncions bisíl·labes *mentre i però* (pronunciada com a plana); els adverbis *no i ja*; les formes monosíl·labes dels verbs *ser i fer*, i les formes auxiliars monosíl·labes dels verbs *haver i anar*. Hem tractat també com si foren elements «quasi-àtons» les interjeccions *oh!* i *ah!*; tanmateix, en posició inicial d'hemistiqui, tret que provoquen un xoc accentual amb el mot següent, les hem mantingut com a tòniques.

13 No estudiem aquí ni els diferents tipus d'encavalcament ni la complexitat que generen (sobre aquesta qüestió, v. Oliva, 1992, 2006: 69–82, i, per a una llista completa dels principis que transgredeixen les estructures encavalcades, Hayes et al., 2012: 698–700).

encara més gran si la darrera posició del vers estiguera ocupada per una preposició monosíl·laba associada sintàcticament a un mot del vers següent, ja que aleshores un element inherentment àton rebria obligatòriament un accent principal. El marcatge més elevat d'aquesta mena de configuració explica la seua absència al corpus. Només trobem un mot inherentment àton al final del vers: la preposició *per*, marcada en cursiva a (11); ara bé, aquesta partícula no recolza (no cliticitz) sobre cap element posterior i s'ha de suposar que la pausa suspensiva li atorga suficient prominència per a aparèixer a la posició més rellevant del vers.¹⁴

(11) un aljub remotíssim, / un Pa-re-nos-tre *per*..., (23.37)

Com que no trobem elements inherentment àtons al final del vers que depenguen d'un mot del vers següent, assumirem axiomàticament que aquests elements tampoc no poden esdevenir tòpics quan ocupen la 6a posició del primer hemistiqui. En els pocs exemples amb un mot d'aquesta classe a la 6a posició, com ara la preposició *de* a (12), suposarem que el vers s'ajusta a altres estructures alternatives, tal com expliquem després a §2.3.

(12) amb unes ganes *de* plorar d'agraïment (15.10)

Pel que fa als compostos, entre els quals els adverbis en *-ment* ocupen un lloc preminent a la poesia d'Estellés (v. Salvador / Monferrer, 2011; Salvador, 2013a; Monferrer, 2015), seguim el criteri d'Oliva (1992: 85–100) i els assignem dos accents, com a *inútilment* o *tocadiscos* a (13a–b), sempre que no es genere cap xoc accentual; en tal cas, com mostrem amb els adverbis *negligentment* i *feroçment* a (13b–c), eliminem el primer accent en aplicació dels criteris de resolució de xocs accentuals que presentem a l'apartat següent.

- (13) a. I-nú-til-ment re-cór<rec> / els cre-pus-cles, les nits. (1.35)
 W S W S W S W W S W W S
- b. i en mar-xa el to-ca-dis<cos>, / ne-gli-gent-ment be-sant<te>,
 W S W S W S W W W S W S (5.13)
- c. El teu nom i el meu nom / fe-roç-ment en-lla-çats (7.15)
 W W S W W S W W S W W S

14 La manera exacta en què els elements inherentment àtons adquireixen prominència al final del vers està encara per estudiar (sobre aquesta qüestió, v. Piera, 2004, 2009).

■ 2.2.2 Resolució de xocs i valls accentuals

Com hem indicat a la introducció, hi ha dues configuracions accentuals que es consideren marcades universalment: les valls i els xocs. Pel que fa a les primeres, en català es considera que existeix una vall accentual quan trobem una seqüència de més de dues síl·labes àtones (v. Oliva, 1992: 76, 2008: 68; Serra, 1992, 1992–1993; Oliva / Serra, 2002: 380; Bargalló, 2007: 50; Wheeler, 2005: 298), mentre que en altres llengües és suficient amb la presència de dues síl·labes àtones seguides per a generar una estructura marcada (v., p. ex., Selkirk, 1984: 152). En termes de principis, una vall de dues síl·labes contravé la restricció *LAPSE (14a), mentre que una de tres síl·labes, tot i vulnerar també *LAPSE, està penalitzada específicament per la restricció *EXTENDED LAPSE (14b).¹⁵ Totes les restriccions són universals i, per tant, operen en totes les llengües del món, de manera que una seqüència de dues síl·labes àtones també ha de ser considerada complexa en català. Com que les valls de dues síl·labes no s'hi corregeixen, assumirem que cal arribar a un mínim de tres síl·labes àtones consecutives per a superar el llindar de marcatge a partir del qual es desencadenen estratègies de reparació; dit en altres paraules, el problema generat per les valls de dues síl·labes no compensa l'esforç de reestructurar la graella accentual per a evitar-les. En una altra línia explicativa, que caldria investigar per al català, autors com Gordon (2002: 502) sostenen que el nombre de síl·labes que constitueixen una vall mínima depèn del tipus de ritme preferent de cada llengua; així, en sistemes amb un ritme binari el mínim el constituïrien dues síl·labes i la versió més estricta del principi contra les valls, *LAPSE, hi jugaria un rol crucial, mentre que en sistemes amb ritme ternari caldrien tres síl·labes i la versió menys estricta, *EXTENDED LAPSE, hi seria decisiva.¹⁶

- (14) Principis referits a les valls accentuals (adaptats de Gordon, 2002: 502):
- a. *LAPSE (*WW): Eviteu sèries contigües de més d'una síl·laba àtona.

15 Els principis universals s'indiquen en versaleta; seguim, a més, la pràctica comunament acceptada de mantenir el nom en anglès i d'adaptar només la definició.

16 El fet que la predominança de *EXTENDED LAPSE siga pròpia de les llengües amb un ritme ternari enllaça amb la idea, apuntada per Ferrater, que aquest ritme –amb anapestos: peu WWS, v. Ferrater (1981: 80), o amfibracs: peu WSW, v. Ferrater (1987: 77)– és un dels més naturals en català (v. també la remissió a aquesta idea d'Oliva, 1992: 35, i Bargalló 2007: 221, així com la discussió de Pons, 2004).

- b. *EXTENDED LAPSE (*WWW): Eviteu sèries contigües de més de dues síl·labes àtones.

Es considera que existeix una vall accentual quan les síl·labes que la componen es troben dintre del mateix sintagma fonològic (abreujat com a SF als exemples),¹⁷ com en el primer hemistiqui de (15), però també quan es troben encavalcades entre dos sintagmes fonològics, com en el segon. En els dos casos, la seqüència es pot corregir augmentant la prominència de la síl·laba del mig, tot i que l'esmena no és completament obligatòria (Oliva, 1992: 106; Serra, 1992–1993; Oliva / Serra, 2002: 380; v., però, Oliva, 2006: 52). Atesa aquesta opcionalitat, en el recompte d'estructures del present treball hem preferit mantenir les valls accentuals sense reparar, amb l'objectiu de definir el nivell màxim de complexitat respecte de les valls que tolera la mètrica d'Estellés.

- (15) amb una teranyina de llàgrimes als ulls. (1.3)
 [amb u-na te-ra-nyi<na>]_{SF} / [de llà-gri-mes]_{SF} [als ulls.]_{SF}
 W S W W W S W S W W W S

Els xocs accentuals, per la seua banda, es defineixen per la presència de dues síl·labes tòniques consecutives (Oliva, 1992: 61, 2008: 68; Serra, 1992, 1992–1993; Oliva / Serra, 2002: 377; Wheeler, 2005: 298) i contravenen el principi *CLASH que definim a (16) (adaptat de Gordon, 2002: 506).

- (16) *CLASH: Un domini accentual no conté síl·labes tòniques adjacents.

Tots els xocs que ocorren dintre del sintagma fonològic es consideren greus i, per això, s'han de corregir de manera obligatòria, normalment amb l'eliminació del primer dels dos accents (v. Oliva, 1992; Serra, 1992, 1992–

17 Els sintagmes fonològics estan constituïts per un mot ple i la nebulosa de clítics que s'hi recolza (per a una definició formal, v. Nespor / Vogel, 1986: 168). El repartiment de la parla en sintagmes fonològics, però, és molt més complex del que la formulació anterior dona a entendre, ja que no depèn únicament de la sintaxi, sinó que sovint obeeix a regles eurítmiques molt subtils (v., per al català, Oliva, 1992; Prieto, 2005, i Wheeler, 2005: 305). Per exemple, dos mots plens no sempre pertanyen a sintagmes diferents, com ocorre en el vers «[pujava]_{SF} [didals d'aigua]_{SF} / d'un aljub remotíssim,» (23.2), en què *didals* i *d'aigua* s'incorporen a un sol sintagma per raons eurítmiques. En canvi, en un altre vers, «[didals]_{SF} [d'aigua profunda]_{SF} / la guitarra profunda» (23.16), les mateixes unitats es reparteixen entre dos sintagmes diferents i *d'aigua* forma una unitat prosòdica amb l'adjectiu *profunda*.

1993; Oliva / Serra, 2002, i, per a una anàlisi instrumental dels resultats de la resolució dels xocs, Oliva et al., 1999, i Prieto et al., 2001).¹⁸ A diferència de les valls, quan el xoc s'estableix entre síl·labes pertanyents a sintagmes diferents, no és possible la reparació sense una reestructuració –en concret, una fusió– dels dos sintagmes (v. les condicions generals de reestructuració del sintagmes a Nespor / Vogel, 1986, i l'aplicació al català d'Oliva, 1992); és a dir, no es pot resoldre el xoc si els dos sintagmes es mantenen com a entitats separades (tampoc no es reparen, d'acord amb aquesta lògica, els xocs que apareixen en el límit entre dos hemistiquis ni, per descomptat, entre un vers i un altre). En aquest treball hem optat per eliminar només els xocs accentuals interiors del sintagma, com el que hauria existit entre els mots *aquells* i *llocs* a (17). Quan els mots implicats en un xoc accentual pertanyen a sintagmes diferents, com a (18) i a (19), hem preservat el xoc, evitant utilitzar els mecanismes opcionals que Oliva (1992) proposa per a augmentar l'eurítmia.¹⁹ Així, en ambdós casos hem deixat sense unificar els sintagmes del segon hemistiqui, una solució que permetria suprimir els xocs accentuals d'aquests versos. Hem evitat igualment reestructuracions de sintagmes poc naturals –i segurament prohibides–, com ara la inclusió de *plens* i *d'oli* en el sintagmes d'*ulls* i *olor*, respectivament. Finalment, tampoc no hem considerat la possibilitat que l'accent de *plens* i *d'oli* siga absorbit per l'accent final del sintagma en què s'insereixen aquests mots, és a dir, per l'accent de *llàgrimes* i de *fregit* (v. Regla d'absorció de batecs a Oliva, 1992: 60–61, aplicada en estructures com les de (18) i (19) a p. 105–107). Tot plegat, doncs, hem corregit els xocs que ocorren en un mateix sintagma i hem mantingut sense reparar els que pertanyen a sintagmes fonològics diferents.²⁰

18 No insistirem en aquesta qüestió, però l'eliminació d'accents lèxics en el nivell del sintagma fonològic per a satisfer *CLASH implica que aquest principi es troba per damunt de la restricció de fidelitat que demana que els accents del mot es mantinguen en nivells prosòdics superiors (v., p. ex., a Wheeler, 2005: 298, el principi IDENT_{Lex-WD-PPhr} PROSODIC PROMINENCE: La prominència prosòdica en la paraula lèxica és igual que la prominència prosòdica en el sintagma fonològic).

19 Excepte quan un dels elements implicats en el xoc pertany al grup dels elements «quasi-àtons» (v. §2.2.1 i, especialment, nota 12).

20 Establir les unitats prosòdiques i l'estructura accentual dels versos requereix un treball d'interpretació subjectiva sovint complex. Aquest problema és reconegut per Oliva (1992: 53) quan admet la dificultat de definir com es reestructuren els sintagmes fonològics en català, cosa que, de retruc, implica que també és difícil saber quan s'han de corregir els xocs accentuals. Malgrat els errors que, de ben segur, hem comès en la nostra lectura, les tendències descrites en el treball semblen suficientment robustes perquè

- (17) Recórrec l'Albereda, aquells llocs familiars. (1.5)
 [Re-cór-rec]_{SF} [l'al-be-re<da>]_{SF} / [a-quells llocs]_{SF} [fa-mi-liars]_{SF}
 W S W W W S W W S W W S
- (18) Dolçament les recorde, amb els ulls plens de llàgrimes, (1.2)
 [Dol-ça-ment]_{SF} [les re-cor<de>]_{SF} / [amb els ulls]_{SF} [plens de llà<grimes>]_{SF}
 S W S W W S W W S S W S
- (19) Eixien veus dels bars, l'olor d'oli fregit. (1.17)
 [Ei-xi-en]_{SF} [veus dels bars]_{SF} / [l'o-lor]_{SF} [d'o-li fre-git]_{SF}
 W S W S W S W S SW W S

■ 2.3 Alexandrins: nombre de síl·labes, hemistiquis i accents fixos

L'alexandri en català consisteix «bàsicament en la juxtaposició de dos segments hexasil·làbics» (Oliva, 1980: 125), enmig dels quals se situa una cesura. La cesura implica que els dos hexasil·labs funcionen com si foren versos independents, la qual cosa té dues conseqüències fonamentals: la primera és que, per al recompte sil·làbic, no compten ni les síl·labes posttòniques del final del primer hemistiqui ni les del final del segon hemistiqui –i del vers–, com il·lustrem amb els dos versos de (20) (v., en aquest sentit, Oliva, 1980: 114–116; Bargalló, 2007: 99).²¹ D'altra banda, l'accent en la 6a síl·laba mètrica de cada hemistiqui esdevé obligatori (a Oliva, 1992: 194, aquesta obligatorietat es garanteix prohibint la inversió de la darrera seqüència WS de cada hemistiqui). La resta de posicions del vers poden ser, en principi, àtones o tòniques; els versos sense restriccions accentuals en posicions diferents de la final es consideren polirítmics (aquesta propietat, implícita en els treballs d'Oliva, es remarca en estudis com Navarro Tomás, 1956: 85–88, o Domínguez Caparrós, 2014: 151).

- (20) He dei-xat de fer È<glogues.> / El meu pro-pò-sit e<ra> (2.1-2)
 es-criu-re mol-tes È<glogues>, / es-criu-re un lli-bre d'È<glogues>,

es puguen menystenir. En últim terme, però, el que definim aquí són només tendències que es dedueixen d'una interpretació concreta –la nostra– i no es pot descartar que altres lectures –vàlides també– aclariren aspectes diferents de la gramàtica mètrica d'Estellés; en aquesta línia, davant de les discrepàncies –menors– entre dues interpretacions dels mateixos poemes de Milton i Shakespeare, Hayes et al. (2012) opten per elaborar dues gramàtiques paral·leles i per analitzar els principis que justifiquen les divergències.

21 Que s'admeta més d'una síl·laba extramètrica al final de cada hemistiqui no vol dir que aquesta possibilitat no es considere marcada, com mostrarem a §4.

Com indiquen Oliva (1980: 125–129) i Bargalló (2007: 123), els alexandrins també poden presentar, encara que molt escadusserament, altres estructures bimembres, com 4 + 8, o trimembres, com 4 + 4 + 4 o 3 + 5 + 3. Atès que la majoria dels versos del corpus s'ajusta a un esquema 6 + 6, seguim la pràctica habitual de considerar que tots els versos s'estructuren segons aquest patró (v. Oliva, 2008: 117), fins i tot si això implica tenir com a element fort al final del primer hemistiqui un element «quasi-àton» que recolza en un element de l'hemistiqui següent, com ara un article indeterminat o un nexa bisíl·lab (v. §2.2.1). Aquests casos, marcats perquè un element normalment feble s'associa amb una posició prosòdica forta dins del vers (Oliva, 1992: 301–302), són lògicament escassos (21).²²

- (21) Versos amb un element «quasi-àton» en la 6a posició del primer hemistiqui, necessàriament tònica:
- Tot ho re-cor-de *men<tre>* / vas es-te-ment la ro<ba>. (5.3)
 - e-ren pa-rau-les *d'un* / al-fa-bet re-mo-tís<sim> (14.10)
 - les pros-ti-tu-tes *sen<se>* / car-net, les a-ma-teurs. (22.12)
 - San-chis Si-ve-ra ho va / con-tar pun-tu-al-ment). (22.27)

Excepcionalment, però, hom ha preferit suposar que alguns versos s'organitzen seguint l'esquema ternari 4 + 4 + 4 (22) (o, si es prefereix mantenir una configuració binària, 4 + 8). Es tracta en tots els casos de versos amb tres sintagmes fonològics que s'encabeixen en el patró 4 + 4 + 4 sense encavalcaments, és a dir, amb un sintagma fonològic ocupant cadascuna de les parts (en aquest cas, còlons).²³

22 L'acceptació que un mot «quasi-àton» pot funcionar com a cap del primer hemistiqui implica que també s'hi acceptaran mots plens que formen part d'un sintagma fonològic encavalcat entre els dos hemistiquis, com ocorre amb el mot *teules* en el sintagma *de teules rovellades* del vers 3.18: «els cavallons de teules / rovellades, la brossa».

23 Tot i que la correspondència entre esquemes mètrics i elocució està poc estudiada i que no està gens clar que calga una equivalència exacta entre hemistiquis i parts de la recitació (v. Oliva, 1992: 335–351, 2006: 78–82, 2008: 169–190), la interpretació que Ovidi Montllor fa del vers 5.15 del poema «Els amants» (v. (22c)) indica una preferència per seguir les pauses naturals de la divisió en sintagmes fonològics més que no pas una tendència a amotlar-se a l'estructura prototípica dels alexandrins, amb dos hemistiquis simètrics (<www.youtube.com/watch?v=KbyGUNTvqXs>; consulta: 3 d'abril de 2018).

- (22) Versos amb un patró 4 + 4 + 4:
- oa-quells mo-ments / amb el ful-gor / dels ho-mi-ci<dis>, (4.20)
 - un lent a-nar / per uns car-rers / in-co-ne-guts (4.69)
 - El nos-tre a-mor / és un a-mor / brusc i sal-vat<ge>, (5.15)

A més, en els pocs versos en què la prominència del final del primer hemistiqui hauria de recaure sobre un mot inherentment àton, com un article determinat o algunes conjuncions o preposicions monosíl·labes (v. §2.2.1), hem preferit assumir una estructura de dodecasíl·lab sense cesura i excloure'ls, per tant, del recompte d'alexandrins (23).²⁴

- (23) Versos amb un element inherentment àton en la 6a posició:
- A-que-lles ca-mes *que* tu no sa-bi-es com / posar... (10.9–10)
 - com si es-pe-ràs-sem *el* cos d'un as-sas-si-nat. (11.26)
 - amb u-nes ga-nes *de* plo-rar d'a-gra-i-ment (15.10)
 - Da-vant el tem-ple *de* Sant A-gus-tí, pa-ra<ven> (17.1)
 - a-llò que tu saps *de* fo-na-men-tal en e<lla>- (21.18)
 - quan el ves-pre e-ra *com* un llen-çol ei-xu-gant<se> (22.9)
 - Ets de la quin-ta *del* qua-ran-ta-dos. Et veig, (26.1)
 - Ets de la quin-ta *del* qua-ran-ta-dos. Re-cor<de> (26.27)
 - Anys de cau-te-les, *de* pre-cau-ci-ons i tac<tes>, (30.8)
 - o la im-pu-re-sa *que* la ne-te-dat po-di<a> (38.19)

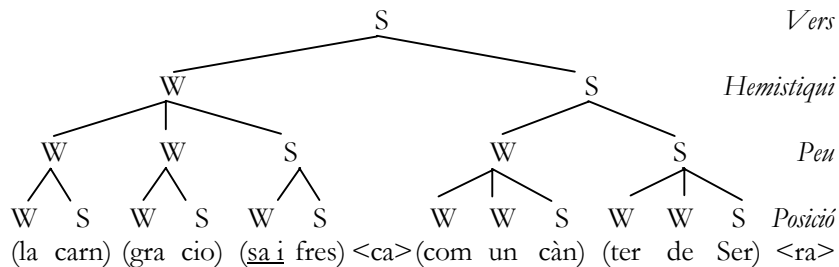
Un cop eliminats els versos amb patrons no bimembres de (22) i de (23), la mostra final del treball es redueix a 1.261 versos. Les decisions preses a (22) i (23) compliquen, naturalment, la tipologia de versos trobats al poemari. La combinació d'alexandrins bimembres i alexandrins trimembres amb terminacions agudes davant de cada tall –amb coincidència entre les parts de la mètrica i de la sintaxi– sembla acceptable en català (Oliva, 2008: 121; Bargalló, 2007: 134). En canvi, la combinació de versos bimembres amb versos sense cesura com els de (23) constitueix, segons Oliva (1980: 129), una raresa. Per a evitar-ho, podríem admetre que els elements àtons

24 El nostre criteri general, doncs, és evitar que l'accent recaiga innecessàriament sobre elements àtons per naturalesa, una estructura poc usual segons Oliva (1992: 287–288). Tanmateix, de vegades s'ha d'acceptar que un element àton final del vers s'accentue per a preservar el metre, una opció formal que es documenta excepcionalment en la poesia catalana, com en el segon dels següents decasíl·labs de Carner: «¿Què hi fa que el dia minvi, que s'emplugi, / que ja s'acostin les gebrades, *si* / cada finestra ardent promet refugi, / cada fanal un populós camí?» (v. Oliva, 1980: 84; Bargalló, 2007: 93).

de (23) prengueren èmfasi excepcionalment, com els «quasi-àtons» de (21). La diferenciació que fem, però, no és arbitrària, sinó que es basa en la praxi del mateix Estellés: com hem mostrat a §2.2.1, mentre que els elements «quasi-àtons» poden ocupar excepcionalment la darrera posició prominent del vers (v. (10)), els elements inherentment àtons no hi poden aparèixer.

Així doncs, els alexandrins es poden dividir en dos o tres hemistiquis. Els hemistiquis, al seu torn, contenen diferents peus mètrics, que estan formats, en principi, per una síl·laba tònica i les síl·labes àtones –fins a un màxim de dues– que la precedeixen. Per exemple, el vers «La carn graciosa i fresca com un cànter de Serra», representat en forma arbòria a (24), té dos hemistiquis: el primer consta de tres peus binaris (tres iambes) i el segon, de dos peus ternaris (dos anapestos) (la combinació d'hemistiquis amb 2 i 3 peus, en qualsevol ordre, és perfectament vàlida; v. Oliva, 1992: 298). Noteu que a la graella mètrica de (24) la frontera entre els hemistiquis coincideix amb un límit entre sintagmes i que, en canvi, sols el final del primer peu es troba al final d'una paraula; és a dir, no sempre hi ha una coincidència total entre l'estructura sintàctica i els constituents mètrics del vers (sobre les tensions entre mètrica i sintaxi en els alexandrins, v. Oliva, 1992: 299–302).

(24) Representació jeràrquica de l'estructura mètrica del vers 1.13:

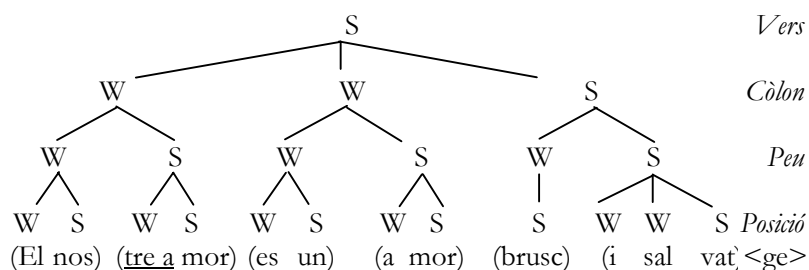

Com que les estructures binàries són privilegiades sempre, sembla com si la competició entre els patrons (WS)(WS)(WS) i (WWS)(WWS) es limitara a establir en quin nivell es prefereix la binarietat: el dels peus: $(W_2S_1)_3(W_2S_1)_2(W_2S_1)_1$ o el dels hemistiquis: $(W_3W_2S_1)_2(W_3W_2S_1)_1$.²⁵ És im-

25 És tangencial per a la nostra discussió, però la interpretació més habitual dels constituents ternaris consisteix a postular una estructura bimembre a la qual s'afegeix recursivament un tercer element, com il·lustrem a (i) amb el peu ternari (o peu binari recursiu) (sobre aquesta qüestió, v. Martínez-Paricio, 2013, 2016, 2018; Martínez-Paricio / Kager,

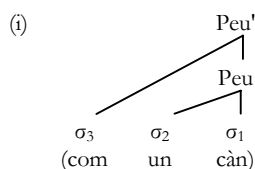
portant remarcar, en aquest sentit, que en els alexandrins, malgrat la seua flexibilitat rítmica (Oliva, 1980: 125), no és possible tenir alhora peus i hemistiquis binaris, tret que, com en l'escansió del vers de (25), renunciem a la binarietat en el nivell superior del vers (en aquesta línia, Oliva [1992: 288] deixa entreveure que la ternarització dels versos, amb tres còlons, és una manera d'obtenir còlons de dos peus).

(25) Representació jeràrquica de l'estructura mètrica del vers 5.15:

Amb tot, els dos darrers peus de (25) tampoc no són binaris: el primer és un peu degenerat, d'una posició, i el segon, un anapest. Tenir aquest tipus de peus es deu a la nostra decisió metodològica d'admetre només estructures amb l'element més prominent a la dreta (en tots els nivells: peus, hemistiquis / còlons o versos). Per això, una síl·laba tònica inicial d'hemistiqui o de còlon sols es pot integrar a la jerarquia mètrica en forma de peu degenerat, com il·lustra el mot *brusc* a (25). Naturalment, podríem acceptar també una escansió amb dos peus binaris: un troqueu i un iambe, com en «(brusc_s i_w) (sal_w-vát_s)<ge>». ²⁶ En teoria de l'optimitat, les dues opcions són vàlides i es diferencien pel lloc on situem la complexitat: en la nostra proposta, en la mida dels peus; en l'alternativa, en la posició on recau la prominència.

2015). El límit màxim d'elements que es poden incorporar a qualsevol component és sempre de tres (v. Rice, 1992; Piera, 2004).

²⁶ Per a una llista d'alguns peus mètrics que s'han proposat per al català, v. Oliva (1980: 147) i Bargalló (2007: 220).

■ 2.4 Complexitat estructural i freqüència esperable dels patrons

Taula 1. Seqüències accentuals (columna 2) ordenades segons la complexitat estructural (columna 3) calculada a partir de les transgressions en forma de xocs i valls accentuals (columna 4) (σ = síl·laba).

#	1r	2n	3r	4t	5è	6è	Complexitat	Transgressions
1	W	W	S	W	W	S	0	cap
2	W	S	W	S	W	S	0	cap
3	S	W	S	W	W	S	0	cap
4	S	W	W	S	W	S	0	cap
5	W	S	W	W	W	S	1	1 vall de 3 σ
6	W	W	W	S	W	S	1	1 vall de 3 σ
7	W	S	S	W	W	S	1	1 xoc de 2 σ
8	W	W	S	S	W	S	1	1 xoc de 2 σ
9	S	W	S	S	W	S	1	1 xoc de 2 σ
10	W	S	W	W	S	S	1	1 xoc de 2 σ
11	W	W	S	W	S	S	1	1 xoc de 2 σ
12	S	W	S	W	S	S	1	1 xoc de 2 σ
13	S	S	W	S	W	S	1	1 xoc de 2 σ
14	S	W	W	W	S	S	2	1 vall de 3 σ , 1 xoc de 2 σ
15	S	S	W	W	W	S	2	1 vall de 3 σ , 1 xoc de 2 σ
16	W	S	S	W	S	S	2	2 xocs de 2 σ
17	S	S	W	W	S	S	2	2 xocs de 2 σ
18	S	W	W	W	W	S	3	1 vall de 4 σ
19	W	S	W	S	S	S	3	1 xoc de 3 σ
20	W	S	S	S	W	S	3	1 xoc de 3 σ
21	S	W	W	S	S	S	3	1 xoc de 3 σ
22	S	S	S	W	W	S	3	1 xoc de 3 σ
23	W	W	W	W	S	S	4	1 vall de 4 σ , 1 xoc de 2 σ
24	W	W	W	S	S	S	4	1 vall de 3 σ , 1 xoc de 3 σ
25	S	S	W	S	S	S	4	1 xoc de 2 σ , 1 xoc de 3 σ
26	S	S	S	W	S	S	4	1 xoc de 2 σ , 1 xoc de 3 σ
27	W	W	W	W	W	S	6	1 vall de 5 σ
28	W	W	S	S	S	S	6	1 xoc de 4 σ
29	S	W	S	S	S	S	6	1 xoc de 4 σ
30	S	S	S	S	W	S	6	1 xoc de 4 σ
31	W	S	S	S	S	S	10	1 xoc de 5 σ
32	S	S	S	S	S	S	15	1 xoc de 6 σ

Com hem indicat a §2.2.1, en cada hemistiqui dels alexandrins hi ha un accent fix a la 6a síl·laba; la resta de posicions poden ser tòniques o àtones (marcades amb S i amb W a la Taula 1, pàgina anterior). El còmput total de combinacions dona les 32 possibilitats de la Taula 1. La complexitat de cada patró s'ha calculat a partir dels xocs i les valls accentuals que conté; temptativament, s'ha assignat a cada esquema un punt en l'escala de complexitat per cada transgressió dels principis *CLASH i *EXTENDED LAPSE que presenta. Per exemple, les combinacions amb una vall accentual simple (tres síl·labes àtones contigües, casos 5–6) o un xoc accentual simple (dues síl·labes tòniques seguides, casos 7–12) reben un índex de complexitat 1, un valor lògicament major que el de les combinacions sense xocs ni valls (casos 1–4).

Lògicament, un hemistiqui amb tres síl·labes tòniques seguides no pot ser igual de complex que un amb un xoc de només dues síl·labes. Per a reflectir aquests increments de complexitat, hem assignat a les seqüències de més de dues síl·labes tòniques 1 punt de complexitat per la sèrie completa i altres punts addicionals per cada xoc menor que contenen. Així, a una seqüència amb tres accents consecutius, com la que presentem a (26) (cas 20 de la Taula 1), se li assigna una transgressió pel xoc de tres síl·labes i dues més pels possibles xocs de dues síl·labes, de manera que el còmput global de complexitat d'aquesta seqüència és 3, més elevat que l'índex 1 d'un xoc de primer nivell (cas 7 de la Taula 1, p. ex.). El mateix sistema de càlcul s'ha utilitzat per a valorar els patrons amb valls accentuals de més de tres síl·labes i els esquemes amb valls i xocs simultanis.²⁷

(26) Càlcul de la complexitat en un xoc de tres síl·labes:

Xoc de tres síl·labes:	W [S S S] W S	1 punt
Primer xoc de dues síl·labes:	W [S S] S W S	1 punt
Segon xoc de dues síl·labes:	W S [S S] W S	1 punt
Complexitat total:		Índex 3

Com hem dit a la introducció, les estructures més simples haurien de ser més freqüents. Si els càlculs efectuats a la Taula 1 són correctes –i suficients–, a mesura que augmenta la complexitat de les estructures, la seua freqüència hauria de disminuir. Com que, tal com mostrem al següent apartat, la freqüència no sempre s'adiu amb l'ordre de la Taula 1, hem de suposar que, a més de la tendència general a evitar xocs i valls, altres principis intervenen per a determinar la idoneïtat de les diferents solucions.

²⁷ Gordon (2002: 502) també avalua gradualment les violacions de *CLASH i *LAPSE, però només valora els xocs potencials de dues síl·labes. Amb aquest sistema, la gradació de complexitat dels patrons de la Taula 1 aniria de 0 a 5.

■ 3 Recompte de patrons

Taula 2. Percentatge (amb el nombre de casos entre parèntesis) dels diferents patrons accentuals (columna 2) en cadascun dels hemistiquis (columnes 4 i 5), ordenats segons la complexitat estructural (columna 3).

#	1r	2n	3r	4t	5è	6è	Compl.	H ₁	H ₂
1	W	W	S	W	W	S	0	37% (466)	38,1% (481)
2	W	S	W	S	W	S	0	18,4% (232)	16,8% (212)
3	S	W	S	W	W	S	0	5,6% (70)	6,7% (84)
4	S	W	W	S	W	S	0	5,6% (71)	4% (51)
5	W	S	W	W	W	S	1	16,9% (213)	17,8 (225)
6	W	W	W	S	W	S	1	9,8% (124)	10,4% (131)
7	W	S	S	W	W	S	1	0,6% (7)	0,8% (10)
8	W	W	S	S	W	S	1	1,5% (19)	1,7% (21)
9	S	W	S	S	W	S	1	0,5% (6)	0,1% (1)
10	W	S	W	W	S	S	1	0,2% (3)	0,1% (1)
11	W	W	S	W	S	S	1	0,1% (1)	—
12	S	W	S	W	S	S	1	—	—
13	S	S	W	S	W	S	1	—	—
14	S	W	W	W	S	S	2	—	—
15	S	S	W	W	W	S	2	—	—
16	W	S	S	W	S	S	2	—	—
17	S	S	W	W	S	S	2	—	—
18	S	W	W	W	W	S	3	2% (25)	1,6% (20)
19	W	S	W	S	S	S	3	—	—
20	W	S	S	S	W	S	3	—	—
21	S	W	W	S	S	S	3	—	—
22	S	S	S	W	W	S	3	—	—
23	W	W	W	W	S	S	4	—	—
24	W	W	W	S	S	S	4	—	—
25	S	S	W	S	S	S	4	—	—
26	S	S	S	W	S	S	4	—	—
27	W	W	W	W	W	S	6	1,9% (24)	1,9% (24)
28	W	W	S	S	S	S	6	—	—
29	S	W	S	S	S	S	6	—	—
30	S	S	S	S	W	S	6	—	—
31	W	S	S	S	S	S	10	—	—
32	S	S	S	S	S	S	15	—	—

A la Taula 2 (pàgina anterior) presentem el recompte i el percentatge que correspon a cadascun dels patrons accentuals definits a la Taula 1, ordenats, com abans, d'acord amb la complexitat estructural que els hem assignat.

■ 4 Anàlisi de l'estructura rítmica dels alexandrins d'Estellés

El recompte dels patrons de distribució accentual de la Taula 2 serveix, en primer lloc, per a demostrar la naturalesa polirítmica de l'alexandri estelle-sià, que únicament demana un accent fix sobre les posicions 6a i 12a. Les xifres indiquen, a més, que l'índex de complexitat definit a partir dels xocs i les valls permet realitzar una predicció aproximada de la seua freqüència. Així, els patrons més comuns no contenen ni xocs ni valls i, per contra, els patrons amb més transgressions de *CLASH i *EXTENDED LAPSE no es documenten en general (tret dels esquemes amb valls profundes, de més de tres elements, que comentarem després). Amb tot, el model és clarament insuficient, perquè patrons com (S)(WS)(WWS) o (S)(WWS)(WS) (casos 3 i 4 de les taules anteriors), sense xocs ni valls accentuals, són menys usuals que els models W(WWS)(WS) o (WS)W(WWS) (casos 5 i 6), amb una vall accentual.²⁸ Aquestes mancances predictives indiquen que existeixen altres principis actius per a determinar la bona formació mètrica de les solucions. L'objectiu bàsic d'aquesta apartat és definir quins són aquests principis.

Abans d'abordar l'estudi dels diferents patrons, convé plantejar el paper de la simetria en l'organització dels hemistiquis. Els recomptes de la Taula 2 proven que els dos hemistiquis estan regits per una sola gramàtica mètrica, ja que la freqüència dels esquemes és, amb lleugeres diferències que tractarem de justificar, la mateixa en les dues parts del vers. Aquestes dades corroboren, doncs, l'afirmació d'Oliva (1980: 125) que l'alexandri no és, bàsicament, més que la suma de dos hexasíl·labs (v. §2.3). En relació amb això, una qüestió rellevant, no reflectida a la Taula 2, és determinar si Estellés repeteix, més del que seria estadísticament esperable, l'esquema mètric

28 En l'organització mètrica dels patrons amb valls de més de dos elements com W(WWS)(WS) i (WS)W(WWS) hi ha una síl·laba que no s'incorpora a cap peu. L'estructura proposada es justifica per les dues decisions sobre la forma dels peus que hem pres a §2.3: els peus consten, com a molt, de tres elements i tenen sempre la prominència a la dreta. En el model que presentem, doncs, descartem metrificacions alternatives, com ara un peu quart per a 5 i 6, (WWWS)(WS) i (WS)(WWWS), o un amfíbrac per a 6, (WSW)(WWS). D'altra banda, en les sèries (S)(WS)(WWS) i (S)(WWS)(WS), tampoc no hem considerat estructuracions alternatives com (SW)(SW)(WS) o (SW)(WS)(WS), que són purament binàries, però que no tenen la prominència mètrica a la dreta del peu.

del primer hemistiqui en el segon; en altres paraules, cal establir si la distribució dels accents en els dos hemistiquis està condicionada per principis de simetria com el que definim a (27) o si Estellés adequa els seus versos a la polirítmia de l'alexandrí sense forçar la reiteració de patrons en un mateix vers.

(27) SYMMETRY: Els dos hemistiquis han de tenir el mateix patró accentual (adaptat de Friedberg, 1999: 118; v. també Hall, 2008: 237).

Per a estudiar aquesta qüestió ens centrem, per motius metodològics, en els 1.107 versos que combinen els sis patrons més freqüents (entre els altres patrons, les seqüències (S)WW(WWS) i (WWS)(S)(WS) es repeteixen una vegada en els dos hemistiquis i la seqüència WWW(WWS), dues). La manera en què es combinen entre si els models més comuns es presenta a la Taula 3. Com es pot veure, hi ha un total de 298 versos amb repetició de l'estructura accentual (un 26,92% del total). Tot i que amb algun model, com ara (WWS)(WWS) i (WS)(WS)(WS), la reiteració del patró en els hemistiquis és superior a l'esperable, els tests estadístics indiquen que, en conjunt, no existeix una associació significativa entre el patró accentual del primer hemistiqui i el del segon ($\chi^2_{(25)} = 33,973$, $p = 0,108$). És a dir, amb aquestes dades podem concloure que Estellés no cerca especialment la repetició d'esquemes dintre del vers o, vist des d'un altre angle, que s'estima més la varietat estilística (v. més avall (30)).

Taula 3. Taula creuada amb els recomptes reals i esperats dels sis patrons accentuals més freqüents en el primer i en el segon hemistiqui.

		Patrons del segon hemistiqui						
		(WWS) (WWS)	(WS)(W S)(WS)	(WS)W (WWS)	W(WW S)(WS)	(S)(WS) (WWS)	(S)(WW S)(WS)	
Patrons del primer hemistiqui	(WWS)	Recompte	198	67	86	44	28	17
	(WWS)	Recompte esperat	180,1	78,3	84,7	48,9	29,0	19,1
	(WS)(W	Recompte	75	45	45	28	13	9
	S)(WS)	Recompte esperat	88,0	38,3	41,4	23,9	14,2	9,3
	(WS)W	Recompte	87	33	39	17	15	11
	(WWS)	Recompte esperat	82,7	35,9	38,9	22,4	13,3	8,8
	W(WW	Recompte	43	27	24	9	9	5
	S)(WS)	Recompte esperat	47,9	20,8	22,5	13,0	7,7	5,1
	(S)(WS)	Recompte	23	12	10	8	6	5
	(WWS)	Recompte esperat	26,2	11,4	12,3	7,1	4,2	2,8
	(S)(WW	Recompte	27	13	9	17	2	1
	S)(WS)	Recompte esperat	28,2	12,3	13,3	7,7	4,6	3

Comencem, doncs, amb l'anàlisi del recompte de patrons. Primerament, els dos primers patrons, que podem considerar òptims perquè consten de períodes accentuals idèntics (v. Oliva, 1992: 146), sumen conjuntament més de la meitat dels hemistiquis, cosa que confirma la hipòtesi que els esquemes millors han de ser més freqüents.²⁹ D'altra banda, l'elevada freqüència del patró (WWS)(WWS), amb dos anapestos (v. Taula 4), qüestiona la proposta generativa tradicional que només hi ha un model bàsic subjacent WSWSWS del qual deriven tots els altres esquemes; fonamentalment, perquè si fora així, el patró que reproduïx fidelment el model subjacent, amb tres iambes: (WS)(WS)(WS), hauria de ser més comú.³⁰

Taula 4. Freqüència dels hemistiquis anapèstics i iàmbsics.

Casos		Patró
H ₁	H ₂	
466	481	1: (WWS)(WWS)
232	212	2: (WS)(WS)(WS)

Dit això, el que ens interessa a nosaltres és descobrir per què l'estructura (WWS)(WWS) és més freqüent i, per tant, es pot considerar millor que el patró amb tres iambes. La distribució iàmbsica garanteix la binarietat del vers en el nivell dels peus mètrics i satisfà el principi FOOT BINARITY (28a), però genera una estructura amb tres peus en el nivell dels hemistiquis i viola COLON BINARITY (28b). L'estructura amb anapestos, per la seua banda, crea un hemistiqui bímembre, però, com a contrapartida, sacrifica la binarietat dels peus. Un alexandrí que continga una combinació qualsevol d'aquests dos esquemes estaria format per dos hemistiquis i, per tant, satis-

29 Convé remarcar en aquest punt les paraules d'Oliva (2006: 53–54) quan indica que el fet que un text segueixca una alternança binària i un altre una de ternària «no vol dir que pronunciem necessàriament el primer a ritme de tic-tac de rellotge, ni el segon a ritme de vals. Cada frase es pot pronunciar de diverses maneres; però és important de reconèixer l'alternança que s'estableix, i de veure que una cosa és aquesta alternança i l'altra l'elocució que en fem. Les alternances són binàries o ternàries; però l'elocució que fem no necessàriament les ha de seguir servilment. L'elocució es basa en les clàusules rítmiques més que no pas en les alternances rítmiques. Les clàusules depenen, en gran part, de la sintaxi de la frase.» Així, un vers amb alternança ternària pot admetre diferents lectures que dependran sobretot de la seua estructura sintàctica (v. també Oliva, 1992: 335–351).

30 Recordem que els peus mètrics, que indiquem entre parèntesis, poden contenir un màxim de tres síl·labes i tenen sempre l'element més prominent a la dreta; v. §2.3.

faria el principi VERSE BINARITY (28c); en canvi, els versos que hem exclòs a (22) i (23) no es divideixen en dos hemistiquis i violen aquest principi (v. §2.3).

- (28) Principis que regulen la binarietat de les estructures mètriques (adaptats de Golston, 1998: 741):
- a. FOOT BINARITY: Els peus han de contenir dues síl·labes. (Violat pels peus ternaris i pels peus degenerats.)
 - b. COLON BINARITY: Els hemistiquis han de contenir dos peus mètrics. (Violat pels hemistiquis ternaris o pels hemistiquis amb un únic peu, i. e., amb una sola posició tònica.)
 - c. VERSE BINARITY: Els versos han de contenir dos hemistiquis. (Violat pels dodecasíl·labs continus, sense particions (v. (23)), i pels alexandrins trimembres, amb tres còlons (v. (22)).)

Una manera d'interpretar la gradació entre el patró (WWS)(WWS), el patró (WS)(WS)(WS) i els patrons no ternaris del vers, com ara la divisió 4+4+4, consisteix a suposar que en la gramàtica mètrica d'Estellés es prefereix mantenir la binarietat en els esglaons més alts de l'escala prosòdica. D'aquesta manera, tenir estructures bimembres en el nivell del vers seria el requeriment més fort, respectat tant per la repetició del model anapèstic (WWS)(WWS) en el vers (29a) com per la reiteració del model iàmbic (WS)(WS)(WS) en el vers (29b) (v. les transgressions dels principis a la Taula 5). L'incompliment de l'exigència de binarietat en el nivell superior del vers no pot ser compensat pel fet que un vers amb divisió 4+4+4 admeta potencialment una estructuració en còlons i peus binaris alhora, amb un patró reiterat (WS)(WS); per exemple, a (29c), els tres còlons estan compostos per dos peus i els dos primers només contenen iambes, ço és, peus binaris (el tercer, com havíem vist a (25), té una estructura (S)(WWS)). Seguint l'ordre de l'escala prosòdica, preservar la binarietat de l'esglaó intermedi –els hemistiquis– ocuparia la segona posició en el rànquing d'exigències, mentre que mantenir la binarietat dels elements del nivell inferior –els peus– seria l'exigència més feble.

- (29) a. Un ca-dà-ver ver-dós. / Un ca-dà-ver fos-fò<ric>. (1.7)
 W WS W W S W WS W WS
- b. Des-prés vin-dran pa-re<lles>, / ai-xí que cai-ga el di<a>. (4.25)
 W S W S WS WS WS
- c. El nos-tre a-mor / és un a-mor / brusc i sal-vat<ge>, (5.15)
 W S W S WS WS S WW S

Taula 5. Paper de la binarietat en la definició dels patrons.

Patró	VERSEBIN	COLONBIN	FOOTBIN
[(WWS)(WWS)]x2			*
[(WS)(WS)(WS)]x2		*	
[(WS)(WS)]x3	*		

Tot i que aquesta proposta és formalment atractiva, encara hauríem d'esclarir quin avantatge es desprèn de sacrificar FOOT BINARITY en favor de COLON BINARITY a la Taula 5. Sobre aquesta qüestió, ens sembla pertinent l'afirmació de Ferrater (1987), qui apunta que, essencialment, «una mètrica, per ser eficaç, ha d'estar relativament ajustada a l'estructura fonemàtica i, sobretot, prosòdica, d'una llengua; relativament ajustada, però no massa ajustada» (Ferrater, 1987: 76; v. també Oliva 2008: 79). Doncs bé, el català és una llengua amb bastants mots polisíl·labs i amb mots àtons que, com hem vist a §2.2.1, recolzen sobre els mots plens. Tenint en compte això, seria bastant difícil compondre un vers només amb peus binaris (Friedberg, 1999: 113, assenjala aquest mateix problema per al rus). La selecció de peus ternaris permet encabir en el vers una part major del vocabulari nadiu; en altres paraules, les freqüències de la Taula 5 responen, en última instància, al desig d'acoblar-se *relativament* al principi FIT (30a). Tot i això, la riquesa de patrons que presenta Estellés li permet no ajustar-se *massa* a les exigències de FIT, augmentant la varietat del text i satisfent així el principi complementari de FIT: INTEREST (30b).

(30) Principis generals que inspiren la selecció dels patrons del metre (Hanson / Kiparsky, 1996: 294–295):

- a. FIT: Les llengües seleccionen metres en què el vocabulari complet pot ser usat en una varietat més gran de formes.
- b. INTEREST: Els paràmetres del vers es configuren de manera que es maximitze l'interès estètic del vers.

La primera distorsió ostensible entre les hipòtesis i els resultats es troba en els recomptes dels esquemes 3–4 i 5–6, ja que, en teoria, els dos primers models, que no contravenen ni *CLASH ni *EXTENDED LAPSE, haurien de ser més freqüents que els patrons 5 i 6, que violen un cop *EXTENDED LAPSE. Comparant 4 i 6 ((S)(WWS)(WS) vs. W(WWS)(WS)), podem veure que només es diferencien per la presència d'un accent a la posició inicial del primer esquema. A causa de l'estructura del vocabulari en català i de

l'abundància d'enclítics, situar un accent a la primera síl·laba d'un vers es pot considerar marcat; així ho assenyala Ferrater (1987), per a qui «començar una frase amb una síl·laba tònica, en català, és, tret de casos excepcionals, impossible» (Ferrater, 1987: 77–78; v. també Ferrater, 1983: 91, Bargalló, 2007: 239). No vol dir que no pugui haver-hi versos amb accent inicial: en els decasíl·labs, per exemple, el model «de gaita gallega» consta d'una síl·laba tònica inicial –un peu degenerat– seguida de tres anapestos: «Diuen els savis que al mig de la mar» (vers de Carner, comentat per Oliva, 1992: 252–253). Però l'accent inicial resulta emfàtic, com palesa que en castellà reben aquesta qualificació els *endecasílabos* amb accents a les posicions 1a, 6a i 10a (estilísticament, segons Domínguez Caparrós [2014: 146], l'*endecasílabo* produeix una «sensación de energía si va acentuado en la primera sílaba»; sobre aquesta qüestió, v. també Navarro Tomás, 1956: 511). Tenint en compte això, podem formular una restricció en contra dels accents inicials d'hemistiqui com la de (31) (v. Golston, 1998: 740).³¹

(31) NON-INITIAL: Els hemistiquis comencen amb síl·labes àtones.

Ateses les freqüències dels patrons 3–6, hom pot concloure que en la gramàtica mètrica d'Estellés són més greus les violacions de NON-INITIAL, com en dels dos darrers versos de (32), que no les transgressions simples de *EXTENDED LAPSE, en els dos primers versos de (32) (v. Taula 6).

- (32) a. la do-na ar-re-ple-ga<va> / la ro-ba del ter-rat, (1.23)
 W S W W W S W S W W W S
- b. ha-bi-tu-al del port. / La so-le-dat del port. (11.8)
 W WW S W S W W W S W S
- c. Dei-xe a-cí el teu po-e<ma>, / dei-xe a-cí el teu re-cord, (26.40)
 S W S W W S S W S W W S
- d. i al-tres que fan jer-seis / i al-tres que no fan res (39.11)
 S W W S W S S W W S W S

31 Té un punt d'ironia que els dos versos en què Estellés es queixa de l'emfasi dels valencians comencen justament amb una síl·laba tònica: «Deixa-ho anar. No et poses solemne. Deixa l'emfasi. / L'emfasi ens ha perdut freqüentment els indígenes.» (21.51–52).

Taula 6. Competició entre NON-INITIAL i *EXTENDED LAPSE en la definició dels patrons.

Casos		Patró	NON-INITIAL	*WWW
H ₁	H ₂			
213	225	5: (WS)W(WWS)		*
124	131	6: W(WWS)(WS)		*
70	84	3: (S)(WS)(WWS)	*	
71	51	4: (S)(WWS)(WS)	*	

Hi ha un aspecte de la Taula 6 que queda per explicar: en les dues parelles (3–4 i 5–6), la primera combinació és més freqüent.³² En els dos casos, la preferència pels patrons amb el peu ternari a la dreta encaixa amb la tendència de les llengües a situar al final els elements més pesants. En l'àmbit de la sintaxi, p. ex., és ben conegut que, entre els complements verbals, els sintagmes més llargs tendeixen a traslladar-se al final de l'oració (v. Hernanz, 2002: 1027–1028; Vallduví, 2002: 1231–1232). En la mètrica, es consideren també més eurítmics els constituents –versos o hemistiquis– en què els elements més llargs es troben al final. En el nivell del vers, per exemple, les *Lets d'amors* ja estableixen que, de les dues combinacions habituals dels decasíl·labs: 4+6 o 6+4, la combinació *a maiore*, amb el col·lon més llarg a l'inici del vers, «non ha bela casenza» (Molinier, 1841 [1358]: 116): S'explica així que la combinació *a minore* siga més freqüent en la mètrica catalana (com s'indica, implícitament, a Bargalló, 2007: 118–120; v. també Piera, 1980: 169). En l'organització dels versos en peus o clàusules, d'altra banda, Oliva (1992: 146) indica que, «[s]i no hi ha xocs accentuals, l'eurítmia s'ha de mesurar segons els períodes accentuals» i, en concret, que

la seqüència més eurítmica és la que presenta períodes accentuals idèntics, seguida per la que presenta el període accentual més llarg situat a la dreta. I finalment, la seqüència menys eurítmica de totes és la que presenta el període accentual més llarg situat a l'esquerra. (Oliva, 1992: 146)

32 Les diferències entre aquestes parelles són problemàtiques per a la mètrica generativa clàssica. Primer, perquè no es preveu cap diferència entre els esquemes (WS)W(WWS) i W(WWS)(WS), ja que ambdós s'obtenen amb la conversió d'una posició S en W (la 4a i la 2a, respectivament). La diferència entre (S)(WS)(WWS) i (S)(WWS)(WS) és encara més conflictiva, perquè el primer patró, tot i ser una mica més freqüent, conté un canvi més que el segon respecte del model abstracte subjacent: a més de la inversió de la seqüència inicial WS, compartida pels dos esquemes, el primer inverteix la segona sèrie WS.

Per a formalitzar aquesta tendència en la nostra anàlisi, presentem a (33) el principi LONG-LAST (Hayes / MacEachern, 1998: 489). La inclusió d'aquesta restricció a la jerarquia de la Taula 7 i de la Taula 8, serveix per a prioritzar en els dos casos les organitzacions dels peus més eurítmiques.³³

(33) LONG-LAST PRINCIPLE: En una seqüència de grups de llargària desigual, els membres més llargs han d'anar els últims.

Taula 7. Influència del principi LONG-LAST en els patrons (I).

Casos		Patró	LONG- LAST	NON- INITIAL	*WWW
H ₁	H ₂				
213	225	5: (WS)W(WWS)			*
124	131	6: W(WWS)(WS)	*		*

Taula 8. Influència del principi LONG-LAST en els patrons (II).

Casos		Patró	LONG- LAST	NON- INITIAL	*WWW
H ₁	H ₂				
70	84	3: (S)(WS)(WWS)		*	
71	51	4: (S)(WWS)(WS)	*	*	

L'elevada freqüència dels patrons amb valls de tres síl·labes (5–6) en comparació amb els esquemes que tenen un xoc accentual simple (7–13) ens mostra clarament que les valls accentuals són menys marcades en català que no els xocs (v. Taula 9) i que, en conseqüència, l'assumpció metodològica d'assignar el mateix pes a les violacions de *CLASH i de *EXTENDED LAPSE a la Taula 1 no és del tot correcta.³⁴ Cal advertir que una part de la

33 Encara que les diferències siguin en algun cas minses, en totes les parelles estudiades fins ara (casos 1 i 2, 3 i 4, i 5 i 6), la distància entre els dos patrons s'eixampla en el segon hemistiqui a favor de l'esquema considerat òptim; així, p. ex., mentre que els casos del model anapèstic pur augmenten en el segon hemistiqui, els del model iàmbic disminueixen (v. Taula 4). La interpretació que es desprèn d'aquestes xifres és que l'organització mètrica del segon hemistiqui s'adequa més fidelment a les previsions de la jerarquia de principis. Segon Golston (1998: 755), que remet a Hayes (1988), aquesta és una distribució molt habitual, perquè les exigències mètriques solen ser més laxes a l'inici del vers i més estrictes cap al final del vers.

34 Fora de l'àmbit de la mètrica, que un xoc accentual amb adjacència sintàctica estricta s'haja de reparar encara que es cree una seqüència de tres síl·labes àtones, com en *elefánt blânc* → *elefânt blânc* (v. Oliva, 1992: 81–84, 2006: 51–52), ens indica també que la satisfacció de *CLASH és més important que no la de *EXTENDED LAPSE.

diferència numèrica prové de la decisió metodològica de reparar alguns dels xocs i de deixar sense corregir les valls. Malgrat això, encara que haguérem mantingut tots els xocs possibles, la diferència a favor de les valls seguiria sent gran. I sembla normal que siga així, perquè, un altre cop, els esquemes amb valls simples s'ajusten millor a les característiques del vocabulari català, ja que permeten encabir d'una manera més eficient els mots de la llengua; això és, s'adeqüen millor a les exigències de FIT.

Taula 9. Comparació entre patrons amb xocs i valls accentuals simples.

Casos		Patró	*CLASH	*WWW
H ₁	H ₂			
337	356	Valls simples (5–6)		*
36	33	Xocs simples (7–13)	*	

El mateix raonament val per a justificar el contrast entre les seqüències amb xocs de més de dos elements, inexistents en el corpus, i les valls de més de tres elements àtons, relativament freqüents atesa la seua complexitat (v. Taula 10). A la Taula 10 els xocs complexos estan penalitzats per *EXTENDED CLASH (*SSS), que és una versió més severa de *CLASH, atès que «els xocs consecutius constitueixen les seqüències més arítmiques de totes» (Oliva, 1992: 146). Per la seua banda, totes les valls profundes violen la versió específica de *EXTENDED LAPSE referida a sèries de 4 posicions febles: *WWW (les valls de l'esquema 32 transgredeixen, a més, la versió referida a 5 síl·labes àtones, *WWWWW; v. més avall Taula 12).

Taula 10. Comparació entre xocs i valls accentuals complexos.

Casos		Patró	*SSS	*WWWWW
H ₁	H ₂			
49	45	Valls complexes (18 i 27)		*
—	—	Xocs complexos (19–22 i 28–32)	*	

Centrant-nos ara en els esquemes amb un xoc accentual simple (casos 7–13), les dades revelen que hi ha diferències en funció de la posició que ocupa la seqüència SS; concretament, els xocs semblen menys tolerables en els marges de l'hemístiqui. Pel que fa al final de l'hemístiqui o del vers, aquesta posició ja comptava amb un estatus especial en la mètrica generativa clàssica; així, en l'exemplificació del model teòric a partir del deca-

síl·lab, Oliva (1980: 83) remarca que la darrera sèrie WS del vers no es pot invertir, ja que l'accent a la 10a posició és fix (v. també Oliva, 1992: 194). Tenint en compte que l'accent últim dels hemistiquis en un alexandrí és, a més de fix, el més rellevant, sembla igualment lògic que s'eviten els xocs finals; altrament, la prominència de la penúltima posició mitigarà la força de l'últim accent. Formalment, el bandejament dels xocs finals d'hemistiqui es deriva de la restricció de (34a), que simplement tradueix l'exigència tradicional que les dues darreres posicions s'ajusten a l'estructura WS (v. a Hayes et al., 2012: 702, altres possibilitats per a implementar la mateixa idea). Que també s'eviten els xocs inicials d'hemistiqui es relaciona sobretot amb l'estructura del vocabulari: si ja era complex, com hem dit abans, encabir-hi un mot –monosíl·lab o polisíl·lab– amb accent inicial, ha de ser forçosament més difícil combinar un monosíl·lab tònic i un altre mot amb accent inicial que, a més, formen part de dos sintagmes fonològics no fusionables (en els xocs finals, aquest factor és menys influent, perquè els dos accents poden pertànyer a mots monosíl·labs i polisíl·labs). Per això, a falta d'una solució formal millor, assumirem que el marcatge dels xocs inicials es deu a l'acció del principi de (34b), que conjumina les restriccions *CLASH i NON-INITIAL.

- (34) Principis que regulen els xocs accentuals en els marges de l'hemistiqui:
- a. WS]_{HALF-LINE}: Una posició forta final d'hemistiqui va precedida per una posició feble.
 - b. *]_{HALF-LINE}[SS: Una posició forta inicial d'hemistiqui no pot anar seguida d'una altra posició forta. (Conjunció local de *CLASH i NON-INITIAL)

Com mostrem a la Taula 11, els principis de (34) etiqueten com a marcats els esquemes –poc usuals– amb xocs accentuals en les fronteres de l'hemistiqui. Són, en canvi, una mica més freqüents els hemistiquis amb un únic xoc intern, que queden fora de l'abast de *]_{HALF-LINE}[SS i de WS]_{HALF-LINE}.³⁵

35 Quan les freqüències dels patrons són reduïdes, l'anàlisi optimal és menys acurada (Golston, 1998: 751). Per això, no entrem a discutir les petites diferències de la Taula 2 entre els esquemes amb un xoc interior en posicions diferents. Caldria un corpus més ampli per a determinar si aquestes diferències es mantenen i si són realment significatives.

Taula 11. Comparació de la posició dels xocs accentuals.

Casos		Patró	WS] _{HALF-LINE}	*] _{HALF-LINE} [SS	*CLASH
H ₁	H ₂				
32	32	Xocs interns (7–9)			*
4	1	Xocs finals (10–12)	*		*
—	—	Xocs inicials (13)		*	*

Abans de passar a la següent qüestió, ens detindrem a comentar alguns dels xocs accentuals. En primer lloc, revisarem els cinc versos amb un xoc final d'hemistiqui (35). El tercer exemple, (35c), presenta un xoc entre el mot *mà* i la preposició *dins*, qualificada en el nostre treball, amb cert dubtes, com a «quasi àtona»; si, en canvi, la situàrem entre els mots inherentment àtons, l'estructura del vers correspondria a un dodecasíl·lab continu, com els de (23), i ens podríem estalviar el xoc. En els dos darrers versos, d'altra banda, la inclusió dels mots amb accents adjacents en el mateix sintagma, que obligaria a reparar el xoc, és inviable sense desvirtuar el sentit del text: el resultat *Cabillers-Xàtiva*, p. ex., s'interpretaria com una unitat semàntica, tal com ocorre amb topònims compostos com *Urtx-Alp* o *Alcalá-Meco*. En el darrer vers, però, sospitem que Estellés estava pensant en una accentuació plana de *Ciscar*, una pronúncia que també es documenta i que permetria resoldre el xoc.³⁶ Quant als dos primers versos, sembla igualment forçada la inclusió dels mots accentuats en un únic sintagma i, per tant, l'eliminació del xoc. Tot plegat, ens quedarien com a xocs finals indubtables els dels dos primers versos i el del quart.

(35) Versos amb xocs finals d'hemistiqui:

- [i tu, men-tres-tant]_{SF}, [ca<lles>]_{SF}, / en el llit con-ju-gal, (13.5)
WS W W S S W W S W W S
- [a-pre-tes els ulls]_{SF}, [pre<gues>]_{SF}, / Et saps sol. Tens l'a-mar<ga>
W S W W S S W W S S W S (25.10)
- [amb la te-ua mà]_{SF} [dins / d'u-na mà]_{SF}, en un pas-seig! (4.64)
W W S W S S W W S W W S
- [Pa-lau]_{SF}, [Al-mi-rall]_{SF}, [Xà<tiva>]_{SF}, /Ca-bi-llers, A-ve-lla<nes>,
W S W W S S W W S W W S (18.6)
- Que-rol, Rei-na Cris-ti<na>, / [Ma-yans i Cis-car]_{SF}, [Tem<ple>]_{SF},
W S S W W S W S W W S S (18.15)

36 En una recerca de la seqüència «Mayans i Ciscar» realitzada a Google (6/5/2018), presentaven accent gràfic sobre la *i* més del 10% dels exemples de les 10 primeres pàgines.

Pel que fa als xocs interns, l'estructura típica que trobem conté dos sintagmes fonològics, amb el xoc en la frontera entre els sintagmes. Malgrat que nosaltres hem optat per mantenir els dos accents (v. §2.2.2), aquests xocs es poden corregir opcionalment si el segon accent és absorbit per l'accent del mot que tanca l'hemistiqui; és a dir, si apliquem la Regla d'absorció de batecs, proposada per Oliva (1992: 60–61). En el primer vers de (36), p. ex., *plens* es podria desaccentuar i ens quedaria un patró amb dos anapestos; el mateix resultat obtindríem a (36d) si, a més de reparar el xoc eliminant l'accent inicial del sintagma *dia a dia*, desaccentuàrem el mot *nit* de l'inici del vers per raons eurítmiques (v. un cas semblant a Oliva, 1992: 70).³⁷ En els patrons amb accent a la 2a i a la 3a posició de (37), l'eliminació del segon accent del xoc, p. ex., en el mot *oli* a (37a), donaria lloc a un esquema (WS)W(WWS), que, com hem dit, també és dels més harmònics i freqüents del corpus.

(36) Versos amb un xoc intern en les posicions 3a i 4a:

- a. Dol-ça-ment les re-cor<de>, / [amb els ulls]_{SF} [plens de llà<gr.>]_{SF},
S W S WW S W W S S WS (1.2)
- b. [ja no vius]_{SF}, [sols re-cor<des>]_{SF}. / [ja no vius], [sols re-cor<des>]
W W S S W S W W S S WS (3.2)
- c. [A-ni-ran]_{SF} [len-ta-ment]_{SF}, / di-ent-se co-ses trè<mules>. (4.26)
W W S S W S W S W S W S
- d. [nit a nit]_{SF}, [di-a a di<a>]_{SF}, / i a-ra en tens l'e-nyo-ran<ça>.
S W S S W S S W S W W S (40.16)

(37) Versos amb un xoc intern en les posicions 2a i 3a:

- a. Ei-xi-en veus dels bars, / [l'o-lor]_{SF} [d'o-li fre-git]_{SF}. (1.17)
WS W S W S W S S WW S
- b. [Hi ha els bars]_{SF}, [l'o-li fre-git]_{SF}, / les pa-re-lles d'a-mants.
W S S WW S W W S W W S (1.37)
- c. Es-tà als peus del teu llit, / [dem-peus]_{SF}, [greu o so-lem<ne>]_{SF}.
W W S WW S W S S WW S (4.62)
- d. [di-dals]_{SF} [d'ai-gua pro-fun<da>]_{SF}, / la gui-tar-ra pro-fun<da>,
W S S W W S WW S W W S (23.16)

37 En aquest darrer cas, amb la reestructuració evitariem també que l'hemistiqui estiguera format per quatre peus, (S)(WS)(S)(WS).

Com hem assenyalat abans, les valls accentuals de més de 3 síl·labes són relativament comunes, en part perquè hem decidit no corregir-les, però sobretot perquè s'adapten millor a l'estructura del vocabulari del català. L'aspecte més rellevant de les valls complexes és que el patró (S)WW(WWS), amb quatre síl·labes àtones seguides, és igual de freqüent que el patró WWW(WWS), amb una vall màxima de cinc elements. Aquests valors indiquen que la complexitat afegida per la 5a síl·laba àtona al darrer esquema és compensada per l'accent inicial de l'hemistiqui del patró (S)WW(WWS) (v. Taula 12, on incloem versions específiques de *EXTENDED LAPSE referides a patrons amb 4 i 5 síl·labes àtones consecutives).

Taula 12. Comparació entre estructures amb valls accentuals profundes.

Casos		Patró	*WWWWW	NON-INIT	*WWW	*WWW
H ₁	H ₂					
25	20	18: (S)WW(WWS)		*	*	*
24	24	27: WWW(WWS)	*		*	*

Les valls màximes de la Taula 12 (patró WWW(WWS)) es poden reomplir amb accents rítmics, i això ens permetrà examinar les preferències d'Estellés a l'hora de decidir sobre quina síl·laba àtona d'un mot polisíl·lab poden recaure aquests accents addicionals.³⁸ A la bibliografia s'han proposat dues alternatives per a determinar la posició dels accents rítmics en català (v. la revisió d'aquesta qüestió a Nadeu, 2013: 130–132). En la primera opció, inicialment apuntada per Coromines (1971: 96–97), l'accent secundari genera un patró binari, amb un accent afegit cada dues síl·labes: p. ex., *fatàlitát*, *èsternùdaría*, *descàtalànitxúr* (v. també Oliva, 1977, 1992: 33–41, 2006: 53; Serra, 1992, 1992–1993; Oliva / Serra, 2002: 375). Oliva (1992: 34), però, reconeix la possibilitat que l'accent emfàtic s'assigne amb un ritme ternari, de manera que, en un mot com *fatalitat*, p. ex., l'accent de suport recauria sobre la primera síl·laba: *fàtalitát* (la doble alternativa *fatàlitát* ~ *fàtalitát* és també admesa per Recasens, 1993: 208–209, i Bonet / Lloret, 1998: 212). De les dues possibilitats, Oliva (1992) suggereix que l'accentuació binària podria anar lligada a un estil més elevat, però que el context imposa sovint un dels dos ritmes al marge de l'estil del text. Més recentment, en un estudi experimental basat en programes de ràdio, Hualde /

38 L'addició d'un accent rítmic per a corregir una vall, igual que l'eliminació d'un accent per a evitar un xoc, suposa una violació del principi IDENT_{Lex-WD-PPhr} PROSODIC PROMINENCE (Wheeler, 2005: 298) que hem esmentat a la nota 18.

Nadeu (2012) han mostrat que, malgrat que l'addició d'un o més accents a l'esquerra del principal seguint un ritme binari és el patró més comú, l'accent de suport pot recaure també, encara que menys freqüentment, sobre la síl·laba inicial del mot, al marge dels patrons rítmics (en aquest darrer supòsit, els accents s'afegirien sobre un punt, la posició inicial de mot, que ja és per naturalesa prominent; v. Jiménez / Lloret, 2013, i les referències que s'hi citen).

Taula 13. Ubicació de l'accent en la possible resolució de valls profundes.

	Element que ocupa la 3a posició	Esquema WWW(WWS)
H ₁	1a síl·laba de mot polisíl·lab	17: necessitat (2.13); conformitat (4.35); s'agonitzava (7.4); pornografia (7.10); Benimaclet (9.2); execucions (9.3); reivindicaven (10.14); proporcions (11.36); debilitat (12.29); començament (16.8); humiliacions (19.21); Mediterrani (21.5); banalitats (27.11); depuració (38.12); solemnitat (41.2, 41.8); formalitat (43.10)
	2a síl·laba de mot polisíl·lab	7: possibilitats (10.30); homosexuals (22.11); desaparegut (32.5); culpabilitat (35.14); <i>documentación</i> (36.37); afalagadora (38.3); electricitat (39.8)
	3a síl·laba de mot polisíl·lab	—
	Monosíl·lab inherentment àton	—
H ₂	1a síl·laba de mot polisíl·lab	14: virginitat (1.31); participar (10.21); establiments, (15.14); precarietats. (19.21); solemnitat, (21.4); Resurrecció (21.12); locomotores, (24.2, 24.16, 34.9); seguretat, (26.42); vivacitat (27.5, 29.29); estacions (34.10); barbaritat (35.14)
	2a síl·laba de mot polisíl·lab	4: esdeveniments, (7.28); desapareixien (10.17); clandestinitat, (22.10); sinuositats (31.2)
	3a síl·laba de mot polisíl·lab	4: elementalitat (2.22, 45.15); individualitzats (11.32); responsabilitat (28.9)
	Monosíl·lab inherentment àton	2 les (10.35, 27.21)

Per a analitzar aquestes alternatives, hem de decidir, primer de tot, en quina posició de les sèries amb valls màximes hauria d'ubicar-se l'accent per a optimitzar el ritme, és a dir, per a obtenir un hemístiqui més eurítmic. En

principi, serien possibles dues modificacions: o bé afegir un accent a la 3a posició, segons un ritme ternari, o bé a la 2a i la 4a, segons un ritme binari. Com que l'addició d'un accent sobre la 3a posició permetria obtenir un hemistiqui amb dos anapestos, que és l'esquema més usual al corpus, considerarem que aquesta és la solució idònia: WWW(WWS) → (WWS)(WWS) (indiquem amb una lletra S ombrejada l'accent secundari afegit rítmicament). Convé remarcar que la darrera opció no és incompatible amb l'emfasització de la síl·laba inicial del mot, i, en efecte, el recompte mostra que la tercera posició dels hemistiquis amb valls profundes sol coincidir, majoritàriament, amb la síl·laba inicial d'un mot polisíl·lab (v. Taula 13, pàgina anterior). Els accents rítmics en els versos d'Estellés semblen situar-se, per tant, en un punt on conflueixen dues tendències naturals de la llengua catalana: una de purament rítmica i una altra de posicional.³⁹

Al llarg del treball, hem observat una certa inclinació d'Estellés a usar patrons rítmics *naturals*, que s'adapten a l'estructura del vocabulari de la llengua catalana —com demana el principi FIT. Per a aprofundir una mica en aquesta qüestió, analitzem a continuació la relació entre naturalitat del llenguatge i un aspecte no del tot relacionat amb la graella accentual dels hemistiquis: el tractament de les síl·labes extramètriques. Com hem indicat a §2.3, els alexandrins admeten fins a dues síl·labes extramètriques al final de cada hemistiqui. Ara bé, que una estructura es tolere no significa que no siga complexa i així ho estableixen els principis que recollim a (38). El primer principi, *EXTRAMETRICAL (38a), penalitza les síl·labes extramètriques en general (v., p. ex., Hayes et al., 2012: 706). La presència de síl·labes extramètriques, a més, sol estar limitada a certes posicions. Així, Hayes / Moore-Cantwell (2011: 244) indiquen que en alguns poetes i gèneres només s'accepten síl·labes extramètriques al final del vers, mentre que en uns altres també poden aparèixer a l'interior del vers, però només davant d'una pausa fonològica major, com podria ser, en el nostre cas, la cesura. Seguint aquesta idea, formulem les dues restriccions posicio-

39 La correcció òptima de la sèrie (S)WW(WWS), condicionada pel principi LONG-LAST, consisteix també a afegir un accent secundari sobre la 3a posició i a construir un iambe amb les dues síl·labes que quedaven per metrificar: (S)WW(WWS) → (S)(WS)(WWS). En aquest cas, la tendència a fer coincidir la 3a posició amb la síl·laba inicial del darrer mot no és tan evident (en el primer hemistiqui, 10 de 25 casos; en el segon, 5 de 20), perquè la 3a posició sovint està ocupada per un element funcional àton, com ara els articles determinats (en el primer hemistiqui, 12 de 25 casos; en el segon, 13 de 20). En qualsevol cas, com a la Taula 13, són una minoria els hemistiquis en què la tercera posició coincideix amb una síl·laba no inicial d'un mot ple.

nals de (38) que prohibeixen les síl·labes extramètriques quan no es troben al final del vers (38b) o de l'hemistiqui (38c).⁴⁰

- (38) Principis que regulen les síl·labes extramètriques:
- a. *EXTRAMETRICAL: Eviteu síl·labes extramètriques.
 - b. PERIPHERALITY_{LINE}: Els elements extramètrics han de ser perifèrics en el vers.
 - c. PERIPHERALITY_{HALF-LINE}: Els elements extramètrics han de ser perifèrics en l'hemistiqui.

Als efectes del recompte de transgressions, *EXTRAMETRICAL afegeix una violació per cada síl·laba sense computar en qualsevol dels hemistiquis, com mostrem al quadre de (39). Quant a les condicions posicionals, PERIPHERALITY_{HALF-LINE} considera marcada la síl·laba posttònica –internals esdrúixols finals de qualsevol hemistiqui; per tant, tracta per igual els mots finals del primer hemistiqui i del segon. No ocorre el mateix amb PERIPHERALITY_{LINE}: totes les síl·labes extramètriques del final del primer hemistiqui transgredeixen PERIPHERALITY_{LINE}, en mots esdrúixols i en mots plans, mentre que al final del vers només viola aquest principi la penúltima síl·laba d'un mot esdrúixol; com a conseqüència d'això, les síl·labes sobrerres sempre seran menys acceptables a l'interior del vers que no pas al final del vers (v. Dominiczy, 1992: 162).

(39) Valoració de les síl·labes extramètriques:

Síl·labes extramètriques	*EXTRAMETRICAL	PERIPH _{LINE}	PERIPH _{H-LINE}
$\langle \sigma_1 \rangle_{H1}$	*	*	
$\langle \sigma_1 \rangle_{H2}$	*		
$\langle \sigma_1 \sigma_2 \rangle_{H1}$	**	**	*
$\langle \sigma_1 \sigma_2 \rangle_{H2}$	**	*	*

Una prova que avala la interpretació com a complexos dels versos i dels hemistiquis que es clouen amb mots esdrúixols prové del fet que aquestes terminacions no són gaire freqüents en la mètrica tradicional catalana, com

40 En l'àmbit del mot, la noció d'extrametricitat va ser introduïda per Liberman / Prince (1977) per a donar compte de l'exclusió de certes síl·labes a l'hora de determinar la posició de l'accent; més endavant, Hayes (1980, 1982) i Harris (1983) afegeixen l'exigència que les síl·labes extramètriques s'han de trobar en els marges d'un domini (*Peripherality condition*). Per a una aplicació a l'accent en català, v. Serra (1992–1993, 1996a, b).

que Estellés no sent aversió a la presència de dues síl·labes extramètriques al final del vers; en canvi, la proporció entre les esdrúixoles finals del vers i les del primer hemistiqui deixa entreveure que sí que és sensible al major marcatge de les síl·labes extramètriques internes –i de pas, obliga a matisar la idea, apuntada a l'inici de l'apartat 2.3, que un alexandri no és més que la suma de dos hexasíl·labs. Tot plegat, la Taula 14 confirma la idea que hem anat apuntant al llarg del treball: la selecció d'esquemes mètrics d'Estellés s'ajusta a l'estructura del vocabulari de la llengua, però també a les exigències del ritme.

Taula 14. Recompte (percentatge) d'hemistiquis acabats en un mot esdrúixol.

Patró	Freqüència	*EXTRAMETR	PERIPH _{I,LINE}	PERIPH _{H,LINE}
...S)<WW> _{H2}	42 (3,33%)	**	*	*
...S)<WW> _{H1}	19 (1,51%)	**	**	*

■ 5 Conclusions

Aquest estudi ens ha servit per a mostrar que no existeix cap estructura que siga perfecta des del punt de vista mètric, sinó només una gradació de patrons que van des dels rítmicament més simples fins als més complexos (v. Youmans, 1989; Golston, 1998). També hem corroborat la hipòtesi inicial del treball segons la qual havia d'existir una forta correlació entre la bona formació dels esquemes rítmics i la seua freqüència al *Llibre de meravelles* d'Estellés. Així, hem mostrat que els esquemes amb dos peus ternaris o amb tres peus binaris, que consten de períodes accentuals idèntics, sumen més de la meitat dels versos; afegint-hi les tres sèries que es poden reorganitzar amb petites modificacions en peus ternaris –WWW(WWS) → (WWS)(WWS)– o binaris –(WS)W(WWS) → (WS)(WS)(WS) i W(WWS)(WS) → (WS)(WS)(WS)– superariem amb escreix el 80% dels casos. Les alternatives rítmicament més complexes, com s'esperava, tenen una freqüència menor. En la comparació entre valls i xocs, s'evidencia clarament que els segons donen lloc a patrons més marcats, fins al punt que, mentre que les valls profundes semblen rítmicament acceptables, no es documenta cap

solen tenir una pronúncia plana en català estàndard i així ho reflecteix la mètrica del mateix Estellés: p. ex., «No hi hagué en l'antic Regne de València un amor» (2.28); escansió: «No hi ha-gué en l'an-tic Reg<ne> / de Va-lèn-cia un a-mor».

vers que supere el llindar de complexitat mètrica definit per dues síl·labes tòniques consecutives. Entre els versos amb xocs simples que es troben al corpus, hem detectat que la presència de dues síl·labes tòniques en qualsevol dels marges de l'hemistiqui es considera més marcada que no pas a l'interior de l'hemistiqui (atenent a les demandes de $WS]_{\text{HALF-LINE}}$ i $*_{\text{HALF-LINE}}[SS$). La baixa freqüència dels accents inicials, d'altra banda, indica una preferència per evitar un ritme emfàtic en el vers (d'acord amb NON-INITIAL). Finalment, en tots els esquemes amb una distribució en períodes accentuals no idèntics, hem observat una tendència a augmentar l'eurítmia del vers col·locant els períodes més llargs cap al final (seguint el principi LONG-LAST).

Pel que fa al metre utilitzat, les lleugeres diferències existents entre els dos hemistiquis qüestionen la idea que l'alexandrí no és, bàsicament, més que la suma de dos hexasíl·labs (Oliva, 1980: 125) i apunten més aviat cap a una integració de les dues parts en una estructura més àmplia amb propietats específiques, com ara la major tolerància cap als mots «quasi-àtons» al final del primer hemistiqui o, per contra, la menor aversió als mots esdrúixols al final del vers. Una altra característica de l'alexandrí, manifesta tant en el conjunt del corpus com en cada poema individual, és la seua naturalesa polirítmica, sense una estructura accentual constant (tret de l'accent final de cada hemistiqui). Entre tota la varietat de patrons, Estellés sembla donar preferència als esquemes que li permeten encabir una major porció del vocabulari (segons les demandes del principi FIT). En la mateixa línia aniria fins i tot la selecció de l'alexandrí com a metre, ja que es considera especialment adequat per a la poesia narrativa (Estellés el selecciona, juntament amb el decasíl·lab, perquè són metres «prou espaiosos per a tanta realitat», en paraules de Ballart [2011: 124, citat per Salvador, 2013a: 19]; v. també Serra / Llatas, 1932: 46). Es podria pensar, doncs, que l'estudi corrobora la visió d'Estellés com un poeta *prosaic*. Considerant, però, la distribució dels patrons accentuals en el corpus, ens sembla que aquesta etiqueta no reflecteix ni el profund coneixement que mostra Estellés de l'estructura rítmica del català ni l'adequació dels seus versos als principis generals de bona formació mètrica, molt més estricta –i per tant eurítmica– del que esperaríem en la prosa i, naturalment, en la llengua espontània (sobre aquesta qüestió, v. Golston, 1998: 741, i Hall, 2008). Sí que concorden els nostres resultats amb l'afirmació de Salvador (2013a: 19) que ens trobem davant «d'un model d'escriptura original: agosaradament antilíric però poètic en el nivell més pregon, voluntàriament prosaista però no prosaic». Al

capdavall, com diu Oliva (2008: 171), «tota naturalitat és a la vegada artificial i l'element canviant és precisament l'artifici».

Per al futur, caldria estudiar si la distribució dels patrons accentuals en el *Llibre de meravelles* d'Estellés es repeteix en altres èpoques de la seua producció literària o en les obres d'altres poetes, especialment, de poetes considerats més formals. En aquesta línia, hi ha diferents punts que, al nostre parer, haurien de centrar l'atenció. Un primer aspecte a valorar seria el pes dels principis universals en la configuració mètrica de les obres. En general, no preveiem una influència menor de principis eurítmics com LONG-LAST, NON-INITIAL, *CLASH, WS]_{HALF-LINE} o *_{HALF-LINE}[SS. Podria existir, en canvi, un equilibri diferent entre el principi que promou la binarietat dels peus –FOOT BINARITY– i el que demana la binarietat dels hemistiquis –COLON BINARITY–, possiblement en favor del primer en poetes més formals; en aquests poetes podríem esperar, igualment, una tendència major a la repetició simètrica del ritme en els hemistiquis. També s'hauria d'analitzar si la tendència a la polirítmia, a la variació rítmica, observada en el corpus estudiat reapareix en altres obres o si, per contra, ens trobem amb patrons menys heterogenis. Partint de l'optimitat dels esquemes mètrics, un darrer punt que convindria escatir és si, en les versions que presenten els manuscrits d'un mateix autor, es tendeix a modificar el ritme per a adoptar models de menor complexitat, tal com ocorre en les correccions del poema «Coral romput» quan Estellés canvia el ritme (WS)W(WWS) del segon hemistiqui del vers «i sentir, contra el seu, / el cos de la cosina» per l'estructura amb dos anapestos (WWS)(WWS) «i sentir, contra el seu, / el cos bru de la xica» o quan substitueix l'esquema W(WWS)(WS) del primer hemistiqui del vers «Els demés dies s'ouen / cançons de les minyones» per la seqüència amb ritme binari (WS)(WS)(WS) «Els altres dies s'ouen / cançons de les criades» (v. Salvador, 2013b). En últim terme, cal advertir que podrem descriure la varietat dels textos poètics i analitzar les tendències generals que s'hi observen d'acord amb la mètrica d'una llengua, però no podrem saber mai per què un poeta decideix utilitzar una varietat més gran o més petita de patrons que un altre (Golston, 1998: 752). ■

■ Bibliografia

- Ballart, Pere (2011): «Entre l'èpica i la lírica: la narrativitat de Vicent Andrés Estellés», *Reduccions* 98–99, 118–127.
- Bargalló, Josep (2007): *Manual de mètrica i versificació catalanes*, Barcelona: Empúries [edició ampliada de Bargalló, Josep (1991): *Manual de mètrica i versificació catalanes*, Barcelona: Empúries].
- Bech, Sebastià / Borrell, Josep (1988): *Com es comenta un text literari*, Barcelona: Barcanova.
- Bonet, Eulàlia / Lloret, Maria-Rosa (1998): *Fonologia catalana*, Barcelona: Ariel.
- Cabré, Teresa / Prieto, Pilar (2004): «Prosodic and analogical effects in lexical glide formation in Catalan», *Probus. International Journal of Romance Linguistics* 16, 113–150.
- Carbó, Ferran (2018): *Els versos dels calaixos. Sobre 'Llibre de meravelles' de Vicent Andrés Estellés*, València: Publicacions de la Universitat de València.
- Coromines, Joan (1971): *Lleures i converses d'un filòleg*, Barcelona: Club Editor.
- Domínguez Caparrós, José (2014): *Métrica española*, Madrid: UNED.
- Dominicy, Marc (1992): «On the meter and prosody of French 12-syllable verse», *Empirical Studies of the Arts* 10:2, 157–181.
- Dresher, B. Elan / Friedberg, Nila (eds.) (2008): *Formal approaches to poetry. Recent developments in metrics*, Berlin / New York: De Gruyter.
- Ferrater, Gabriel (1981): *Sobre el llenguatge*, Barcelona: Quaderns Crema [edició a cura de Joan Ferraté].
- (1983): *La poesia de Carles Riba*, Barcelona: Edicions 62 [edició a cura de Joan Ferraté].
- (1987): *Foix i el seu temps*, Barcelona: Edicions 62 [edició a cura de Joan Ferraté].
- Friedberg, Nila (1999): «Constraints, complexity, and the grammar of poetry», *Toronto Working Papers in Linguistics* 17, 11–133 [reeditat, amb canvis, com a: Friedberg, Nila (2008): «Constraints, complexity, and the grammar of poetry», in Dresher / Friedberg (eds.), 212–231].
- Golston, Chris (1998): «Constraint-based metrics», *Natural Language and Linguistic Theory* 16:4, 719–770.
- / Riad, Tamas (1997): «The phonology of Classical Arabic meter», *Linguistics* 35, 111–132.

- Hall, Daniel Currie (2008): «Modelling the linguistics-poetics interface», in Drescher / Friedberg (eds.), 233–249.
- Halle, Morris / Keyser, Samuel J. (1971): *English stress: Its form, its growth, and its role in verse*, New York: Harper and Row.
- Hanson, Kristin / Kiparsky, Paul (1996): «A parametric theory of poetic meter», *Language* 72:2, 287–335.
- Harris, James W. (1983): *Syllable structure and stress in Spanish. A nonlinear analysis*, Cambridge: MIT Press.
- Hayes, Bruce (1980): *A metrical theory of stress rule*, Cambridge, MA: MIT [tesi doctoral].
- (1982): «Extrametricity and English stress», *Linguistic Inquiry* 13:2, 227–276.
- (1983): «A grid-based theory of English meter», *Linguistic Inquiry* 14:3, 357–393.
- (1984): «The phonology of rhythm in English», *Linguistic Inquiry* 15, 33–74.
- (1989): «The prosodic hierarchy in meter», in Kiparsky / Youmans (eds.), 201–260.
- (1995): *Metrical stress theory: Principles and case studies*, Chicago: University of Chicago Press.
- / MacEachern, Margaret (1998): «Quatrain form in English folk verse», *Language* 74:3, 473–507.
- / Moore-Cantwell, Claire (2011): «Gerard Manley Hopkins' sprung rhythm: corpus study and stochastic grammar», *Phonology* 28, 235–282.
- / Wilson, Colin / Shisko, Anne (2012): «Maxent grammars for the metrics of Shakespeare and Milton», *Language* 88:4, 691–731.
- Hernanz, M. Lluïsa (2002): «L'oració», in Solà et al. (dir.), 993–1073.
- IEC, 2016 = Institut d'Estudis Catalans (2016): *Gramàtica de la llengua catalana*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- Jiménez, Jesús (1999): *L'estructura sil·làbica del català*, València / Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- / Lloret, Maria-Rosa (2013): «Vocalic adjustments under Positional Markedness in Catalan and other Romance languages», in: Camacho-Taboada, Victoria / Jiménez-Fernández, Ángel L. / Martín-González,

- Javier / Reyes-Tejedor, Mariano (eds.): *Information structure and agreement*, Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 319–336.
- Kiparsky, Paul (1975): «Stress, syntax, and meter», *Language* 51:3, 576–616.
- (1977): «The rhythmic structure of English verse», *Linguistic Inquiry* 8, 189–247.
- / Youmans, Gilbert (eds.) (1989): *Phonetics and phonology*, vol. 1: *Rhythm and meter*, San Diego: Academic Press.
- Liberman, Mark / Prince, Alan (1977): «On stress and linguistic rhythm», *Linguistic Inquiry* 8, 249–336.
- Martínez-Paricio, Violeta (2013): *An exploration of minimal and maximal metrical feet*, Tromsø: University of Tromsø [tesi doctoral].
- (2016): «Evidencia fonológica para los pies métricos trisilábicos», *Verba. Anuario Galego de Filoloxía* 43, 299–328.
- (2018): *Fonología métrica y tipología lingüística*, València: Tirant Humanidades.
- / Kager, René (2015): «The binary-to-ternary rhythmic continuum in stress typology: layered feet and non-intervention constraints», *Phonology* 32:3, 459–504.
- Molinier, Guilhem (1841 [1356]): *Las flors del gay saber: estier dichas las Leys d'amors* [citem per l'edició a cura de Gatien-Arnoult, Adolphe Félix (1841), Vol. 1, Toulouse: Paya].
- Monferrer, Aina (2015): *Estudi lingüístic, literari i textual de la poesia de Vicent Andrés Estellés en un marc d'interessos traductològics i didàctics*, Castelló de la Plana: Universitat Jaume I. [tesi doctoral].
- Navarro Tomás, Tomás (1956): *Métrica española: Reseña histórica y descriptiva*, Madrid: Guadarrama.
- Nadeu, Marianna (2013): *The effects of lexical stress, intonational pitch accent, and speech rate on vowel quality in Catalan and Spanish*, Urbana-Champaign: University of Illinois [tesi doctoral].
- / Hualde, José Ignacio (2012): «Acoustic correlates of emphatic stress in Central Catalan», *Language and Speech* 55:4, 517–542.
- Nespor, Marina / Vogel, Irene (1986): *Prosodic phonology*, Dordrecht: Foris.
- / — (1989): «On clashes and lapses», *Phonology* 6, 69–116.
- Oliva, Salvador (1977): «Dos aspectes del ritme en català modern», *Els Marges* 9, 89–96.

- (1980): *Mètrica catalana*, Barcelona: Quaderns Crema.
- (1992): *La mètrica i el ritme de la prosa*, Barcelona: Quaderns Crema.
- (2006): *Tractat d'elocució*, Barcelona: Empúries.
- (2008): *Nova introducció a la mètrica*, Barcelona: Quaderns Crema [versió ampliada de: Oliva, Salvador (1986): *Introducció a la mètrica*, Barcelona: Quaderns Crema].
- / Palmada, Blanca / Serra, Pep / Bleuca, Beatriz / Llach, Sílvia / Oliva, Victòria / Prieto, Pilar (1999): «Manifestació acústica de la resolució de xocs accentuals en català», *Actes del Primer Congrés de Fonètica Experimental*, Tarragona / Barcelona: Universitat Rovira i Virgili / Universitat de Barcelona, 249–255.
- / Serra, Pep (2002): «Accent», in Solà et al. (dir.), 345–391.
- Piera, Carlos José (1980): *Spanish verse and the theory of meter*, Los Angeles: University of California [tesi doctoral].
- (2004): «Del verso español y los universales métricos», in: Mairal, Ricardo / Gil, Juana (eds.): *En torno a los universales lingüísticos*, Madrid: Cambridge University Press / Akal, 265–303.
- (2009): «Rephrasing line-end restrictions», in: Aroui, Jean-Louis / Arleo, Andy (eds.): *Towards a typology of poetic forms: From language to metrics and beyond*, Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 287–304.
- Pons, Arnau (2004): «La reescriptura poètica», *Reduccions: Revista de Poesia* 81–82, 113–155.
- Prieto, Pilar (2005): «Syntactic and eurhythmic constraints on phrasing decisions in Catalan», *Studia Linguistica* 59, 194–222.
- / Oliva, Salvador / Palmada, Blanca / Serra, Pep / Bleuca, Beatriz / Llach, Sílvia / Oliva, Victòria (2001): «Anàlisi acústica de la resolució de xocs accentuals en català», *Estudios de Fonètica Experimental* 11, 11–40.
- Prince, Alan / Smolensky, Paul (2004 [1993]): *Optimality Theory: Constraint interaction in generative grammar*, New Brunswick / Boulder: Rutgers University / University of Colorado.
- Quilis, Antonio (1975): *Métrica española*, Barcelona: Ariel [edició corregida i augmentada de Quilis, Antonio (1969): *Métrica española*, Madrid: Alcalá].
- (1999): *Tratado de fonología y fonética españolas*, Madrid: Gredos.

- Recasens, Daniel (1990): «Fonètica i llenguatge poètic», in: *Temes de fonètica i lingüística catalana*, Tarragona: Publicacions de la Diputació de Tarragona, 57–81.
- (1993): *Fonètica i fonologia*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- Rice, Curt (1992): *Binarity and ternarity in metrical theory: Parametric extensions*, Austin: University of Texas [tesi doctoral].
- Salvador, Vicent (2013a): «La paraula poètica estellesiana», in: Salvador, Vicent / Pérez Saldanya, Manuel (eds.): *L'obra literària de Vicent Andrés Estellés. Gèneres, tradicions poètiques i estil*, València: Acadèmia Valenciana de la Llengua, 15–44.
- (2013b): «*Coral romput*, de Vicent Andrés Estellés: el mecanoscrit de la tercera part del poema», in: Veny-Mesquida, Joan R. / Malé, Jordi (eds.): *La filologia d'autor en els estudis literaris. Textos catalans dels segles XIX i XX*, Lleida: Aula Màrius Torres, 327–345.
- / Monferrer, Aina (2011): «Estilística dels adverbis en *-ment* en la poesia de Vicent Andrés Estellés», *Journal of Catalan Studies. Revista Internacional de Catalanística* 14, 6–23.
- Selkirk, Elizabeth O. (1984): *Phonology and syntax*, Cambridge: MIT Press.
- (1995): «The prosodic structure of function words», in: Beckman, Jill N. / Dickey, Laura Walsh / Urbanczyk, Suzanne (eds.): *Papers in Optimality Theory*, Amherst: GLSA (University of Massachusetts Occasional Papers; 18), 439–470.
- Serra, Alfons / Llatas, Rossend (1932): *Resum de poètica catalana (mètrica i versificació)*, Barcelona: Barcino.
- Serra, Pep (1992): «El principi d'economia en les derivacions de la fonologia mètrica», in: Martín Vide, Carlos (ed.): *Lenguajes naturales y lenguajes formales, VII*, Barcelona: PPU, 601–608.
- (1992–1993): «De la representació de l'accent», *Llengua & Literatura* 5, 417–443.
- (1996a): «L'estructura prosòdica i l'accent», *Caplletra* 19, 113–144.
- (1996b): *La fonologia prosòdica del català*, Girona: Universitat de Girona [tesi doctoral].
- Solà, Joan / Lloret, Maria-Rosa / Mascaró, Joan / Pérez Saldanya, Manuel (dir.) (2002): *Gramàtica del català contemporani*, Vol. 2, Barcelona: Empúries.

- Vallduví, Enric (2002): «L'oració com a unitat informativa», in Solà et al. (dir.), 1221–1279.
- Vallverdú, Teresa (1997): *On stress assignment in Catalan*, Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona [manuscrit].
- Wheeler, Max W. (2005): *The phonology of Catalan*, Oxford: Oxford University Press.
- Youmans, Gilbert (1989): «Milton's meter», in Kiparsky / Youmans (eds.), 341–379.

■ Bibliografia

Vicent Andrés Estellés (1971): *Llibre de meravelles*, València: L'Estel. L'estudi s'ha fet a partir de l'edició de 2015, a cura de Ferran Carbó, continguda en el volum *Obra completa*, II, València: 3i4.

Poemes seleccionats: 1, No escric èglogues; 2, Els canyars de la vora de la séquia; 3, Demà serà una cançó; 4, Un amor, uns carrers; 5, Els amants; 6, Vida, sinó; 7, Testament mural; 8, Cremava el cel com una vinya; 9, Crònica especial; 10, L'estampeta; 11, Crim; 12, Reportatge; 13, Flèrida (1); 14, Terra; 15, Postal; 16, Silenci; 17, Arbres de pols; 18, Cos mortal; 19, No me'n recorde; 20, Això; 21, Cant de Vicent; 22, Cultura; 23, Temps; 24, Una aigua bruta i trista; 25, Encara; 26, Amic; 27, Ací; 28, D'un any; 29, Dies; 30, Per exemple; 31, Flèrida (2); 32, Crit i nit; 33, Vítol; 34, Creuant la nit; 35, Documentals; 36, Epistolari 1945; 37, Fundacions de la ràbia; 38, Les coses; 39, *Shon*; 40, L'ofici; 41, El vi; 42, Tot allò que perdura; 43, Peixos per l'aire; 44, La mort invicta; 45, També.

- Jesús Jiménez, Universitat de València, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Departament de Filologia Catalana, Avda. Blasco Ibáñez, 32, E-46010 València, <jesus.jimenez@uv.es>.

Gaziel, d'Apel·les Mestres: un Mefisto irònic i un Faust bohemi

Magí Sunyer (Tarragona)

Summary: This article explores the intertextual relations between *Faust*, by Johann Wolfgang von Goethe, and two texts by Apel·les Mestres: the poem and the drama *Gaziel* (from 1891 and 1909, respectively). The influence of German literature on Mestres, and particularly of Goethe and Heine, is such that *Gaziel* can be regarded as a direct reproduction. The fact that *Gaziel*, Faust's parallel, is a Poet frames the work as part of the debate on the Artist, which was a feature of Catalan Modernisme, and relates to Mestres' status as a complete man of letters – draftsman, musician, poet, playwright and prose writer – which was made abundantly clear by the magnificent illustrations of the poem's first edition. The ironic relationship between Mephistopholes and *Gaziel* provides the basis for an analysis of the function of the devil in the two works and the game of complicities that Mestres constructs around his character.

Keywords: Faust, *Gaziel*, intertextuality, Modernism, artist, devil ■

Received: 07-07-2018 · Accepted: 27-11-2018

■ 1 Faust, mite modern

Faust és un mite literari creat en el segle XVI a partir de tradicions i de llegendes i fixat amb projecció universal en la tragèdia de J. W. Goethe.¹ Philippe Sellier el classifica en el segon apartat dels cinc que va establir per als mites literaris, el que agrupa els sorgits a partir de l'Edat Mitjana (Martínez Falero, 2013: 483). Jordi Jané en resumeix amb concisió i precisió l'origen:

1 Vull fer constar que aquest treball s'ha beneficiat de l'ajuda del projecte d'investigació del Ministerio de Economía y Competitividad FFI2017-86542-P titulat *La literatura de segundo grado: las relaciones hipertextuales en la literatura catalana desde el «Modernisme» hasta 1939*.

Els estudiosos interessats tenen més informació sobre l'activitat del grup investigador, així com una base de dades sobre estudis d'ironia, que inclou estudis sobre relacions hipertextuals iròniques en la literatura catalana des de l'inici del segle XX fins a l'actualitat, en <www.uv.es/ironialitcat/>.

Aquest estudi també forma part de la investigació del grup *Identitat Nacional i de Gènere a la Literatura Catalana*, de la Universitat Rovira i Virgili, i del Grup de Recerca *Identitats en la Literatura Catalana* (GRILC), consolidat (2017 SGR 599), de l'AGAUR de la Generalitat de Catalunya. S'ha actualitzat l'ortografia dels textos prenormatius.

El mite del Faust s'inicia a Alemanya amb el *Volksbuch*, publicat el 1587, titulat *Història del Dr. Faust, el mag i bruixot molt viatjat* (*Historia von D. Johann Fausten, dem weitbescheyten Zauberer und Schwarzkünster*). El tema ve de la tradició oral medieval, que explica les peripècies del protagonista, el Dr. Faust, una mena de bruixot, presentat com un tipus que vol comparar-se amb Déu, que li planta cara i pacta amb el diable, per la qual cosa és castigat, tal com correspon a la mentalitat de l'època. (Jané, 2009: 14)

El tema de la tradició es basava en un personatge real; la traducció, immediata, del *Volksbuch* a l'anglès va servir de base per al drama de Christopher Marlowe; el tractament del personatge en successives reelaboracions alemanyes va ser negatiu —un apòstata judicat des de postulats religiosos— i la Il·lustració el va convertir en un ridícul màgic obscurantista. Aquesta concepció es va capgirar a partir de G. E. Lessing, que el va caracteritzar de manera positiva, i els poetes del *Sturm und Drang* hi van veure «un model de tità que preia la llibertat i es burla tant de la raó com de la tradició religiosa» (Jané, 2009: 15). És una transformació conceptual que es produeix amb altres mites, com el de Don Juan —i, entre els catalans, amb el comte Arnau—, amb el qual sovint se'l relaciona pel caràcter satànic i la insatisfacció inguarible que els posseeix, en el tombant del Romanticisme (Eigeldinger, 1987: 19; Siguan, 2009: 93–109). Ian Watt (1997) el va estudiar —amb Don Quijote, Don Juan i Robinson Crusoe— entre els mites representatius de l'individualisme modern. La universalitat del mite la proporciona el drama de Goethe, a partir del qual ha representat l'individu ambiciós i insatisfet que pacta amb el diable per aconseguir la saviesa i la bellesa (Herrero, 2006: 67). A partir de Goethe, ha estat objecte d'interpretacions musicals per part d'artistes tan il·lustres com Wagner, Schumann i Mahler, ha servit de base per a òperes, entre altres, de Spohr, Busoni, Gounod, Boito i Berlioz (Aznar, 2009: 74) i s'han escrit tota mena de reelaboracions literàries que converteixen el mite en un camp privilegiat d'exercicis d'anàlisi hipertextual.

■ 2 Faust en la literatura catalana del segle XIX

La presència de Goethe en la literatura escrita per catalans va ser objecte de l'estudi de Manuel de Montoliu *Goethe en la literatura catalana* (1935), un llibre extens de maduresa d'un crític informat i experimentat que, amb aparença d'exhaustivitat, examina la influència de l'escriptor alemany sobre les peces literàries escrites en català i en castellà des d'abans d'*El Europeo*. Es refereix a cada indicatiu d'aquest influx en escriptors com Pau Piferrer, Josep Llausàs, Manuel Milà i Fontanals, Antoni Bergnes de las Casas i el grup de

La Abeja, Teodor Llorente –«traductor de la versió castellana més divulgada del Faust» (Montoliu, 1935: 146)–, Joan Maragall, Eugeni d'Ors, Carles Riba i una quantitat notable de lletraferits dels segles XIX i XX i en reproduïx textos que mostren la seva connexió, de vegades escassa, amb l'escriptor alemany. Resulta molt sorprenent –fins i tot sense oblidar que Montoliu en aquella època feia temps que s'havia convertit en un crític parcial, maniàtic i escorat cap a l'integrisme– que no esmenti per a res un escriptor tan cèlebre com Apel·les Mestres, llavors vell però viu i que en temps del Modernisme –el de formació per a Montoliu– havia publicat dues magnífiques recreacions del mite de Faust a partir d'escenes de la tragèdia de Goethe, la segona de les quals, a més, s'havia representat amb música d'Enric Granados (Sunyer, 2009).

■ 3 Goethe i Apel·les Mestres

Apel·les Mestres i Oñós (Barcelona, 1854–1936), poeta, dramaturg, prosista, traductor, dibuixant, compositor i jardiner, representació màxima del model d'«artista total» del canvi de segle, va mostrar des de ben aviat una gran devoció per la literatura alemanya, i en particular per Heine i per Goethe. De jove va viatjar per Suïssa i Alemanya (Gener, 2007: 166s) i sembla que fou llavors quan «descobrí la balada romàntica i la poesia intimista de Heine» (Molas, 1986: 467).² La seva devoció per Heine està ben documentada: va traduir al català l'*Intermezzo*, li va dedicar una de les parts de *La rondalla de l'amor* i va aclimatar a la literatura catalana el poema breu intimista amb ingredients filosòfics, molt present en la poesia catalana de finals del segle XIX. Aquesta germanofília cultural no li va impedir un posicionament aliadòfil durant la Primera Guerra Mundial, que el va impulsar a escriure dos encesos llibres contra les agressions alemanyes, *Flors de sang* i *Atila*.

Mestres era republicà, internacionalista i catalanista. Es va oposar a la retòrica romàntica jocfloraresca –la seva proclamació com a Mestre en Gai Saber pels Jocs Florals de Barcelona va tardar a arribar– i va utilitzar un llenguatge planer, desafectat de pompositats, una expressió realista que va exercir un influx important sobre la poesia del primer Modernisme. Per a la sacralització de l'Artista i de l'Art que va dur a terme en poesia i en teatre, va desplegar una sèrie de dicotòmies, en part procedents de les faules –Cigales i Formigues, Espigues i Roselles–, metàfores de l'oposició entre Poe-

2 Si hem de fer cas de Josep Aladern, Mestres va llegir la primera poesia de Heine als nou anys (Armangué, 2007: 147).

sia i Prosa que el Modernisme més directament marcat per Santiago Rusiñol va desenvolupar reiteradament. Per aquestes raons, ell, que era de la generació anterior a la dels primers modernistes, va ser considerat com un dels seus models i va publicar amb freqüència a *L'Avenç* (Valentí, 1973: 138–139 i 153). En una part de la seva literatura –que tenia correspondència directa amb molts dels seus dibuixos– va crear uns universos fantàstics en què la Natura, poblada per fades, follets, elfs, gnoms, i personatges similars, es convertia en escenari ideal per al desplegament d'una argumentació d'aquella defensa de l'Artista i de l'Art per sobre de la mediocritat i la prosa a què hem fet referència. Eren paisatges i personatges de rondalla, o del *Somni d'una nit de Sant Joan* de Shakespeare, que servien per a les il·lustracions dels seus llibres, expressió de l'art total del Modernisme simbolista d'influència wagneriana o preraphaelita. Maria Àngela Cerdà el considera «tant un precursor com un mestre i un continuador del “modernisme”» (Cerdà, 1981: 253). A principis de segle ja ho apuntava un dels seus deixebles, el refinat poeta modernista Jeroni Zanné, en el pròleg de *Croquis ciutadans*, editat per la biblioteca de la revista *Juventut*, de la qual Manuel de Montoliu era col·laborador. Seria estrany que no hagués llegit passatges com aquest:

En Mestres és el primer bucòlic català. Deixeble i admirador ademés de Goethe, dels trobadors mitgevals, de la poesia popular i de Heine, és independent i personal fins al punt de poder ésser considerat com un dels autors més originals de Catalunya. (Zanné, 1902: VIII)

o com aquest altre, en què Zanné reproduceix unes paraules que Mestres havia posat com a pròleg d'un llibre de poesies seves:

¿No podríem, doncs –llegint sempre en el gran llibre de la Naturalesa– rejevenir la Poesia revestint-la amb la túnica hermosament senzilla de la vestal grega i perfumant-la en l'exquisit encenser de la catedral gòtica?

La idea no és precisament meva: germinà fa cent anys en el cervell de Goethe, qui, gràcies al maridatge del plasticisme hel·lènic –representat per la ingènua i correcta oda primitiva– i de l'idealisme de l'edat mitja –representat per la ingènua i lliure cançó del poble– logrà retornar la Poesia, mig asfixiada pel sigle del barroquisme. ¿Per què no seguiríem el seu exemple? (Zanné, 1902: XIII)

Apel·les Mestres va demostrar una admirable fecunditat literària i musical fins al final de la seva vida. Ell que havia defensat la reforma fabriana a principis dels anys noranta, precisament en una nota introductòria a *Gaziel*, en què advertia als seus lectors que s'adheria a la proposta ortogràfica de

Pompeu Fabra i Joaquim Casas-Carbó llançada des de *L'Avenç*, amb un eloqüent lema final «Qui vulga que ens segueixi» (Mestres, 1891: 6), es va enfrontar a la normativa de l'Institut en la segona dècada de segle, presumiblement per un desacord amb l'ortodòxia noucentista. És més que probable que aquesta fos una de les raons per la qual Montoliu el va oblidar en la seva repassada d'escriptors catalans influïts per Goethe.

■ 4 De Faust a Gaziel

Com a mínim en quatre textos –cadascun dels dos poemes va ser reelaborat en forma de drama– es manifesta de manera inequívoca la presència del mite de Faust en l'obra d'Apel·les Mestres: *L'estiuet de Sant Martí* i *Gaziel*. En el primer, es redueix al tòpic de l'enamorament d'un metge vell per una noia jove. Les esperances que concep s'acaben quan s'adona que la noia només sent simpatia per ell i que en cap moment no li ha passat pel pensament altra relació que l'amistosa. El metge no fa cap pacte amb el diable per aconseguir la jove sinó que, davant l'evidència, es resigna. Això no va ser obstacle perquè Jeroni Zanné enregistrés la filiació goethiana del text: «El bon doctor Josep Maria és un fill del vell doctor Faust, com Gaziel és l'hereu del grotesc Mefisto.» (Zanné, 1902: XXXI)

Gaziel sí que és un hipertext de la primera part de la tragèdia de Goethe, tant el poema com en el drama. Quan va el publicar, Mestres ja tenia una llarga trajectòria com a poeta i com a dibuixant. Tres anys abans, el 1889, havia mostrat la potència i la versalitat de la seva poesia amb la publicació de *Balades*, *Idil·lis* i *Cants íntims* (Armangué, 2003: 36). Ell mateix va explicar que durant molt de temps havia tingut la intenció de plasmar en un poema les impressions que conservava del seu món d'infantesa a la casa gòtica familiar del barri vell de Barcelona:

Tinc la seguretat de què en mes balades i poemes mitjvals no he fet, més tard, altra cosa que transcriure impressions rebudes llavors; i és més: tota la vida m'he sentit agitat per un desig vivíssim d'escriure un poema d'Edat Mitja on posar tot aquell cúmul de sensacions i de records, de parets velles i renegrides [...] tot un món estrany i simpàtic, exquisidament patètic i al mateix temps acaricaturat, serenament extàtic i al mateixa temps sardònic, ple d'adoració i de sarcasme. (Mestres, 1912: 18–19)

Revelava que, en comptes de concentrar els records en un poema, n'havia escampat detalls i sensacions en llibres com *Balades*, *L'ànima enamorada*, *En Misèria* «i ¡qui ho creguera! alguna pinzellada que solsament jo sé, es troba perduda en *Gaziel*» (Mestres, 1912: 19).

Dels dos mitemes bàsics del Faust de Goethe, el retorn a la joventut i el pacte amb el diable, Mestres desenvolupa el segon sobre una base no gaire allunyada de les del doctor alemany però amb uns altres interessos. Resumim el poema. En el preludi es canta el sol i el cel blau i s'anuncia que s'explicarà un conte d'hivern, fred i gris. El Poeta, enfebrat, completa la seva obra tancat a la cambra de treball en una nit trista i freda d'hivern. Ha aconseguit el seu objectiu, abocar-hi tot el que duia a dins, però l'assalten tres dubtes: si el poema és realment immortal, si alguna vegada li farà cas la dona que estima i si aconseguirà sortir de la misèria en què viu. Posa a la xemeneia l'últim boscall que té per esclafar-se i de la flama que esclata apareix, somrient, Gaziél, dimoni que, a requeriment del Poeta, s'identifica i li ofereix tres dons. El Poeta demana la Glòria, l'Amor i la Riquesa i Gaziél els hi concedeix immediatament. En un viatge fantàstic, l'Artista pot comprovar que és un poeta aclamat i un home ric a qui la seva dama correspon. Després del recorregut, Gaziél condueix el Poeta de nou a la seva cambra i, quan l'artista li ofereix l'ànima perquè suposa que és el preu que ha de pagar, Gaziél li replica que no la vol, que en té prou amb la contemplació de la infelicitat del Poeta quan comprovi la degeneració de la Glòria en Enveja i Calúmnia, de l'Amor en Falta de Desig i de la Riquesa amb la Senectut. Gaziél desapareix i el Poeta es queda sol sense res del que ha tingut durant una estona, però, en comptes d'abatre's, reacciona amb alegria perquè li resta el poema que ha escrit. Llavors obre la finestra a la claror del nou dia. En l'epíleg, el Lector impreca l'Autor i li retreu que, si ha volgut dir que el Poeta ha de renunciar als seus millors ideals, només ha escrit una rondalla per espantar infants, però l'Autor li replica que no, que el seu heroi manté intactes les seves esperances i continua assedegat de Glòria, de Riquesa i d'Amor.

■ 4.1 Gaziél, el dimoni

Gaziél és un dimoni irònic disposat a jugar amb els desitjos que pot oferir de fer complir a l'artista pobre i desconegut. Des de l'inici, davant el desconcert del Poeta, que el pren per Mefistòfil, ell mateix aclareix la confusió en un estil desenfadat i amb un ple domini de la situació. Mestres subratlla l'actitud foteta del diable, que persisteix en tot el poema. Les paraules amb què replica a un poeta atònit davant la seva aparició i que està convençut que té al davant el Mefistòfil de Goethe condueixen al registre paròdic, amb la introducció d'expressions massa familiars i quotidianes per a un mite «seriós», del tipus «s'ha jubilat», «ja no exerceix» i «no hi ha qui li parli ni el desinfla»:

—No, no ho só, Mefistòfeles
s'ha jubilat; ja no exerceix. Els músics
i els pintors i els poetes
l'han inflat i engreït de tal manera
que no hi ha qui li parli ni el desinfla. (Mestres, 1891: 19)

Reconeixem el canvi de registre que acostuma a acompanyar aquest tipus d'operació verbal. A continuació, *Gaziel* es mostra molt precís en la seva identificació i en les funcions que exerceix, que el distingeixen dels altres dimonis:

No, no só Mefistòfeles. Só un geni
fort com ell, ric com ell, com ell magnànim,
i aixís i tot desconegut dels homes
que fins mon nom han olvidat fa sigles.

Só *Gaziel*; só el geni llegendari
dels tresors amagats, de les riqueses
que en les entranyes misterioses coven
aquells tres usurers de la Natura:
la terra, el foc i l'aire.

Jo só l'amo del foc, que a una ordre meva
devora els homes i el granit i el bronze
—Persèpolis i Roma, Alexandria,
Babilònia i Cartago, van encendre's
per aclarir mes llargues nits de nyonya—.

Só el didot dels volcans; de sigle en sigle
jo els serveixo festins d'escòria i lava;
jo encenc els focs follets vora els sepulcres
i els llumets de Sant Telm sobre les vergues.

Jo só el mestre del vent; jo sol inspiro
la prosa terrorífica que entona
de nit al penetrar en les dormides
i ertes ciutats, quan els teulats tecléja
i assota els vidres i estampeix les portes
i sacut les campanes. Jo li dicto
cançons plasents i melodies tendres
quan corre en llibertat per les muntanyes
petonejant les displicents poncelles
i escabellant el capirots dels roures.³ (Mestres, 1891: 19–21)

3 La autoidentificació de *Gaziel* coincideix de ple amb la que en proveeix Collin de Plan-cy en el seu *Diccionario infernal*: «Demonio encargado de la custodia de los tesoros sub-terráneos, los que transporta de una parte a otra, para sustraerlos de los hombres. Él es

La substitució de Mefistòfil per Gaziel constitueix una transformació diegètica i, amb els canvis de significat d'un dimoni a l'altre, s'opera una transformació semàntica. L'actitud irònica del dimoni és subratllada des de l'inici, quan es corporeïtza –de la mateixa manera que l'Esperit de la Terra, convocat per Faust en la tragèdia de Goethe– a partir de l'esclat d'una flama rogenca:

La flama

que invadeix el boscall bronzint sonora,
 creix, s'escampa, s'estén, i llu i s'agita
 d'una manera estranya; ses llengotes
 acompassades i ondulants, simulen
 els moviments d'un cos vivent que es forma.
 la flama té dos ulls, dos ulls que el miren
 –vagament al començ, fit a fit luego–
 i uns llavis fins, descolorits, translúcids
 que somriuen amb plàcida ironia. (Mestres, 1891: 14–15)

Amb aquesta «plàcida ironia», que ja no abandona el personatge fins a la seva desaparició, agafa la forma d'una mena de Buda simpàtic i pervers que levita davant la mirada atònita del Poeta:

va adquirint els contorns d'una figura
 flexible i rutilant que amb pausa es gronxa
 al damunt del boscall ben asseguda;
 encreuada una cama sobre l'altra
 i al davant dels jonolls les mans unides. (Mestres, 1891: 15)

Irònic, orgullós, segur d'ell mateix, domina la situació i el poeta atolondrat que es veu ultrapassat per esdeveniments tan extraordinaris. Per accentuar la ironia verbal, utilitza, amb displicència o intenció, expressions en anglès: «*job, shocking*», «*time is money*». La ironia de situació (Schoentjes, 2003: 49), que havia donat una dimensió diferent, associada al desassossec, al mot a partir del Romanticisme (Ballart, 1994: 66), fa acte de presència en la maniobra que Mestres imprimeix a la darrera part del tòpic. El poeta, ple de bona fe, queda convençut que el diable ha complert amb la seva part del pacte –un pacte que no han signat però que per al poeta, que s'ha introduït

quien conmueve los cimientos de las casas y hace soplar los vientos acompañados de llamas. Algunas veces forma danzas que desaparecen de repente; inspira el terror, con un gran ruido de campanas y cascabeles; y reanima los cadáveres por un momento.» (Collin, 1842: 55)

en l'atmosfera del mite, és implícit i indiscutible— i es declara disposat a complir la part que li pertoca: li lliurarà l'ànima a canvi dels dons que Gaziel li ha proporcionat. Gaziel es riu de les intencions del Poeta i no li accepta l'ànima:

El dimoni somriu, i incorporant-se
s'esmuny de la poltrona fins a asseure's
damunt del colossal boscall de roure
que flameja en la llar.

«*Anima vilis!*...»

Ignocent t'he cregut, però no em creia
que ho fossis en tal grau. Per lo que escolto,
com un sant bizantí sobre un sepulcre
vius encara incrustat en la llegenda
que el temps ha arraconat per inservible.
¿Ton ànima, m'has dit? Guarda ton ànima,
que ni d'ella saps res, ni és cosa teva,
ni l'estimo jo en tant. No, la meva obra

l'he portada a bon terme

i això és la recompensa que esperava. (Mestres, 1891: 46–47)

Sense perdre la compostura ni l'aire de superioritat respecte al poeta, Gaziel explica que és massa maligne per conformar-se amb una ànima, com havia fet Mefistòfil. La seva recompensa és més subtil i més cruel, en té prou amb haver provocat un estat de perfecció, d'acompliment absolut de les aspiracions del Poeta, que inevitablement, per l'acció de l'estupidesa humana, degenerarà. El premi de Gaziel és que el Poeta haurà de viure amb el turment de no poder tornar a aconseguir allò de què ha gaudit durant aquella nit, perquè es corromprà ràpidament per acció de l'Enveja i la Calúmnia o perquè el Temps desgastarà el Desig. Encara, el Poeta replica que, ni que perdi la Glòria i l'Amor, li quedarà la Riquesa per embellir el present. Gaziel hi oposa la vellesa, que no li deixarà consol:

relaxats els teixits, els peus gotosos,
el cor cansat i buit, fluixa la mèdula
i escolades les glàndules... llavors,
postrat sobre coixins plens d'insomnis
¡que pobre has de sentir-te i miserable! (Mestres, 1891: 53)

És en aquest punt que Gaziel es presenta de ple amb el rostre del diable, feliç en la màxima perversitat, tan refinat en l'exercici de la seva comesa que no necessita per a res l'ànima del poeta, en una metàfora del Mal

sobre la Terra. Ell sap que l'estultícia humana, constant en l'acció corrosiva que la caracteritza, és incapaç de conservar la bellesa. Gaziell pensa que ha aconseguit reduir un home excepcional, un Artista, a la trista condició de la vulgaritat comuna entre els humans, l'infern traslladat a la Terra, que fa innecessària la compra d'ànimes per al trasllat a l'avèrn, perquè l'infern ha colonitzat el món:

¡Ja veus si estic pagat! ¡Ja veus lo inútil
de què et sangris ni firmis! ¡Avui dia
l'infern l'hem traslladat aquí a la terra,
a la vida, a la llum!... i això ens procura
quant menys passatemp. (Mestres, 1891: 53)

És el moment en què el dimoni s'esvaeix de la mateixa manera que havia aparegut, per la llar de foc, convençut d'haver acomplert l'objectiu que s'havia proposat, mentre se sent la rialla sarcàstica del diable: «I esclafint una rialla estrepitosa / que ressona en la vasta xemeneia / com ressona en l'abim l'esllavissada, / desapareix llengotejant.» (Mestres, 1891: 54).

El canvi de caracterització de la figura del dimoni potser és l'element més original del poema. Se'n va adonar de seguida l'anònim crític de *L'Avenç*, que el qualificava de nota estranya en el conjunt de l'obra immediata de Mestres:

és el dimoni de les llegendes (i de moltes obres des del Faust ençà); sinó que a diferència d'elles en lloc de fer pacte, disfruta posant l'infern en la terra valent-se de la desil·lusió dels mateixos plaers que proporciona. Això és una manera nova de tractar amb el dimoni, i *Gaziell* vol ser una aparició a la moderna, un somni alegre i trist, un personatge que d'en tant en tant parla anglès (com algun dimoni de Richepin). («Apeles Mestres», 1891: 127)

No ens ha d'estranyar la referència a Jean Richepin, poeta de moda en aquesta etapa de la revista, considerat com el representant d'una de les línies de la modernitat per l'agosament amb què tractava la temàtica social i el satanisme. Recordem que Mestres ja havia tingut tractes amb les fúries de l'infern quan havia il·lustrat l'edició elzeviriana de *La muerte y el diablo*, del seu amic Pompeu Gener. Francesc Miquel i Badia (Cassany-Tayadella, 2001), des de l'ortodòxia catòlica, va elogiar l'estètica del poema però, sense que li interessessin els aspectes més contemporanis d'aquest satanisme, advertia als lectors del perill a què s'exposava Mestres, assetjat pel «veneno del escepticismo» (Miquel, 1891: 5.53).

■ 4.2 El poeta, el bohemí

El caràcter irònic del diable no és obstacle perquè, en el poema es realitzi la transformació semàntica de caràcter seriós i de to noble que, d'acord amb la terminologia genettiana, identifiquem com una transposició (Genette, 1982: 36). En Goethe, la recerca de la saviesa suprema per part de Faust, la desesperació quan comprova que la vellesa l'encalça i que ell no ha aconseguit els seus objectius i la set de joventut que el posseeix justifiquen el pacte amb el diable. En l'hipertext d'Apel·les Mestres, les diferències són notables: és un Poeta jove qui desitja glòria, amor i riquesa, i el poema es converteix, com és prou habitual en Mestres, en una sublimació de la Poesia. Podem recordar que les *Cartas desde el Molino* de Santiago Rusiñol es publicaven en aquella mateixa època a *La Vanguardia* i que en una de les cartes parisenques s'utilitza la mateixa anècdota amb què s'inicia el poema de Mestres. Rusiñol explica que un pintor puntillista, a qui la dedicació a l'art ha abocat a la misèria, tira al foc l'últim tros de fusta de què disposa per escalfar-se, després ja no tindrà cap altre recurs. Mestres no necessitava haver llegit Rusiñol com a inspiració per a aquesta arrancada, perquè figura a *Les scènes de la vie de bohème*, d'Henri Murguer, que havien servit de base per a *La Bohème*, de Giacomo Puccini. Ja hem indicat que les seves simbolitzacions de la poesia eren anteriors i s'havien desplegat en unes famoses dicotomies que es compendien en l'oposició entre Poesia i Prosa que Rusiñol i el Modernisme esteticista van desplegar. *Gaziel* és un poema sobre l'Artista i l'Art.

El Poeta està allunyat de les inquietuds de Faust, no està turmentat per haver perdut la vida de manera inútil, sense haver gaudit prou de la vida: «Conec el Dret, la Medicina, / sóc filòsof; teòleg, per més mal, / i aquí m'estic, pobre mortal, / tan negat com abans», «però tampoc no he tingut goig, ni em crec saber de res, / no he corregit cap home, ni sóc ric ni senyor. / Cap bé ni honor del món no m'és abastador. / Un gos rebutjaria ma senectut oiosa» (Goethe, 1981: 14). És un home jove i il·lusionat, que té un defalliment perquè dubta que pugui aconseguir la riquesa, la glòria i l'amor de la dona que estima. *Gaziel* sempre el supera perquè ja hem vist que és brillant, incisiu, ocurrent i capaç, i li provoca sorpreses contínues. Els dubtes de l'escena inicial es justifiquen per la crisi subsegüent a la coronació del poema, quan exhaureix els recursos materials i tem que la seva obra potser no té prou qualitat, no serà prou conegut, no l'arribarà a llegir la seva estimada ni el farà sortir de la misèria:

¿per què, doncs, t'he engendrat, ja que tal volta
 mai floriràs en les regions excelses
 on floreix immortal la poesia!
 ¡si mai per mai te regaran les llàgrimes
 d'uns ulls que estimo tant! ¡si no has de rompre
 l'abraçada glacial amb què m'ofega
 l'esblaimada misèria, ma companya!... (Mestres, 1891: 12)

El Poeta queda sense gaire capacitat de reacció, és arrossegat per l'actuació del dimoni mentre Gazièl és en escena. Sembla que la brillantor del diable deixi en segon pla el Poeta, prou càndid per estar disposat a signar la seva perdició, a lliurar-li l'ànima, sense haver-s'hi compromès abans. Ens enganyariem si penséssim que per això Mestres menysprea el seu heroi. La ingenuïtat forma part de les qualitats de l'artista, així el defineix —premaragallianament, gosariem dir: «és tot poeta / només que un infant gran, molt gran a voltes» (Mestres, 1891: 17). O, en negatiu, en els versos burletes del dimoni:

¡M'agraden el poetes! Se'm figuren
 tan bons, tan ignocents, sense malícia,
 ignorants del per què de tota cosa,
 descuidats del demà que de puntetes
 ve a trencar-los el son! (Mestres, 1891: 21)

Gazièl expressa confiança en el poder de la poesia. En el viatge fantàstic que fa conduït pel dimoni, el Poeta és admirat pels altres «soldats de la rima» (Mestres, 1891: 33), descrits com una congregació que «afollada i convulsa aclama al geni, / a l'astre esplendorós dels vinents sigles». (Mestres, 1891: 34). D'especial interès, pel que té d'expressió de la Poètica de Mestres, és el passatge en què Gazièl, per proporcionar-li la Glòria amb el poema que acaba d'escriure, bufa sobre el manuscrit i el neteja d'impureses. Recordem que Mestres fou el gran defensor d'una poesia sense excessos retòrics, acordada amb l'estètica realista.:

veu caure d'elles
 arcaïsmes a doll, giros retòrics,
 versos obscurs i rimbombants estrofes
 que es perden en la llar com a centelles. (Mestres, 1891: 25)

Quan el diable ja s'ha esvaït amb la completa seguretat d'haver acomplert l'objectiu que es proposava, el Poeta obté la victòria. Una altra vegada sol en la misèria de la cambra, ignorat i sense amor, reacciona, i venç amb

el menyspreu cap a la condemna del dimoni i la il·lusió en allò de més important que poseeix, la seva obra:

Però, respira.
Intacte, immaculat, sobre la taula
mira el poema full a full; el toca
i estrenyent-lo en ses mans amb alegria
diu de cor: «¡Tant se vall!»

I obre al nou dia. (Mestres, 1891: 56)

L'Art supera la condemna, la Vida s'imposa sobre la Mort. En l'epíleg, contra la interpretació del Lector, que pensa que el Poeta ha renunciat als millors ideals i s'ha conformat, l'Autor protesta i aclareix que, quan crida «Tant se vall!», l'heroi continua assedegat de Glòria, Riquesa i Amor, que el repté amb el diable ha estat plenament superat. El diable pot proposar, seduir, crear il·lusions, però aquest ésser superior i innocent alhora que per a Apel·les Mestres és l'Artista és qui acaba decidint, i el diable no té accés a aquesta fruïció suprema de l'Artista que pobre, sol, ignorat, viu en la felicitat de la creació. Podem concloure que la transformació semàntica proposada per Mestres suposa una transvaloració, perquè canvia el sistema de valors respecte a l'hipotext.

■ 5 Del poema al drama

Al cap d'uns quants anys, Apel·les Mestres va convertir aquest poema en una peça teatral, de la mateixa manera que va fer amb altres textos seus com *L'estinet de Sant Martí* i *Margaridó*. El poema va passar de la condició d'hipertext de la tragèdia de Goethe a la d'hipotext d'un drama líric que, amb música d'Enric Granados, es va representar el 27 d'octubre de 1906 al Teatre Principal de Barcelona en la temporada de teatre líric dels Espectacles i Audicions Graner. Les crítiques van destacar la qualitat de la conjunció entre text i música (Aviñoa, 1985: 318). Marta Robles assenyala que aquesta i les altres obres que Mestres va subministrar a l'empresa van ser de les poques que es van salvar «de les ensulsiades de la crítica» (Robles, 2007: 251). Es va editar el 1909 a la Biblioteca De Tots Colors de Bartomeu Baxarias.

Entre el poema i el drama, hi ha una coincidència considerable, la major part de versos i estrofes van quedar inalterats o amb pocs canvis i les modificacions estan encaminades a proporcionar vivacitat escènica, com, exemple, la lògica visualització dels canvis de decorats. S'hi afegixen per-

sonatges: un present però no actiu en la primera versió –Ella, l'estimada– i quatre més que proporcionen entreteniment, contrapunt i distensió a la gravetat de l'assumpte: dos gomosos i dues cambres. Aquest canvi de poema a drama representa una transformació formal i temàtica que, amb l'afegit de personatges i d'accions, incorpora una transformació pragmàtica. Gaziell apareix taral·lejant «amb sorna» una cançó. Fins i tot el Poeta també arriba a tenir una episòdica dimensió irònica. El preludi i l'epíleg hi desapareixen, de la mateixa manera que una al·lusió a Heine, i les rèpliques entre Gaziell i el Poeta quan el primer li anuncia les conseqüències que per al Poeta tindrà haver viscut aquella nit fantàstica. La pèrdua d'importància que aquest debat comporta constitueix la variació més considerable respecte a l'hipotext. Gaziell simplement desenganya el Poeta, li diu que tot el que ha viscut durant aquella nit és mentida. S'hi recrea, tal com podem observar en els versos que dedica a la Glòria, similars als dels altres dos desitjos concedits:

¿No sents encara els ecos
dels picaments de mans?
¿Encara no t'eixorden
els hures delirants?
¿No t'encorben encara
pesant sobre ton front
les verdejants corones
que hi ha posat el món?
Doncs bé, tot és mentida,
mentida i sols mentida,
tan sols has delirat. (Mestres, 1909: 35)

Els nous personatges, uns Gomosos purament sensuals, vulgars, maleixen i ridiculitzen versos i poetes. Representen la multitud insensible a l'Art, un dels tòpics majors del Modernisme. Segons ells, les dones només admiren els afortunats en el joc, els militars de bons bigotis i els toreros. L'artista, en canvi,

Per a una dona
un artista no és més que un pobre diable,
un re, un somniatruites
tan buit de carnassó com de butxaca. (Mestres, 1909: 20)

Quan el poeta queda sol, vençut el desconcert, s'aferma en la seva condició d'artista i assumeix les conseqüències de marginació i pobresa que duu associades i acaba amb un petó apassionat al manuscrit del seu poema,

perquè, ben romànticament, contra totes les dificultats, s'explicita la impossibilitat de renunciar a la religió de l'Art:

En tant que riu, l'Artista crea... i plora,
però gosa al plorar. (Mestres, 1906: 38)

■ 6 Conclusions

Fa cinquanta anys, en el pròleg a una reedició del drama, Xavier Fàbregas (1969) proveïa una interpretació de *Gaziel* d'acord amb l'ortodòxia de la crítica marxista, segons la qual *Gaziel*, malgrat que se li reconegui la condició de geni del foc, esdevé el representant d'una societat que pot oferir a l'artista la celebritat, la riquesa i l'amor a què ell renuncia per aïllar-se en la puresa de la seva creació, en qualitat de maleït. Resulta significatiu que no esmenti per a res ni Goethe ni Faust, malgrat que ja hem comprovat que la hipertextualitat entre els dos textos és explícita. La interpretació de Fàbregas, condicionada per l'època, contrasta amb la que havia publicat Jeroni Zanné a principis de segle, que sí que oferia aquestes claus de lectura com a evidents:

Gaziel és una estranya i fantàstica visió de poeta; la influència de Goethe s'hi reflexa poderosament. *Gaziel* és l'hereu del vell Mefisto que s'ha retirat ensuperbit per la importància que li han donat els músics, els pintors i els poetes; és el geni negatiu, burleta i materialista que es presenta al pobre poeta i li concedeix els dons que aquest li demana, Glòria, Amor, Riquesa, per abandonar-lo després castigant-lo amb el goig d'aitals dons. El poema sembla una balada nordista; hi han fragments d'una força suggestiva prodigiosa. Produïx clarobscur misteriosos, resplendors de cel d'hivern, de neu, de foc. (Zanné, 1902: XXX)

La transformació que Apel·les Mestres va operar sobre l'hipotext de Goethe, malgrat la caracterització irònica del personatge *Gaziel*, és extremadament seriosa i profunda, en terminologia genettiana, una transposició. No hem estirat un altre fil d'anàlisi que els dos llibres d'Apel·les Mestres ofereixen, els esplèndids dibuixos amb què va proporcionar una altra clau interpretativa del mite. Ens conformem a destacar-ne el dibuix del diable en figura d'androgin a la coberta del drama. En el marc d'aquesta inesgotable reelaboració hipertextual a què estan sotmesos els mites, en què escriptors d'arreu i de tots els temps els reformulen amb veu pròpia, els orienten en funció de la seva sensibilitat i els enfoquen d'acord amb les seves circumstàncies històriques i socials (Herrero-Morales, 2008: 16),

Apel·les Mestres, devot de Heine i de Goethe, va reescriure dues vegades el mite de Faust, adaptat a gèneres diferents. El va conduir cap als seus interessos bàsics, la condició de l'Art i de l'Artista. Constitueix una al·legoria de la vida d'Apel·les Mestres, sublimada en la persistència de quan era vell, gairebé cec, i continuava creant universos de ficció des del paradís particular de la seva casa del passatge Permanyer. Montoliu va creure que el podia ignorar. Mestres, però, com el Poeta de *Gaziel*, disposava d'un antídoto infal·lible contra conspiracions d'aquesta mena: la seva obra, que sobreviu malgrat els oblits i els menyspreus i que provoca que avui la llegim, la contemplem i en parlem; en el cas de *Gaziel*, com la més sòlida mostra catalana anterior a Maragall de la influència de Goethe i del *Faust*. ■

■ Bibliografia

- «Apel·les Mestres. Gaziel» (1891): *L'Avenç* 4, 30-IV, 127–128.
- Armangué, Joan (2003): «Estudi introductori», a: Mestres, Apel·les: *Cants íntims*, Tarragona: Arola Editors, 9–56.
- (2007): *L'obra primerenca d'Apel·les Mestres (1872–1886). Del Romanticisme al Naturalisme*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Aviñoa, Xavier (1985): *La música i el Modernisme*, Barcelona: Curial.
- Aznar Anglès, Eduard (2009): «Faust a l'òpera», a Jané / Siguan (eds.), 73–91.
- Ballart, Pere (1994): *Eironeia. La figuración irónica en el discurso literario moderno*, Barcelona: Sirmio / Quaderns Crema.
- Cassany, Enric / Tayadella, Antònia (2001): *Francesc Miquel i Badia, crític literari al Diario de Barcelona (1866–1899)*, Barcelona: Curial / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Cerdà i Surroca, Maria Àngela (1981): *Els pre-rafaelites a Catalunya*, Barcelona: Curial.
- Collin de Plancy, Jacques Auguste Simon (1842): *Diccionario infernal*, Barcelona: Imprenta de los Hermanos Llorens.
- Eigeldinger, Marc (1987): *Mythologie et intertextualité*, Ginebra: Slatkine.
- Fàbregas, Xavier (1969): «Pròleg», a: Mestres, Apel·les: *Gaziel / Els sense cor*, Barcelona: Edicions 62, 5–13.
- Gaziel [Agustí Calvet] (1981): *Tots els camins duen a Roma. Memòries II*, Barcelona: Edicions 62.

- Gener, Pompeu (2007): *Mis antepasados y yo. Apuntes para unas memorias*, Lleida: Punctum & Aula Màrius Torres.
- Genette, Gérard (1982): *Palimpsestes. La littérature au second degré*, Paris: Éditions du Seuil.
- Goethe, Johann Wolfgang (1981): *Faust*. Traducció de Josep Lleontart, Barcelona: Clàssics Abraxas.
- Herrero Cecilia, Juan (2006): «El mito como intertexto: la reescritura de los mitos en las obras literarias», *Çedille. Revista de Estudios Franceses* 2, 58–76.
- / Morales Peco, Montserrat (2008): «La palabra permanente del mito y su reescritura a través del tiempo», a: Herrero Cecilia, Juan / Morales Peco, Montserrat (eds.): *Reescritura de los mitos en la literatura: estudios de mitocrítica y literatura comparada*, Cuenca: Ediciones de la Universidad de Castilla La Mancha, 13–28.
- Jané, Jordi (2009), «Una interpretació del *Faust*», a Jané / Siguan (eds.), 13–27.
- / Siguan, Marisa (eds.) (2009): *El Faust de Goethe fa dos-cents anys. Josep Anton Baixeras In Memoriam*, Barcelona: Sociedad Goethe de España.
- Martínez-Falero, Luis (2013): «Literatura y mito: desmitificación, intertextualidad, reescritura», *Signa* 22, 481–496.
- Mestres, Apel·les (1891): *Gaziel. Poema ilustrat per l'autor*, Barcelona: Llibreria Espanyola.
- (1909): *Gaziel. Drama líric en un acte*, Barcelona: Bartomeu Baxarias.
- (1912): *La casa vella. Reliquiari*, Barcelona.
- Miquel i Badia, Francesc (1891): «Apeles Mestres y sus últimos poemas», *Diario de Barcelona*, 6-V, 5.536–5.539.
- Molas, Joaquim (1986): «Apel·les Mestres», a: Molas, Joaquim (dir.): *Història de la literatura catalana*, vol. 7, Barcelona: Ariel, 466–490.
- Montoliu, Manuel de (1935): *Goethe en la literatura catalana. Treball premiat al concurs del Comitè Hispano-Alemany de Barcelona*, Barcelona: Publicacions de «La Revista».
- Robles i Massó, Marta (2007): «Apel·les Mestres. El model de l'escriptor compromès *non engagé*», a: Panyella, Ramon (ed.): *La projecció social de l'escriptor en la literatura contemporània*, Lleida: Punctum / GELCC, 245–257.
- Schoentjes, Pierre (2003): *La poética de la ironía*, Madrid: Cátedra (orig. francès: *Poétique de l'ironie*, Paris: Seuil, 2001).

- Siguan, Marisa (2009): «Faust i Don Juan: ciència i tedi vital», a Jané / Siguan (eds.), 93–109.
- Sunyer, Magí (2009): «Faust, poeta: *Gaziel*, d'Apel·les Mestres», a Jané / Siguan (eds.), 37–50.
- Valentí Fiol, Eduard (1973): *El primer modernismo literario catalán y sus fundamentos ideológicos*, Barcelona: Ariel.
- Watt, Ian (1997): *Myths of Modern Individualism. Faust, Don Quixote, Don Juan, Robinson Crusoe*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Zanné, Jeroni (1902), «Prólech», a: Mestres, Apel·les: *Croquis ciutadans*, Barcelona: Publicació Joventut, VII–XLI.

■ Magí Sunyer, Universitat Rovira i Virgili, Departament de Filologia Catalana, Avda. Catalunya, 35, E-43002 Tarragona, <magi.sunyer@urv.cat>.

Die Konstruktion katalanischer Identität in der Literatur zur *Guerra d'Àfrica* (1859–1860) und die Wahrnehmung der Katalanen durch deutsche Kriegsberichterstatter

Ina Kühne (Siegen)

Summary: The Spanish-Moroccan War of 1859/60 is of great importance for the development of Catalan identity. During the war an immense amount of patriotic literature in Catalan language was published in Catalonia, in which the authors glorified the deeds of the Catalan general Joan Prim i Prats and the Catalan volunteers who fought in this war. The present article intends to illustrate on the basis of the analysis of poems, theatre plays, a patriotic song and a report written by Catalan authors the importance of the First Spanish-Moroccan War for the development of Catalan identity and to demonstrate that the authors used the literature about the war to diffuse Catalan national myths and symbols and to construct a Catalan national identity. Based on chronicles of German war correspondents the article points out that the military deeds of general Prim and the Catalan volunteers were admired not only in Catalonia and Spain but also in Germany and that the Catalan soldiers achieved to cause Catalan language and culture to become known even in foreign countries.

Keywords: Spanish-Moroccan War of 1859/60, construction of Catalan identity, General Prim, battalion of Catalan volunteers, chronicles of German war correspondents ■

Received: 20-09-2017 · Revised received: 03-05-2018 · Accepted: 29-07-2018

■ 1 Einleitung¹

Dem Ersten Spanisch-Marokkanischen Krieg von 1859/60 kommt im katalanischen Identitätsbildungsprozess eine besondere Bedeutung zu. Während des Krieges kam es in Katalonien zu einer immensen Produktion patriotischer Literatur in katalanischer Sprache, in der die militärischen Leistungen des Generals Prim und der katalanischen Freiwilligen, die in

1 Bei dem Beitrag handelt es sich um eine überarbeitete und erweiterte Version des Aufsatzes „¡Pàtria, ja tornas á tenir historia! La influencia de la Guerra de África sobre el desarrollo de la identidad catalana“ (Kühne, 2017b).

diesem Krieg kämpften, verewigt wurden.² Die Bedeutung des Kriegs wird insbesondere durch die Tatsache deutlich, dass noch im Jahr 2013 im *Museu Nacional d'Art de Catalunya* in Barcelona eine Ausstellung der Gemälde und Zeichnungen des katalanischen Künstlers Marià Fortuny zum Ersten Afrika-Krieg unter dem Titel «*La batalla de Tetuan* de Fortuny. De la trinxera al museu» stattfand. Im Rahmen dieser Ausstellung wurde auf die Bedeutung von Fortunys berühmtem Gemälde *La batalla de Tetuan* mit folgenden Worten hingewiesen: «*La batalla de Tetuán* ocupa un lugar importante en la memoria y el imaginario colectivo de muchas generaciones de catalanes.» (MNAC, 2013: 7) Es erhebt sich die Frage, warum dem Krieg in Katalonien eine solche Bedeutung beigemessen wird. Bisher wurden die Auswirkungen des Ersten Spanisch-Marokkanischen Kriegs auf die Identitäten bedeutender spanischer Regionen wie Katalonien, des Baskenlandes oder Galiciens in der literatur- und kulturwissenschaftlichen Forschung kaum untersucht, obwohl durch eine solche Untersuchung nicht nur wichtige Erkenntnisse bezüglich der Identitäten der jeweiligen Region gewonnen werden können, sondern auch der gesamtspanische Nationalismus aus einer neuen Perspektive betrachtet werden kann. Mit dem Afrika-Krieg hoffte die spanische Regierung der *Unión Liberal* (1858–1868), einerseits Spaniens Stellung als Kolonialmacht zu wahren und andererseits Spaniens innenpolitischen Problemen³ abzulenken und somit die Regierung zu stärken und die nationale Einheit wieder herzustellen (vgl. Cervelló, 2013: 15). Die spanischen Regierungspolitiker um Leopoldo O'Donnell beabsichtigten im Rahmen des Ersten Spanisch-Marokkanischen Kriegs die nationale Identität Spaniens zu festigen, wobei sie diese mit der kastilischen Identität gleichsetzten. Jover spricht in diesem Zusammenhang von einem «nacionalismo tutelar», der durch literarische Werke wie Pedro Antonio de Alarcóns *Diario de un testigo de la Guerra de África* (1860) oder dem *Romancero de la*

2 Die Literaturproduktion katalanischer Autoren umfasste Augenzeugenberichte, Chroniken, Memoiren, Theaterstücke, Gedichte, Lieder, Hymnen, Dialoge, Reden, Plakate, Biographien, journalistische und essayistische Texte (vgl. dazu ausführlich Kühne, 2017a: 16).

3 Die innenpolitische Situation Spaniens um die Mitte des 19. Jahrhunderts war äußerst kritisch, denn nach dem Tod Ferdinands VII. im Jahr 1833 und dem damit verbundenen Ende des absolutistischen Jahrzehnts (*década ominosa*) war das Land fortwährenden inneren Unruhen ausgesetzt. Als Beispiele können der Erste und Zweite Karlistenkrieg (von 1833–1839 [in Katalonien bis 1840] und von 1847–1849) angeführt werden. Zudem war es seit 1835 immer wieder zu urbanen Aufständen und Militärputschs gekommen, die zahlreiche Regierungswechsel mit sich brachten, wobei abwechselnd Progressisten und Moderate die Regierung stellten (vgl. Bernecker, 1993: 211ff.).

Guerra de Àfrica (1861) des Marqués de Molíns propagiert wurde (vgl. Jover, 1991: CXLIX). Dieser Anspruch Kastiliens auf eine dominierende kastilische Identität stand in Opposition zu den anderen spanischen Identitäten.

Ziel dieses Aufsatzes ist es, anhand von Gedichten und Theaterstücken katalanischer Autoren die oben aufgeworfene Frage nach der Bedeutung des Ersten Spanisch-Marokkanischen Kriegs für den katalanischen Identitätsbildungsprozess zu beantworten und zu zeigen, dass die katalanischen Autoren die Texte über den Ersten Afrika-Krieg dazu nutzten, um katalanische nationale Mythen und Symbole in der katalanischen Bevölkerung zu verbreiten und so eine katalanische nationale Identität⁴ zu konstruieren.⁵ In diesem Zusammenhang ging es ihnen auch darum, die Erinnerung an die unabhängige katalanische Nation des Mittelalters, die im kollektiven Gedächtnis der Katalanen nicht mehr präsent war, wieder zum Leben zu erwecken.⁶ Es soll verdeutlicht werden, wie zu diesem Zweck in der kata-

4 Wenn im Folgenden von der Konstruktion nationaler Identität in der Literatur katalanischer Autoren zum Afrika-Krieg von 1859–1860 gesprochen wird, ist damit eine kulturelle Identität gemeint, die auf dem Verständnis Kataloniens als Sprach- und Kulturnation basiert, aber noch keine vollständige Autonomie oder staatliche Unabhängigkeit anstrebt.

5 Diese Aussage bezieht sich auf die in katalanischer Sprache verfasste Kriegsliteratur, die in diesem Aufsatz analysiert wird. Es gab aber auch zahlreiche katalanische Autoren, die sowohl auf Katalanisch als auch auf Kastilisch oder auch nur auf Kastilisch Literatur zum Ersten Spanisch-Marokkanischen Krieg verfassten. In den auf Kastilisch geschriebenen Texten wird allerdings keine eigenständige katalanische Identität konstruiert, sondern es wird sowohl auf katalanische nationale Bezugsgrößen (Mythen, Symbole etc.) als auch auf kastilische zurückgegriffen. Die Wahl der Bezugsgrößen scheint also auf die Rezipienten der Texte abgestimmt zu sein, denn die auf Kastilisch verfassten Texte wurden z.T. in ganz Spanien gelesen. Die katalanischen Texte eigneten sich besonders für die Verbreitung nationaler Symbole, da sie von den Zensoren nicht gut verstanden wurden. In den auf Kastilisch verfassten Texten wäre aufgrund der strengen staatlichen Zensur eine allzu häufige Verwendung nicht-kastilischer Symbole hingegen nur schwer möglich gewesen. Zu den Unterschieden zwischen den auf Katalanisch und den auf Kastilisch verfassten Texten vgl. ausführlich Kühne (2017a: 336ff.) und zu den Zensurbedingungen Kühne (2017a: 84ff.).

6 Aus diesem Grund verfasst Víctor Balaguer im Jahr 1859 seine *Historia de Catalunya y de la Corona de Aragón*, mit der er die Geschichte Kataloniens und der Krone von Aragón wieder im historischen Gedächtnis der Katalanen verankern möchte, wie der Untertitel dieses Werkes zeigt: *escrita para darla a conocer al pueblo recordándole los grandes hechos de sus ascendientes, en virtud, patriotismo y armas para difundir entre todas las clases el amor al país y la memoria de sus glorias pasadas*. Balaguer hatte schon 1853 ein Geschichtsbuch mit dem Titel *Bellezas de la historia de Catalunya* verfasst, in dem er ausdrücklich darauf hinweist, dass Katalonien nicht nur eine einfache Provinz, sondern eine Nation mit einer ruhmreichen Geschichte sei: «Es preciso comprender [...] que no es la historia de Cataluña la

lanischen Kriegsliteratur gezielt kastilische nationale Mythen und Symbole durch katalanische ersetzt werden. Neben Texten katalanischer Autoren werden auch Chroniken deutscher Kriegsberichterstatter herangezogen, um neben dem in den Werken katalanischer Schriftsteller konstruierten Selbstbild auch das Fremdbild untersuchen zu können.

Die Tatsache, dass die katalanische Literatur zum Ersten Spanisch-Marokkanischen Krieg dazu genutzt wurde, um katalanische nationale Mythen und Symbole zu verbreiten und somit eine katalanische nationale Identität zu konstruieren, bedeutet nicht notwendigerweise, dass sich dieser katalanische Patriotismus gegen den spanischen Patriotismus richtete oder diesen ausschloss. Im vorliegenden Aufsatz soll vielmehr gezeigt werden, dass die katalanischen Autoren durchaus mit dem spanischen Staat solidarisch waren, allerdings einen spanischen Nationalismus, der die spanische Identität mit der kastilischen verwechselte,⁷ ablehnten und daher einen alternativen spanischen Nationalismus vorschlugen, der die verschiedenen Nationalitäten Spaniens anerkennt und integriert.

■ 2 Bezugnahme auf die katalanische Vergangenheit

Unter Identitätsforschern besteht kein Zweifel daran, dass die Narration der gemeinsamen Vergangenheit, d.h. der Nationalgeschichte, eines der bedeutendsten Elemente der Konstruktion nationaler Identität ist (vgl. z.B. Kolakowski, 1985: 53; Hall, 1994: 202ff.; Wodak, 1998: 72f.). Kolakowski stellt in diesem Zusammenhang fest, dass die nationale Identität umso sicherer verankert ist, je weiter die Erinnerung an die gemeinsame Geschichte zurückreicht. Die gemeinsame (nationale) Geschichte wird von Wodak in Gründungs- und Ursprungsmythen, Aufschwung und Blütezeit(en) sowie Niederlagen und Krisen unterteilt, die jeweils mit bestimmten mythischen Gestalten in Verbindung stehen können. Hall weist darauf hin, dass bei der

de una sola comarca, la de una sola provincia, la de un solo pueblo, sino la de todo un país, la de toda una nación, la de toda una monarquía tan influyente como respetada, tan respetada como poderosa, tan poderosa como grande.» (Zit. in Hina, 1978: 92) Balguer spricht bereits 1858 in *Cataluña vindicada. La Ciutadella de Barcelona* ausdrücklich von spanischen Nationalitäten (vgl. Hina, 1978: 93).

7 Die Gleichsetzung Spaniens mit Kastilien war in der spanischen Geschichtsschreibung gängig. Víctor Balguer kritisiert diesen Umstand in seinem Geschichtsbuch *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón*: «Castilla es España para los historiadores generales. Hablan siempre del pendón castellano, de los leones y las torres, de las glorias y libertades castellanias, y escriben muy satisfechos la historia de Castilla creyendo escribir la de España. Es un grave error.» (Zit. in Hina, 1978: 91)

Konstruktion von nationaler Identität vorzugsweise auf Blütezeiten und Zeiten des Aufschwungs Bezug genommen wird. Auch in den analysierten Texten katalanischer Autoren zum Ersten Spanisch-Marokkanischen Krieg ist die Tendenz festzustellen, hauptsächlich Bezüge zu der (politisch, militärisch, kulturell) ruhmreichsten Epoche der katalanischen Geschichte, dem Mittelalter, herzustellen, wobei aber auch Bezüge zu einzelnen Ereignissen aus Zeiten, die nicht als Blütezeiten zu betrachten sind, nachgewiesen werden können.

Josep Anselm Clavé (1814–1874) betont in seinem Lied «Los nets dels Almugavers», das während des Kriegs auf zahlreichen öffentlichen Veranstaltungen⁸ von Arbeiterchören (*coros obreros*) vorgetragen wurde, dass die Katalanen Nachfahren von Helden seien, und verweist damit auf ihre erfolgreiche militärische Vergangenheit: «De nostres avis – conta l'història/ Dignas hassanyas – fets immortals!/ Per só'ns arrullan – somnis de glòria.../ Sòm nets de uns héroes! – sòm catalans!» (Clavé, 1861: 116)⁹ Der bekannte katalanische Dichter, Historiker und Politiker Víctor Balaguer (1824–1901) evoziert in seinem Gedicht «Los voluntaris catalans» die militärischen Erfolge des Otger Cataló¹⁰ und des Königs Jaume I von Aragon gegen die Mauren während der Reconquista: «—Moro, nosaltres/ ja'ns coneixem!/ ¿De Otger, oh moro, may te parlàren?.../ ¿Los nobles fets/ del rey En Jaume may te contàren?.../ Ne sòm llurs nets. [...] Llavors, oh moro, per' nostra glòria sabrás qui sòm.» (Balaguer, [1860a] 1868: 84) Balaguer bringt also die katalanischen Freiwilligen mit katalanischen 'Nationalhelden' aus dem Mittelalter in Verbindung und weist somit, wie auch Clavé, auf die imperiale Vergangenheit Kataloniens und der Krone von Aragon hin, die während des Mittelalters die führende Großmacht im Mittelmeerraum war. Der katalanische Mythos um die Vertreibung der Mauren aus Katalonien durch Otger Cataló kann in Anlehnung an Wodak als Gründungsmythos¹¹

8 Während und nach dem Krieg wurden mehrere Feiern zu Ehren General Prim's und der katalanischen Freiwilligen in Barcelona und anderen katalanischen Städten veranstaltet, so z.B. anlässlich der Abfahrt und der Rückkehr der Freiwilligen oder nach dem Sieg in der Schlacht von Tetuan (vgl. Kühne, 2017a: 167ff., 174f.).

9 Die Rechtschreibung und Akzentsetzung wird in den Zitaten so beibehalten, wie sie in den Quellentexten gehandhabt wird.

10 Otger Cataló, auch «pare de la pàtria» genannt, ist eine Figur aus einer katalanischen Legende, die davon berichtet, wie dieser zusammen mit den *Nou Cavallers de la Terra* maßgeblich zur Rückeroberung Kataloniens von den Mauren im 8. Jahrhundert im Rahmen der *Reconquesta* beitrug (vgl. Tomic, [1481] 1970).

11 Anthony Smith sowie Walker Connor betrachten den Gründungsmythos bzw. den Mythos einer gemeinsamen Abstammung oder Herkunft als das bedeutendste Element

verstanden werden (vgl. Wodak, 1998: 72f.), denn im katalanistischen Diskurs wurde seit den 1840er Jahren argumentiert, dass die *Reconquesta* die Entstehung einer souveränen katalanischen Nation zur Folge gehabt habe.¹² Die Geburt der katalanischen Nation wird also mit einem Sieg über die Mauren in Verbindung gebracht (vgl. Martín Corrales, 2006: 85). Die Bezugnahme katalanischer Autoren auf die Herausbildung der katalanischen Nation als Folge der Vertreibung der Mauren in den Texten zum Ersten Spanisch-Marokkanischen Krieg bietet sich insofern an, als die Literatur zu diesem Krieg, in dem wiederum gegen die Mauren gekämpft wurde, dazu genutzt werden sollte, die Erinnerung der katalanischen Bevölkerung an die unabhängige katalanische Nation des Mittelalters wieder wachzurufen und eine nationale Identität für die Gegenwart zu konstruieren. Während im Mittelalter als Folge eines Siegs über die Mauren aus katalanischer Perspektive die katalanische Nation entstand, soll der Sieg über die Mauren im Afrika-Krieg das Wiedererwachen der katalanischen nationalen Identität zur Folge haben, die Jahrhunderte lang durch die zentralistische Politik des spanischen Staats unterdrückt worden war.

Besonders häufig wird von den katalanischen Autoren auf die Almogavaren Bezug genommen.¹³ Anlässlich der Rückkehr der katalanischen Frei-

der ethnischen Identität (vgl. Smith, 1991: 22, Connor, 1994: 75), die ein wesentlicher Bestandteil der nationalen Identität ist. Smith konstatiert, dass sich das „Überleben“ für Ethnien bzw. Nationen ohne solche Gründungsmythen schwierig gestaltet und dass das Bewusstsein der eigenen Herkunft bzw. der Entstehung der Nation auch für die Definition der (nationalen) Identität der Gegenwart von Bedeutung ist: «Without such descent myths it is difficult to see *ethnies* surviving for any length of time. The sense of ‘whence we came’ is central to the definition of ‘who we are’.» (Smith, 1991: 22; Hervorh. im Original)

12 Diese Argumentationsweise ist u.a. bei Pròsper de Bofarull und dessen Neffen Antoni de Bofarull zu beobachten.

13 Bei den Almogavaren handelte es sich um katalanische Söldner aus den Pyrenäen, die ein Schlüsselement im Krieg zwischen den christlichen Reichen Spaniens und dem islamischen Süden gewesen waren. Sie wurden von Jaume I von Aragon bei der Eroberung Valencias und Mallorcas eingesetzt sowie von dessen Sohn Pere II von Aragon im Krieg um Neapel und Sizilien gegen Karl I. von Anjou. Nach Ende des Kriegs in Süditalien schlossen sich die Almogavaren der sog. Katalanischen Kompanie unter Roger de Flor an, der für den byzantinischen Kaiser Andronikos II. gegen die Türken kämpfte. Besonderen Ruhm erlangten sie durch ihren Feldzug nach Kleinasien unter der Führung von Roger de Flor. Zudem zählt die Gründung des katalanischen Fürstentums Athen und des katalanischen Herzogtums Neopatria zu den bedeutendsten Leistungen der Almogavaren (vgl. Rovira, 1977: 251ff.). Das Wort «Almogavar» (kat. *almogàver*, span. *almogàver*, port. *almogàve*) ist arabischen Ursprungs und bedeutet so viel wie «der, der in die Grenzgebiete einfällt» (vgl. Espadaler, 2007: 36). Zur Bildung der Truppen

willigen aus Afrika schreibt Balaguer: «¡Enorgulleixte, pàtria!... Catalunya/ tè encara almugavers. Encara guarda/ lo flam del foch sagrat que viu en ella,/ del esdevenidor brillant estrella./ Terra dels comptes-reys [...] y de joyas y festa engalanada/ reb als que tornan á la pàtria amada.» (Balaguer, [1860a] 1868: 80). Balaguer bezeichnet die katalanischen Freiwilligen als Almogavaren und setzt sie somit mit jenen großen Kriegerern des Mittelalters gleich, die unter der Führung Roger de Flors große Teile des Vorderen Orients eroberten.¹⁴ An Roger de Flor, dem in Katalonien der Status eines Nationalhelden zukommt, erinnert auch Ferrer i Fernández (1833–??) in seinem Theaterstück *Minyons, ja hi som!* (1860), in dem die katalanischen Freiwilligen der Welt zeigen wollen, dass sie würdige Nachfolger Roger de Flors und Bernat de Roudors¹⁵ sind: «perqué digan las nacions:/ [...] y son dignes successors/ dels Rogers y dels Roudors/ los soldats de Catalunya.» (Ferrer i Fernández, 1860d: 40)

Ferner wird Joan Fiveller¹⁶ in mehreren der analysierten Texte erwähnt sowie auch Pau Claris,¹⁷ der im Rahmen der *Guerra dels Segadors* bekannt wurde. Auch diese beiden wurden vor allem während der *Renaixença* in Katalonien zu Nationalhelden, von denen man den Kindern Geschichten vorlas, wie das folgende Zitat zeigt: «com lo pobret nos llegia/ la historia del temps antich,/ de grechs, de turchs y almugavers,/ de Fivellers y Claris» (Ferrer i Fernández, 1860b: 24).

der Almogavaren war es im Rahmen der Rückeroberung Kataloniens von den maurischen Besitzern zu Beginn des 9. Jahrhunderts gekommen. Sie bestanden größtenteils aus Katalanen, aber auch Bewohner Aragons und Navarras, und sogar einige wenige Überläufer der Mauren waren in den Truppen der Almogavaren vertreten (vgl. ebd.).

14 Roger de Flor war ein Ritter deutsch-italienischer Herkunft. Er war Vizeadmiral der sizilianischen Flotte in der *Guerra de Sicília* (1296–1302), im Dienst Friedrichs II. von Sizilien, Sohn Peters II. von Aragon, zudem Admiral der byzantinischen Flotte im Dienst von Kaiser Andronikos II., für den er das byzantinische Reich gegen die türkisch-seldschukischen Fürstentümer verteidigte, sowie Kommandant der sogenannten Katalanischen Kompanie, die er, ebenfalls im Dienst des byzantinischen Kaisers, über Griechenland nach Anatolien führte, wo er die Osmanen schlug. Einen Teil dieser Kompanie bildeten die Almogavaren (vgl. Rovira, 1977: 220).

15 Bernat de Roudor war ein Ritter der Katalanischen Kompanie (vgl. Muntaner, 1860: CCXV).

16 Joan Fiveller war von 1406 bis 1427 Stadtrat von Barcelona. Er setzte sich für die Interessen der Städte ein und wurde vor allem während der *Renaixença* zu einem Symbol der Freiheiten der Städte gegenüber der Macht des Königs (vgl. Duran, 1975: 458ff.).

17 Pau Claris war von 1638–41 Präsident der *Generalitat de Catalunya*. Er rief am 17. Januar 1641 eine katalanische Republik unter der Protektion des Königs von Frankreich aus, die allerdings nur sechs Tage lang existierte (vgl. Grau, 2012: 54ff.).

Neben dem Mittelalter und der *Guerra dels Segadors* wird in den analysierten Texten häufig auf ein Ereignis der damals jüngeren Vergangenheit Bezug genommen: die *Guerra del Francès* (span. *Guerra de la Independència Espanyola*, dt. Spanischer Unabhängigkeitskrieg) im Jahr 1808. Insbesondere an die Schlacht von *El Bruc* wird häufig erinnert. In «Los voluntaris catalans» von Víctor Balaguer ist Folgendes über die katalanischen Freiwilligen zu lesen: «són fills d'aquells que, renovant proesas/ de llur pàtria, gegants un jorn s'alsàren,/ y'l pendó de las áligas francesas/ en las serras del Bruch despedassàren; son aquells á qui ¡Al Africa! diguéren/ y partíren, vegéren, y vencéren!» (Balaguer, [1860a] 1868: 88). Ferrer i Fernández stellt fest: «Minyons, ¡avant y fora!/ la gloria allá n's espera,/ que som aquells de Armenia,/ que som aquells del Bruch./ Borrém la Mitja Lluna/ del cel de aquella terra» (Ferrer i Fernández, 1860a: 16).

Bei der Analyse der Texte katalanischer Autoren über den Ersten Spanisch-Marokkanischen Krieg fällt auf, dass bei der Konstruktion historischer Identität mit Vorliebe auf jene Zeit Bezug genommen wird, als Katalonien noch eine unabhängige Nation oder später Teil der Krone von Aragon war (ab 1137) und diese noch nicht mit dem Königreich Kastilien vereint worden war. Die gemeinsame Vergangenheit Kataloniens und Kastiliens wird also, bis auf wenige Ausnahmen, abgelehnt.¹⁸ Dadurch wird deutlich, dass die katalanischen Autoren darum bemüht sind, katalanische nationale Identität durch Ausgrenzung kastilischer historischer Mythen und Identifikationsfiguren zu konstruieren.¹⁹ Sie möchten in Erinnerung rufen, dass Katalonien über eine eigene Geschichte und eigene (National-)Helden verfügt.²⁰ Eine eigenständige katalanische nationale Identität, die sich deutlich von der spanischen/kastilischen nationalen Identität unterscheidet, wird hier durch die verschiedenen Vergangenheiten Katalo-

18 Diese Feststellung bezieht sich ausschließlich auf die auf Katalanisch verfassten Texte katalanischer Autoren, in denen die Bezugnahme auf die gemeinsame Vergangenheit mit Kastilien äußerst selten ist. In den auf Kastilisch verfassten Texten katalanischer Autoren gestaltet sich dies anders, worauf an dieser Stelle allerdings nicht eingegangen werden kann.

19 Diese Beobachtungen treffen auf die auf Kastilisch verfassten Texte katalanischer Autoren nicht zu (vgl. dazu Kühne, 2017a: 336ff.).

20 Dem spanischen Nationalismus war es gelungen, viele seiner Bezugsgrößen (nationale Mythen/Symbole) auch im historischen Bewusstsein der Katalanen zu verankern. Gegen Ende der 1850er Jahre hatte sich daher unter progressistisch und republikanisch orientierten katalanischen Autoren die Ansicht durchgesetzt, dass es notwendig sei, die kastilischen Bezugsgrößen durch eigene zu ersetzen (vgl. Sunyer, 2006: 36). Dies ist auch in der Literatur katalanischer Autoren zum Ersten Spanisch-Marokkanischen Krieg zu beobachten (vgl. Kühne, 2017a).

niens und Kastiliens legitimiert. Ucelay Da Cal stellt in diesem Sinne fest: «'historiarse' es negar la historia del 'otro'» (Ucelay Da Cal, 2005: 17). Wenn auf Personen oder Ereignisse aus der Zeit Bezug genommen wird, in der Katalonien zum spanischen Staat gehörte, sind es meist solche, die mit einer Auflehnung der Katalanen gegen die Macht des Königs oder Staates in Verbindung stehen, wie im Fall von Claris. Eine Ausnahme bildet die *Guerra del Francès*, in denen die Katalanen solidarisch zum spanischen Staat hielten, allerdings vornehmlich aus dem Grund, dass sie im Falle einer Angliederung an Frankreich einem wesentlich stärkeren Zentralismus als dem spanischen ausgesetzt gewesen wären (vgl. Bernecker, 2007: 65).

■ 3 Narration der Gegenwart

In den analysierten Texten wird der Feldzug der katalanischen Freiwilligen von ihrer Abreise über ihre Leistungen im Afrika-Krieg bis hin zu ihrer Rückkehr und den damit verbundenen Feierlichkeiten beschrieben. So schildert der katalanische Dichter Joaquim Rubió i Ors (1818–1899), wie bei der Abreise der katalanischen Freiwilligen in Katalonien die Hoffnung aufkam, dass diese der Region zu neuem Ruhm verhelfen könnten: «Creuer's de la uno podria/ Que tornava [Catalunya] als jorns de gloria/ [...] Y que ab nous llors de victoria/ Lo endemà ufana'ls rebia» (Rubió i Ors, 1860: 136).

Besonders häufig werden in den analysierten Texten Ereignisse der Schlacht von Tetuan erwähnt, bei denen sich der katalanische General Joan Prim i Prats²¹ und die katalanischen Freiwilligen besonders auszeichneten. Diese werden als «heroes de Tetuan»,²² aber auch als «heroes de Wad-

21 Joan Prim i Prats war ein katalanischer Militär und progressistisch orientierter Politiker, der einen großen Einfluss auf die spanische Politik des 19. Jahrhunderts ausübte. Er war einer der Führer der liberalen Revolution von 1868, die unter dem Namen *La Gloriosa* bekannt wurde. Von 1869–1870 war er spanischer Ministerpräsident. Ihm zu Ehren tragen in Katalonien zahlreiche Straßen und Plätze seinen Namen, so etwa die *Plaça de Prim* und der *Passeig de Prim* in dessen Geburtsstadt Reus oder die *Rambla de Prim*, der *Passatge de Prim* und der *Carrer de Los Castillejos* in Barcelona. In Reus und Barcelona befinden sich ferner Denkmäler zu Prims Ehren (vgl. ausführlich Anguera, 2003).

22 Die Schlacht von Tetuan fand vom 4.–6. Februar 1860 statt und war die erste bedeutende Schlacht des Ersten Spanisch-Marokkanischen Kriegs. In ihr erlangten die katalanischen Freiwilligen, die unter der Führung General Prims in der ersten Schlachtreihe kämpften, besonderen Ruhm, denn sie drangen als erste bis zu den gegnerischen Schützengräben, die von Muley Amat, einem Bruder des marokkanischen Sultans, verteidigt wurden, vor und nahmen diese ein (vgl. Redondo Penas, 2008: 72).

Ras»²³ (Balaguer, [1860b] 1868: 92) sowie als «terror del sarrahí» (Balaguer, [1860a] 1868: 90) bezeichnet. Es wird hervorgehoben, dass nach dem Ende des Ersten Spanisch-Marokkanischen Kriegs das restliche Spanien und die ganze Welt General Prim und die katalanischen Freiwilligen bewunderten und selbst die alten katalanischen Helden des Mittelalters stolz auf sie wären: «Lo món tot los admira; La Espanya los aclama,/ que tots són de la terra valents , digníssims fills./ Los héroes de la pàtria que dormen ja fá segles,/ de llurs profundas tombas per véurels han eixit.» (Balaguer, [1860b] 1868: 94) Das Zitat verdeutlicht, dass man in Katalonien großen Wert darauf legte, in Spanien und Europa Anerkennung für die im Afrika-Krieg erbrachten militärischen Leistungen zu ernten.

Insbesondere General Joan Prim i Prats wurde von den katalanischen Schriftstellern zum Nationalhelden stilisiert,²⁴ wohingegen der spanische

23 Auch in der Schlacht von Wad-Ras am 23. März 1860, die den Ersten Spanisch-Marokkanischen Krieg zugunsten der Spanier entschied, gelang es den katalanischen Freiwilligen mit ihren kämpferischen Fähigkeiten zu glänzen. Sie beeindruckten vor allem, als sie dem Bataillon von Granada und der Schwadron von Albuera zu Hilfe kamen, die von einer großen Anzahl marokkanischer Soldaten attackiert wurden. Als die Katalanen schließlich beim Bataillon von Granada angekommen waren, wurden sie von der gefürchteten «schwarzen Kavallerie» (*cavalleria negra*) der Marokkaner beschossen, wobei die Hälfte der katalanischen Freiwilligen tot oder verletzt zu Boden ging. Die Schwadron von Albuera versuchte den Katalanen zu helfen. Durch die starke Bedrängnis, der sie durch die Marokkaner ausgesetzt waren, waren allerdings ihre Pferde in Panik geraten, sodass es zu einem dramatischen Zwischenfall kam, bei dem die Soldaten der Schwadron von Albuera, als sie sich zurückziehen wollten, mit dem Bataillon der katalanischen Freiwilligen kollidierten, sodass diese zum Teil von den Pferden niedergedrückt wurden. Es gelang den Katalanen, sich hinter eine Befestigungsanlage zurückzuziehen und sich dort zu verschanzen und der marokkanischen Kavallerie trotz der schwierigen Situation, in der sie sich befanden, einen erbitterten Kampf zu liefern (vgl. Redondo Penas, 2008: 81).

24 Die Bewunderung, wenn nicht Verehrung, die Prim von den katalanischen Autoren entgegengebracht wurde, kommt u.a. dadurch zum Ausdruck, dass viele von ihnen ihre Werke dem General widmeten. In der Widmung von *Minyons, ja hi som!* schreibt Joseph Antoni Ferrer i Fernández: «he creido de un deber dedicársela á V. E. que, descollante figura en el grandioso cuadro de la actual campaña, les ha abierto bizarramente el camino de la gloria á nuestros bravos catalanes: he creido de un deber dedicársela en justo testimonio de admiracion y respeto á sus altas virtudes militares, á su valor ya proverbial en toda España. [...] la mas tierna demostracion del cariño que le profesa este su mas entusiasta admirador.» (Ferrer i Fernández, 1860c: o.S.) Francesch Pelai Briz widmet sein Lied «Lo fill dels héroes. Cant de gloria» ebenfalls General Prim: «Al Excm. Senyor Don Joan Prim, Comte de Reus, en mostra de afecte y de admiració» (Briz, 1860: o.S.). Antoni Altadills Widmung seines Theaterstücks *Lágrimas y laureles* lautet: «Al General Don Juan Prim. El último de los poetas, al primero de los soldados catalanes.» (Altadill,

Oberbefehlshaber Leopoldo O'Donnell oder andere spanische Generäle in den analysierten Texten kaum erwähnt werden. Immer wieder werden Prims außergewöhnlicher Mut und seine besondere Effizienz im Nahkampf hervorgehoben, die die Mauren in Angst und Schrecken versetzt haben sollen. Der bekannte katalanische Dichter und Historiker Antoni de Bofarull (1821–1862) verweist in seinem Gedicht «Los catalans en Àfrica» neben Prims Mut auch auf das außergewöhnliche Talent des Generals, den Kampfgeist seiner Soldaten anzufachen: «al dar lo crit de guerra [en Prim],/ serè el català s'avança,/ seguint a un fill del Camp de qui, sorpresa, Espanya admira l'animó i destresa. La senya que eix los dóna a l'animar-los/ i que tots repeteixen/ és: 'Sempre avant!'. Així logra inflamar-los/ i, [...] quan més perills hi ha, menos s'apuren.» (Bofarull, [1860b](1996): 217f.)

In auffallend vielen Werken katalanischer Autoren über den Ersten Spanisch-Marokkanischen Krieg ist zu beobachten, dass General Prim als «der neue Roger de Flor» bezeichnet wird. Als Beispiel eignet sich ein Zitat aus «Los catalans en Àfrica» von Rubió i Ors: «Y quant senten al vent la veu llansada/ Del nou Roger que'ls crida: 'avant! avant!'/ Y vejen llampegar s'ardent mirada,/ Y en sa dreta sa espasa flamejant» (Rubió i Ors, 1860: 135). Parallel dazu werden die katalanischen Freiwilligen von zahlreichen katalanischen Autoren «Enkel der Almogavaren» genannt: «Los fills del poble que un jorn/ [...] Mitj mon posá á sota peu./ Aném!/ Y en sanch de africans/ Sabrém/ Tenyir nostras dagas! [...] Som NETS DELS ALMUGAVERS,/ Llur sanch en nostres cors bull!» (Clavé, 1861: 113f.) Den katalanischen Autoren gelingt es auf diese Weise, eine Kontinuität zwischen der ruhmreichen militärischen Vergangenheit der Katalanen und der Gegenwart herzustellen und deutlich zu machen, dass Katalonien immer noch über hervorragende Soldaten und Generäle verfügte.

■ 4 Perspektiven für die Zukunft

Der Erste Spanisch-Marokkanische Krieg stellte für die Katalanen nicht nur eine Möglichkeit dar, eine Brücke zwischen Vergangenheit und Gegenwart zu schlagen, sondern beinhaltete auch Perspektiven für die Zukunft. Jeismann betont, dass ein «Zusammenhang von Vergangenheitswahrnehmung, Gegenwartsverständnis und Zukunftsperspektive» (Jeis-

1860a: o.S.) Zudem wurden ganze Gedichte nur für General Prim verfasst, wie z.B. «Al General Prim a sa arribada de la guerra d'Àfrica» von Francesc Camprodon, der wie Prim aus Reus stammte.

mann, 1985: 42) fundamental für die Konstituierung historischer Identität ist, die einen wichtigen Teil der nationalen Identität darstellt. So wird in den Texten katalanischer Autoren auch die Möglichkeit angesprochen, weitere Gebiete Afrikas zu erobern. In einer von dem katalanischen Politiker Jaume Badía bei der Rückkehr der katalanischen Freiwilligen gehaltenen Rede wird diese Perspektive deutlich:

No foren las conquistas en gran escala lo objecte de la guerra de Africa, pero queda obert lo camí pera altres generacions, pus que lo augment de territori que nos dona lo tractat de pau y la esperiencia adquirida, són ventatjas que podrán ser explotadas ab profit cuant la Providencia decreta la ruina del Imperi Marroquí, que es la sort inevitable de tots los pobles bárbaros. (Zit. in Balaguer, 1860c: 60)

Die Katalanen gingen davon aus, dass die Kolonisierung von Nordafrika, insbesondere für das als einzige spanische Region damals bereits industrialisierte Katalonien viele Vorteile mit sich bringe. Sie beabsichtigten die eroberten Gebiete landwirtschaftlich zu nutzen und Handel mit den Marokkanern zu treiben. Daher bestand die katalanische Presse bezüglich des Friedensvertrags mit Marokko auf den gleichzeitigen Abschluss von Handelsverträgen, von denen sie sich vor allem für Katalonien immense Vorteile versprochen. Die Katalanen verfolgten eigene Kolonisationsinteressen in Nordmarokko und beabsichtigten, neue Absatzmärkte für regionale Produkte zu erschließen (vgl. Kühne, 2017a: 209ff.).²⁵ Aufgrund des relativ hohen industriellen und wirtschaftlichen Entwicklungsstands Kataloniens, der zu jener Zeit in keiner anderen spanischen Region gegeben war, waren die Voraussetzungen für eine erfolgreiche Kolonisierung Nordafrikas in Katalonien besonders günstig.

Außerdem schienen die Katalanen großen Wert darauf zu legen, Katalonien und die militärischen Fähigkeiten der Katalanen in ganz Europa bekannt zu machen. So ist bei Ferrer i Fernández Folgendes zu lesen: «Veja lo món que encara Catalunya,/ es la forta y la gran, com ha sigut,/ que cuant las armas valerosa empunya/ *‘Victoria ó mort’* escriu en sòn escut.» (Ferrer i Fernández, 1860b: 28) Auch Francesc de Asis Altimira ist

²⁵ Tatsächlich sollten bis zum Ende des 19. Jahrhunderts kleine ‘katalanische Kolonien’ in Ceuta und Melilla sowie in landwirtschaftlichen Gebieten Marokkos entstehen, die für die Kolonisierung von Nordafrika von zentraler Bedeutung waren. Die Katalanen spielten vor allem im sekundären (Bauwirtschaft, Elektrizität etc.) und tertiären Sektor (Handel, Bankwesen, Hotellerie, Versicherungen, Transport, freiberufliche Tätigkeiten etc.) eine bedeutende Rolle. Außerdem waren sie an der Gründung und Leitung der Handelskammern von Tanger, Tetuan u.a. beteiligt (vgl. Martín Corrales, 2002: 107).

sich sicher, dass die Katalanen durch ihre Leistungen im Ersten Spanisch-Marokkanischen Krieg ganz Europa beeindrucken werden: «Y la Europa que entera'ns contempla/ ab tranquila y curiosa mirada,/ Quedará de sorpresa admirada/ Cuant coneguia lo molt que valém.» (Altimira de Asis, 1860: 4) Es wird deutlich, dass es den Katalanen wichtig war, dass ihre militärischen Leistungen im Krieg auch ihnen als Katalanen zugeschrieben wurden und nicht dem spanischen Heer insgesamt.

Zudem konnte Katalonien durch General Prim und die katalanischen Freiwilligen wieder Helden vorweisen, von denen man hoffen konnte, dass die Geschichte noch Jahrhunderte später von ihnen sprechen würde.²⁶ Víctor Balaguer konstatiert: «¡Honor als que recordan las glórias de llur pàtria/ per'ella renovantne jornadas d'altres temps! [...] Avuy cantan llurs proesas las catalanas liras;/ demá de llurs hassanyas la història parlará.» (Balaguer, [1860b] 1868:92) Vorher war es den Katalanen nur möglich gewesen, sich an vergangene Helden zu erinnern. Der Erste Spanisch-Marokkanische Krieg bot dann die Möglichkeit, an vergangene militärische Erfolge anzuknüpfen und auch in der Gegenwart wieder (National-)Hel-

26 Von der Barceloniner Provinzverwaltung wurde eine regelrechte Erinnerungspolitik betrieben, um die Leistungen Prims und der katalanischen Freiwilligen für die Nachwelt festzuhalten. Der progressistische Politiker und Schriftsteller Víctor Balaguer wurde damit beauftragt, eine Chronik des Kriegs zu verfassen, und die katalanischen Künstler Marià Fortuny Marsal und Francesc Sans i Cabot wurden nach Marokko geschickt, um die Leistungen Prims und der katalanischen Freiwilligen in Gemälden festzuhalten. Ferner wurde von einer Kommission einiger in Madrid lebender Katalanen unter der Leitung von Pascual Madoz, Domingo Maria Vila und Pere Mata i Fontanet ein Projekt ins Leben gerufen, dessen Ziel es war, sich um Gelder aus dem Volk zu bemühen, die dazu genutzt werden sollten, die Leistungen der katalanischen Soldaten in der Schlacht von Tetuan durch ein Denkmal in Barcelona zu verewigen (vgl. Redondo Penas, 2008: 75). Am 14. Februar 1894 legten die noch lebenden katalanischen Freiwilligen einen Kranz am Monument General Prims in Reus nieder. Dieser trug die Aufschrift «Los voluntarios catalanes de la Guerra de África, al invicto caudillo don Juan Prim y Prats» (vgl. ebd.: 148). An sie wurden 1500 Peseten verteilt (vgl. ebd.: 99). Am 4. Februar 1897, 37 Jahre nach der Schlacht von Tetuan, veröffentlichte das *Diario de Reus* «un sentido recuerdo á la memoria de los héroes de la campaña de África y de su invicto caudillo el malogrado general Prim» (zit. in ebd.). Am 8. November 1905 erinnerte das *Diario de Reus* abermals an die katalanischen Freiwilligen (vgl. ebd.: 101). Am 4. Juli 1907 wurde von der Provinzverwaltung Barcelonas erneut Geld unter den noch lebenden katalanischen Freiwilligen verteilt, diesmal eine Summe von 500 Peseten (vgl. ebd.). Es wird deutlich, dass den katalanischen Soldaten des Ersten Spanisch-Marokkanischen Kriegs, solange sie lebten, Achtung und Respekt erwiesen wurde.

den vorzuweisen, die zu einem Mythos werden konnten, an den man sich in der Zukunft erinnern würde.²⁷

■ 5 Bezüge zum Wappen Kataloniens

Laut Kolakowski und Hall kommt kollektiven Symbolen, zu denen auch Wappen zu zählen sind, bei der Konstruktion von nationaler Identität eine besondere Bedeutung zu (vgl. Kolakowski, 1985: 53; Hall, 1994: 202ff.). In den analysierten Texten werden sehr häufig die *barres de sang* erwähnt, die auf dem Wappen Kataloniens sowie der katalanischen Fahne abgebildet und als katalanisches nationales Symbol zu betrachten sind.²⁸ Die *barres* werden häufig in Zusammenhang mit vergangenen militärischen Erfolgen der Katalanen erwähnt, so z.B. bei Ferrer i Fernández, der darauf verweist, dass die *barres*, die hier sinnbildlich für Katalonien stehen, bereits beim Feldzug der Katalanischen Kompanie in den Orient gegen die Mauren erfolgreich waren und im Afrika-Krieg an diese Erfolge anschließen möchten: «Y torne á recordar la Mitja-Lluna/ que aquells que anaren á escardarla al Assia/ en África veuran de ferla trossos/ als cops de ferro de sas fortas *Barras*.» (Ferrer i Fernández, 1860d: 51) Auch Víctor Balaguer verweist auf die ruhmreiche Geschichte der katalanischen *barres*: «¡Alégrat,

27 Carlos Serrano weist darauf hin, dass General Prim und die katalanischen Freiwilligen zu Protagonisten eines Volksmythos wurden, der noch gegen Ende des 19. Jahrhunderts in den Theatern Kataloniens stark verbreitet war (vgl. Serrano, 1999: 134f.).

28 Das Symbol der *quatre barres* geht auf eine alte Legende zurück. Laut dieser soll König Karl der Kahle dem Grafen Wilfried dem Haarigen von Barcelona, nachdem dieser tapfer gegen die Normannen gekämpft und einen klaren Sieg errungen hatte, als Auszeichnung einen goldenen Schild geschenkt haben, auf den der König, indem er vier Finger seiner rechten Hand in eine blutende Wunde Wilfrieds, die dieser sich im Kampf gegen die Normannen zugezogen hatte, tauchte, vier rote Streifen aus Blut (*quatre barres de sang*) malte. Die Legende geht auf den valencianischen Historiker Pere Antoni Beuter (1490–1555) zurück, der sie wiederum aus einer Chronik von 1492 übernommen hat (vgl. Alcoberro, 2003: 135ff.). Pere Anguera konstatiert, dass die *barres* sowohl das wichtigste als auch das älteste katalanische Symbol seien: «Las cuatro barras constituyen en realidad el primero de los símbolos más de Cataluña que no del catalanismo por su importancia y la antigüedad en que fueron asumidas.» (Anguera, 2007: 254f.) Laut Martí de Riquer ist das katalanische Wappen sogar eines der ältesten Europas und ist schon für das Jahr 1150 dokumentiert (vgl. Riquer in Anguera, 2007: 255). Es wurde damals von Ramon Berenguer IV, dem Grafen von Barcelona, verwendet, der mit Petronila von Aragon verheiratet war. Laut Riquer gibt es sogar Hinweise darauf, dass die Linie der Grafen von Barcelona schon vor der Vereinigung mit dem Königreich Aragon rote Streifen auf goldenem Grund als Wappen führten, noch bevor die Heraldik in Europa aufkam, evtl. seit dem 11. Jahrhundert (vgl. ebd.: 18).

pàtria mia! / ¡Pàtria, ja tornas á tenir historia! / tos fills són ells, y sent tos fills, oh pàtria, / són nèts d'aquells que un jorn ne passejären / en llurs gale-ras, de la mar senyoras, / per tot allí [...] se posären, / lo pendó de las Barras vencedoras» (Balaguer, [1860a] 1868: 88), und bei Ferrer i Fernández wird hervorgehoben, dass diese nichts von ihrer ehemaligen Stärke und ihrem Ruhm verloren hätten: «Patria nostra, ara donchs, té ton sagrari, / las tèvas Barras no han caigut al fanch, / ni han perdut sa vivesa, no, al contrati, / mes rojas se han tornat ab nostra sang.» (Ferrer i Fernández, 1860c: 106) Es wird deutlich, dass die *barres de sang* für die Katalanen bereits seit dem Mittelalter ein kollektives Symbol darstellen, das mit militärischen Erfolgen in Verbindung gebracht wird. Dieses nationale Symbol konnte der katalanischen Bevölkerung im Rahmen des Ersten Spanisch-Marokkanischen Kriegs wieder in Erinnerung gerufen werden.

■ 6 Die Uniformierung der katalanischen Freiwilligen

Wodak sieht in der Kleidung einen wichtigen Bestandteil nationaler Identität (vgl. Wodak, 1998: 72f.). Vor diesem Hintergrund ist bemerkenswert, dass die katalanischen Freiwilligen im Ersten Spanisch-Marokkanischen Krieg eine Uniform trugen, die sich von der des spanischen Heers unterschied. Die spanische Regierung hatte 2000 *reales* zur Verfügung gestellt, um die Ausrüstung der katalanischen Freiwilligen zu finanzieren. Da diese Summe allerdings für die spezielle Uniformierung, die die Katalanen für ihre Soldaten geplant hatten, nicht ausreichte, beschloss die *Diputació de Barcelona*, die Kosten für die Ausrüstung der katalanischen Freiwilligen selbst zu übernehmen. Der deutsche Kriegsberichterstatter August von Goeben stellt in diesem Zusammenhang fest: «Das an demselben Tage eintreffende Freiwilligen-Bataillon, welches das Fürstenthum Catalonien auf seine Kosten formirt und ausgerüstet hat, wurde dem Corps des Generals Prim als ihres Landsmannes zugetheilt.» (Goeben, 1863: 247) An anderer Stelle bemerkt er: «Die katalonischen Freiwilligen haben als Geschenk der Provinz die heimische Landestracht unverändert beibehalten» (ebd.: 39). Darüber hinaus gehende Ausgaben für den Krieg lehnte die Provinzverwaltung allerdings strikt ab, sodass sich die spanische Regierung gezwungen sah, für den Sold der katalanischen Freiwilligen aufzukommen (vgl. Garcia Balaña, 2002: 28f.). Diese wurden von der *Diputació* mit Kleidung und Ausrüstung nach katalanischem Brauch ausgestattet, die nicht nur von zahlreichen spanischen Kriegsberichterstattern in ihren Chroniken erwähnt wurde, sondern auch von Chronisten aus dem europäischen Aus-

land zur Kenntnis genommen wurde. Als Beispiel wird hier die Beschreibung des deutschen Kriegsberichterstatters August von Baeumen angeführt:

Ihre Uniformierung bestand in einer offenen Jacke von lichtblauem Sammet, besetzt [sic!] mit kleinen Metallknöpfen, Beinkleidern von demselben Stoffe bis unter das Knie reichend, und sich dort erweiternd, eine auf die rechte Schulter herabfallende, lange Mütze von rother Wolle, deren umgekröpptes Futter durch seine Farbe die jeweilige Compagnie kennzeichnete, um den Leib eine breite, rothe Schärpe mehrfach geschlungen, gelbe Ledergamaschen und Hanfsandalen unter den bloßen Füßen. [...] Seine Lieblingswaffe [die des Katalanen], die Navaja, ein über einen Fuß langes Messer, steckt in der Schärpe. Zu seiner Ausrüstung gehören endlich der Infanterie-Tornister, die Flinte und Gürtelpatrontasche. (Baeumen, 1861: 121f.)

Die Tatsache, dass die Kleidung der katalanischen Freiwilligen sich von der des restlichen Heers unterschied, und die Insistenz, mit der die *Diputació de Barcelona* auf ebendieser Kleidung bestanden hatte, zeigen deutlich, dass die katalanischen Freiwilligen aus der Gesamtheit des Spanischen Heers hervorstechen und als eigenständige Gruppe wahrgenommen werden sollten. Zudem erzeugt die gleiche Kleidung ein Wir-Gefühl und trägt zur Abgrenzung gegen andere Gruppen (etwa die spanischen Soldaten) bei.²⁹ Antoni de Bofarull erklärt in seinem Gedicht «Los catalans en Àfrica», dass es sich bei der katalanischen Uniform um eine Bekleidung vom Lande handele, die für die Katalanen typisch sei, und weist auf ein besonderes Kleidungsstück, die rote katalanische Mütze, hin: «com vestit de campanya,/ lo mateix amb què sempre se presenten/ los fills de la muntanya,/ cenyint son front la gorra graciosa/ que en lo Bruc fou ensenya

29 Die Tatsache, dass die katalanischen Freiwilligen eine typisch katalanische Uniform trugen, die sie vom spanischen Heer abgrenzte, stieß bei einigen Spaniern auf Missbilligung, da sie befürchteten, das Tragen anderer Kleidung könne Rivalitäten zwischen den Katalanen und den Soldaten des spanischen Heers provozieren und somit die Einheit und den Zusammenhalt gefährden: «algunos escritores militares, demasiado absolutos en sus principios, poco dados a escuchar los consejos de la experiencia, condenan estas distinciones so pretexto de que engendren rivalidades peligrosas» (zit. in Redondo Penas, 2008: 59). Die Katalanen ließen sich allerdings nicht davon abbringen, im Ersten Spanisch-Marokkanischen Krieg ihre eigene Uniform zu tragen. Der Generalkapitän Kataloniens Domingo Dulce argumentierte daher, dass verschiedene andere Kriege bereits gezeigt hätten, dass der Umstand, dass in einem Krieg von Soldaten, die auf der gleichen Seite kämpfen, unterschiedliche Kleidung getragen wird, kein Problem darstelle: «[lo demuestran] los buenos resultados que dieron en Rusia, los cosacos; en Austria, los tiradores tiroleses y los husares húngaros; en Inglaterra, los escoceses, y en Francia, los turcos...» (zit. in Redondo Penas, 2008: 63).

victoriosa.» (Bofarull, [1860b](1996): 217) Er stellt eine Beziehung zur Schlacht von *El Bruc* her, in der die katalanischen Soldaten, wie auch im Afrika-Krieg, traditionsgemäß die rote Mütze trugen und den französischen Truppen eine verheerende Niederlage bereiteten. Er bezeichnet die Mütze als «siegreiches Banner» und setzt sie somit einer Flagge gleich, wodurch der symbolische Wert, der der Mütze in Katalonien beigemessen wird, besonders deutlich wird. Maria Josepha Massanés erläutert in ihrem Gedicht «*La roja barretina catalana*» die Herkunft der roten Mütze, die von den Almogavaren bei ihren Eroberungen in Griechenland erbeutet wurde: «Simbòlic tros de púrpura arrancada/ del front del poble grech afeminat/ a sobre'l cap del català posada:/ [...]» (Massanés, 1860: 19f.). Massanés weist zudem darauf hin, dass die rote Mütze nun nicht mehr nur Erinnerungen an eine erfolgreiche Vergangenheit heraufbeschwört, sondern durch die katalanischen Freiwilligen auch in der Gegenwart neuen Ruhm erworben habe: «memoria insigne d'un poder gloriós/ que fou del món enveja/ y ara de nou recobra la valía/ de son passat famós.» (ebd.: 20)

Die besondere Kopfbedeckung der katalanischen Freiwilligen war auch dem deutschen Chronisten Eduard Schlagintweit aufgefallen:

Die Kopfbedeckung bestand [...] in weichen wollenen Mützen von hochroter Farbe ohne Schirm. [...] die Catalanier trugen sie, in eine oben überhängende Spitze endigend, in Form der phrygischen Mützen. [...] Die Catalanier führten noch überdies ein langes Schnappmesser, die „Navaja“, welches sie in der Leibbinde trugen und das sie trefflich zu handhaben wussten. (Schlagintweit, 1863: 99)

Den Katalanen war es somit gelungen, auch im Ausland auf ihre Kultur aufmerksam zu machen.

■ 7 Die Fahne der Kompanie der katalanischen Freiwilligen und das *castell*

Wie jede Kompanie besaß auch das Bataillon katalanischer Freiwilliger eine eigene Flagge. Diese setzte sich aus jeweils einem roten Streifen am oberen und unteren Rand sowie einem gelben Mittelteil zusammen, in dessen Mitte die Aufschrift «V. C.», die Abkürzung für «Voluntaris Catalans», zu lesen war. In den analysierten Texten wird sie häufig erwähnt, wobei deutlich wird, dass diese Fahne ein hohes Identifikationspotential birgt, denn sie repräsentiert in diesem Krieg Katalonien und hat für die Katalanen einen deutlich höheren emotionalen Stellenwert als die spanische Flagge. Ferrer i Fernández beschreibt in *Minyons, ja hi som!* ein Ereignis am Ende

der Schlacht von Tetuan, bei dem dieser Fahne besondere Bedeutung zukommt: «Ja l'general [Prim] va al devan' / ¡Catalans, á la trонера! / á clavar nostra bandera en los murs de Tetuan!» (Ferrer i Fernández, 1860d: 73) und führt weiter aus: «Tremola Tetuan, nostra bandera / per sempre ta altivesa enfonzará.» (Ferrer i Fernández, 1860d: 53) Hier integriert Ferrer i Fernández ein tatsächlich geschehenes historisches Ereignis in sein Theaterstück, denn in der Tat stellten die katalanischen Freiwilligen, die die Alcazaba von Tetuan als erste erstürmten, unmittelbar nachdem sie die spanische Fahne auf der Plattform der maurischen Burg gehisst hatten, die Fahne ihrer Kompanie auf der höchsten Mauer der Festung auf. Der deutsche Chronist Eduard Schlagintweit erwähnt diesen Vorfall in seiner Chronik *Der spanisch-marokkanische Krieg in den Jahren 1859 und 1860*: «Um 10 1/2 Uhr entfaltete sich das Banner Spaniens auf der Plattform der Alkasaba. Fast gleichzeitig hatten zwei kühne Catalonier eine vorspringende Mauer des Kastels erstiegen und daselbst die Fahne ihrer Compagnie aufgepflanzt.» (Schlagintweit, 1863: 328). Die Tatsache, dass die katalanischen Freiwilligen die Fahne ihrer Kompanie auf der Mauer der Alcazaba aufstellten, zeigt, dass sie sich mit der spanischen Flagge nicht ausreichend identifizieren konnten und die Identifikation mit ihrer eigenen Fahne, die im Afrika-Krieg Katalonien repräsentierte, wesentlich stärker war. Zudem scheinen die katalanischen Freiwilligen durch das Aufstellen ihrer Fahne auf ihre Rolle bei der Eroberung Tetuans aufmerksam machen zu wollen.

In den analysierten Texten wird auch beschrieben, wie es den Katalanen gelang, die Alcazaba zu ersteigen: Sie bildeten ein *castell*, d.h. einen Turm aus Menschen. Bei dem *castell* handelt es sich um eine typisch katalanische Tradition, die in anderen Teilen Spaniens nicht gepflegt bzw. beherrscht wird. Die Tatsache, dass das *castell* in der Kriegsliteratur erwähnt wird, verdeutlicht, dass die Autoren die Absicht verfolgen, auf Besonderheiten der katalanischen Kultur zu verweisen und sie von der kastilischen Kultur abzugrenzen. Antoni de Bofarull beschreibt die Szene mit dem *castell* in seinem Gedicht „Los catalans en Àfrica“:

Arc de triomfo per ells és la tal porta [la porta de Tetuan], / mes tras d'ella faltava / encara lo pitjor, la part més forta, / lo mur de l'alcassaba. / Poc, tal apuro el català amoïna, / que un record de son lloc prest l'il·lumina. / La renombrada torre catalana / que és d'hòmens construïda / s'alça en un punt davant la barbacana. / Ja el català dalt crida / i, alçant son braç nervut l'ensenya honrosa, / pagita al vent i dalt del cim la posa. [...] les roges gorres que a l'alarb cegaven. / Honor als catalans, pus ja tremola / en Tetuan, ufana, / l'ensenya que, dient-se ara espanyola, / té gran part catalana, / pus de barres de sang se compon ella, / guardant en mig les armes de Castella. (Bofarull, [1860b] (1996): 218)

Der Autor erwähnt hier nicht, dass auch die Fahne des Bataillons der katalanischen Freiwilligen aufgestellt wurde, sondern bezieht sich auf den Umstand, dass es ein Katalane war, der das Banner Spaniens auf der Festung von Tetuan positionierte. Mit der Aussage, dass die Fahne, die der katalanische Soldat hisst, «sich jetzt die spanische nennt», bezieht sich der Autor auf die Tatsache, dass die *barres de sang*, von denen sich auch zwei auf der spanischen Fahne befinden (am oberen und unteren Rand), ein ursprünglich katalanisches Symbol sind, das erst nach der Vereinigung der Krone von Aragon mit dem Königreich Kastilien auch von kastilischen Königen übernommen wurde. Bofarull betont also, dass die spanische Fahne einen großen katalanischen Anteil besitze. Er möchte damit nicht nur zum Ausdruck bringen, dass Katalonien nach Ansicht der Katalanen einen sehr wichtigen Teil Spaniens darstellt, sondern auch auf den maßgeblichen Beitrag der Katalanen zur Einnahme von Tetuan hinweisen.

■ 8 Die katalanische Sprache und Literaturtradition

Bei der Bildung nationaler Identität kommt der gemeinsamen Sprache eine besondere Bedeutung zu. So stellt Hansen fest, dass die gemeinsam gesprochene Sprache die Gruppe zusammenhält und kulturelle Identität schafft (vgl. Hansen, 1995: 179). Michels führt aus, dass die gemeinsam gesprochene Sprache auch die Basis für eine eigene Literatur ist, der wiederum eine identitätsstiftende Multiplikationsfunktion zukommt (vgl. Michels, 1987: 24). Zudem konstatiert Hobsbawm, dass eine Nation, um als solche anerkannt zu werden, über eine Nationalliteratur und kulturelle Eliten verfügen müsse (vgl. Hobsbawm, 1991: 50).

Der Erste Spanisch-Marokkanische Krieg zog, wie bereits erwähnt, eine enorme Produktion patriotischer Literatur in katalanischer Sprache nach sich. Der Umstand, dass trotz jahrhundertelanger Unterdrückung des Katalanischen durch den spanischen Zentralstaat so viele Werke auf Katalanisch publiziert wurden, zeigt, wie sehr die Katalanen trotz aller Widrigkeiten an ihrer Sprache festhielten und wie sehr diese Teil ihrer Identität war. In den katalanischen Texten über den Afrika-Krieg wird explizit auf die eigene Sprache der Katalanen hingewiesen. In dem Theaterstück *Minyons, ja hi som!* von Ferrer i Fernández wendet sich ein katalanischer Gefangener der Marokkaner, als er in Tetuan auf die katalanischen Freiwilligen trifft, mit folgenden Worten an diese: «Soldats catalans [...] vos parlo ja vehieu/ ab llengua dels llemosins. [...] que jo he tingut la fortuna/ de haber nascut català.» (Ferrer i Fernández, 1860d: 68) Noch deutlicher wird

der Stolz der Katalanen auf ihre Muttersprache im folgenden Zitat aus *Ja hi van al Àfrica*, in dem der katalanische Soldat D. Lluís seine Kameraden dazu auffordert, solange weiter zu kämpfen, bis Mohammed den Koran auf Katalanisch schreibt: «no pareu fins que l'mateix Mahoma/ escriga lo Alcoran en llemosí.» (Ferrer i Fernández, 1860b: 28)

Ferrer i Fernández verweist in *Minyons, ja hi som!* darauf, dass General Prim den katalanischen Freiwilligen nach ihrer Ankunft in Afrika in Anwesenheit des gesamten Regimentsstabs eine Begrüßungsrede auf Katalanisch hielt: «pero en Prim que va quedarse/ fins al fi del desembarc/ nus va fer am entusiasme/ una urenga am catalá.» (Ferrer i Fernández, 1860a: 48) Prim's Ansprache wurde von zahlreichen Chronisten aus dem In- und Ausland aufgegriffen und stieß in der katalanischen Öffentlichkeit auf enorme Begeisterung.³⁰ Prim hatte sich damit öffentlich zur katalanischen Sprache bekannt und diese in die öffentliche Wahrnehmung nicht nur Spaniens, sondern ganz Europas gerückt.³¹

Der deutsche Chronist August von Baeumen, der darum gebeten hatte, in den Stab General Prim's eintreten zu dürfen, berichtet in seinem Buch *Nach Marokko. Reise und Kriegsmemoiren*, dass sich ein katalanischer Soldat, der ihm als Assistent zugeteilt worden war, in einer Sprache bei ihm meldete, die nicht nur von Baeumen, sondern auch die überwiegende Mehrzahl der spanischen Soldaten und Offiziere nicht verstanden. Von Baeumen führt weiter aus, man habe ihm erklärt, dass dies kein Dialekt, sondern eine «in grammatische Regeln gefaßte Sprache» sei, «die selbst ihre Klassiker haben soll, aber mit den spanischen Stammlauten nicht die geringste Verwandtschaft theile» (Baeumen, 1861: 122). Der Umstand, dass ein katalanischer Soldat von Baeumen über die Klassiker der katalanischen Literatur in Kenntnis setzte und jegliche Verwandtschaft des Katalanischen mit dem Kastilischen leugnete (was aus linguistischer Sicht nicht vertretbar ist), zeigt, wie viel Wert die Katalanen darauf legten, dass das Katalanische

30 In der offiziellen Geschichte des Ersten Spanisch-Marokkanischen Kriegs, die 1947 vom *Servicio Histórico Militar* veröffentlicht wurde, wurde die Tatsache, dass General Prim bei der Ankunft der katalanischen Freiwilligen in Marokko eine Ansprache auf Katalanisch an diese richtete, in der er, wie auch die katalanischen Autoren der hier analysierten literarischen Texte, den historischen Ruhm Kataloniens evozierte, unterschlagen (vgl. Fontana, 1994: 23).

31 Ferrer i Fernández betont, dass General Prim bis zum Ende der Ausschiffung der katalanischen Freiwilligen blieb. Es könnte sich hier um eine implizite Kritik an General O'Donnell handeln, der zwar bei der Ankunft der Katalanen ebenfalls anwesend war, es aber nicht für nötig hielt, das Ende der Ausschiffung abzuwarten, und sich vorher zurückzog.

als Sprache anerkannt und nicht für einen Dialekt des Kastilischen gehalten wurde.

■ 9 Bezüge zur katalanischen Landschaft und Natur

In den analysierten Texten ist zu beobachten, dass die Autoren häufig Bezüge zur katalanischen Landschaft und Natur sowie zu physischen Artefakten Kataloniens herstellen. Identitätsforscher sind sich einig, dass die natürliche Umwelt für die Herausbildung nationaler Identität von großer Bedeutung ist (vgl. Kolakowski, 1985: 53f.; Hall, 1994: 202ff.; Wodak, 1998: 72f.; Schmidt-Egner, 2005: 111f.). Um nationale Identität im Diskurs zu konstruieren, ist es daher wichtig, geographische Charakteristika des eigenen (nationalen) Raums hervorzuheben sowie Differenzen zu anderen räumlichen Einheiten herauszustellen (vgl. Gleber, 1994: 9). Vor allem die Berge stellen eines der Schlüsselemente der katalanischen nationalen Identität dar. Schon seit den 1830er und 1840er Jahren war in Katalonien eine Zunahme der ästhetischen und symbolischen Wertschätzung der Berge festzustellen, wie sie auch in anderen europäischen Ländern zu beobachten war. Die Berge wurden zu einem Landschaftsmerkmal, das dem ganzen Territorium Sinn gab (vgl. Nogué, 2005: 155). Antoni de Bofarull hebt die katalanischen Berge in einem Gedicht über die rote katalanische Mütze hervor, die zu Zeiten des Ersten Spanisch-Marokkanischen Kriegs, wenn auch nicht mehr in den Städten, so doch noch in den ländlichen Bergregionen regelmäßig getragen wurde: «Cuant dintre Barcelona/ haurá un poch descansat,/ cap dalt de la montanya/ la gorra martxará;/ que allí tè son imperi,/ un bell regnat de pau:/ allí estaré gosantse/ en los tresors del camp» (Bofarull, [1860a] 1996: 1). Vor allem den Pyrenäen kommt im Rahmen der katalanischen Identität besondere Bedeutung zu. Sie hatten im Mittelalter als Zuflucht vor den maurischen Eroberern gedient, und von den Pyrenäen aus hatte auch die Rückeroberung Kataloniens von den Mauren begonnen, die nach der damaligen Argumentation der Katalanen die Herausbildung der katalanischen Nation ermöglichte. In den Pyrenäen glaubte man zudem den Ursprung der katalanischen „Rasse“³² verorten zu können.³³ Balaguer bezieht sich in dem Gedicht «Los voluntaris catalans»

32 Der Begriff „Rasse“ wird hier anstelle von „Ethnie“ verwendet, da dies in den hier untersuchten Texten so gehandhabt wird und auch im wissenschaftlichen Diskurs des 19. Jahrhunderts üblich war.

33 Der Ursprung der katalanischen „Rasse“ wurde teilweise schon in präromanischer Zeit ausgemacht, wobei davon ausgegangen wurde, dass die Rassenmerkmale in isolierten

auf die Cerdanya, ein Gebiet in den Pyrenäen, das seit dem Pyrenäenfrieden von 1659 teilweise zu Frankreich gehört: «Plouhen las balas en eixa terra/ ¡mare de Déu!/ com de Cerdanya per l'alta serra/ los flochs de neu.» (Balaguer, 1860a: 78) Die Pyrenäen wurden in Katalonien nicht wie im restlichen Spanien (mit Ausnahme des Baskenlands) als «Grenze» zu Frankreich und Europa betrachtet, sondern als eine natürliche Verbindung zum unter französischer Herrschaft stehenden Nordkatalonien.

Besonders häufig wird in den hier untersuchten Texten zudem der Berg Montserrat erwähnt, der als Symbol Kataloniens *par excellence* galt. So spielt etwa die erste Szene des Theaterstücks *¡Al África, minyons!* von Ferrer i Fernández auf einer Ebene am Fuße des Montserrat (vgl. Ferrer i Fernández, 1860a: 5) und in einem weiteren Stück desselben Autors erinnert sich die katalanische *cantinera* Teresa in Afrika an Zeiten «cuant gosaba en Collbató/ l'aire pur de Montserrat.» (Ferrer i Fernández, 1860c: 45) Francesc Camprodon bezieht sich ebenfalls auf Montserrat: «Fins al cel ha ressonat/ vostre ardent alè de toro,/ y tot lo cel ha cridat:/ Es lo vent de Montserrat/ que'ls empeny de cara al moro.» (Camprodon, [1860a] 1918: 16)

Francesc Altimira de Asís stellt zudem fest, dass in Katalonien ein besonders günstiges Klima herrsche, um das es viele Fremde beneiden würden: «Cataluña, patria hermosa/ De tons fills sempre estimada,/ De estrangers sempre enviada/ Per ton clima y ton tresor» (Asís Altimira, 1860: 2). Dies wird auch in dem folgenden Zitat aus einer Szene des Theaterstücks *Ja hi van al África* von Joseph Antoni Ferrer i Fernández deutlich, in der die katalanischen Freiwilligen nach Afrika aufbrechen und voll Sehnsucht auf ihre Heimat zurückblicken:

Planas, que dau riquesas/ á qui vos llaura,/ montanyas pintorescas,/ que l' Sol vos daura,/ y tu, cel blau,/ rebeu dels voluntaris/ trist á Dèu siau./ Y vosaltres, ninetas,/ que sou la joya/ del Llobregat y Segre, Ter, Ebro y Noya,/ veniu si os plau/ á recullir lo nostre/ trist á Dèu siau. (Ferrer i Fernández, 1860b: 31)

■ 10 Die emotionale Bindung der Katalanen an Katalonien

In allen analysierten Werken katalanischer Autoren wird die enge emotionale Bindung der Katalanen an ihr Vaterland Katalonien deutlich. Zahlreiche katalanische Schriftsteller konstatieren, dass die katalanischen Freiwilli-

Tälern der Pyrenäen, wo es nicht zur Vermischung mit anderen Rassen kam, bewahrt worden seien (vgl. Llobera, 2004: 51).

gen außer für den spanischen Staat vor allem für die Ehre Kataloniens kämpfen. In «Los voluntaris catalans» von Víctor Balaguer hofft ein fiktiver Poet, dass Gott das Schiff, das die katalanischen Freiwilligen nach Afrika bringt, beschützt, da diese die Ehre Kataloniens verkörpern: «Oh barco, Dèu t'ampare, que l'honra portas tu de Catalunya!» (Balaguer, [1860a](1868): 76) In dem Theaterstück *Minyons, ja hi som!* von Ferrer i Fernández äußert einer der katalanischen Freiwilligen, dass sie sich auf keinen Fall unehrenhaft verhalten dürften, da sie die Ehre Kataloniens in ihren Händen hielten: «No vull quen's vejan dolents/ ja que s'troba en nostras mans/ la honra dels catalans,/ que es un poble de valents.» (Ferrer i Fernández, 1860d: 67) Am deutlichsten bringt der katalanische Freiwillige Jordi in dem Theaterstück *Ja hi van al Àfrica* die emotionale Bindung der Katalanen an ihr Vaterland zum Ausdruck, als er erklärt, warum die katalanischen Freiwilligen in den Krieg ziehen: «Anamhi voluntaris/ á terra estranya/ pera venjar injurias/ que han fet á Espanya,/ si allá algú cáu/ será per Catalunya/ son á Dèu siau.» (Ferrer i Fernández, 1860b: 32) In diesem Zitat wird ganz explizit formuliert, dass die Katalanen zwar für den spanischen Staat, dem sie politisch angehören, in den Krieg ziehen, dass sie aber, falls sie fallen, für Katalonien sterben, wodurch besonders deutlich wird, dass es Katalonien ist, an dem das Herz der Katalanen hängt.

Ebenfalls sehr deutlich wird die Liebe der Katalanen zu ihrem Vaterland in folgendem Zitat aus «Als voluntaris de Catalunya, en sa tornada d'Àfrica» von Antoni de Bofarull, in dem ein katalanischer Freiwilliger Katalonien als «seine Geliebte» bezeichnet: «ma terra és ma estimada/ prou temps la he enyorat!» (Bofarull, 1860a: 221)

■ 11 Die Beziehung der Katalanen zum spanischen Staat

Auch wenn der Erste Spanisch-Marokkanische Krieg von katalanischen Intellektuellen dazu genutzt wurde, katalanische nationale Mythen und Symbole zu verbreiten und eine katalanische nationale Identität zu konstruieren, bedeutet dies nicht, dass sich die Katalanen nicht mehr mit dem spanischen Staat identifizierten. In Katalonien ist durchaus neben einem auf Katalonien bezogenen Patriotismus auch ein Patriotismus, der sich auf den gesamten spanischen Staat richtet, zu beobachten, der zwar insbesondere in den auf Kastilisch verfassten Texten katalanischer Autoren, die in diesem Aufsatz nicht untersucht werden, zum Ausdruck kommt, aber durchaus auch, wenn auch in geringerem Maße, in auf Katalanisch verfassten Texten feststellbar ist. Die Katalanen betrachteten Katalonien als

Kulturnation, die auf einer gemeinsamen Sprache, gemeinsamen Traditionen und einer gemeinsamen Geschichte basiert, während Spanien als Staatsnation verstanden wurde, der Katalonien politisch angehört. So bezeichnet Ferrer i Fernández Spanien in *¡Al África, Minyons!* als «La nostra soberana» (Ferrer i Fernández, 1860a: 10). Bofarull betont, dass die Katalanen stets bereitwillig ihre Bürgerpflicht gegenüber dem spanischen Staat erfüllen: «De ciutadà és son cor! [el del català] Raça ennoblida,/ sols això et basta quan la pàtria et crida!» (Bofarull, [1860b](1996): 217) Es wird deutlich, dass ein bedeutender Unterschied zwischen der Beziehung der Katalanen zu Kastilien und der zu Katalonien besteht. Für Kastilien ziehen sie in den Krieg, weil sie es für ihre Bürgerpflicht halten, für Katalonien hingegen kämpfen sie nicht aus Pflichtbewusstsein, sondern aus Liebe zum Vaterland. In vielen Texten katalanischer Autoren verweisen diese auf die Solidarität der Katalanen mit dem spanischen Staat und betonen, dass die Katalanen immer, wenn der Staat sie braucht, zur Stelle sind. Rubió i Ors konstatiert: «Axí á la veu que á la venjansa'ls crida/ Se alsan de Catalunya'ls heróichs fills.» (Rubió i Ors, 1860: 134)³⁴ Rubió stellt weiterhin fest, dass eine Beleidigung Spaniens zugleich auch eine Beleidigung Kataloniens darstelle, wobei er die Flaggen Spaniens und Kataloniens als «Brüder» bezeichnet: «Venjansa, que lo insult fet á Castella/ Las barras del brau Jofre també ofent:/ Pus es germá nostre pendó del d'ella, Junts los pendons germans volen al vent.» (Rubió i Ors, 1860: 133) Das Zitat zeigt, dass die Katalanen zwar mit dem spanischen Staat solidarisch sind, aber dennoch eine eigenständige katalanische Identität besitzen. Rubió evoziert die «Stangen des Wilfried», die im Wappen Kataloniens enthalten und auch auf der katalanischen Fahne abgebildet sind, und erwähnt dieses katalanische Nationalsymbol in einem Atemzug mit Kastilien, das hier für den gesam-

34 In diesem Zusammenhang ist anzumerken, dass die Katalanen möglicherweise auch deshalb so vehement auf ihre Loyalität gegenüber dem spanischen Staat verweisen, weil sie den Separatismusvorwürfen, die ihnen seitens der Regierung in Madrid entgegengebracht wurden, und den damit verbundenen Repressionsmaßnahmen entgegenwirken wollten bzw. weil sie später, sozusagen als «Dank» für ihre Solidarität, dezentralisierende Maßnahmen einzufordern beabsichtigten, was sie auch in die Tat umsetzten (vgl. Lécuyer / Serrano, 1976: 107). Lécuyer und Serrano stellen in diesem Kontext fest: «S'il [le *Diario de Barcelona*] met aussi fortement l'accent sur la loyauté de la Catalogne dans l'affaire marocaine, c'est qu'il espère bien en tirer parti. Puisqu'il n'a pas été possible d'éviter cette expédition qui, quelle qu'en soit l'issue, sera de peu de profit pour le pays [Espagne], il faut quand même essayer que la Catalogne au moins y gagne quelque chose.» (ebd.: 82)

ten spanischen Staat steht. Er stellt Katalonien und Kastilien mithin so dar, als seien sie politisch auf Augenhöhe stehende Partner.

In mehreren der analysierten Texte katalanischer Autoren ist die Tendenz zu beobachten, Katalonien als einen besonders bedeutenden, wenn nicht den bedeutendsten Teil Spaniens herauszustellen. So konstatiert Bofarull: «si Espanya és lleó, d'ell part molt noble/ deu ser lo català, com valent poble.» (Bofarull, [1860b] (1996): 216) Ferrer i Fernández (1860b: 29) stellt ähnliches fest: «se ha vist també que són las nostras Barras/ del poble ibèric los més forts puntals.» In diesen Zitaten kommt ein ausgeprägtes Selbstbewusstsein der Katalanen zum Ausdruck, das auch als Überlegenheitsgefühl gegenüber den übrigen Spaniern interpretiert werden kann.

■ 12 Fazit

Bei der Analyse der Texte katalanischer Autoren zum Ersten Spanisch-Marokkanischen Krieg konnte nachgewiesen werden, dass die Autoren gezielt versuchen, katalanische nationale Mythen und Symbole zu verbreiten, um so zur Konstruktion einer katalanischen nationalen Identität beizutragen. Zu diesem Zweck werden Gründungsmythen, historische Blütezeiten sowie Ereignisse der katalanischen Geschichte, bei denen sich die Katalanen gegen jene, die sie beherrschen wollten (Spanien und Frankreich), auflehnten, evoziert. Diese historischen Ereignisse werden mit historischen Personen in Verbindung gebracht, die von den katalanischen Autoren zu Nationalhelden stilisiert werden (Jaume I, Roger de Flor, die Almogavaren, Pau Claris etc.). Es fällt auf, dass in den auf Katalanisch verfassten Texten die gemeinsame Vergangenheit Kataloniens und Kastiliens größtenteils abgelehnt bzw. nicht erwähnt wird, was sie von auf Kastilisch verfassten Texten, auf die im Rahmen dieses Aufsatzes nicht eingegangen werden konnte, unterscheidet. Der Afrika-Krieg bot die Möglichkeit, die erfolgreiche militärische Vergangenheit der Katalanen zu rekonstruieren und eine Brücke zur Gegenwart zu schlagen, indem General Prim als «neuer Roger de Flor» und die katalanischen Freiwilligen als «Enkel der Almogavaren» bezeichnet wurden. Die Katalanen waren nun nicht mehr gezwungen, einer fernen ruhmreichen Vergangenheit nachzutruern, denn durch die Leistungen General Prim's und der katalanischen Freiwilligen im Ersten Spanisch-Marokkanischen Krieg bot auch die Gegenwart wieder einen Anlass, stolz auf Katalonien zu sein, was in den Worten Balaguers «¡Alégrat, pàtria mia!/ ¡Pàtria, ja tornas á tenir historia!» (Balaguer, [1860a] 1868: 88) deutlich zum Ausdruck kommt. Der Krieg bot den Katalanen

zudem auch Perspektiven für die Zukunft, denn sie beabsichtigten, genauso wie die großen europäischen Kolonialmächte an der Kolonisierung Afrikas teilzuhaben. Die Voraussetzungen dafür waren in Katalonien besonders günstig, da es als einzige spanische Region zu jener Zeit bereits industrialisiert war. Die Literatur katalanischer Autoren über den Afrika-Krieg förderte zudem die Verbreitung katalanischer nationaler Symbole wie den *quatre barres de sang* oder der roten katalanischen Mütze und trug auch dadurch zur Wiedererlangung der katalanischen nationalen Identität bei. Aufgrund der Begeisterung, die der Krieg in Katalonien auslöste, war die Literatur, die ihn thematisierte, für die Verbreitung nationaler Mythen und Symbole und die Konstruktion nationaler Identität besonders geeignet, da sie von zahlreichen Lesern rezipiert wurde. Der Erste Spanisch-Marokkanische Krieg wirkte sich zudem äußerst positiv auf die Literaturproduktion in katalanischer Sprache aus und unterstützte somit die von den Katalanen angestrebte Reetablierung des Katalanischen als Literatursprache. Aus den Chroniken deutscher Kriegsberichterstatter geht hervor, dass es den Katalanen gelungen war, auch im europäischen Ausland auf ihre Sprache und Kultur aufmerksam zu machen und als eigenes Kollektiv wahrgenommen zu werden.

Abschließend muss noch einmal darauf hingewiesen werden, dass die Konstruktion katalanischer nationaler Identität sich nicht gegen den spanischen Nationalismus richtete. Obwohl die Katalanen eine eigenständige nationale Identität propagierten, identifizierten sie sich noch mit dem spanischen Staat. Die katalanischen Autoren beabsichtigten lediglich aufzuzeigen, dass es ein «spanisches Volk» so nicht gibt, sondern dass Spanien ein Staat ist, der aus verschiedenen Nationalitäten besteht, was vom spanischen Staat anerkannt werden sollte. Die Katalanen boten also einen alternativen spanischen Nationalismus zum zentralistischen Nationalismus der Regierung an, der auf Einheitlichkeit ausgerichtet war und die spanische Identität mit der kastilischen gleichsetzte. ■

■ Literatur

Alcoberro i Pericay, Augustí (2003): «Mites i llegendes», *Barcelona Quaderns d'Història* 9, 135–148.

Altimira de Asis, Francesc (1860): *Desperta ferro!*, Barcelona: Bosch y Clavé.

Anguera, Pere (2003): *El General Prim. Biografia de un conspirador*, Barcelona: Edhasa.

- Anguera, Pere (2007): «Las cuatro barras: de bandera a señera», *Jerónimo Zurita. Revista de Historia* 82, 253–272.
- Baeumen, August von (1861): *Nach Marokko. Reise- und Kriegsmemoiren*, Berlin: Springer.
- Balaguer, Víctor ([1860a] 1868): «Los voluntaris catalans», in Balaguer (ed.), 72–91.
- ([1860b] 1868): «Un llor y una llagrima», in Balaguer (ed.), 92–96.
- (1860c): *Reseña de los festejos celebrados en Barcelona, en los primeros dias de mayo de 1860*, Barcelona: Bernagosi.
- (ed.) ([1860a] 1868): *Poesías Catalanas Completas*, La Bisbal: Torbes.
- Bernecker, Walther L. / Pietschmann, Horst (1993): *Geschichte Spaniens. Von der frühen Neuzeit bis zur Gegenwart*, Stuttgart: Kohlhammer.
- / Esser, Torsten / Kraus, Peter A. (2007): *Eine kleine Geschichte Kataloniens*, Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- Bofarull, Antoni de ([1860a] 1996): «Als voluntaris de Catalunya en sa tornada d'Àfrica. La gorra vermella», in Vall, Xavier (ed.), 220–223.
- ([1860b] 1996): «Los catalans en Àfrica», in Vall (ed.), 215–219.
- Briz i Fernández, Francesch (1860): *Lo fill dels héroes: cant de gloria*, Barcelona: Jepús.
- Camprodon, Francesc ([1860a] 1918): «Al general Prim a sa arribada de la guerra d'Àfrica», in: ders. (ed.): *Poesias*, Barcelona: Ilustració catalana, 13–16.
- Clavé, Josep Anselm (1861): «Los nets dels Almugavers», in: ders. (ed.): *Flores de Estio: Poesias*, Barcelona: Ramirez, 113–125.
- Coll i Alentorn, Miquel (1990): *Guifré el Pelós en la historiografia i en la llegenda*, Sabadell: AUSA.
- Collado Seidel, Carlos (2007): *Kleine Geschichte Kataloniens*, München: Beck.
- Connor, Walker (1994): *Ethnonationalism*, Princeton: University Press.
- Duran i Sanpere, Agustí (1972): «La galeria de catalans il·lustres», in: ders. (ed.): *Barcelona i la seva història*, Barcelona: Curial, 458–461.
- Espadaler, Antoni Maria (2007): «Els almogàvers: Les cares d'un mite», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics* XVIII, 35–51.
- Ferrer i Fernández, Joseph Antoni (1860a): *¡Al Àfrica, Minyons!*, Barcelona: Flotats.

- (1860b): *Ja hi van al Àfrica*, Barcelona: Flotats.
- (1860c): *¡Ja tornan!*, Barcelona: Flotats.
- (1860d): *Minyons, ja hi som*, Barcelona: Flotats.
- Fontana, Josep et al. (1994): *Naturalisme, Positivisme i Catalanisme 1860–1890*. Barcelona: Edicions 62.
- Garcia Balañà, Albert (2002): «Patria, plebe y política en la España isabelina: la guerra de África en Cataluña (1859–1860)», in Martín Corrales (ed.), 13–78.
- Gleber, Peter (1994): «Region und Identität. Eine grundlegende Einführung», in: Bossong, Georg et al. (eds.): *Westeuropäische Regionen und ihre Identität. Beiträge aus interdisziplinärer Sicht*, Mannheim: J. & J. Verlag, 2–12.
- Goeben, August von (1863): *Reise- und Lagerbriefe aus Spanien und vom spanischen Heere in Marokko*, Bd. 1, Hannover: Hahn'sche Hofbuchhandlung.
- (1864): *Reise- und Lagerbriefe aus Spanien und vom spanischen Heere in Marokko*, Bd. 2, Hannover: Hahn'sche Hofbuchhandlung.
- Grau, Jaume (2012): «Pau Claris. Una vida amb misteris», *Sàpiens* 121, 54–57.
- Hansen, Klaus P. (1995): *Kultur und Kulturwissenschaft*, Tübingen / Basel: Francke.
- Hina, Horst (1978): *Kastilien und Katalonien in der Kulturdiskussion 1714–1939*, Tübingen: Niemeyer.
- Hobsbawm, Eric (1991): *Nationen und Nationalismus. Mythos und Realität seit 1780*, Frankfurt a. M. / New York: Campus (engl. Orig.: *Nations and nationalism since 1780*, Cambridge: Cambridge University Press, 1990).
- Jeismann, Karl Ernst (1985): *Geschichte als Horizont der Gegenwart. Über den Zusammenhang von Vergangenheitsdeutung, Gegenwartsverständnis und Zukunftsperspektive*, Paderborn: Schöningh.
- Jover Zamora, José María (1991): «Prólogo», in: ders. (Hrsg.): *La era isabelina y el Sexenio Democrático (1834–1874)*, Madrid: Espasa-Calpe (Historia de España; XXXIV), XI–CLVII.
- Kolakowski, Leszek (1995): «Über kollektive Identität», in: Michalski, Krzysztof (ed.): *Identität im Wandel. Castalgandolfo-Gespräche 1995*, Stuttgart: Klett-Cotta, 47–60.
- Kühne, Ina (2017a): «Els catalans a l'Àfrica». *Die Rolle des Spanisch-Marokkanischen Kriegs von 1859/60 im katalanischen Identitätsdiskurs des 19. Jahrhunderts*, Frankfurt a. M.: Lang.

- (2017b): «¡Pàtria, ja tornas á tenir historia! La influencia de la Guerra de Àfrica sobre el desarrollo de la identidad catalana», in: Tschilschke, Christian von / Witthaus, Jan-Henrik (Hrsg.): *El otro colonialismo. España y Àfrica, entre imaginaci3n e historia*, Frankfurt a. M. / Madrid: Vervuert, 77–103.
- Lécuyer, Marie-Claude / Serrano, Carlos (1976): *La guerre d'Afrique et ses répercussions en Espagne*, Paris: Presses Universitaires de France.
- Llobera, Josep R. (2004): *Foundations of national identity. From Catalonia to Europe*, New York / Oxford: Berghahn.
- Martín Corrales, Eloy (ed.) (2002): *Marruecos y el colonialismo español (1859–1912)*, Barcelona: Edicions Bellaterra.
- Massanés de Gonzales, Maria Josepha ([1860] 1908): «La roja barretina catalana», in: Massanés de Gonzales, Maria Josepha (ed.): *Poesies*, Barcelona: Ilustració Catalana, 19–23.
- Michels, Robert (1987): *Masse, Führer, Intellektuelle. Politisch-soziologische Aufsätze 1906–1933*, Frankfurt a. M.: Campus.
- MNAC (Museu Nacional d'Art de Catalunya) (ed.) (2013): *La batalla de Tetuán de Fortuny. De la trinchera al museo. Dossier de premsa*, Barcelona: OHL.
- Muntaner, Ramón / Bofarull, Antoni de (1860): *Crónica catalana de Ramon Muntaner*, Barcelona: Jepús.
- Nogué, Joan (2005): «Nacionalismo, territorio y paisaje en Cataluña», in: Ortega Cantero, Nicolás (ed.): *Paisaje, memoria histórica e identidad nacional*, Madrid: Universidad Autónoma de Madrid, 147–169.
- Redondo Penas, Alfredo (2008): *Guerra d'Àfrica (1859–1860). Els 466 del general Prim*, Valls: Cossetània.
- Rovira i Virgili, Antoni ([1922–1934] 1977): *Història de Catalunya*, Bd. V, Bilbao: La Gran Enciclopedia Vasca.
- Rubió i Ors, Joaquim (1860): «Los catalans en Àfrica», in: *Jocs Florals de Barcelona en 1860*, Barcelona: Manero, 131–143.
- Sánchez Cervelló, Josep (2013): «La guerra de Àfrica. La visió del bando español», in MNAC (ed.), 44–33.
- Schmidt-Egner, Peter (2005): *Handbuch zur europäischen Regionalismusforschung*, Wiesbaden: Verlag für Sozialwissenschaften.
- Schlagintweit, Eduard (1863): *Der spanisch-marokkanische Krieg in den Jahren 1859 und 1860*, Leipzig: Brockhaus.

- Serrano, Carlos (1999): *El nacimiento de Carmen. Símbolos, mitos y nación*, Madrid: Taurus.
- Smith, Anthony D. (1991): *National Identity*, London: Penguin.
- Sunyer, Magí (2006): *Les mites nacionals catalans*, Vic: Eumo.
- Tomás Villarroya, Joaquín / Jover Zamora, José María / Menéndez Pidal, Ramón (eds.) (31991): *La era isabelina y el sexenio democrático (1834–1874)*, Madrid: Espasa-Calpe (Historia de España; 34).
- Tomic, Pere ([1481] 1970): *Històries e conquestes dels reys d'Aragó e comtes de Catalunya*, València: Anubar.
- Ucelay da Cal, Enric (2005): «'Ser y no ser': la visión del españolismo desde la perspectiva catalanista, o lo que se puede aprender escuchando», *Historia y Política* 14, 11–44.
- Vall, Xavier (ed.) ([1860b] 1996): *Antoni de Bofarull: poemes*, Reus: Associació d'Estudis Reusencs.
- Wodak, Ruth et al. (1998): *Zur diskursiven Konstruktion nationaler Identitäten*, Frankfurt a. M.: Suhrkamp.

■ Ina Kühne, Universität Siegen, Romanisches Seminar, Adolf-Reichwein-Straße 2, D-57076 Siegen, <kuehne@romanistik.uni-siegen.de>.

Masclisme(s) i vida quotidiana durant el franquisme: la reelaboració literària de Beatriu Civera i de Maria Beneyto

Maria Lacueva i Lorenz (Saarbrücken)
Josep Ballester i Roca (València)

Summary: Beatriu Civera (Valencia, 1914–1995) and Maria Beneyto i Cuñat (Valencia, 1925–2011) are two of the most powerful literary voices in the post-war Catalan narrative of the Valencian Community, as well as two of the authors who wrote most prolifically about the types of violence used against women during Franco's rule. We will be analysing works that are especially critical of certain groups of Catholic women, and that refer to the degrading treatment received by predominantly female groups in both the private and public spheres, such as prostitutes, single mothers and leftist women. The analysis also covers the daily violence, both physical or psychological, that 'non-problematic' women had to endure. This perspective is, therefore, somewhat unusual in literary tradition up until now, exposing a series of power relations while also offering new nuances in terms of the historical perception of women's lives during the dictatorship.

Keywords: Catalan literature, women writers, Francoism, violence against women, symbolic violence, charity, matrimonial relations, Valencian Country ■

Received: 23-03-2017 · Accepted: 22-10-2017

■ 1 Introducció

Dins la producció literària que es va desenvolupar al País Valencià durant el franquisme, trobem algunes veus femenines que recullen, transmeten i denuncien els diferents tipus de masclismes, més o menys institucionalitzats, que s'exercien aleshores contra les dones. Uns masclismes que es nodrien amb les idees del nacionalsocialisme i de la moral catòlica imperants i que es desenvolupaven tant en les esferes públiques, de més o menys impacte social, com en la intimitat de les llars. Així, i més enllà de les preses polítiques, les obres d'aquestes autores fan referència al tractament vexatori que van rebre alguns col·lectius especialment marginalitzats, com ara les prostitutes, les mares solteres o les vinculades d'alguna manera a les idees d'esquerres; però també constaten aquelles violències físiques i

simbòliques sistemàtiques, que van haver de patir tant les solteres com les casades, les que eren mares i les que no ho eren, les que tenien una professió remunerada i les que treballaven a casa, les que s'hi sentien integrades dins el patriarcat propugnat pel règim i les que no s'hi acabaven d'adaptar. I és que, com apunta Raquel Osborne (2012: 12), «bajo el franquismo, ninguna mujer podía sentirse totalmente segura de que estaba haciendo bien su papel de mujer, lo que quiera que esto último pueda significar».

Des d'aquesta perspectiva, tres obres de Beatriu Civera, *Entre el cel i la terra* (1956), *Una dona com una altra* (1961) i *Liberata* (inèdita)¹ i una de Maria Beneyto *La dona forta* (1967)², ens semblen rellevants perquè, malgrat els límits imposats per la censura, tracten en profunditat aquestes problemàtiques, les quals han estat sovint considerades com a específicament femenines i, fins aleshores, a penes no havien estat objecte de les plomes masculines. No és casualitat, però, que Civera i Beneyto reelaboren literàriament aquests conflictes, ja que les seues obres signifiquen una novetat dins la tradició novel·lística valenciana tant per l'abundància de personatges principals femenins que hi presenten com per la introducció de temàtiques referides a les dones, totes dues característiques inèdites fins aleshores (Lacueva, 2019). Com veurem, les autores faran servir tant la veu narrativa com la dels personatges per desenvolupar discursos que aporten punts de vista i sensibilitats femenines, i sempre estretament relacionats amb les dinàmiques socials, culturals i polítiques a què fan referència directa.

■ 2 Masclisme, doble moral i caritat

Per tal de copsar aquests tipus de masclisme cal recordar que, pel que fa a les polítiques socials, les autoritats franquistes va oficialitzar un estat província o autoritari paternalista de caràcter benèfic i caritatiu-cristià (Palacio Lis i Ruíz Rodrigo, 2010: 163), per al qual el sistema d'atenció, lluny de ser un dret de les persones necessitades, era una gràcia que es podia atorgar o no. Algunes de les mesures bàsiques que es van dur a terme van ser:

-
- 1 El mecanoscrit original es troba a la Biblioteca Valenciana i es pot consultar sota la signatura Mss/1132. Per a la citació de *Liberata* respectarem la numeració original del manuscrit que hem consultat, encara que presenta alguns desajustaments (manquen alguns números, no sempre estan ordenats, etc.).
 - 2 Farem servir les següents sigles, seguides de les pàgines, per referir-nos a les respectives obres: *Entre el cel i la terra* (ECT), *Una dona com una altra* (UDCA), *Liberata* (LB) i *La dona forta* (LDF).

- Es reprivatitza el sistema amb un contingut de caire caritatiu, i s'encarrega la gestió dels recursos públics a diferents ordres religiosos, amb una clara intencionalitat ideològica.
- S'inicia una progressiva concentració i desmantellament de la xarxa de recursos socials existents i la seua substitució per un rosari de macroinstitucions de caràcter asilar i de caserna.
- Es trenca, en definitiva, l'embrionari sistema de protecció social de la infància, entesa la protecció com a dret, i es torna a actuacions de tipus «paternalista, clientelar i gracios». (Simó i Gil i Soler i Mata, 2010: 223)

Beatriu Civera, a *Entre el cel i la terra*, recrea una d'aquestes macroinstitucions, de caràcter privat i catòlic, en la qual es duu «un règim de caserna, sense amor ni consideracions» (*ECT*, 203). Es tracta d'una Casa de Maternitat, centre de l'obra al voltant de la qual es desenvolupen diferents històries alhora que un espai exclusivament femení, el qual va ser creat:

per recollir en ella dones desemparades en vespres d'infantar. S'hi aplegaven igualment xiques abandonades pels seus promesos, que dones que venien del prostíbul i unes altres vagabundes. Totes eren acollides sense preguntar-los d'on venien. Omplien la fitxa i es quedaven dos o tres mesos, o més, fins dues setmanes després d'haver infanat. Durant la permanència en la institució se les instruïa en moral i en els quefers propis de la dona, a fi de cercar-los després acomodament i treball en alguna casa digna. Els nens nascuts, per llei general, eren afillats per matrimonis que no en tenien de propis, a menys que s'aconseguira realitzar el casament de la jove seduïda. (*ECT*, 66–67)

Aquesta Casa sembla inspirar-se en el *Patronato de Protección de la Mujer*, presidit per Carmen Polo, el qual es va posar en marxa el 1942 amb l'únic objectiu d'arribar a la «dignificación moral de la mujer, especialmente las jóvenes, para impedir su explotación, apartarlas del vicio y educarlas con arreglo a las enseñanzas de la Religión Católica» (Caballero Mesonero, 2004: 1534). La Casa està dirigida per una «Junta de señoras» (*ECT*, 66) constituïda com a «Associació de Visitadores de Pobres» (*ECT*, 66), un nom que només podem interpretar en clau irònica quan Civera defineix les seues membres com «les més fermes mantenedores de la desigualtat social, tal com al parer d'elles l'havia ordenada Déu Nostre Senyor» (*ECT*, 77).

Perfectament alineades amb la pràctica habitual aleshores, trobarem que moltes de les integrants d'aquest grup només hi volen formar part per millorar el seu prestigi social alhora que pal·lien l'avorriment que els provoca la seua avida acomodada mentre gaudeixen d'uns «bons berenarets» (*ECT*, 87). Així, quan Maximina, una de les Visitadores que sembla tindre més sensibilitat social, exposa el cas desesperat d'uns protegits seus, apareixen els vertaders interessos de l'Associació, que no són tant ajudar els més

necessitats com fer apologia de la pròpia moralitat, lligada, és clar, a les idees del nacionalcatolicisme respecte a la sexualitat:

- Es tracta d'aquella família que viu en el barracó de canyissos i llaunes. La mare està tuberculosa i el menut amb tos ferina. Set criatures!
- I el pare? – preguntà la secretària.
- Déu sap on parerà.
- Si aquestes dones tinguessen el cap ben sentat no es casarien – comentà Amèlia.
- Els vas a negar el dret a voler? – replicà Maximínia defensant els seus protegits.
- Això no és amor, sinó vici.
- I si no en saben més?
- Que aprenguen. Per això ens trenquem nosaltres les cames anant a ensenyar-los quan encara són a temps. (*ECT*, 85)

Aquest esquema es reproduirà en la vida quotidiana dins la Casa de Maternitat, organitzada per la seua regidora, Cisqueta, la qual sent un menyspreu absolut per les internes. La seua actitud és conseqüència tant de la seua suposada superioritat moral com del fet que la Casa és un ens privat i, per tant, ella, al igual que les internes, també depèn de l'almoina de les Visitadores. Així doncs, esdevindrà la més ferma defensora del seu «bon» funcionament econòmic, conscient que el seu jornal hi està condicionat i, per tant, la salut i el benestar de les dones arreplegades a la Casa passaran a un segon terme a l'hora de quadrar els comptes. L'escena següent il·lustra l'economicisme subjacent en la idea d'altruisme defensada pel discurs oficial encarnat ara en Cisqueta i dues Visitadores, Amèlia i Carmela, amb idees diferents a l'hora d'administrar la Casa:

Cisqueta explicava:

- El metge ho ha manat, i jo no faç més que obeir. Hi ha que donar-los un got de llet a l'aixecar-se pel matí, i un altre a la nit, al anar a gitar-se.
- Per què aqueixa novetat? – preguntava Amàlia irritada.
- Pui perquè les palometes s'han queixat al metge, dient-li que des de que sopen fins al matí són moltes hores sense menjar i no poden resistir-ho. Les molt tunes! Ja els diria jo la resistència que es mereixen! Per què no resisteixen altres coses?
- Aquest extraordinari gravarà el pressupost – digué Amàlia en el sùmmum de la irribilitat.
- Cisqueta féu una ganyota maliciosa al dir:
 - No cregau que el gravarà molt; que jo no em xuple el dit, i sé defendre els interessos de la casa. Com la llet és de primera, li afig l'aigua que fa falta i...
 - La veu de Carmela ressonà en la despensa entaulellada de Manises com un clamor profètic.
 - Cisqueta, tiraràs aqueixa llet, i mai més no tornaràs a afegir-ne d'aigua.
 - Amàlia calculà esverada les pèrdues i exclamà:
 - Saps què et fas, Carmela?

- Clar que ho sé. Ans preferixc llençar un cànter de llet a la sèquia que no consentir un frau a costa de la salut de ningú.
- Tin en compte que si havem d'escoltar les exigències d'uns i altres, anem a quedar en dèficit. Avui és la llet, demà voldran una altra cosa, més fruita o més carn, i qui sap una vegada llençades a demanar, les concessions que els haurem de fer. No consideren aqueixes desagraïdes el bé que els estem fent sense caldre'ns ninguna obligació.
- Jo em considere obligada a emparar al desvalgut, per tant, fins a l'últim cèntim del meu patrimoni el tinc destinat a aquesta obra social, si fa falta.
- Eres molt exaltada, Carmela; comprén...
- Res més he d'afegir.[...]
- D'aquest mode protegeixes el pecat – afegí Amàlia en el cim de la indignació. (*ECT*, 99–101)

La denúncia de la precària situació que patien les internes d'aquest tipus d'institucions queda, doncs, palesa. Aquest no serà, però, l'únic tipus de masclisme, en aquest cas exercit per dones, que explicitarà Civera: en descriure el dia a dia de la majoria d'internes, no amagarà que transcorre entre les mancances afectives i nutritives i l'adoctrinament moral, contra el qual moltes d'elles es revoltaran. Precisament, la reticència que demostren davant la vida d'oració que els obliguen a dur serà un dels temes més conflictius dins la Casa i causa dels insults diaris de Cisqueta: «Males bèsties, no senti el toc de l'Àngelus o és que cada dia hi ha que vindre a avisarvos?» (*ECT*, 105–107) Pel que sembla, doncs, tots aquests esforços moralitzadors a penes no calaven en les mares fadrines i rarament els resultats eren els esperats. Per això, encara que es proposaren canviar de vida durant l'estada a la Casa, quan havien d'abandonar-la i es trobaven en una situació de necessitat semblant a la que tenien abans d'entrar-hi, bé tornaven a ser cam de prostíbul, bé quedaven exposades a tot tipus de vexacions.

Fins i tot Carmela, tot i no qüestionar l'afany redemptor que propugnava el nacionalcatolicisme, reconeix aquest fracàs: «Ella bé coneixia el món i els seus trets, i no estava massa segura que tots aquells propòsits de renovació de vida poguessen tindre felicitat» (*ECT*, 149). De fet, només quan aconseguia casar alguna de les mares fadrines de la Casa «Carmela donava per ben emprats tots els sacrificis» (*ECT*, 151–152). Com que en aquests casos la vergonya era massa gran, es tractava de casaments celebrats quasi d'amagat i, un cop acabada la cerimònia, el nuvis marxaven ràpidament, i l'únic «que desitjaven era anar-se'n ben lluny d'aquella casa, on si bé els havien donat el certificat de persones dignes, no els deixava oblidar les angoixes passades» (*ECT*, 151). El matrimoni catòlic, doncs, esdevé en els casos de deshonor, l'única manera d'esdevenir «persones dignes» i d'evitar, així, la discriminació social, el convent o, fins i tot, la presó,

com també s'explicita en aquest diàleg, de marcat to paternalista, entre Carmela i una interna:

- I on vols anar?
- A ma casa.
- T'aguarda ta mare? [...]
- No tinc mare [...]
- No passes pena per això, bonica; mentres estigues ací seràs com una filla per a mi [...]
- I després em dureu a la presó?
- Qui t'ha contat això?
- A un convent, és igual. (*ECT*, 93–94)

Els desastrosos resultats de les polítiques socials franquistes van costar molt cars a un bon nombre de dones, i Civera ho descriu amb detall amb els exemples d'algunes internes, com ara Tónica, Micaela o Maria dels Àngels. A la primera, per exemple, «se li morí el fillet i es tornà boja» (*ECT*, 103) i per això es passava els dies bressant:

en sa falda un embolic de draps vestit amb bolquers, com si fos el seu xiquet [...]. La pobra boja es sentia transportada per l'instint maternal, i de sos llavis s'escapaven somrisos i besos que anaven a estampar-se sordament contra aquell embolic de draps que en la seua follia li presentava la figura del seu infantó. De vegades, quan suponia que la criatura s'havia adormit, cridava enfurismada perquè les companyones xerraren baixet i no li'l despertaren. (*ECT*, 103)

Per la seua banda, Micaela «sentada en terra, plorava perquè havien de porgar-la amb oli de ricí» (*ECT*, 104).³ Aquesta dona

Era el tercer o quart fill que donava al món, cadascú de diferent pare, sense haver aconseguit casar-se. Segons explicava, tots li ho prometien, però mentres arreglaven la documentació, li exigien proves amoroses, i arribada l'hora de complir les promeses, desapareixien com per obra d'encantament. El darrer era fill d'un carterista, el qual, per un descuit, havia anat a caure a la presó. Aquesta vegada Miquela tenia l'esperança que, tancat com estava, les senyorettes de la Casa de Maternitat farien per casar-los. (*ECT*, 104)

Maria dels Àngels representa una de les víctimes del sistema amb un desenllaç més tràgic: es tracta d'una prostituta menor d'edat que va a parir

³ Sembla que obligar les mares solteres a ingerir aquest laxant era un dels càstigs comuns, així com rapar-los els cabells i humiliar-les en públic; tot i així, aquestes vexacions no constaven a cap document judicial o administratiu. Per aquest motiu, el fet s'ha inclòs només molt recentment en els estudis historiogràfics basats en fonts orals (Barranquero Texeira, 2007: 85–94), i la novel·la de Civera, tot i ser ficció, en podria testimoniar aquesta pràctica.

a la Casa després d'intentar avortar sense èxit; per això, quan en arribar-hi, van «preguntar-li si quan el fill nasquera el volia o renunciava a ell. No dubtà gens en contestar que renunciava [...] Clar que renunciava. No l'havia desitjat, no sabia de qui era» (ECT, 96). Aquesta renúncia significava l'única manera de fugir d'aquell lloc per evitar «que la Institució de protecció de les Jòvens se'n fes càrrec, d'ella» (ECT, 96). A més, quan Maria dels Àngels es nega a acatar les normes de la Casa i revoltar-se contra elles, decideixen castigar-la, primer deixant-la sense menjar i, finalment, tancant-la en una habitació «fins que s'humilie a demanar perdó» (ECT, 224). Maria del Àngels, però, comença una vaga de fam per dignitat, davant la qual Cisqueta reacciona amb una actitud que no és sinó una altra mostra de la duresa que manté amb les internes:

et jure que demà, en compte d'escudellar-te en el plat ho faré sobre la mateixa taula. Que tu què t'has pensat, que vas a prendre'm el pèl? Llàstima de nom! En compte de Maria dels Àngels, avort de l'infern t'haurien d'haver posat, d'haver sabut la classe de pècora que tenies que ser. (ECT, 227)

Finalment, Maria dels Àngels se suïcidarà llençant-se per la finestra.

La dona forta, de Maria Beneyto, també posa en evidència la dinàmica d'aquest tipus de caritat, però ara centrada en l'atenció als infants en situacions socials de risc i, especialment, als fills i filles de les famílies treballadores que van perdre la guerra. Cal recordar que:

Les estructures d'atenció a la infància seran, en un primer moment, utilitzades com a instruments al servei de la repressió, dirigida, principalment durant els anys quaranta, directament contra els fills dels perdedors de la Guerra, tant des de les juntes de protecció de menors, com des de l'Auxili Social, com des de patronats com el de la Mercè, que atenia amb recursos residencials de les juntes els fills, que no orfes [...] dels presos, molts d'ells polítics. (Simó i Gil i Soler i Mata, 2010: 223)

Aquesta realitat social es literaturitza a través del personatge de Joana, una dona de pres polític que es troba en una situació límit: no té recursos i pateix una greu malaltia. El seu fill adolescent, Josep, es desmaia de gana a la clínica on treballa Isabel, una metgessa que, més enllà de la caritat a l'ús, duu a terme una tasca que podríem qualificar de solidària amb els infants de la ciutat. Isabel acompanyarà Josep a casa seua, però en arribar, Joana es malfiarà d'ella i farà una crítica radical a un dels punts més obscurs del règim franquista: l'apropiació per la força dels fills de famílies republicanes per part de les autoritats a través d'una suposada ajuda desinteressada de certs sectors eclesiàstics:

— Ves a saber a què ve vosté ací, amb aqueixa cara de monja. A espiar, no me'n cap dubte... A llevar-me el xic. A endur-se'l per educar-lo a l'estil fascista, eh? Doncs no. Ja ho crec que no! Aquest me l'eduque jo. Jo soleta. I bo que m'ha d'eixir, oh, fill? Ha de venjar el seu pare, senyora, ja ho sap. I vaja dient-ho a aqueixa gent que l'envia. El meu fill els farà parlar. Ja ho crec... Sàpia que no és la primera vegada que en vénen altres com vosté. I jo, a totes aqueixes filles de... Maria, les despatxe a crits cridant. No és mala excusa, aqueixa del col·legi, del preventori, per a endur-se'!! Però a mi no me la peguen. Jo ja li ensenye, sap? A llegir, i a altres coses. Ja sabrà tot allò que necessita saber, no li'n càpia dubte... (LDF, 108)

Aquestes mostres ens semblen indicatives del nivell de protagonisme que havia adquirit l'activisme de les dones benestants (llegiu de classe mitjana-alta) i benpensants (llegiu catòliques), organitzades al voltant de les *Ramas Femeninas de Acción Católica* i de tot el sistema de satèl·lits de caràcter privat que es va generar al seu voltant. Un protagonisme que va esdevenir ben aviat un factor crucial a l'hora de reforçar socialment el règim, ja que:

estas actividades religioso-moralizadoras a las que se consagraron las militantes católicas adquirieron nuevo significado dentro de un Estado que persistía no solo en aniquilar físicamente a los vencidos en la guerra, sino en reeducar a sus hijos y familias en los valores nacional-católicos de la nueva España. Es decir, las militantes católicas tuvieron una implicación activa en la política recatolizadora y moralizadora de la Iglesia (apoyada por el régimen) y en la política social y de genero del franquiciado, dos de las piezas claves en la implantación y consolidación del régimen. (Blasco Herranz, 2005: 63)

■ 3 Masclisme dins i fora del matrimoni

Només acabar la guerra, la *Sección Femenina* va entrar a formar part de l'aparell institucional estatal i, tant aquesta organització com la ja citada *Acción Católica*, van comptar amb moltes facilitats per aconseguir l'objectiu principal que s'havien proposat: retornar les dones a una identitat femenina vuitcentista que es trobava en clar enfonsament arreu d'Europa des de principis del segle XX (Blasco Herranz, 2005: 56) i que, en la pràctica, les considerava unes perpètuas menors d'edat, sense personalitat jurídica. Calia, doncs, reeducar les dones a partir de la jerarquitització dels gèneres i fonamentada «en una ideologia que exaltava la virilidad y la masculinidad, fortalecía la familia tradicional y católica, y ensalzaba un prototipo de mujer homogéneo, cuyas funciones, entendidas como exclusivas y consustanciales, eran el matrimonio y la maternidad» (Blasco Herranz, 2005: 57). Així doncs, el matrimoni esdevindrà gairebé una obligació en la vida de les dones i, per tant, susceptible de generar un espai privat on exercir el masclisme, fins i tot abans de dur-se a terme.

■ 3.1 Masclisme i vida extraconjugual

Beatriu Civera tractarà les nefastes conseqüències de l'obligació de casar-se, sobretot si existia la sospita d'haver mantingut relacions sexuals extra-matrimonials. En aquesta situació, la pressió social i familiar podia arribar a esdevenir insuportable i, per tal de mantindre l'honor, la vida de moltes dones quedava truncada per sempre. Civera explora les dues possibles eixides davant un matrimoni forçat: bé que la fugida d'un dels dos membres impedisca el matrimoni, bé que sí que es duga a terme. En cap dels dos casos, però, l'escriptora s'hi mostra optimista pel que fa als efectes que això té per a la dona. Així, el primer cas és el de Maria dels Àngels, una adolescent que fa amistat amb un pintor instal·lat al poble; un dia, però, en tornar a casa «el pare l'esperava amb la corretja en la mà, disposat a punir la filla impura que havia trepitjat l'honor de la família» (*ECT*, 118).

Malgrat que Maria dels Àngels intenta explicar-li que res no ha passat i que només són imaginacions de les males llengües del poble, el pare la fa fora de casa. La jove demana ajuda al pintor, el qual actua com un covard i, en comptes d'intentar desfer el malentès «no va trobar un altra solució que posar-li a la jove uns bitllets de banc en la butxaca i aconsellar-li que prengués el primer tren que passara de dret a la ciutat i enllà es trobarien» (*ECT*, 119); una trobada, però, que mai no s'hi va produir. Durant el viatge, Maria dels Àngels coneix la propietària d'un prostíbul que la convertirà ràpidament en una prostituta de luxe. Així es guanya la vida fins que es queda embarassada, l'expulsen del prostíbul i, com hem vist abans, va a parar a la Casa de Maternitat, amb el tràgic desenllaç que això implica.

A la novel·la *Liberata*, en canvi, Ferran no tindrà grans dificultats a l'hora de convèncer Everilda, una jove camperola, que accedirà enamorada als seus desitjos només escoltar les seues promeses de matrimoni. Una vegada satisfet, i just abans de tornar a la ciutat d'amagat, el pare i l'oncle d'Everilda s'assabenten d'aquesta relació i els obliguen a casar-se a la força per mantenir l'honor de la filla. Molts anys després, Everilda recorda el seu casament amb amargor i l'interpreta com l'inici de la seua infelicitat. El comentari que fa sobre el sagrament ens sembla força agosarat per a l'època, ja que critica la total pèrdua d'independència que significava per a la dona alhora que evidència la problemàtica que representava la impossibilitat de fer marxa enrere a causa de la il·legalització del divorci:

De llavors en avant, tot hauria canviat en la seua vida. Per causa d'aquells jurament atorgats, Ferran tenia dret absolut sobre la persona d'ella... I ella... Ella... Ho havia dit el senyor rector: el que Déu, mitjançant el seu ministre havia unit, tan sols Déu, mitjan-

çant la mort, podia deslligar-ho... La Mort! Passejant per la coberta de l'Occitània, la vídua de Ferran del Bosch va mirar els vestits negres, amb plena consciència d'aquell mot, que llavors, en boca del Rector, li va semblar monstruosa... Tan sols la mort podrà deslligar-ho! (*LB*, 89–90)

La dona forta proposa una tercera alternativa, encarnada en Àgata, una jove fadrina de classe alta que es queda embarassada. Té decidit tant que no vol casar-se amb el progenitor –cosa que el seu pare, molt modern, accepta–, com que no vol tindre el fill. Li demana ajuda a Isabel, l'amiga metgessa, però aquesta es nega a fer-la avortar i Beneyto aprofita –o crea– aquest conflicte per fer una crítica radical tant a la violència a què estaven sotmeses les dones que volien o havien de recórrer a l'avortament, com al mercat negre que la prohibició oficial n'havia generat al voltant, amb l'enorme risc i inseguretat física que significava interrompre un embaràs durant els anys de dictadura:

— Per sort, puc trobar en un altre lloc aqueixa ajuda que tu em negues. [...]
— Sí, això, en el cas improbable que et decidisses a anar a veure a Nielsen. I dic improbable, perquè saps que va matar una dona fa tres anys. (Aquella campanya dels periòdics, ja recordaràs). I és el millor. Després... queda donya Amàlia, que, per cert, ha estat a la presó fa poc temps. O pots recórrer a una curandera. Diuen que de vegades encerten... (*LDF*, 121–122)

■ 3.2 Masclisme dins del matrimoni

Els matrimonis consumats que tant Beneyto com Civera ficcionalitzen a les seues obres, traspuen nombrosos masclismes exercits contra les dones de manera física, psíquica i simbòlica. A *La dona forta*, per exemple, trobem el matrimoni entre Elionor i Joan, on Elionor forma part d'aquelles generacions de dones que va treballar abans de casar-se i que va abandonar la seua professió, i amb ella la seua independència econòmica, per convertir-se en mare de tres fills i mestressa de casa, tot i que aquesta vida, lluny d'omplir-la de felicitat, com defensaria el discurs oficial, li causa frustració:

Ara a sofrir i a rabiar. Tens obligacions, ets mare de família. Això és. I de tu, ja no en queda res. (D'aquella que eres abans i seguixes essent, encara que no ho note ningú). Ves! T'arrien. Tu ja no ets tu. Dóna el biberó al nen. Llava bolquers. I, si no tens serventa, t'aguantes: «ell» et deixarà abandonada, sola. Ell se n'anirà al cafè després de sopar. I, per a això, abandonar l'oficina, amb les pagues extraordinàries, l'enveja de les altres i les amorettes dels xicots. Poder invertir el sou en una mateixa: comprar-se sabates cada mes, i teles cares per als vestits [...] tantes de coses! El cinema, el bar, els perfums... (*LDF*, 91–92)

Un malestar que accentua la incomprensió del seu home, el qual, en una disputa plena de retrets, reproduceix la jerarquització dels gèneres que defensava el nacionalcatolicisme:

— Redell! Arriba un hom a sa casa fastijat i cabrejat d'aguantar la maror tot el sant matí, i, primera: puja a peu fins a l'àtic. Arriba sense alè, i troba't amb la segona: la dona, en casa, tota tranquil·la i descansada, t'aguaita darrere la porta per a donar-te el disgust. (Amb la intenció d'entretenir el seu oci, sens dubte...).

— Ocis?

— Doncs és clar que ocis. A qui vas a fer creure tu que fas res? No et posaria en un vertader destret si volia ara mudar-me de camisa, en aquest moment? Veges, doncs... Una altra cosa seria si haguesses de fer com la dona del Pau, que ajuda el seu marit a sostenir la casa amb el seu treball... Això són dones. I no les que es casen només perquè les mantinguen. (*LDL*, 94)⁴

Paral·lelament, Assumpta, també sentirà la desesperació quan, tot i dur una vida acomodada, necessita diners per un afer personal i s'adona que no pot fer-ne ús sense el permís del seu home:

Assumpta s'adona que, encara que tot allò li pertanyia, no es podia despendre de res sense el permís del seu espòs. Calia confessar que només era dipositària de tot aquell luxe que la voltava. No tenia res propi [...] de tota manera, tampoc no podia disposar d'aquell grapat de milers de pessetes que ara necessitava imperiosament [...] No era l'ama de res! Què feia, doncs en aquella casa? [...] Mai no s'havia parat en aquestes consideracions i, ara que s'hi aturava, es veia com un ésser miserable a qui rònegament li havien atorgat l'úsdefruit de tot allò, que per a ella havia anat adquirint el marit. En els ulls clars d'Assumpta, carregats de miopia, traspuava una gran desil·lusió. (*ECT*, 22–23)

Per la seua banda, la dependència econòmica de la dona serà aprofitada per Ferran a l'hora d'exercir sobre Everilda tots els excessos que els seus drets conjugals li permetien. En un primer moment, Everilda se sentirà profundament avergonyida i amagarà la seua realitat:

res no s'havia atrevit a dir-li dels greuges i humiliacions rebuts en el secret de la intimitat... [...] res no deia. Li repugnava manifestar a persona estranya el tracte groller a què era sotmesa, perquè al seu entendre parlar d'aquelles coses... encara hauria estat més humiliant. (*LB*, 150–151)

4 Aquesta escena ens fa pensar en una reflexió de Simone de Beauvoir on critica el canvi d'actitud de molts homes quan arriba una crisi de parella. Així, mentre tot va bé, prefereixen que la dona es quede a casa i que no trebal·le; l'home «déclare qu'il ne trouve sa femme en rien diminuée parce qu'elle n'a pas de métier: la tâche du foyer est aussi noble etc. Cependant à la première dispute il s'exclame: « Tu serais bien incapable de gagner ta vie sans moi ». » (Beauvoir, 1949: 39, nota 1)

Només quan intente fugir d'aquella situació, se n'adonarà de la manca llibertat de moviment que comporta el seu matrimoni: «Després d'una d'aquelles nits plenes de repugnàncies i humiliacions, amaneixia sentint vessar-se-li a l'ànima un doll de rebel·lies. On podria anar ella? On refugiar la greu decepció rebuda? [...] Si al menys tingués ma casa pairal!» (*LB*, 160–161)

La impossibilitat de tindre fills serà una altra causa de violència sobre les dones dins el matrimoni, com ara el format pels Molins, els quals representen moltes de les convencions que el franquisme propugnava per a la vida conjugal, com ara entendre la procreació com el seu objectiu últim. Cal remarcar que només en un moment de la novel·la es planteja la possibilitat de l'esterilitat masculina, una idea que espanta enormement a Josep Molins i que de seguida queda exclosa. En canvi, per a Assumpta, el fet de considerar-se estèril, la fa una dona molt infeliç i per aquest motiu no dubta a l'hora de sotmetre's a tota mena de tractaments, fins i tot els més dolorosos:

Cercà en la medicina el remei a la manca d'hormones que el metge diagnosticà. Entregà la seua carn rosàcia al turment del bisturí, com el més fervent dels màrtirs del Cristianisme, somrient-li al botxí de bata blanca que li prometia a canvi dels dolors passatgers d'una intervenció quirúrgica la glòria d'ésser terra fecunda on germinaria la perllongació de la seua casta [...] Però el seu sacrifici va resultar tan estèril com les seues entranyes. (*ECT*, 48)

La seua obsessió, però, està causada, no sols per una maternitat frustrada, sinó per una gran por a perdre el seu home, a qui observa contínuament: «pensant sempre descobrir en son esguard el secret pensament de repudi» (*ECT*, 43), i viu «temerosa que En Molins no trobés en ella els encants que l'impulsaren a prendre-la en matrimoni» (*ECT*, 49). La inquietud d'Assumpta respon perfectament a les amenaces que el discurs oficial prodigava i, segons el qual, una dona només podia viure fora del matrimoni si es dedicava a la vida religiosa. La fadrina o la repudiada eren socialment considerades unes fracassades, ja que no havien sabut assolir el més alt destí que, en tant que dona, els estava encomanat, és a dir, el de mare i esposa.

Tots aquests exemples tenen en comú el fet de partir d'una de les regles no escrites més tradicionals i que més s'alimentaran durant el franquisme i és que la responsabilitat de l'èxit de la parella recau, exclusivament, en la dona, en la seua capacitat per dominar l'home i per dur-lo allà on ella vol. En aquest sentit, Dolorettes, dida i serventa de Ferran en *Liberata*, és el personatge que millor personifica aquest discurs sobre la vida conjugal i sobre el rol que hi havia d'assumir la dona, al qual hi afegirà els principis morals del catolicisme més recalitrant. L'objectiu és despertar en Everilda

el sentiment de culpa malgrat ser víctima de maltractaments físics i psíquics: «Pensa que és el teu marit, que Déu Nostre Senyor l'ha posat en les teues mans, i et demanarà comptes» (*LB*, 125). Dolorettes s'empenya en convèncer Everilda de la normalitat de la seua situació, segons ella gens diferent de la de qualsevol dona casada i l'ànima a desenganyar-se, a oblidar la idea d'un matrimoni basat en el respecte mutu. Amb una actitud completament misògina, llença tota la seua frustració contra les dones:

— Vol dir que tots els matrimonis són una dissort?

— En sa majoria... I la culpa estic per dir que la tenen les dones. Sí, no em mires amb eixos ulls tan esparverats. Començant per la mare, que mai no mena la filla per al matrimoni... Tan sols li parla de fer prevaldre els seus drets front al marit, tot considerant l'home, com un enemic al que cal vèncer com sia. Després, la sogra no veu en la nora, més que la intrusa que ve a furtar-li l'amor del fill, i si més no, el jornal... La jove maridada entra a casa disposta a ser ama i senyora, i a fer les coses al seu gust, cosa que de fadrina no podia fer, i de vegades la corprén l'enveja en sentir les amigues contar mentides i falòrnies, i empenyida per unes i altres a fer-ne ús dels drets, s'oblida dels seus deures...

— I ells què fan?

— La majoria van al matrimoni perquè no poden fer altre. Clar està, que totes aquestes coses es veuen així quan una ja queda al marge, i en mirar les vides alienes considera allò que al seu temps hagués pogut fer, si hagués sabut oblidar-se un poc d'ella mateixa, per pensar en els altres.

— Això seria convertir-se en esclava!

— Diu el Sant Evangeli, que aquell que sap refrenar-se es fa l'amo.

Everilda no estava gens d'acord amb aquelles teories de la dida. (*LB*, 156)

Front a les queixes d'Everilda, la dida relativitzarà els efectes de la dependència econòmica amb l'argument que: «hi havia moltes dones en la mateixa situació, i per sobre, mancades de benestar material, cosa que encara era més dolenta» (*LB*, 160–161). Cal seguir l'exemple de les dones que l'han precedida: «eixes coses del teu marit, són pròpies de la joventut. Jo també vaig tindre la meua creu. I també la meua senyora, la teua sogra, que va tindre que patir...» (*LB*, 152) i els models que proposa l'Església: «Ferran és bo, xiqueta. Són les companyies que li fan malbé. Tu hauries d'ésser per a ell, com la «Dona Forta» del Sant Evangeli» (*LB*, 154). És interessant observar la coincidència de l'ús del referent bíblic en Civera i Beneyto, a més de la interpretació semblant que en fan les dues escriptores, per a les quals és una mostra del discurs patriarcal que ha fomentat el sotmetiment de la dona i que calia desemmascarar i deixar enrere.⁵

5 Es refereixen al poema «La dona forta» que s'inclou en el llibre dels *Proverbis* (31, 10–31) de l'Antic Testament.

■ 4 Masclisme i violències simbòliques

Pierre Bourdieu defineix la violència simbòlica com aquella:

violencia amortiguada, insensible, e invisible para sus propias víctimas, que se ejerce esencialmente a través de los caminos puramente simbólicos de la comunicación y del conocimiento o, más exactamente, del desconocimiento, del reconocimiento o, en último término, del sentimiento. Esta relación social extraordinariamente común ofrece [...] una ocasión privilegiada de entender la lógica de la dominación ejercida en nombre de un principio simbólico conocido y admitido tanto por el dominador como por el dominado, un idioma (o una manera de modularlo), un estilo de vida (o una manera de pensar, de hablar o de comportarse). (Bourdieu, 2000: 11–12)

Tot i que, efectivament, en la immensa majoria de casos, aquesta violència resulta quasi insensible per a les seues pròpies víctimes, les nostres autores van ser capaces de superar aquesta invisibilitat i explicitaran a les obres el seu funcionament, les seues causes i els seus efectes. En aquest apartat ens centrarem, doncs, en uns tipus de violència simbòlica que s'exercien respectivament sobre dos elements estretament lligats però destriables: el cos i les emocions de les dones. En el primer cas, la violència s'executava a través del control de la roba i la gestualitat, mentre que en el segon es vehicula a través d'un determinat tipus de text, com ara la novel·la rosa.

■ 4.1 Masclisme, moral i aspecte físic

Tal i com afirma Anna Pelka (2014: 23): «A pesar de su relevancia, el tema del cuerpo femenino como espacio de injerencias políticas e ideológicas apenas ha despertado interés en España», i, segurament per aquest motiu, trobem certa tendència a interpretar la qüestió de la vestimenta com un detall superflu, tòpic de la literatura d'autora. Es tracta, però, d'una problemàtica que afectava enormement la quotidianitat més íntima de les dones durant els anys de dictadura, ja que la roba i el decor van esdevenir l'exteriorització simbòlica de la moralitat femenina i, per tant, un element essencial a l'hora de projectar una imatge social adequada –o no– als discursos dominants.

En aquest sentit, podem dir que aquest tipus de masclisme es va exercir contra la totalitat de les dones, vencedores i vençudes, de qualsevol edat i amb més o menys poder adquisitiu, ja que «[e]n la España de la posguerra había que nacionalizar –españolizar– la moda, y por ello, como en el caso alemán, había que desterrar toda influencia de la “moda de París”» (Pelka,

2011: 278). Les dues institucions encarregades de controlar la indumentària i gestualitat femenines, conscients que es tractava d'un element que els permetia exercir un poder directe sobre elles, van ser, d'una banda, l'Estat, a través de la *Sección Femenina*, de la censura dels mitjans de comunicació i la publicitat; es van arribar a llençar eslògans com ara: «Decídete, mujer. Harás Patria si haces costumbres sanas con tu vestir cristiano» o «¡Mujer!, la llave del triunfo es la modestia: ni escotes, ni brazos desnudos, ni vestidos cortos ni abiertos ni ceñidos» (citat a Sueiro Seoane, 2007: 84).

D'altra banda, i amb una enorme potència, l'Església, des d'on es van dur a terme vertaderes campanyes del «vestir cristiano» (Pelka, 2012: 226), en pro de la decència i de la sobrietat tant en la vestimenta com en el comportament. L'objectiu era reglamentar fins als més mínims detalls: així: «una mujer decente no debía cruzar las piernas al sentarse, como tampoco llevaría el pelo suelto o se depilaría las cejas» (Escudero Andújar, 2007: 152). I és que cal recordar que, des dels primers moments de la postguerra, aquesta va ser una de les preocupacions principals de la jerarquia eclesiàstica. Ja el 25 de març de 1940, al *Boletín del Obispado*, l'administrador apostòlic de Barcelona, Miguel de los Santos Díaz de Gomara especificava com a principi general que:

son contrarias a la modestia cristiana todas aquellas maneras de vestir, sentarse, andar, etc., que descubran o que por transparencia o ceñido acentúen las formas que deben quedar cubiertas. Por lo tanto:

El escote: no ha de pronunciarse en ningún sentido.

Las mangas: han de ser largas o por lo menos siempre hasta el codo.

La falda: no puede llegar más arriba de la mitad de la rodilla y el tobillo.

Medias: es deber de modestia y educación que todas las mujeres lleven medias desde su adolescencia.⁶

Aquest context queda reflectit en un bon nombre de comentaris sobre l'aspecte físic de les dones a les obres que estem analitzant, els quals servirán tant per jutjar negativament una prostituta pel seu maquillatge: «Mancava la franquesa en el somris de sos llavis repintats, que descobrien unes

6 Un altre exemple de l'obsessió moralitzadora de l'Església el trobem en un cicle de conferències organitzat a Màlaga pel bisbe Àngel Herrera, l'any 1950; totes eren impartides per sacerdots i tenien aquests títols: «1. – El Pudor, la Castidad, que son su hermosura y frutos. [...] 2. – La Lujuria y el Impudor que son su fealdad y efectos. [...] 3. – Doctrina moral sobre la ocasión del pecado. Peligro de pecado y tentación. [...] 4. – Lo que fomenta la lujuria: lecturas, cines y espectáculos. [...] 5. – Lo que favorece la Lujuria: modas, playas, bailes [...]. 6. – Lo que favorece la pureza. Vida espiritual, mortificación» (Cerón Torreblanca, 2016: 471).

dents incisives de xacal a l'aguait [...] les crisis hepàtiques li tenyien d'un groc verdós les galtes, artificialment vermelles» (*ECT*, 55–56), com per dissimular la doble moral: «Es vestiria amb sobrietat, perquè no era correcte anar elegantment vestida a fer obres de caritat» (*ECT*, 51) o simplement per mantenir la reputació d'una associació caritativa:

- És que tu no observes les maneres tan mundanes que ostenta? Els braços nus en ple hivern, els escots fins a... Jesús, perdoneu-me! Quan seu, creua les cames com si fos un home. I jo ja estic tipa de veure-li les randes dels enagos de «nilon».
- Vols dir que això va en desprestigi de l'Associació? (*ECT*, 79)

Maria Beneyto, per la seua banda, transmet la importància simbòlica que el vestit té per a moltes dones, i com algunes d'elles arriben a obsessionar-se amb la seua aparença. Adela, una dona acomodada i fadrina que viu de rendes, serà un dels personatges de *La dona forta* que més clarament representarà la centralitat que va ocupar la moda en la vida de moltes dones; però no com a possible activitat creativa o professional, sinó com a passatemps que acaba per convertir-se en una:

dèria de seguir sempre la més extrema elegància [...] Ella entra i ix de totes les cases de modes de la ran ciutat com de palaus on brolla la meravella en forma de colors, lluentors, varietats infinites, a l'influx d'alguna cosa que substitueix la vareta de les virtuts [...] el seu desig de quallar en creacions de fantasia de modista [...] no obeeix de debò més que un truncat deler infantil que l'adolescència vingué a destruir: el de seguir vestint nines. (*LDF*, 64)

La càrrega simbòlica que se'ls atribueix als diferents estils de vestit o a certes parts del cos, juntament amb importància, profunda i alhora enormement superficial, que acaba tenint la moda per a la vida d'Adela, queda explicitada en entrar en contacte amb Marta, una altra de les inquilines del Club Fèmina, escultora i lesbiana. Marta es queixa de la càrrega de feina que té i diu:

- Vosaltres, les que viviu de renda, no sabeu el que teniu. I encara us queixeu que puja la vida i els diners es deprecien.
- Jo no me'n queixe. Gràcies a Déu, m'arriba encara per a les meues necessitats...
- Sí, i per a comprar-te aqueixos vestits de paó que gastes.
- Paó! És clar; això h dius perquè no vaig sempre de línia sastre com tu, que vista de lluny sembles talment un xicot. I després, aqueixes mans tan bastes que se t'han fet d'ençà que et pega per ser escultora. Millor fóra que aprenguesses a ser més fina i a vestir-te com cal en cada avinentesa, que, en certes coses, sembla que estigues per civilitzar. Paó!

Adela estava tota vermella i tremolosa. L'havien ferida en la part més susceptible de la seua sensibilitat. (LDF, 65)

No ens sembla casual que, de la cinquantena llarga de personatges que desfilen per *La dona forta*, siga precisament el de Marta qui posa Adela en evidència, ja que segurament és el que es troba de manera més evident a les antípodes del model de dona propugnat pel règim. En aquest sentit podem interpretar les raons profundes que subjauen en la burleta que li fa a Adela:

— No et sufoques, dona [...] És que em fa gràcia que un ser com tu, que no veu res, que no s'adona de res...

— Què vols dir?

— Que cius com l'ase Victòria, sense pena ni glòria, filla. Que estàs com aïllada del món sota el fanal de la teua badoqueria, igual que aqueixes flors i aqueixos sants de les cases antigues. I, tanmateix... En fi, que no comprenc aqueixa teua vanitat. I als teus anys... M'irrita, francament, veure't sempre vestida de papagai, ja ho saps! Amb cabells tintats... No te'n dones vergonya?

Adela estava a punt de plorar [...]

— Mireu-la; sembla una col·legiala. Sempre fent-se la minsa!

Així doncs, més enllà de l'afició a la moda *stricto sensu*, el que desagradava a Marta és com aquest món s'utilitza per a infantilitzar les dones i les desconnecta de la realitat, tot fent-les viure d'una manera menys conscient. No podem dir que aquesta és una invenció del franquisme, ja que arreu de les democràcies occidentals, aleshores i ara, hi trobem el mateix fenomen. Però sí que podem afirmar que, durant la dictadura, la manca d'alternatives per al desenvolupament individual de les dones va fomentar l'escapisme cap al món de la moda, molt més atractiu, és clar, que els preceptius ambients de la llar i la parròquia.

■ 4.2 Masclisme i novel·la rosa

Durant la primera meitat del segle XX, la novel·la rosa va gaudir d'un èxit sense precedents, sobretot entre el públic femení: només cal observar la quantitat d'obra produïda, traduïda i venuda per dues de les màximes representants d'aquest gènere dins l'àmbit europeu: Corín Tellado a Espanya i Hedwig Courths-Mahler a Alemanya (Pöppel, 2014). Els factors que expliquen aquest fet són múltiples, però voldríem remarcar-ne dos de rellevants per al context que ens ocupa: d'una banda, la tolerància del nacionalcatolicisme respecte a aquest tipus de novel·la, ja que resultava útil per a popularitzar entre les joves un model de societat extremadament pa-

triarcal on la solteria femenina es penalitzava i la dona perseguia, sobre totes les coses, el casament, tal i com propugnava la ideologia dominant. D'altra banda, i des del punt de vista de les lectores, aquestes novel·les esdevindrien una de les poques maneres d'escapar, ni que fora temporalment, de la mediocre realitat en què es trobaven immerses, ja que:

en una época de pobreza surge, como una medicina imprescindible para subsistir, una literatura considerada de segunda categoría pero que servirá de válvula de escape a miles de mujeres, la "novela rosa", tratando de ofrecer la versión hispana de los grandes éxitos de Hollywood. (Simón Palmer, 2006: 319)

A *Una dona com una altra* trobem una de les crítiques més punyents als efectes que aquesta literatura té en la configuració de moltes de les joves de l'època, com ara Maria Teresa, la seua protagonista, una més de les milers de joves treballadores que, després de la guerra, van quedar anihilades per una societat que les deseducava i les condemnava a la passivitat, la incultura i la manca d'esperit crític; que els robava la confiança en elles mateixes i en les seues capacitats. Una més, doncs, de les joves per a les quals les protagonistes de les novel·les rosa esdevingueren, ràpidament, l'únic model a seguir, amb la dosi de frustració i malestar, com a l'altra cara de la moneda, que això comportava. Civera, amb aquesta obra, tracta de desemascarar aquest parany i entra en el joc de la literatura sentimental per mostrar, precisament, allò que les novel·les rosa amaguen: que la vida no és de color de rosa. Així, la nostra escriptora aconsegueix subvertir el discurs, donant com a resultat una obra que intenta dinamitar, des de dins, molts dels valors masculistes que condicionaven les voluntats, i les existències, de les dones durant el franquisme.

A *Liberata* també trobem una sèrie de reflexions metaliteràries sobre les causes de l'èxit d'aquest tipus d'obres i sobre els efectes que provocava en moltes dones. Així, Everilda, la protagonista d'aquesta novel·la, tancada per obligació a un sanatori per a ocupar-se del seu home, qui la maltracta física i psicològicament, s'aficiona, en primer lloc: «a la lectura de llibres de versos [...] i en seure junt al finestral per llegir una estona, aixecava tot sovint els ulls enterbolits per les llàgrimes, allunyant el seu esguard molt més enllà del que hom pogués abastar, i eixamplava el seu pit en profunds sospirs» (*LB*, 310). És la manera que troba Everilda d'evadir-se de la situació, i com ella segurament moltíssimes altres dones nugades de per vida a matrimonis que les martiritzen; no és casual, doncs, que precisament qui la inicia en la lectura d'aquesta literatura i li facilita els llibres siga una dona que també

viu al sanatori perquè el seu home hi està ingressat. La facilitat per accedir a aquesta literatura i un manca de llibertat dilatada en el temps fa que:

A més dels llibres de versos, que la trasbalsaven i la feien viure a un món completament fals i desconegut fins aleshores, els havia pres molta afició a les novel·les, en particular, totes aquelles que tractaven assumptes d'amor, a les quals l'autor tenia bona cura en presentar el pecat, guarnit de tots els atractius inimaginables, fent trontollar sovint la seua consciència, i abocant-li a estimar l'astúcia femenina, com una deu de superioritat... Llegia incansablement, amb la pruija d'acaparar tot el saber d'aquelles dones, protagonistes de les més disbaratades aventures... Fent la abastir el cim de l'emoció, quan un amor culpable esdevenia per insospitats viaranys, fins acabar en triomf allò que va començar per males arts... (LB, 343)

La història d'Everilda, finalment, no tindrà res a veure ni amb el discurs poètic sobre l'amor ni amb les aventures amb un «final inevitablement feliç» (Pi i Vendrell, 1986: 39), tan característic de les novel·les rosa, sinó tot el contrari. Amb aquest contrast entre realitat i ficció, Civera alerta sobre com aquesta literatura, lluny de ser un passatemps innocu, desactivava les capacitats d'apoderament femení tot augmentant la frustració i el malestar vital en moltes dones.

A *La dona forta* també trobem un personatge que llegeix novel·la rosa: es tracta de Tere, «la xiqueta que feia el servei del bar» (LDF, 148) del Fèmina Club. Com que no té a penes feina, passa el temps darrere de la barra llegint aquest tipus de literatura:

La novel·la rosa que llegia —d'un rosa pujat, en honor a la veritat— fou abandonada justament en el moment que Albert troba Mari-Loli adormida sota un pi, mentre feia passeig pel camp. Estava en allò més emocionant de la descripció anatòmica de l'adormida, sota l'esguard del seductor Albert, i per això aguardà enfestijada l'arribada inoportuna. (LDF, 148)

Tere comparteix amb les consumidores de novel·la rosa creades per Civera el fet de ser dona i de trobar-se desenfeinada —o amb una feina avorrida, frustrant, sense perspectives—. Qui interromp la seua lectura és Lutxi, inquilina del Club i model de professió; la trobada de totes dues provoca una escena on Beneyto dibuixa de manera magistral l'estreta interconnexió entre la importància que se li dona a l'aspecte físic de les dones i la influència d'aquest tipus de literatura. Una barreja que, en entrar en contacte amb la vida real, a més de provocar conflicte i frustració, anihila l'autoestima i seguretat en elles mateixes i neutralitza la seua capacitat crítica.

Així doncs, trobem una Tere que aprofita la presència de Lutxi per observar-la amb detall, ja que:

era per a ella, com per a tothom, l'elegància personificada, la quintaessència de l'exquisit, personal i *chic*. Mentre la mirava, estigué anotant mentalment la graciosa disposició d'aquelles clenxes de cabell i lamentant una vegada més que els seus ulls, massa redons, no li permetessen maquillar-se'ls amb la marcada orientalizació que palesaven els de Lutxi. [...] seguí mirant-la, admirant-la. Perquè no era solament la cara, que dimonis! Eren els gests, les mans, la manera d'asseure's, la manera d'estar. Tere l'havia vist una vegada en el Lincoln, amb un "home de cinema". I no li estranyava, certament. Així ja es pot!

El pensament de l'home "de cinema", la portà al d'Albert, que encara seguiria contemplant l'adormida Mari-Loli. I trobà que era injusta la vida. Mar-Loli, que era una Sofia Lorent en diguem... "ingènua" i Lutxi, la *supermodel*, tenien homes "que els feien joc", no com ella, que sols recol·lectava Pacos i Peps, o algun Manolo, com el seu promés actual, al qual anava a donar la puntada de peu també, perquè ella, és clar, aspirava a una cosa millor. (*LDF*, 149)

Les aspiracions de Tere, i de tantes altres dones durant la dictadura, semblaven reduir-se a la millora del seu aspecte físic i a la recerca d'homes aparentment perfectes, com els personatges del cinema o les novel·les. Res d'això no era casual: d'aquesta manera, les violències simbòliques exercides pels poders fàctics desactivaven moltes de les altres aspiracions —socials, polítiques, intel·lectuals, econòmiques, culturals— que havien començat a desenvolupar-se de manera massiva entre bona part de les dones durant el primer terç del segle XX, i especialment durant els anys de la Segona República. Tant Civera com Beneyto demostren amb les seues novel·les que no sols són conscients d'aquesta estratègia impositiva, sinó que són capaces de distanciar-se'n, de provocar esclatxes en el discurs únic i de mostrar alternatives a les seues contemporànies.

■ 5 Conclusions

A través d'aquestes novel·les, Maria Beneyto i Beatriu Civera van dur a terme una anàlisi crítica de la societat de l'època amb un clar objectiu de denúncia, sobretot pel que fa a aquells aspectes que resultaven especialment dolorosos per a les dones. Les temàtiques recurrents, moltes d'elles considerades tabú durant els anys de dictadura, juntament amb el to que empren, transmeten un discurs poc comú en la literatura catalana d'aquest període, tant pel seu caràcter crític com, sobretot, per transmetre'l a partir de punts de vista majoritàriament femenins. Aquestes dues característiques suposen, doncs, un impuls renovador dins el panorama de la narrativa catalana de postguerra.

Com hem pogut comprovar a la nostra anàlisi, ni Beneyto ni Civera no estalvien energia creativa a l'hora de desnaturalitzar, i per tant transgredir, molts dels masclismes que patien les dones a causa tant de la praxis política institucionalitzada com de les convencions conjugals, morals i socials mantingudes durant la dictadura. La gamma de recursos estilístics que fan servir per a assolir aquest objectiu és variada i va des del distanciament irònic –en alguns moments sarcàstic– fins a les descripcions escatològiques; tot plegat fa que el resultat final siga la construcció d'un discurs aprofundit i ben travat sobre aquesta problemàtica i, per tant, unes obres que traspuen una valentia extraordinària per al moment en què van ser escrites i, fins i tot, publicades.

A més, les observacions d'aquestes dues autores sobre la situació que patien les seues contemporànies, i segurament elles mateixes, no es limiten a donar el punt de vista de les víctimes, sinó que aporten també la dels botxins i, més enllà de culpabilitzar únicament el col·lectiu masculí, són especialment crítiques amb les activitats gestionades pels grups organitzats de dones catòliques, d'enorme influència en àmplies capes de la societat. Tot plegat, doncs, desemmascara una sèrie de relacions de poder, de les seues causes i dels seus efectes, que superen el valor estrictament literari d'aquestes obres i ens permeten considerar-les com a documents vàlids per, d'una banda, aportar nous matisos a la percepció que s'hi té sobre la situació de les dones durant el franquisme i, de l'altra, per establir un diàleg amb els estudis històrics centrats en aquella època.

No volem acabar sense referir-nos a la invisibilitat que pateixen aquestes escriptores. Tot i que la següent reflexió es refereix només a Maria Beneyto, pensem que podria ser aplicable també a Beatriu Civera, ja que el corpus que hem comentat:

se caracteriza por no seguir las pautas y los dictámenes, primero como perteneciente al bando maldito de los perdedores de la Guerra Civil Española; después como mujer; y además mediante el uso consciente de una de las lenguas vetadas por la dictadura franquista, y por último, al no seguir los cánones estéticos ni ideológicos defendidos por la crítica imperante en cada momento.

Sin embargo, pese a la complejidad de su universo y la singularidad de su voz, o precisamente por el cúmulo de factores subversivos que hemos enumerado anteriormente, la escritora no goza del protagonismo literario de otros contemporáneos. (Ballester i Ibarra, 2016: p. sense numerar)

Esperem, doncs, que aquest treball pugui contribuir a corregir aquest silenciament dins la Història de la Literatura Catalana contemporània. ■

■ Bibliografia

- Ballester Roca, Josep / Ibarra Rius, Noelia (2016): «La escritura de la identidad femenina y feminista: la voz pionera de María Beneyto», *Tonos Digital. Revista de Estudios Filológicos* 31, <<http://www.tonosdigital.es/ojs/index.php/tonos/article/view/1506>> [27.03.2017].
- Barranquero Texeira, Encarnación (2007): «Mujeres malagueñas en la represión franquista a través de las fuentes escritas y orales», *Historia Actual Online (HAOL)* 12, 85–94.
- Beauvoir, Simone de (1949): *Le deuxième sexe I. Les faits et les mythes*, Paris: Gallimard.
- Beneyto, Maria (21990): *La dona forta*, València: Edicions d'Alfons el Magnànim [edició i introducció de Josep Ballester].
- Blasco Herranz, Inmaculada (2005): «Sección Femenina y Acción Católica: la movilización de las mujeres durante el franquismo», *Gerónimo de Uztariz* 21, 55–66.
- Bourdieu, Pierre (2000), *La dominación masculina*, Barcelona: Anagrama (orig. francès: *La domination masculine*, Paris: Seuil, 1998).
- Caballero Mesonero, Beatriz (2004): «Nosotras, las decentes. La salvaguardia de la moralidad femenina en una ciudad de provincias», in: Beramendi, Justo / Baz, María Xesús (eds.): *Memoria e identidades. VII Congreso de la Asociación de Historia Contemporánea*, Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, 1525–1548.
- Cerón Torreblanca, Cristian (2016): «Poder civil y religioso durante el primer franquismo en Málaga: disciplina y moralidad para el control social de la mujer», in: González Madrid, Damián / Ortiz Heras, Manuel / Pérez Garzón, Juan Sisinio (eds.): *La Historia, lost in translation? Actas del XIII Congreso de la Asociación de Historia Contemporánea*, Albacete: Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha.
- Civera, Beatriu. (1956): *Entre el cel i la terra*, València: Sicània.
- (1957): *Liberata*, inèdit
- (1961): *Una dona com una altra*, València: Sicània.
- Escudero Andújar, Fuensanta. (2007): *Dictadura y oposición al franquismo en Murcia: de las cárceles de posguerra a las primeras elecciones*, Murcia: Universidad de Murcia, Servicio de Publicaciones.

- Lacueva i Lorenz, Maria (2019): *Les dones fortes. La narrativa valenciana de postguerra*, València: Alfons el Magnànim.
- Osborne, Raquel (2012): «Introducción», in: Osborne, Raquel (ed.): *Mujeres bajo sospecha. Memoria y sexualidad 1930–1980*, Madrid: Fundamentos, 9–32.
- Palacio Lis, Irene / Ruíz Rodrigo, Cándido (2010): «L'educació social a Espanya durant el franquisme», in Vilanou / Planella (eds.), 163–188.
- Pelka, Anna (2011): «El significado de la moda en los sistemas dictatoriales. Una nota de semiótica histórica», *Cuadernos de Historia Contemporánea* 33, 277–293.
- (2012): «La imagen de la mujer. La moda femenina en la España de los años cuarenta», in: Segura, Antoni / Mayayo, Andreu / Abelló, Teresa (dirs.): *La dictadura franquista: la institucionalització d'un règim*, Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona, 223–234.
- (2014): «Mujer e ideología en la Posguerra española: feminidad, cuerpo y vestido», *Historia Social* 79, 23–42.
- Pi i Vendrell, Núria (1986): *Bibliografía de la novel·la sentimental publicada en Catalunya entre 1924 i 1938*, Barcelona: Diputació de Barcelona.
- Pöppel, Hubert (2014): «Las reinas de la novela rosa en España y Alemania: Corín Tellado y Hedwig Courths-Mahler», *Lingüística y Literatura* 66, 153–170.
- Simó i Gil, Núria / Soler i Mata, Joan (2010) «L'educació social a Europa en el període d'entreguerres 1974–1950», in Vilanou / Planella (eds.), 123–233.
- Simón Palmer, Maria del Carmen (2006): «Presentación», *Arbor. Ciencia, Pensamiento y Cultura* 719, 319–320.
- Sueiro Seoane, Susana (2007): «La Posguerra en imágenes» in: *Posguerra, Publicidad y Propaganda (1939–1959)*, Madrid: Círculo de Bella Artes, 13–296.
- Vilanou, Conrad / Planella, Jordi (eds.) (2010): *De la compassió a la ciutadania*, Barcelona: UOC.

■ Maria Lacueva i Lorenz, Gneisenaustraße 8, D-66119 Saarbrücken, <mlacueval@uoc.edu>.

■ Josep Ballester Roca, Universitat de València, Departament de Didàctica de la Llengua i la Literatura, Avda. dels Tarongers, 4, E-46022, València, <josep.ballester@uv.es>.

Existència individual i col·lectiva en Josep Ferrater Mora

F. Xavier Vall i Solaz (Barcelona)

Summary: Without neglecting essentialist reminiscences and specifying the impact of Existential Philosophies on Josep Ferrater Mora, in whom they are mixed with other tendencies, we will study his foundation of collectivity on individual existence. We will emphasize the ethical component, which transcends the prudence of his political positioning, and his eagerness to link the Catalan, Spanish and European spheres, respecting plurality. The essay *Les formes de la vida catalana* will be analyzed in particular, considering sources, circumstances, approaches, re-elaborations, censorship, and reception. The treatment of the question of identity in previous and subsequent works is also contemplated.

Keywords: Josep Ferrater Mora, Existential Philosophies, identity, exile, post-war period ■

Received: 06-04-2017 · Revised version received: 30-03-2018 · Accepted: 29-07-2018

■ 1 Introducció

Com ja vaig apuntar (Vall i Solaz, 1990: 240–243, 386–403, 972–973 i 1014–1018), l'auge del pensament existencial, molt influent a la postguerra, va incidir, igual que en molts altres camps, en la qüestió identitària catalana, en el marc del compromís de l'intel·lectual (Vall i Solaz, 2000a). Els plantejaments nacionals dels autors adscrits a l'«existencialisme», sovint en contra de la seva voluntat, són, però, molt diversos, tot i coincidir en una fonamentació existencial, que no sempre aconsegueix de transcendir l'essencialisme.

Aquest article s'emmarca en la meua intervenció, «Discursos existencials sobre la col·lectivitat», en el 25è Col·loqui Germanocatalà: *La batalla de les identitats: Discursos de centre i perifèria*, celebrat a Bamberg del 21 al 24 de setembre de 2016. Se n'ha publicat un resum a <<http://katalanistik.de/ca/katalanistentag/25-bamberg-2016>> [31.08.2016, data en què es va cloure la recerca per al present article] i l'he desenvolupada parcialment en un estudi (Vall i Solaz, 2018) en què analitzo el tema més contextualment i el seu tractament per autors posteriors a Josep Ferrater Mora (Barcelona, 1912 – 1991): Manuel de Pedrolo, Maria Aurèlia Capmany, Josep Maria Castellet i

Joan Fuster. Confio publicar també un estudi i edició de l'altre autor que vaig exposar a Bamberg: Humbert Pardellans, escriptor d'Estat Català refugiat a França força receptiu a l'existencialisme (Vall i Solaz, 2000b i 2009). D'aquesta manera, cobriré un ample espectre ideològic, tant nacional com social, a l'exili i a l'interior.

No cal dir que és especialment rellevant d'estudiar la qüestió en el filòsof català d'aquella època més reconegut, Josep Ferrater Mora, sensible, per bé que no exclusivament, als corrents existencials. Fuster (1995: 271), malgrat les seves reticències envers la filosofia (Vall i Solaz, 1997), en una ressenya de *Les formes de la vida catalana en Pont Blau*, 43–44 (maig–juny 1956), p. 213, concedeix que «ningú millor que un filòsof no podrà escodriyar aqueix món irreductible que és un poble, en esforç i tasca que són, comptat i debatut, de pur autoconeixement». ¹ D'altra banda, Ferrater Mora (1979 i 2012: 117–126), en les seves «Reflexions sobre “la filosofia a Catalunya”» (amb motiu de ser nomenat doctor *honoris causa* per la Universitat Autònoma de Barcelona), per bé que refusa de qualificar aquesta disciplina de «catalana», reconeix la incidència de la nació en el filòsof.

En *Cóctel de verdad* (Ferrater Mora, 1935: 19–20 i 91–92) havia citat ja Kierkegaard i, com a «*enfant terrible*» de Husserl, Heidegger. Evidentment, la seva visió d'aquest filòsof esdevindrà més complexa. Justament, en el seu pròleg a *Heidegger. Su filosofía a través de la nada*, de Priscilla N. Cohn, la seva dona, valora l'esforç d'oferir-ne, mitjançant aquest aspecte monogràfic, una visió força completa que, igual que altres noves interpretacions d'aquest filòsof, supera falsos estereotips, com els següents:

Una de las cumbres filosóficas de nuestra época, y aun de todas las épocas; un filósofo «seminal», un metafísico empedernido, un sepulturero de la metafísica occidental e inclusive de toda filosofía, un incomparable creador de lenguaje, un no menos incomparable productor de galimatías, un totalitario, un libertario, una meta difícil de alcanzar, un sarampión por el que muchos hemos pasado y que nos ha inoculado definitivamente contra las recaídas... (Ferrater Mora, 1975: 5–6 i 8)

1 Ferrater Mora, a partir de la segona edició castellana de *Les formes de la vida catalana* (1963: 80), emparentarà aquesta obra amb *Nosaltres, els valencians* (1962), de Fuster, i *Notícia de Catalunya* (1954), de Vicens Vives, sense pretendre haver-los influït, perquè «en todas resuena» el que aquest darrer va anomenar «“conciencia de la generación”», encara que Ferrater Mora es portava uns deu anys amb Fuster. El cita també en el primer capítol (Ferrater Mora, 1963: 85) per a plantejar la qüestió dels «Països catalanes», absent en les versions en català. Fuster va ressenyar *La filosofía en el món d'avui*, de Ferrater Mora, en *Destino* 1509, 09.07.1966, p. 45, i van mantenir correspondència Veg. Terricabras (2010 i 2012: 45–48) i, en general, per a més detalls biobibliogràfics sobre Ferrater Mora, Terricabras / Bardera (2014).

El terme *existencialisme* es documenta a Barcelona ja el 1937 en una ressenya de *Cinq méditations sur l'existence*, de Berdiaeff, en la *Revista de Psicologia i Pedagogia* (Vall i Solaz, 2014: 95). De totes maneres, no es produirà el *boom* existencialista fins que s'apropiï de la tradició existencial el sartrisme i la divulgui en la cèlebre conferència *L'existentialisme est un humanisme*, pronunciada el 1945, l'any de l'acabament de II Guerra Mundial, i publicada el següent (Vall i Solaz, en curs de publicació). Ferrater Mora en tenia un exemplar justament de 1946 amb una dedicatòria autògrafa de l'autor: «À Monsieur José Ferrater Mora très sympathique hommage de J. P. Sartre».² Ferrater Mora incorporarà la tendència existencial (sense oblidar-ne la base fenomenològica) al seu *integracionisme*, juntament amb el pensament logico-positivista i el sociològic (particularment, el marxista o neomarxista) (Vall i Solaz, 1990: 212–217 i 962–963).

■ 2 Europeisme, hispanitat i catalanitat des de l'exili

Condicionat, com altres filòsofs catalans, per l'exili (Mora 1984), Ferrater Mora (1942) va publicar a Santiago de Xile el llibre *España y Europa*, producte en part («la primera mitad aproximadamente») d'una conferència donada el 1941 en aquesta ciutat i l'anterior a l'Havana (Ferrater Mora, 1967: I, 201). Els plantejaments ferraterians de la dialèctica hispanoeuropea estan força marcats per un autor influït per l'esmentat Kierkegaard, Unamuno, que Ferrater Mora cita sovint i la filosofia del qual no trigarà a analitzar monogràficament (Ferrater Mora, 1944c).

En *España y Europa*, es contraposa la «forma de viure» i la «manera de pensar» hispàniques, ambdues «manifestaciones de una existencia que ha procurado en todo momento desarrollarse desde la pasión», al racionalista «pensamiento europeo», també «producto directo de su vida, como lo es todo pensamiento» (Ferrater Mora, 1942: 13, 21 i 25). Si «el existir de España frente a Europa y contra Europa» no ha estat «incompatible con su vivir en Europa» es deu a «este modo de ser, distinto de todos los demás y capaz de concordar o, mejor dicho, de fundirse con todos los demás». Al·ludint a la Guerra Civil, que «es la forma de vivir española», i a la Mundial, reivindica que, «si en el mundo actual acaba por sobreponerse la

2 Es guarda en el fons Josep Ferrater Mora de la Universitat de Girona. Sartre acostuma a fer dedicatòries similars, com, per exemple, «A M[onsieur]. J[osep]. Palau [i Fabre] / hommage sympathique de / J. P. Sartre», en un exemplar de seu *Théâtre*, París: Gallimard, 1947, conservat a la Fundació Palau, reg. 5501 (agraeixo les facilitats de consulta a Àlicia Vacarizo; la dedicatòria ha estat reproduïda en Guillamon, 2000: 46).

libertad de la persona –lo único que verdaderamente importa– a esta terrible deshumanización que estamos ahora viviendo, no habrá que olvidar que la lucha por esa libertad esencial comenzó en España» (Ferrater Mora, 1942: 25 i 58).

En el llibre es matisa molt escassament la diversitat hispànica, sense explicitar-ne la plurinacionalitat:

Mi propósito era simplemente mostrar hasta qué punto la vida y el pensamiento españoles son, dentro de su desgarramiento, una unidad que difícilmente puede ser comparada con otras unidades, porque es, por así decirlo, la unidad de las diferencias. (Ferrater Mora, 1942: 58)

Uns vint anys després, Ferrater Mora (1967: I, 201) considerarà *España y Europa* com un «folleto» «inaguantable», de «contenido» «raquítico» i de «retórica», per contra, «frondosa», fins a l'extrem que va optar per reescriure'l amb l'estímul de la irritació de la relectura d'aquest «añoso engendro». La recreació es va recollir en *Tres mundos: Cataluña, España, Europa* (1963), juntament amb una reelaboració de *Las formas de la vida catalana*, a la qual ja em referiré, i la reescriptura de *Cuestiones españolas*. Cal destacar que, en la versió anterior d'aquest assaig (1945: 57–58), es remetia a *Las formas de la vida catalana*, en especial al capítol sobre la continuïtat, arran de l'advertiment que seria «sobremanera ridículo que algún español sienta aversión o siquiera indiferencia por la literatura catalana o cualquiera de las manifestaciones de este espíritu en el que hay bastante más de lo que hasta ahora se había supuesto».

Las formas de la vida catalana va guanyar un premi dels Jocs Florals celebrats a Santiago de Xile el 16 de maig 1943, el Concepció Rabell, «al millor llibre de prosa literària [excloent la narrativa i el teatre], inèdit o aparegut des del primer de gener del 1941 al 31 de desembre del 1942». Josep Faulí (2002: 46–49 i 176–177) explica que aquest assaig «és fruit de la pressió de Joan Oliver i el seu grup sobre l'autor, a qui volien ajudar en la migrada situació econòmica». Constituïen el jurat l'actriu Margarida Xirgu (presidenta), Xavier Benguerel (secretari), Eduardo Cruz Coke, Cèsar August Jordana, Ricardo Latcham, Antoni Ramon i Arrufat i Lluís Salvat (vocals). L'obra premiada es va editar l'any següent en aquella ciutat per l'Agrupació Patriòtica Catalana, sota el patronatge del Centro Chileno-Catalán de Cultura, tant en català (Ferrater Mora, 1944b, llibre «enllestit» el 31 de març als «obradors gràfics de la "Imprenta Universitaria"», de Santiago de Xile) com en castellà (Ferrater Mora, 1944a, versió acabada d'imprimir el 15 d'abril a

la mateixa impremta). S'hi indica que es tracta d'una «traducción del original catalán por el autor», el qual, per la seva fidelitat, arribarà a qualificar-la de «servil» (Ferrater Mora, 1963: 10).³

Els respectius pròlegs, obra de l'autor, són diferents. En la versió castellana, Ferrater Mora (1944a: 9–10) emmarca aquest llibre en «una serie que tiene por principal finalidad contribuir a la formación de una historia espiritual de Occidente» (s'hi inclouria també *España y Europa* i una trilogia sobre Unamuno, Ortega i Ors). El llibre té la voluntat d'ajudar a «comprender el carácter particular, irreductible, de cada pueblo para que su unión no sea una fusión informe, sino una compenetración verdadera». Se situa, però, «al margen de toda política» (en el «sentido» «casi siempre bastante mezquino de la palabra», encara que sense renunciar-hi en l'accepció d'«actividad encaminada a suavizar la arisca individualidad de los hombres o de los pueblos».)⁴ Fins i tot, intenta transcendir les disputes ideològiques, «los gritos del combate» (expressió que titula un cèlebre poemari de Gaspar Núñez de Arce). Conscient, però, que els conflictes «tienen su puesto en las relaciones entre los hombres», en al·lusió a la II Guerra Mundial, apel·la a l'eradicació de la «soberbia» de «nuestra vieja historia común».

En canvi, en el «prefaci» «per a catalans», Ferrater Mora (1944b: 9) esclaria que l'assaig havia estat concebut només per a lectors estrangers, però que es va adonar que podria ser útil per als autòctons, perquè «adhuc pobles com el nostre, que s'orienten en la claredat i en la consciència, viuen una gran part de llur vida com a sonàmbuls», ja que «potser és aquesta una de les tendències ineluctables de l'existència humana». Hi proclama també que l'«anàlisi» que en farà pretén «somoure» Catalunya «en els instants que sembla oblidar la seva pròpia essència i abocar-se a tot el contrari del que podria justificar-la: en els instants que, trencada pel dolor la seva continuïtat, perd el seny i la mesura i manca d'ironia» (Ferrater Mora, 1944b: 9), que, com veurem, creu que són els trets que la defineixen.

No hi van faltar crítiques. Per exemple, Núria Folch (1944–1945) en va fer una dura ressenya des de *Quaderns de l'exili*, de Mèxic, retraient la pretensió de presentar com a «essència» de Catalunya una visió molt distorsionada, tot i que la revista, malgrat alguns plantejaments existencials, tendeix, més accentuadament en molts aspectes, a l'essencialisme (Casacuberta, 1989). El llibre inclús va ser parodiat en *Com han estat i com som els catalans*

3 De les dues edicions se'n van editar 20 exemplars en paper de ploma, numerats de 0 al 19 i signats per l'autor, i 500 en paper comú, sense numerar.

4 Sobre l'actitud política de Ferrater Mora, veg. Terricabras (2014).

(1968), de Rodolf Llorens i Jordana (2009; i Cuscó, 2002 i 2014), exiliat també a Sud-Amèrica que ja havia estafat *La ben plantada* i *Grandeza y servidumbre*, d'Eugeni d'Ors, en *La ben nascuda* i *Servidumbre y grandeza de la filosofía*, respectivament.⁵

■ 3 La censura

Ferrater Mora, tot i la condició d'exiliat i la resistència, encara que «amable» (Dalla, 2015), al franquisme, va ser tractat amb cert respecte pel règim, afavorint-ho el seu prestigi internacional. Amb tot, l'1 d'octubre de 1948, si bé accepta que «Aymà publicui les *Formes* en les condicions econòmiques insinuades», dubta que en sigui permesa l'edició (Oliver / Ferrater Mora, 1988: 29). L'editor fins i tot va desestimar de sol·licitar-ne el permís (Samsó, 1995: II, 283–284). L'1 de febrer de 1959 Ferrater Mora amenaçarà que, si «no es decideix» a publicar un llibre de Xavier Benguerel prologat per ell, el donarà «a la competència», al «venerable» Cruzet (Oliver / Ferrater Mora, 1988: 122), a la Selecta. És el que havia fet amb *Les formes de la vida catalana*, assaig editat el 1955 per aquesta editorial, juntament amb altres sobre Catalunya.

El 29 d'octubre de l'any anterior Josep Miracle n'havia presentat la petició, i el 3 de desembre el llibre va ser autoritzat, gràcies a l'informe emès dos dies abans pel censor José de Pablo Muñoz, que deu ser l'autor de les «estampas de guerra» *Aquellas banderas de Aragón* (1942):

Se trata de una obra de aire filosófico que analiza varias virtudes del pueblo catalán, tales como la continuidad, la medida, el «bon seny» o sentido común y la ironía. Resalta la condición mediterránea de Cataluña y a ello atribuye sus virtudes.

Estudia especialmente la personalidad filosófica de Eugenio de Ors, Maragall, Riba y Carner, observando que su mérito principal ha consistido en armonizar la belleza literaria y la poesía con el sentido filosófico de las cosas.

Tiene algunos ribetes intencionales catalanistas, pero, como este trabajo no tendrá gran difusión y por otra parte en 1947 [sic] ya se publicó parte de ellos, PUEDE PUBLICARSE.⁶

5 Veg. també «Els anuncis d'Estrella Damm, les antifomes de la vida catalana», de Damià Bardera Poch (2013 i 2015).

6 Expedient de censura guardat a l'Archivo General de la Administración amb la signatura 21–10885–06412. A més dels que citaré, s'hi conserven també els de les dues primeres edicions del llibre per Edicions 62 (73–07218–03857; 73–0767–10368, respectivament), que es van autoritzar sense cap comentari. Corregeixo les abundants faltes d'ortografia dels informes, però no els solecismes. Aquest ha estat editat també per Clotet / Torra (2010: 62).

Tot i que la qüestió catalana era delicada, el fet d'haver-se editat el llibre, encara que l'única edició prèvia fos a l'exili, en facilita, doncs, l'autorització, igual que el caràcter filosòfic i l'absència de referències polítiques concretes. Ni se'n va demanar cap modificació. Entre les diverses versions en català de *Les formes de la vida catalana*, he detectat només canvis ortogràfics, estilístics o de matís (Ferrater Mora, 1944b, 1955, 1960, 1973, 1980 i 2012).⁷

Ferrater Mora, en una carta a Joan Oliver del 27 de novembre de 1959, en què li agraeix la revisió d'un escrit («La catalanització de Catalunya») que pensa afegir a la tercera edició del llibre, li comenta que Cruzet el portarà a censura «esperant la benevolència del llapis vermell», perquè «retallar el que ja estava una mica retallat [si de cas, per ell mateix] seria una mostra de zel excessiu», si bé «gens infreqüent» (Oliver / Ferrater Mora, 1988: 125 i 129).

Els temors no eren infundats. El 17 de desembre Josep Miracle en va sol·licitar l'autorització bo i remarcant que no s'hi havia introduït cap més canvi que l'afegit del nou assaig. L'esmentat censor, amb data del 16 de gener de 1960, en va fer un informe similar a l'anterior, però exigint una supressió no demanada el 1955:

Se trata de un ligero ensayo de aires filosóficos sobre algunas virtudes del pueblo catalán, tales como la continuidad, el buen sentido, la medida, amor al realismo de las cosas y a la verdad y la ironía. Mantiene la teoría de que el lenguaje no es importante, sino que más bien tiende a desaparecer ante las crecientes ideas de universalidad o supranacionales. Lo importante para el catalán es el temperamento. Finalmente dedica unas páginas a Maragall, Carlos Riba, Carner, Eugenio d'Ors y también al patrón SAN JORGE. Debe eliminarse el párrafo subrayado en la p. 38.⁸

7 Entre altres variants, potser a fi d'evitar la repetició tres cops del terme «nacionalisme» en un mateix paràgraf (Ferrater Mora, 1944b: 13) i de precisar-lo, se substitueixi una vegada per «xovinisme» i una altra per «exaltació de la terra» (des de Ferrater Mora, 1955: 21). En l'inici de l'apartat «La continuïtat» (Ferrater Mora, 1955: 30), es prescindirà de l'incís «ja que ara ens és impossible de parlar de matèria tan delicada», referit a l'«esperit», i és reduïrà la juxtaposició «la seva essència, la seva ànima o, per dir-ho amb una expressió per a mi molt més significativa, la seva entranya» (Ferrater Mora, 1944b: 21) al segon sintagma nominal. Per tant, s'hi suprimirà el terme «essència» i una certa dilució de l'«espiritualitat», que podia ferir susceptibilitats religioses. «L'entranya» és una imatge unànimesca, com revela la segona versió castellana (Ferrater Mora, 1963: 84). Es mantindran també aquestes supressions en les edicions catalanes no censurades. No és exacte considerar que el llibre «se reimprimió en 1956[1955] y volvió a las andadas en 1960» «con imperceptibles erosiones y varios notorios agregados» (Ferrater Mora, 1963: 10).

8 Aquest informe també ha estat editat per Clotet / Torra (2010: 62–63).

El passatge marcat correspon al final de la citació de Waldo Frank, que desapareix a partir de l'edició de 1960:

«La vida d'aquest poble no resisteix: retorna. Retornà del domini de França, de la tortura d'Aragó i del poder de Castella. Retornarà sempre, perquè és com la primavera fugaç que es renova» (Ferrater Mora, 1944b: 94 i 1955: 122)

Ferrater Mora no va precisar que provenia de *Virgin Spain*:

This life does not resist: it returns. France mastered the Catalans: and they returned. Aragon used them ruthlessly in war: they returned. Castile stifles and racks them: they are returning. For they are like the Spring, the evanescent Spring – which returns. (Frank, 1926: 259)⁹

Citarà més àmpliament aquest passatge Josep Trueta (1946: 81) en *The Spirit of Catalonia*, com a culminació també del seu llibre. En canvi, Ferrater Mora no recuperarà la citació en les edicions catalanes sense censura, mentre que es mantindrà en totes les castellanes, cosa que fa pensar que es va oblidar de restituir-la.

A l'abril, Josep Miracle va enviar la galerada de l'esmentada pàgina, amb la indicació que s'havia eliminat el text censurat, per bé que no havia estat així, segons anotacions del 16 i del 18 de maig en l'expedient, sinó que fins al 13 de juny no es va presentar una «hoja con la tachadura efectuada». L'endemà se'n va proposar ja l'autorització, però no es produirà fins al 9 de juliol, després d'un altre informe del 28 de juny de Salvador Ortalá:¹⁰

Un estudio sobre la idiosincrasia catalana y sobre algunos temas catalanes. El tono y el estilo son siempre elevados, sin ensuciarse en mezquindades, sino enfocando el tema desde la conveniente altura para distinguir lo accesorio de lo esencial. Si en conjunto puede afirmarse esto, también en el detalle la obra es afortunada. Solo hay que cuidar de lo tachado en la pág. 38, rectificado en galerada, de forma que suprima en la impresión definitiva el párrafo censurado. CON ESTA SALVEDAD PROCEDE LA AUTORIZACIÓN.¹¹

Ferrater Mora, en una carta del 18 de juliol de 1962, va explicar a Joan Oliver que, a proposta d'[Antoni] López Llausàs, per a una col·lecció de la qual ignorava el director, traduïa al castellà «*Les formes de la vida catalana* i altres proses més o menys conegudes» (Oliver / Ferrater Mora, 1988: 142–

9 Sembla que Ferrater Mora parteix, però, de la traducció castellana de León Felipe (Frank, 1927: 235–236).

10 Per altres informes, suposo que el segon cognom és «Navarro». Deu tractar-se del jurista.

11 Aquest informe també ha estat editat també per Clotet / Torra (2010: 63).

144). No va recordar que n'existia una versió castellana (Ferrater Mora, 1944a) fins que ja n'havia «enllestit la meitat», però, encara que va demanar «a un amic de Bryn Mawr» que li enviés «el text castellà» si el trobava, ho va fer «sense la intenció d'aprofitar-lo gaire», perquè creia que els llibres milloren en refer-los:

El contingut s'assembla bastant a l'original, però la forma de les *Formes* ha esdevingut més tallant i menys retòrica. Es veu que un es fa vell i la retòrica no li prova.

L'editorial de López Llausàs, Edhasa, va editar *Las formas de la vida catalana* en l'esmentat *Tres mundos* (Ferrater Mora, 1963: 75–176), de la col·lecció «El Puente» (Gerhardt, 2011), dirigida per Guillermo de Torre. El 25 de desembre de 1962 el censor «M[iguel]. de la Pinta Llorente», agustí especialista en la història de la inquisició, havia dictaminat:

Conjunto de notas sobre los temas anunciados. Cataluña debe «catalanizarse» viene a decir el autor para europeizarse, pero se soslaya todo separatismo y se defiende la unidad de expresión lingüística. Sobre España y Europa diserta luego considerando que los españoles, soslayadas «derechas» e «izquierdas», deben, en lo que se refiere a la vieja historia, «defendella» y «enmendalla».¹²

Las formas de la vida catalana es van recollir en les *Obras selectas* (Ferrater Mora, 1967, I: 199–308) i es van reeditar, amb algunes modificacions, amb altres assaigs de temàtica catalana (Ferrater Mora, 1987).

■ 4 Els plantejaments existencials de *Les formes de la vida catalana*

Ferrater Mora (Giner, 1984: 174) reconeixia una «excessiva idealització» en aquesta obra i remarcava que havia enfocat la qüestió diferentment en altres assaigs, però reivindicava que el mètode «“idealtípic”» «ha tingut la seva funció com a punt de partença d'un debat» i el considerava complementari «de les possiblement més substancials indagacions econòmiques i sociopolítiques». En les *Formes de la vida catalana* (Ferrater Mora, 2012: 40), relaciona la catalanitat amb la hispanitat, la mediterraneïtat i l'europeisme, que són també diversos i evolucionen, tot i que el món hispànic es manté força al marge de la història, com havia mirat d'explicar en *España y Europa*.

12 Archivo General de la Administración, expediente 21–14321–06908. S'hi guarden també els de les *Obras selectas* (21–18080–00067) i els d'altres llibres de Ferrater Mora. Carlos Nieto Blanco (2010: 153) ha remarcat igualment que la catalanització de Catalunya «supone lisa y llanamente “Europeizar”».

Els referents poden ser molt diversos, dels filosòfics –entre els quals no podria faltar Ortega i Gasset (Ferrater Mora, 2012: 78)– als científics. Per exemple, es considera que «la continuïtat de la vida catalana segueix, més aviat que el model del transformisme de Darwin, l'esquema de l'evolucionisme d'Hugo de Vries» (Ferrater Mora, 2012: 42). En canvi, no s'expliquen fonts antropològiques.

Els deutes noucentistes (sobretot orsians) de l'obra, són, però, particularment evidents (Fuster, 1995: 272; Ponsatí i Murlà, 2005). Tanmateix, tot i reivindicar Ors com a mestre, se'n distancia en alguns aspectes en un estudi anunciat, com hem vist, en el pròleg de *Las formas de la vida catalana* i publicat en *Germanor* 503 (gener 1946), 24–27, i 504 (febrer 1946), 24–27 (Ferrater Mora, 1948: 71–89 i 1967: I, 189–197; Torregrosa / Nubiola, 2010). D'altra banda, relaciona Ors amb l'existencialisme, tot i que s'hi va oposar quan se'n va produir l'apogeu sartrià (Vall i Solaz, 1996: 159):

El caràcter instrumental de la raó, que serà portat fins a l'extrem pel pragmatisme, i àdhuc per certes formes de l'existencialisme, és enèrgicament destacat per l'Eugeni d'Ors, qui sembla orientar-se en aquesta seva primera època vers un biològisme i fins i tot vers un psicologisme contra el qual acabava de disparar els seus primers certers trets un dels grans veritables filòsofs de l'època: Edmund Husserl. (Ferrater Mora, 1948: 79)

Tot i els plantejaments en part essencialistes de Ferrater Mora, no n'hem d'oblidar la voluntat de fonamentació existencial. Fa servir el terme «essència» i derivats, però ironitzarà sobre el mot en el pròleg a la darrera segona castellana (Ferrater Mora, 1963: 83):

Aunque aquí se describen, analizan y manipulan «esencias», éstas no tienen ninguna obligación de existir. Mas ahora nos topamos con una de las curiosidades de la filosofía: que aunque las «esencias» no existan puede hablarse lo más bien de ellas. Que es lo que se trataba de demostrar.

Ferrater Mora (2012: 38–39) reconeix que, mentre que la «visió fisiològica» requereix una perspectiva objectiva, «la vida humana només sembla poder ésser ben compresa quan és viscuda», «des de dintre», perquè no pot sinó «transposar en conceptes les experiències que ha tingut d'aquest viure». De fet, com s'ha repetit, el llibre retrata també alguns trets característics de l'autor. No sense «certes reserves», aplica classificacions individuals a les col·lectives (Ferrater Mora, 2012: 42). Té present també la historicitat, però «no es tracta de reconstruir la història d'un poble, sinó de perfilar la seva forma de vida, la qual, encara que forjada en el curs de la histò-

ria, acaba per conformar tota la història», de manera que «[l]a història i la forma de vida històrica catalanes les trobem reunides en la seva forma quotidiana de viure» (Ferrater Mora, 2012: 47).

Pel que fa al títol, escull «vida» (en lloc d'«existència», tot i que empra també aquest mot). Contrasta que el terme sigui tan definitori de la condició humana amb el gentilici. De totes maneres, Ferrater Mora (2012: 101) reconeix que «la vida catalana és, com tota existència humana, últimament irreductible», per la qual cosa el seu propòsit no és «comprendre-la», sinó «descriure-la». D'altra banda la seva «descripció de l'existència catalana» és «una, entre les moltes possible» (Ferrater Mora, 2012: 39). Sovint utilitza la noció de *possibilitat*, a vegades en un sentit més aviat lògic, però també d'altres amb connotacions kierkegaardianes.

No sense desconfiar de les «classificacions esquemàtiques», aplicant a «la vida catalana» la distinció entre «existència» «oberta, sempre disposada a la renovació», i «tancada», que l'influent vitalista espiritualista Bergson relaciona amb «les dues fonts de la moral i de la religió [*Les deux sources de la morale et de la religion* (1932)]», conclou que «sembla consistir en un equilibri perpetu entre el clos i l'obert, entre l'egoisme i el sacrifici», «com la sardana ens simbolitza» (Ferrater Mora, 2012: 31–32).¹³

Caracteritza el tarannà català predominant amb «virtuts», que, recordant el sentit etimològic de 'força', serien com a «idees-fuerzas» (Ferrater Mora, 1963: 80: 14). Es tracta de quatre formes radicals «de l'existència», de «fonamentals maneres d'ésser», «que li han semblat sobresortir i excel·lir damunt les altres», encara que no són pas úniques, exclusives, independents o absolutes: la continuïtat, el seny, la mesura i la ironia, el «compendi» de les quals seria la «humilitat» (Ferrater Mora, 2012: 28–29 i 39–40). Conscient que les virtuts poden esdevenir vicis, es detura a advertir, però, dels perills del pecat capital de la «supèrbia», rebutjant plantejaments supremacistes (Ferrater Mora, 2012: 34–36).

La primera forma de vida, la continuïtat, seria «tan evident» a Catalunya que hi «senyoreja per damunt de totes» (Ferrater Mora, 2012: 52), encara que es manifesta en altres pobles i, en particular, forma part del «llegat» occidental (Ferrater Mora, 2012: 44). De fet, s'oposa parcialment als temperaments dels àmbits en què s'inclou, complementant-los:

13 Es valdrà també de Bergson per a remarcar que el que defineix «un grup d'éssers vivents» no és «la possessió de certs caràcters, sinó la seva *tendència* a accentuar-los» (Ferrater Mora, 2012: 40).

Si, enfront del món europeu i del món mediterrani, el català posseeix una ànima in-subornable a la història i que es proposa salvar per damunt de les ruïnes de la història, té enfront del món hispànic una història que aspira a posseir sentit i integrar-se amb la seva ànima de manera que sembli la seva manifestació inevitable. (Ferrater Mora, 2012: 47)

La continuïtat es manifesta, tant en la «història col·lectiva» com en l'«existència individual», «en una existència que sembla voler potenciar fins a l'infinit totes les formes de continuïtat possibles, que sembla voler ésser una exaltació de tota la realitat contínua» (Ferrater Mora, 2012: 47–48).

Els clars referents orsians s'evidencien en recordar la repetida canonització d'aquesta forma de vida per Ors: «La Santa Continuïtat». El Pantarca, però, havia explicat el referent de Kierkegaard en diverses gloses sobre aquesta virtut, si bé distorsionant-lo d'acord amb els seus interessos (Vall, 1996: 157–158). No menys orsiana és la defensa de la «tradició», que podria remuntar-nos fins i tot a Josep Torras i Bages, però Ferrater Mora (2012: 48–49) adverteix que no ha de ser un impediment per al progrés, de manera que «el passat es descobreix» «a poc a poc, ensems que la vida fendeix el futur»:

Aspirar a la continuïtat de la vida significa primordialment voler que la vida tingui sentit, és a dir, que cada un dels seus actes pugui ésser comprès en funció de la totalitat de la vida.

Fins i tot, la continuïtat no exclou freqüents «revolucions més ràpides i violentes», però una «consciència vigilant fa possible que no es comenci cap nova acció sense que les accions passades hi estiguin presents» (Ferrater Mora, 2012: 49). Aquí introdueix la idea de «treball», amb un enfocament també força orsià:

És també condició de continuïtat, no sols en el sentit que tota labor es fonamenta en una tradició artesana, sinó també i molt particularment en el sentit que només el treball fa possible acabar el que és inacabat, perfeccionar el que és imperfecte. (Ferrater Mora, 2012: 50)

El treball es vincula, a més, amb la «individualitat» (Ferrater Mora, 2012: 52), idea que s'amplia en la versió castellana, relacionant-la més explícitament amb «la independència humana» (Ferrater Mora, 1963: 100).

«L'essència» de la continuïtat és la «consciència», perquè en la seva «claredat» «ens es donat el passat íntegre i com resumit en el present», de manera que «el nou acte no aparegui com a cosa brollada de l'obscuritat i del no-res» (Ferrater Mora, 2012: 52–53). Sense ella, doncs, «el món perd»

«consistència i fermesa» (Ferrater Mora, 2012: 53). En la segona versió castellana (Ferrater Mora, 1963: 101), s'introdueix un afegit que desenvolupa la interpretació existencialista d'aquests passatges, però distanciant els catalans i, per tant, ell mateix, en el fons d'aquesta actitud:

Es el mundo de la angustia y del palpito, un mundo que es apenas mundo, porque jamás puede estarse en él como «en casa». Los catalanes –quiero decir algunos catalanes– pueden hablar muy en serio de angustias más o menos «existenciales». Hasta pueden jurar y perjurar que sólo de la angustia de la nada surge la realidad verdadera del mundo. Pueden decir todo lo que quieran. Pero a la hora de la verdad los vemos quedarse –si se quiere, «ontológicamente»– en casa. Los vemos abrir los ojos y extender las manos para ver y palpar el mundo. Sobre todo, los vemos proyectar su conciencia hacia su presente y su pasado para asegurarse de que no andan por los terrados como sonámbulos. No sería imposible, pero sería largo, demostrar que todas estas actitudes son función de esa forma de vida que he intentado esbozar: la continuidad.¹⁴

La continuïtat és una «reposada i serena consciència», però, «com tota consciència», s'adquireix en «el tracte constant i quotidià amb el dolor» (Ferrater Mora, 2012: 54). Aquesta darrera afirmació, que s'atribueix imprecisament a «un filòsof», sona bastant unamunesca i, en darrer terme, kierkegaardiana. Per exemple, Unamuno (1976: 132) afirma que «el dolor es el camino de la conciencia».

La consciència «fa possibles» també les altres formes de vida catalana, en la mesura que no «són sinó una manera de revelar-se» (Ferrater Mora, 2012: 54). La segona és el seny (terme que renuncia a traduir al castellà en la segona versió, però que havia traduït provisionalment com a «sensatez» en la primera), que relaciona, sense coincidir-hi plenament, amb la «prudència», que no sols implica «moderació», sinó «previsió del que pot succeir entre diverses possibilitats», l'«enteniment», que suposa un «domini de si mateix», la «discreció» i la «circumspecció», que comporta mirar «l'entorn» i calibrar les «possibles conseqüències» de les nostres accions (Ferrater Mora, 2012: 57–59).

A diferència del «sentit comú», que «no és ni tan sols el sentit de tots», «perquè ningú no l'ha pogut reviuire ni renovar», el «caràcter» «fonamental» del seny consisteix a:

Ésser el resultat de les experiències personals i àdhuc d'aquelles experiències que, provinents del contorn i com a patrimoni de la col·lectivitat, poden ésser individualment reviscudes. (Ferrater Mora, 2012: 60)

14 Entre les modificacions de Ferrater Mora (1987: 30), destaca el reemplaçament del present pel *pretérito perfecto*, fet que allunya els plantejaments existencialistes.

La filosofia no té per què coincidir amb el sentit comú, com pretenia Hegel, mentre que el seny hi condueix i n'és «el principi», sigui quina sigui la tendència filosòfica, perquè respon al «sentit individual» amb què «l'home aprèn el món quan cap ciència escolàstica no ha interposat entre la realitat i la seva visió la boira del concepte» (Ferrater Mora, 2012: 66). El català és fins i tot «antiespiritualista», en el sentit que no entén l'«esperit» com «tot el que dissol el món i redueix a l'eternitat el temps», sinó com una «realitat en certa manera consubstancial amb les coses», gairebé corpòria, la qual no nega ni la temporalitat ni la «matèria» (Ferrater Mora, 2012: 64).

El seny, atesa «aquesta capacitat que té d'inserir-se en tots els continguts de l'existència, aquesta possibilitat d'introduir el bon sentit àdhuc en aquelles coses més despullades de sentit», es vincula, a més de fer-ho a la «saviesa» o la «raó», a la «moralitat» (Ferrater Mora, 2012: 66–67 i 70). La idea d'absurd plana en les reflexions, sense voler, tanmateix, magnificar-la, ans constrènyer-la. El seny té, però, un punt d'«utopia», perquè el seu «ideal» és «perseguir el que és just, convenient i correcte, encara que aquesta persecució sigui en alguns instants l'acció més insensata que hom pugui imaginar» (Ferrater Mora, 2012: 68 i 70).

Ser «home de seny» és de les «coses que determinen» més «decisivament la vida humana», perquè comporta una renúncia a «les immenses possibilitats que radiquen en altres formes de vida» (Ferrater Mora, 2012: 71). L'experiència del seny se situa entre «l'existència puritana» i la «romàntica» o «fàustica», a causa de la mesura (Ferrater Mora, 2012: 60–65), la forma de vida desenvolupada en el capítol següent. S'hi insisteix a vincular-la al seny i a la continuïtat, amb la diferència que, tot i respondre a una «tendència general», és més individual que col·lectiva, encara que també «el poble de Catalunya» es pot considerar que és «mesurat», amb el benentès que se'n pot ser «en la desmesura i la violència» (Ferrater Mora, 2012: 74–75).

El mètode «per a dilucidar què és la mesura i com es reflecteix en l'existència humana» ha de ser diferent, perquè no té un «contingut determinat» (Ferrater Mora, 2012: 74–75). A més d'adscriure-la al «món mediterrani», la defineix com una «limitació», però no purament reductiva, ja que la voluntat que «tot tingui límits» implica que «res no sigui realment exclòs»:

L'home mesurat és el que admet el «sí» i el «no» en totes les coses, el que, en limitar-ne algunes, fa possible que les altres penetrin en l'àmbit de la seva existència. Dir «En res, massa» és dir, en el fons, «Una mica tot». D'ací que la mesura, expressió per una banda de la negació i de l'empetitiment, sigui, per l'altra, manifestació de l'engrandiment i de l'afirmació. (Ferrater Mora, 2012: 76–78)

La mesura s'associa al gust per la «concreció», que dona peu a un excurs il·lustratiu sobre l'art català, encara que es manifesta també «en el camp de l'afecció i en el sector de la intel·ligència», en que l'home mesurat «reconeix la raó i la manca de raó» tant del «romàntic» com de l'«utilitari» (Ferrater Mora, 2012: 79–87). En la versió castellana, a més d'abundar més en la contraposició entre apol·lini i dionísic (Ferrater Mora, 2012: 77) i explicitar el referent de Nietzsche i dels seus deixebles Erwin Rohde i Jacob Burckhardt, afirma que els catalans «entienden lo concreto bajo especie universal y viceversa», com si fossin «discípulos de Hegel –o de Husserl», si bé a diferència d'aquests filòsofs, desconfien de l'abstracció (Ferrater Mora, 1963: 118–121).

La mesura és «molt semblant al seny» i suposa «alhora participació i allunyament, contínua oposició a tota realitat imperiosa i absoluta» (Ferrater Mora, 2012: 87), actitud que la vincula a la darrera virtut. Com l'acció, la ironia és el «mètode emprat a fi d'emplenar d'alguna manera el buit insuportable de la nostra existència», «quan estem desesperats», de «combatre la tragèdia de l'existència» (Ferrater Mora, 2012: 92–93), el *sentido trágico de la vida*, per a dir-ho més unamunescament. «Sorgida de la desesperació i de la crisi, representa un pas decisiu per tal d'ultrapassar-les» (Ferrater Mora, 2012: 97–98).

La «ironia catalana», d'una banda, «concorda», «en el fet que no fereix ni lacera», «amb la intel·lectual» (sobretot la francesa), que, com tendeix al «joc de l'enteniment», «passa al costat dels homes i de les coses una mica esquivada», no serveix «per a emplenar l'existència, sinó per a ornar-la i esbargir-la»; d'altra banda, «en el fet que transforma i modifica», «s'avé amb la castellana», bé sigui l'«amarga i desesperada» de Quevedo o la «lluminosa» de Cervantes, que porta a «fer-nos estimar els homes» i voler «salvar-los» (Ferrater Mora, 2012: 93–94).

Es relaciona, però, amb l'«individualisme» català, en el sentit que vol «conservar, més enllà de tot ordre i de tot govern, el domini sobre si mateix» (Ferrater Mora, 2012: 95–96). Com s'explica en la versió castellana, «el perenne enemic de la ironia de referencia es siempre algo “colectivo”», en la mesura que «cuando los seres humanos se juntan para alguna empresa en la que creen a pies juntillas» cauen en «la exaltación, la desmesura, el desequilibrio, el delirio» (Ferrater Mora, 1963: 136).

La ironia, «allunyada del mer escepticisme i del simple egoisme», pot ser, provisionalment, «l'aspiració a una fe», però, com que «és una purificació, una depuració de l'experiència i, per tal motiu, una manera d'eliminar-ne tot el que és inautèntic, indigne de crèdit i confiança», no pot consistir

«a abocar-se sobre la primera cosa vinguda» (Ferrater Mora, 2012: 93). Aquest darrer passatge se cita en l'assaig «La ironía» (Ferrater Mora, 1946: 48–49), en què, similarment, s'afirma que aquest recurs «constituye, consciente o indeliberadamente, un esfuerzo para morder efectivamente sobre la existencia humana», perquè «como todo lo que afecta verdaderamente al hombre» «implica una moral, y aun es ella misma, sin saberlo, una moral», «no un puro y estéril juego de la inteligencia».

Ferrater Mora (1946: 51) li atribueix una doble funció «dentro de la existencia humana», que la diferencia del cinisme:

Por un lado, socava o, mejor dicho, ayuda a socavar esta misma existencia, y en tal sentido contribuye a la desarticulación de las creencias que hacen, literalmente hablando, tal vida posible. Por el otro, humaniza la existencia y las mismas creencias de que se compone no sólo en virtud de su final eliminación del fanatismo, sino también y muy especialmente porque hace que la fe, inevitablemente humana, pueda ser humanamente aceptada por el hombre.

Ferrater Mora (1946: 53) vincula la ironia, però, a «la eliminación de todo lo falso», a l'«autenticidad», una actitud valorada, entre d'altres, per Heidegger i Sartre.

Procurant de recompondre la «unitat», descomposta en l'anàlisi, Ferrater Mora (2012: 100–102) interrelaciona les quatre virtuts i, apel·lant especialment a la continuïtat, defineix «l'existència catalana» com a «aquella forma d'ésser que s'afanya amb delit en allò que potser consisteix l'essència mateixa de la vida humana, però que ella potencia fins a l'infinit: a perdurar».

■ 5 La identitat col·lectiva en els assaigs posteriors

Alguns altres escrits més madurs sobre la qüestió nacional matisen o complementen *Les formes de la vida catalana*. Així, en les «Reflexions sobre Catalunya», aplegades amb aquest assaig a partir de l'edició de 1955 (Ferrater Mora, 1955: 123–136) i, en versió castellana, en *Tres mundos* (Ferrater Mora, 1963: 143–153) i en les *Obras selectas* (Ferrater Mora, 1967: I, 276–281), desenvolupa la idea de *possibilitat*, entroncant, mitjançant la continuïtat, passat i futur:

Catalunya –hom diu sovint– «ha pogut ser», però «no ha estat»: vet aquí, es pensa, l'arrel última i més pregona de totes les seves desgràcies. Les preguntes que es fan molts catalans tan bon punt es posen a meditar sobre la seva història són d'aquesta mena. «¿Què hauria passat si en aquell determinat moment els esdeveniments haguessin pres una altra ruta?» «¿Quina hauria estat la nostra sort si per atzar el que no s'ha esdevingut

hagués pogut esdevenir-se?» No ens enganyem: en aquest *sí*, en aquesta aparentment insignificant, però ben traïdora proposició condicional, habiten alguns dels més recòndits secrets espirituals del nostre poble. Perquè, en efecte, si no s'hagués esdevingut això o allò, aquell procés o aquell fet, aquella pau o aquella baralla, Catalunya hauria pogut ser cosa molt diferent del que ha estat fins ara. (Ferrater Mora, 2012: 105–106)

Ferrater Mora (2012: 106 i 110), però, conclou que, com que «allò que hauria pogut succeir no ha succeït; allò que hauria pogut passar ha quedat com una mera possibilitat de la qual cap realitat no ha emergit», no serveixen de res les lamentacions i adverteix que «la mera existència necessita esforç, i sense aquest esforç tots els futurs amb què Catalunya pogués mentalment comptar» serien atzucacs. Enfront de la «passivitat» de l'«actitud dinàmica», que «suposa que la realitat té caràcter llisquent i imprevisible» i, per tant, cal adaptar-s'hi «contínuament», i de la «violència» de l'«actitud estàtica», que pretén sotmetre-ho tot al «programa», proposa d'adequar la «teoria» a la «realitat», però tenir present que aquesta té «flancs» per on pot ser «esperonada» (Ferrater Mora, 2012: 111–113).

Ferrater Mora (2012: 152), en «La catalanització de Catalunya», que es va afegir a *Les formes de la vida catalana i altres assaigs* a partir de l'edició de 1960 i que el mateix any es va publicar en versió castellana, amb el títol «Sobre una cuestión disputada: Cataluña y España», a París, en *Cuadernos del Congreso por la Libertad de la Cultura* 42 (maig–juny), p. 4–54 (Ferrater Mora, 1963: 155–176 i 1967: I, 282–292), tot i distanciar-se, d'acord amb la seva trajectòria, dels «monolingüistes frenètics», va proclamar:

La personalitat catalana pot manifestar-se amb plenitud només per mitjà de la seva llengua. Quan aquesta reclusa, l'altra es marceix, es malmet, es vicia, retrocedeix la manera de ser pròpia de Catalunya. El català deixa de ser català. Direm que, després de tot, això no és tan deplorable? No ho seria sí, en deixar de ser català, o en ser-ne menys, el català no deixés també simplement de *ser*.

Desmarcant-se del «separatisme», que, en unes circumstàncies molt diferents de les presents, creu «una malaltia tan vuitcentista com el nacionalisme i el centralisme» manifestada només en «alguns instants efímers de mal humor», considera la catalanització com la «darrera oportunitat històrica de fer dels catalans “bons espanyols” i dels espanyols “bons europeus”» (Ferrater Mora, 2012: 161), procés d'uropeització en què «el folklorisme a ultrança pot fer més nosa que servei» (Ferrater Mora, 2012: 159).

En unes declaracions per a la revista valenciana *Teorema* (Ferrater Mora, 1972: 107), fa, però, una aferrissada defensa dels drets dels catalans basant-

se en un enfocament de la llibertat pròpia i aliena que pot recordar vagament Sartre:

El problema catalán es un problema de libertad. En este sentido está ligado al problema de las otras naciones peninsulares. Los catalanes necesitan ser libres –no solo lingüística, sino socialmente–, pero también lo necesitan «los otros». Apoyar-se unos a otros en esto no me parece ceder nada de la propia personalidad histórica y cultural. Los no catalanes, por otro lado, no serán nunca libres si no dejan libres a los catalanes; esto parece una paradoja, pero es una verdad de sentido común.

Tot i que aquest comentari moral es recolza en el decurs de la història, Ferrater Mora, evidentment, poc podia imaginar la gran significació específica que cobrarien aquestes paraules en la situació actual.

En no gosar negar la unió espanyola, ha d'optar per la paradoxal «unidad de las diferencias» citada, en què perduren «idees» de les primeres obres (Ortega Villalobos, 2000: 389), tot i prescindir-ne d'algunes i mirar de reenfocar-ne d'altres. Ferrater Mora (1967: I, 301–302), en l'assaig «Unidad y pluralidad» (editat el 1965 en *Panoramas* 17, setembre–octubre, p. 79–94, i en el llibre col·lectiu *Esa gente de España...*, Mèxic: Centro de Estudios y Documentación Sociales, p. 89–102), s'ha de plantejar inclús per què «la idea de “federalismo” –y la idea concomitante de “pluralinacionalismo”– ha causado tanto terror en España», de manera que, «si la vida y la historia de un país no fueran cosa tan seria, uno se preguntaría si no ha habido simplemente un *malentendu*», terme que, emprat en francès, fa pensar en la cèlebre peça de Camus.

Accentuant la universalització, Ferrater Mora tracta el tema de la col·lectivitat en obres de caràcter més universal i amb una fonamentació sovint ètica, com, *El hombre en la encrucijada* (1952), *El ser y el sentido* (1967), *De la materia a la razón* (1979), *La filosofía en el mundo de hoy* (1959), a més d'algunes entrades del seu cèlebre *Diccionario de la filosofía* (1941, primera versió). Ferrater Mora (1983: 85–86), en la seva participació en el cicle de *Reflexions crítiques sobre la cultura catalana* organitzat per la Generalitat de Catalunya, nega, però, l'existència d'una «cultura universal», encara que hi hagi «trets comuns» entre els homes i entre les cultures. En ser investit doctor *honoris causa* per la Universitat de Barcelona el 13 de maig de 1988, va advocar per la pluriculturalitat (Ferrater Mora, 2012: 142).

■ 6 Conclusió

Ferrater Mora procura integrar, pragmàticament, catalanitat, hispanitat i europeïsmes, però reivindicant la pluriculturalitat, que vincula, sovint de manera tàcita, al federalisme. Mentre que no van mancar crítiques a *Les formes de vida catalana* a l'exili, on va sorgir l'obra, la censura va tractar-la, igual que altres escrits de Ferrater Mora sobre Catalunya que s'aniran afegint al mateix volum, amb una considerable indulgència –en contrast amb el tema–, perquè ja s'havia editat, per la prudència política, per la manca de provocacions ideològiques, pel caràcter filosòfic, pel prestigi internacional de l'autor... La seva proposta hispànica va ser valorada per alguns intel·lectuals, com Américo Castro (1991: 23), que li va reconèixer la «superación del localismo», «de las limitaciones de horizonte tan frecuentes en quienes siguen apegados a las circunstancias regionales o nacionales de su propia vida». Helio Carpintero (1967: 184) assenyala que, «en términos muy generales», en la «primera colección de ensayos» de Ferrater Mora sobre la hispanitat predomina «una vocación teórica que exige para su cumplimiento entrega a las abstracciones de la ciencia y la filosofía», mentre que, «en sus escritos subsiguientes», preval «su aproximación con mirada especulativa, que no ha abandonado nunca, hacia los hechos histórico-sociales que reclaman su atención».

Com remarca Jordi Gracia (2012: 55), l'assaig *Les formes de la vida catalana* va distorsionar la «figura» de Ferrater Mora, «fonent-la amb l'ideòleg de la catalanitat que no era, o ho era d'una manera abstracta». Per tant, l'entroncament de les reflexions identitàries amb altres aspectes del seu pensament mitjançant una interpretació més existencial imbrica millor aquesta obra amb la resta. D'altra banda, és interessant, fins i tot filosòficament, que Ferrater Mora es plantegés la catalanitat com a concreció de la condició humana i algunes de les seves observacions sobre la qüestió són encara útils, per damunt de les diferències històriques i de les discrepàncies polítiques. Convé tenir present també, que, amb arrels anteriors, *Les formes de vida catalana* es va gestar en l'expatriació, després de meditar sobre les relacions entre *España y Europa* (1942). Cal no oblidar els assaigs posteriors sobre Catalunya, en què, d'acord amb l'evolució filosòfica i els canvis conjunturals, s'aborda el tema des d'una perspectiva menys abstracta i més perspicaç. A més, va desenvolupar la dialèctica individu–societat universalment en les seves grans obres filosòfiques.

Amb un reconeixement ètic de «la variedad contra la uniformidad» (Cohn, 1985: 41), Ferrater Mora fonamenta la col·lectivitat en l'existència

individual, per bé que, a vegades, dissolent-la en estereotips caracteriològics no prou singulars ni representatius. Com ha argumentat el seu deixeble Josep Maria Terricabras (2009), l'actitud de Ferrater Mora, fins i tot en *Les formes de la vida catalana*, no és, però, pròpiament essencialista. Encara que faci servir la paraula «essència» i derivats, també emprava sovint «existència» (a voltes, com a mer sinònim de «vida», però d'altres aprofitant-ne les connotacions). En tot cas, es palesa la voluntat d'incorporar, de manera no molt marcada, plantejaments de les tendències existencials, aleshores en auge, si bé l'esclat de l'«existencialisme» serà posterior a la primera edició de *Les formes de la vida catalana* (1944b). El 1963, en la reelaboració d'aquest assaig per a *Tres mundos*, inclús va introduir un comentari distanciant els catalans del vessant més nihilista i angoixat d'aquest moviment. Amb tot, Ferrater Mora, bo i conjurant l'absurditat, potencia altres aspectes existencials, com la temporalitat, la possibilitat i la llibertat, sense arribar a formulacions plenament existencialistes, sinó des de l'*integracionisme* que va configurant. ■

■ Bibliografia citada

- Bardera Poch, Damià (2013): «Els anuncis d'Estrella Damm, les antifomes de la vida catalana», <www.nuvol.com/wp-content/uploads/2013/07/Mediterroniament.pdf> [31.08.2016].
- (2015): *Anàlisi de l'obra narrativa de Ferrater Mora des de la seva filosofia*, Girona: Universitat de Girona (tesi doctoral), <<http://hdl.handle.net/10803/365569>> [31.08.2016].
- Carpintero, Helio (1967): «José Ferrater Mora. La integració metòdica», in: íd.: *Cinco aventuras españolas* (Ayala, Laín, Aranguren, Ferrater, Marías), Madrid: Revista de Occidente, 155–190.
- Casacuberta, Margarida (1989): «“Quaderns de l'exili” (Mèxic 1943–1947), una revista d'agitació nacional», *Els Marges* 40, 87–105.
- Castro, Américo (1991): «Ferrater Mora: una superación del localismo», *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza* 11, 23–24.
- Clotet, Jaume / Torra, Quim (2010): *Les millors obres de la literatura catalana (comentades pel censor)*, Barcelona: Acontravent,
- Cohn, Priscilla (1985): «Pensamiento ético de Ferrater Mora», *Anthropos* 49, 36–42.

- Cuscó i Clarasó, Joan (2002): *Rodolf Llorens i Jordana. Més enllà del noucentisme*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (2014): «Josep Ferrater Mora, *Les formes de la vida catalana* [The Character of Catalan Life]. Edicions 62, Barcelona, 2012», *Journal of Catalan Intellectual History. Revista d'Història de la Filosofia Catalana* 7–8, 159–162.
- Dalla Mora, Roberto (2015): «La resistència amable de José Ferrater Mora», *Tales. Revista de Filosofia* 5, 125–138.
- Faulí, Josep (2002): *Els Jocs Florals de la Llengua Catalana a l'exili (1941–1977)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Ferrater Mora, Josep (1935): *Cóctel de verdad*, Madrid: Literatura.
- (1942): *España y Europa*, Santiago de Xile: Cruz del Sur.
- (1944a): *Las formas de la vida catalana*, Santiago de Xile: Agrupació Patriòtica Catalana.
- (1944b): *Les formes de la vida catalana*, Santiago de Xile: Agrupació Patriòtica Catalana.
- (1944c): *Unamuno. Bosquejo de una filosofía*, Buenos Aires: Losada.
- (1945): *Cuestiones españolas*, Mèxic: Colegio de México / Centro de Estudios Sociales.
- (1946): *La ironía, La muerte y La admiración*, Santiago de Chile: Cruz del Sur.
- (1948): *Llibre del sentit*, Santiago de Xile: El Pi de les Tres Branques.
- (1955): *Les formes de la vida catalana. Seguit de Reflexions sobre Catalunya. El llibre del Sentit. Homenajes*, Barcelona: Selecta.
- (1960): *Les formes de la vida catalana Seguit de Reflexions sobre Catalunya. Catalanització de Catalunya. El llibre del Sentit. Homenajes*, Barcelona: Selecta.
- (1963): *Tres mundos. Cataluña, España, Europa*, Barcelona / Buenos Aires: Edhasa.
- (1967): *Obras selectas*, Madrid: Revista de Occidente.
- (1972): «Teorema entrevista a José Ferrater Mora», *Teorema. Revista Internacional de Filosofía* 2:7, 97–108.
- (1973): *Les formes de la vida catalana. Seguit de Reflexions sobre Catalunya. Catalanització de Catalunya. El llibre del Sentit. Homenajes*, Barcelona: Selecta.
- (1975): «Prólogo», in: Cohn, Priscilla N.: *Heidegger y su filosofía a través de la nada*, Madrid: Guadarrama, 5-14.
- (1979): «Reflexions sobre la filosofia a Catalunya», in: *Pau Vila i Dinarès. Josep Ferrater i Mora. Doctors Honoris Causa. Discursos llegits en l'acte d'investi-*

- dura, celebrat a Sabadell el dia 21 de novembre de l'any 1979, a L'Escola Universitària d'Estudis Empresarials*, Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, 31-43.
- (1980): *Les formes de la vida catalana i altres assaigs*, Barcelona: Edicions 62 / «La Caixa».
- (1983): «Cultura catalana i cultura universal», in: *Reflexions crítiques sobre la cultura catalana*, Barcelona: Generalitat de Catalunya, 83–101 (es va reeditar parcialment amb el mateix títol en *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, núm. especial [agost–setembre 1986], 9–10).
- (1987): *Las formas de la vida catalana*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana / Madrid: Alianza Editorial.
- (2012): *Les formes de la vida catalana i altres assaigs*, Barcelona: Edicions 62.
- Folch, Núria (1944–1945): «*Les formes de la vida catalana*», *Quaderns de l'Exili* 17, 3–4 i 7.
- Frank, Waldo (1926): *Virgin Spain. Scenes from the Spiritual Drama of a Great People*, Londres: Jonathan Cape.
- (1927): *España virgen. Escenas del drama espiritual de un gran pueblo*, Madrid: Revista de Occidente.
- Fuster, Joan (1995): *Papers de l'exili. Assaigs, polèmiques i recensions (1950–1967)*, Barcelona: Curial.
- Gerhardt, Federico (2011): «Todos los puentes El puente. Una Colección en tres épocas», *Olivar* XII:16, 241–283.
- Giner, Salvador (1984): «Josep Ferrater Mora: una entrevista», *Enrabonar* 10, 173–178; versió castellana: Giner, Salvador (1985): «Entrevista a José Ferrater Mora», *Anthropos* 49, 5–10.
- Gracia, Jordi (2012): «El compromís d'un pensador o la vocació de Ferrater Mora», *Via. Valors, Idees, Actituds. Revista del Centre d'Estudis Jordi Pujol* 19, 52–68.
- Guillamon, Julià (ed.) (2000): *Josep Palau i Fabre. l'Alquimista*, Barcelona: KRTU.
- Llorens i Jordana, Rodolf (2009): *Com han estat i com som els catalans*, Barcelona: Pòrtic.
- Mora, Antoni (1984): «La filosofia catalana a l'exili», *Enrabonar* 10, 17–28.
- Nieto Blanco, Carlos (2010): «Cultura y política en el pensamiento de José Ferrater Mora», in: Sánchez Cuervo, Antolín / Hermida de Blas, Fer-

- nando (coord.): *Pensamiento exiliado español. El legado filosófico del 39 y su dimensión iberoamericana*, Madrid: Biblioteca Nueva / CSIC, 126–163.
- Oliver, Joan / Ferrater Mora, Josep (1988): *Joc de cartes. 1948–1984*, Barcelona: Edicions 62.
- Ortega Villalobos, Julio (2000): «La idea de España y de Cataluña en Ferrater Mora», in: Capellán de Miguel, Gonzalo / Agenjo Bullón, Xavier (ed.): *Hacia un nuevo inventario de la ciencia española. Actas de las IV Jornadas de Hispanismo Filosófico*, Santander: Asociación de Hispanismo Filosófico / Sociedad Menéndez Pelayo, 379–389.
- Ponsatí i Murlà, Oriol (2005): «Les formes de la vida catalana. Una visió des de l'exili», *L'Avenç* 305, 24–28.
- Samsó, Joan (1995): *La cultura catalana: entre la clandestinitat i la represa pública*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Terricabras, Josep Maria (2009): «Les formes de la vida catalana (1944–1960)», in: Torrents, Ricard (ed.): *Deu testimonis del segle XX, deu lliçons per al segle XXI. Curs d'alts estudis sobre cultura, política i societat*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 149–165.
- (2010): «Fuster o la mirada crítica», in: Campillo Iborra, Neus (ed.): *Joan Fuster i la filosofia: pensar la nostra actualitat*, València: Universitat de València, 21–30.
- (2014): «Ferrater Mora, political ideas», *Journal of Catalan Intellectual History. Revista d'Història de la Filosofia Catalana* 7–8, 43–49.
- / Bardera, Damià (2014): «Life-writing. Josep Ferrater Mora (1912–1991)», *Journal of Catalan Intellectual History. Revista d'Història de la Filosofia Catalana* 7–8, 117–158.
- Torregrosa, Marta / Nubiola, Jaime (2010): «Altre cop, el pragmatisme: Ferrater Mora and Eugeni d'Ors», in: Terricabras, Josep-Maria (ed.): *El pensament d'Eugeni d'Ors*, Girona: Documenta Universitària, 247–256.
- Trueta, Josep (1946): *The Spirit of Catalonia*, Oxford: Oxford University Press.
- Unamuno, Miguel de (1976): *Del sentimiento trágico de la vida*, Madrid: Espasa-Calpe.
- Vall i Solaz, Francesc Xavier (1990): *La literatura catalana de postguerra i l'existencialisme (1945–1968)*, Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona (tesi doctoral); edició en microforma: Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, 1992.

- (1996): «L'existencialisme als Països Catalans abans de la postguerra», *Revista de Catalunya* 112, 156–164.
 - (1997): «Joan Fuster i l'existencialisme», in: Benoit, Claude / Carbó, Ferran / Jiménez, Dolores / Simbor, Vicent (ed.): *Les literatures catalana i francesa al llarg del segle XX. Les littératures catalane et française au XXème siècle. Primer Congrés Internacional de Literatura Comparada. València, 15–18 abril 1997*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 367–384.
 - (2000a): «La contribució de l'existencialisme a l'engatjament», in: Carbó, Ferran / Jiménez, Dolores / Real, Elena / Roselló, Ramon X. (ed.): *Les literatures catalana i francesa: postguerra i «engagement»*, Barcelona: Publicacions de Abadia de Montserrat, 429–443.
 - (2000b): «L'existencialisme en l'obra d'Humbert Pardellans», in: Aznar Soler, Manuel (ed.): *Las literaturas del exilio republicano de 1939. Actas del II Congreso Internacional (Bellaterra, 1999)*, vol. II, Sant Cugat del Vallès: Associació d'Idees / Seminari de Literatura Espanyola Contemporània / GEXEL, 491–508.
 - (2009) «Humbert Pardellans, dels camps i presons “de l'absurd” a París». Versions: catalana <www.llull.cat/IMAGES_2/Xavier_par_cat.pdf>, castellana <www.llull.cat/IMAGES_2/Xavier_par_es.pdf>, francesa <www.llull.cat/IMAGES_2/Xavier_par_fr.pdf>.
 - (2014): «Vestigios hispánicos de Karl Jaspers (1920–1939)», *Revista de Hispanismo Filosófico* 9, 71–100.
 - (2018): «La fonamentació existencial de la col·lectivitat», *eHumanista IVTTRA* 13, 223–247.
 - (en curs de publicació): «L'existencialisme parisenc a Barcelona», in: Charle, Christophe / Martí Monterde, Antoni (ed.): *Barcelona–París. Transferts intel·lectuals, relacions literàries i capitals culturals. Vol. 2: 1936–1975*, Barcelona: MUHBA / Universitat de Barcelona / Institut Ramon Llull.
- F. Xavier Vall i Solaz, Universitat Autònoma de Barcelona, Departament de Filologia Catalana, Grup d'Estudis de Llengua i Literatura Catalanes, Edifici B, E-08193 Bellaterra, <francesc.vall@uab.cat>.

Jens Lüdtke (1941–2019)

Rolf Kailuweit (Düsseldorf)

Am 04.01.2019 verstarb Jens Lüdtke an den Folgen eines Herzinfarkts. Jens Lüdtke gehörte zu den herausragenden Romanisten seiner Generation. Er beherrschte alle romanischen Sprachen und vertrat das Fach tatsächlich so, wie es in der Ausschreibungsprosa oft heißt: in seiner vollen Breite. Als Schüler von Eugenio Coseriu verfolgte er mit seiner Dissertation zu prädikativen Nominalisierungen im Französischen, Katalanischen und Spanischen¹ und mehr noch mit seiner panromanischen Habilitation zu Sprache und Interpretation² innovative Ideen, die den historisch fundierten Strukturalismus Coserius in speziellen Anwendungsfeldern weiterentwickelten.

Als Student in Tübingen begeisterte ihn in den späten 1960er Jahren Antoni Pous, der als Lektor tätig war, für das Katalanische. 1970 war Jens Lüdtke an der Organisation der Tübinger *Jocs Florals* beteiligt, die der katalanischen Sprache im Exil ein Forum boten, und veröffentlichte mit Antoni Pous eine *Revista* zur katalanischen Sprache, Literatur und Geschichte.³ Er reiste in dieser Zeit häufig nach Katalonien, knüpfte eine Vielzahl von Kontakten und Freundschaften mit katalanischen Intellektuellen und engagierte sich für das Katalanische, ein Engagement, das, wie er es in einer autobiografischen Notiz formulierte, bis 1983 bei ihm zu einer „Verdrängung des Spanischen“ führte. Mitte der 70er Jahre schrieb er ein Handbuch des Katalanischen. Das Typoskript war zwar schon 1977 abgeschlossen, erschien aber erst 1984 als Monographie,⁴ als er schon eine C3-Professur in Bonn innehatte.

-
- 1 *Prädikative Nominalisierungen mit Suffixen im Französischen, Katalanischen und Spanischen*, Tübingen: Niemeyer, 1978.
 - 2 *Sprache und Interpretation. Syntax und Semantik reflexiver Strukturen im Französischen*, Tübingen: Narr, 1984.
 - 3 *Informationen über Katalonien: Geschichte – Sprache – Literatur*, Tübingen: Katalanisches Lektorat am Romanischen Seminar der Universität Tübingen, 1970.
 - 4 *Katalanisch. Eine einführende Sprachbeschreibung*, München: Hueber.

Im Jahr 1986 lernte ich Jens Lüdtkke kennen. Er kam als Lehrstuhlvertreter an der FU Berlin und erhielt dann 1987 den Ruf auf die Nachfolge von Heinz Schulte-Herbrüggen. Dynamisch und engagiert füllte er die neugestaltete C4-Professur mit den Schwerpunkten Spanische und Französische Sprachwissenschaft aus. Er verstand es, die Studierenden für seine Themen und nicht zuletzt für die Geschichte und Gegenwart des Katalanischen in seiner Sprachkontakt- und Konfliktsituation zu begeistern. Sein Katalanischbuch beeindruckte mich in seiner Kürze und Präzision und war mir eine große Hilfe, um mir das Katalanische als dritte romanische Sprache anzueignen. Es stellt aus heutiger Sicht vor allem auch deshalb eine großartige Syntheseleistung dar, weil Jens Lüdtkke kaum auf Vorlagen aus Katalonien zurückgreifen konnte. Unter Franco und in der Zeit unmittelbar danach gab es nur wenige moderne linguistische Arbeiten zur Beschreibung der katalanischen Sprache. Als ich dann – seit 1988 war ich Hilfskraft an seinem Lehrstuhl – meine Magisterarbeit zum Katalanischen schreiben wollte, riet er mir nicht ab (wie Coseriu ihm abgeraten hatte), sondern schlug mir vor, der Geschichte des Sprachkonfliktes durch gründliches Quellenstudium in den katalanischen Archiven nachzugehen, da die gegenwärtige Situation schon gut untersucht sei. Auch Andreas Wesch hatte sich für die katalanische Soziolinguistik der 70er und 80er Jahren interessiert, sich dann aber, auf Lüdtkkes Rat, für eine Arbeit über den Einfluss des Katalanischen auf das Spanische entschieden. Jens Lüdtkke war ein akademischer Lehrer, der seinen Schülern viel Freiheit ließ, dafür aber auch Originalität im Denken und Genauigkeit in Recherche und Argumentation verlangte. Äußerst selten machte er uns konkrete Vorschläge. Wenn aber, dann waren sie richtungsweisend. Ich wäre nicht von allein darauf gekommen, ein historisches Thema zu bearbeiten, hätte aber auch nicht gedacht, dass Archivarbeit so spannend sein kann. Die Magisterarbeit wurde Grundlage für meine Doktorarbeit, in der ich versuchte, eine Forschungslücke zu schließen, die Jens Lüdtkke in einem Handbuchartikel zur katalanischen Sprachgeschichte⁵ aufgezeigt hatte. Als ich 1991 erneut zur Archivarbeit nach Barcelona aufbrach, riet er mir, ich solle auch generative Grammatik studieren. Das könne man dort gut machen. Dass ausgerechnet er mir das vorschlug, verblüffte mich, aber ich folgte seinem Rat. Wenn ich später als sein Assistent bisweilen die Generativisten gegen die

5 „Katalanisch: Externe Sprachgeschichte“, in: Holtus, Günter / Metzeltin, Michael / Schmitt, Christian (eds.) (1990–1992): *Lexikon der Romanistischen Linguistik*. Bd. VI,1: *Oksitanisch, Katalanisch*, Tübingen: Niemeyer, 231–241.

Kritik der Coseriuschüler verteidigte, ohne selbst Generativist geworden zu sein, war er nicht immer einverstanden, schätzte aber stets eine kontroverse Diskussion, wenn sie sachbetont und nicht ideologisch ausgerichtet war.

Bereits in Berlin und mehr noch ab 1994 in Heidelberg widmete sich Jens Lüdtke im Schwerpunkt der Geschichte des Spanischen in Übersee. 1989 schrieb er einen Aufsatz, in dem er die Real Cédula de Aranjuez Karls III. von 1768 in ihrem historischen Kontext neu interpretierte und zeigte, dass die Proklamation des Spanischen als alleinige Schulsprache sich gegen die indigenen Sprachen Amerikas und nicht (primär) gegen das Katalanische richtete.⁶ Mit diesem Aufsatz machte sich Jens Lüdtke unter Katalanisten nicht nur Freunde. Vielleicht war er deshalb selten auf Katalanistentagen präsent. Er förderte aber weiterhin das Katalanische; das Heidelberger Lektorat, das Victor Sevillano Canicio vertrat, war ihm zugeordnet. Nicht zuletzt unterstützte er das Post-Doc-Projekt von Hans-Ingo Radatz zum Mallorquinischen am Heidelberger Graduiertenkolleg *Dynamik von Substandardvarietäten*.

Erst in jüngster Zeit widmete Jens Lüdtke sich erneut der romanischen Sprache, die ihm in seinen Lehr- und Wanderjahren (neben dem Italienischen vielleicht) am meisten am Herzen lag. Günter Holtus brachte ihn dazu, für die Sammlung *Manuals of Romance Linguistics* (MRL) im DeGruyter-Verlag den Katalanischband herauszugeben, der nun in Kürze posthum erscheinen wird.⁷ Ursprünglich wollte Jens Lüdtke den Band auf Spanisch veröffentlichen. Als ich in einem langen Telefonat versuchte, ihn davon abzubringen, beharrte er darauf, dass die meisten Katalanen nun einmal besser Spanisch als Englisch lesen könnten. Jens Lüdtke war stets pragmatisch eingestellt. Für ideologisch motivierte Positionen hatte er wenig Verständnis. Warum er das Buch letztlich doch auf Englisch publizieren wollte, weiß ich nicht. Vermutlich gab es praktische Gründe, an meiner Warnung, er würde sich ideologisch isolieren, lag es gewiss nicht. Ein letztes Mal sprach ich mit ihm, als er mich anrief, um mir meinen Artikel in diesem Handbuch zu entziehen, da ich ihn nicht fristgerecht fertigstellen konnte. Er sagte mir, dass er es nur gut mit mir meine Schreibschulden wären belastend und würden der Gesundheit schaden. Seine lakonische

6 „Acerca del carácter imperial de la política lingüística de Carlos III“, in: Holtus, Günter / Lüdi, Georges / Metzeltin, Michael (eds.) (1989): *La Corona de Aragón y las lenguas románicas. Miscelánea de homenaje para Germán Colón / La Corona d’Aragó i les llengües romàniques*, Tübingen: Narr, 267–274.

7 Argenter, Joan A. / Lüdtke, J. (eds.) (2019): *Manual of Catalan Linguistics*, Berlin / Boston: DeGruyter.

Art, sein befreiendes Lachen, aber auch seine in gewissem Sinne unzeitgemäße Konzentration auf die eigenen Forschungsinteressen und Fragen, fernab vom lauten Getöse des Wissenschaftsbetriebs, werden wir sehr vermissen. ■

- Rolf Kailuweit, Heinrich-Heine-Universität, Institut für Romanistik, Universitätsstraße 1, D-40225 Düsseldorf, <kailuweit@phil.hhu.de>.

El Grup d'Estudi sobre la Literatura del Vuit-cents, 1998–2018

Josep M. Domingo (Barcelona)

El Grup d'Estudi sobre la Literatura del Vuit-cents (GELIV) fou constituït el 1998 tot acollint-se al marc de l'organització de la recerca que havia establert l'administració universitària espanyola. La Dra. Rosa Cabré (U. de Barcelona) en va ser la investigadora principal fins a 2011. D'aquell any ençà n'és qui signa aquestes ratlles.

El grup és en darrera instància hereu de l'impuls renovador sobre els estudis del vuit-cents que va suposar el Col·loqui Internacional sobre la Renaixença (Barcelona, 1984). I deutor del *motto* de qui en va ser, d'aquell col·loqui, director i ànima, Joaquim Molas: la consigna de convertir la *renaixença* “en un tema d'investigació històrica *tout court*”. També, esclar, *lato sensu*, dels ensenyaments del Molas per a qui “la història literària és la reconstrucció d'un moment determinat, és a dir, la descoberta i identificació de totes les forces, les marginals incloses, que la conformen”. En fi, el grup s'afirma, fundacionalment, en la voluntat d'actuar com a àmbit per a la reflexió i la comprensió de l'activitat literària catalana durant el segle XIX: pren per objecte la varietat característica dels usos literaris del segle dit «de la Renaixença» i s'imposa l'objectiu de contribuir a actualitzar-ne el coneixement, a renovar-ne les fonts documentals i, mitjançant l'atenció deguda a la transversalitat i la dilució de les fronteres disciplinars, a posar-ne al dia els mètodes i els procediments cognitius.

Les accions públiques del GELIV han estat materialitzades en un seguit de convocatòries acadèmiques i de publicacions. La llista de les primeres comprèn els simposis *Joaquim M. Bartrina, entre les raons poètiques i les científiques* (Reus, 2001), *Josep Yxart i el teatre. Passió i raó* (Tarragona, 2002), *Josep Güell i Mercader: per l'amor al progrés* (Reus, 2007), *Miquel dels Sants Oliver en el 150è aniversari del seu naixement (1864-1920)* (Palma de Mallorca, 2014), la *I Trobada d'Estudiosos de la Literatura i la Cultura produïda a les Illes Balears en el*

segle XIX (Palma de Mallorca, 2016), i les jornades internacionals *Pensament i literatura en l'època del realisme* (Barcelona, 2007), *150 anys dels Jocs Florals de Barcelona. Jornades Internacionals* (Barcelona, 2009), *Història i historiografia de la literatura catalana del vuit-cents* (Barcelona, 2011), *Història, política, literatura. A 150 anys de la Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón (1860-1863) de Víctor Balaguer. Jornades internacionals* (Vilanova i la Geltrú i Barcelona, 2014) i *Prensa i literatura en el vuit-cents. Pràctiques i representacions* (Barcelona, 2015) (vegeu-ne més dades en <<http://www.geliv.ub.edu/activitats/>>).

Quant a les publicacions, cal destacar el patrocini del GELIV d'una col·lecció específica, "El Vuit-cents", dedicada a l'edició de materials i estudis literaris de i sobre el segle XIX. En constitueixen el consell d'edició Rosa Cabré (U. de Barcelona), Josep M. Domingo (U. de Barcelona), Joep Leerssen (U. van Amsterdam), Anna Sawicka (U. Jagielloński) i Magí Sunyer (U. Rovira i Virgili). Els catorze títols publicats des de 2007 han fet atenció al crític Josep Yxart (núms. 1, 3, 15), a les memòries d'editors vuitcentistes (núms. 2, 10, 13), a la institució dels Jocs Florals de Barcelona (núms. 4, 5), a Àngel Guimerà (núms. 6, 12), al teatre (núms. 3, 6), a l'obra catalana del poeta Joaquim M. Bartrina (núm. 7), als estudis de la professora Antònia Tayadella (núm. 8), al realisme literari (núm. 9) o a la historiografia (núms. 10, 11) (més dades en <<http://www.geliv.ub.edu/el-vuit-cents/>>). Altrament, la recerca del GELIV ha estat divulgada, individualment o col·lectiva, en tot d'altres plataformes: d'entre les col·lectives, per exemple, els volums de Montserrat Corretger i Xavier Ferré (eds.), *Joaquim M. Bartrina, entre les raons poètiques i les científiques* (Publicacions de l'Arxiu Municipal de Reus, Reus, 2002), els *Estudis sobre el positivisme a Catalunya. 1*, a cura de Rosa Cabré i Josep M. Domingo (Universitat de Barcelona / Eumo, Barcelona / Vic, 2007) o el monogràfic *Història, política, literatura. A cent cinquanta anys de la Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón de Víctor Balaguer*, a cura de Giovanni Cattini, de *Cercles. Revista d'història cultural* (núm. 19, 2016).

Convocatòries i publicacions han estat recolzades amb recursos públics i privats de procedència diversa. Cal destacar-ne els atorgats per l'administració espanyola als projectes *Positivisme i modernitat en la literatura catalana, 1868–1898* (vigent de 1998 a 2002), *El realisme en la literatura catalana del segle XIX. Teoria i pràctica. Entre el pensament positivista i les tradicions clàssica i romàntica* (de 2004 a 2007), *La literatura catalana en el vuit-cents: liberalisme, renaixença/-ces i modernitat* (de 2009 a 2011) i *Renaixença i literatura, 1854-1898. Institució, representacions i identitat* (de 2013 a 2015). Els enunciats sintetitzen els objectius de què s'ha anat ocupant el grup: els discursos sobre la moderni-

tat que emergeixen en el tombant de la Revolució del 1868; la tradició liberal i progressista que en la segona meitat del segle, més o menys atenta al positivisme, tot interactuant amb la gran línia de força del renaixencisme, amb una retòrica del realisme que no deixa mai de vista l'ascendent classicitzant i romàntic, va decantant el repertori temàtic de la modernitat; la interrogació sobre la naturalesa i la institució del fenomen de la *renaixença*.

A banda de les accions pròpies, el GELIV manté dinàmiques de col·laboració amb grups afins i institucions que, darrerament, l'han dut a participar en l'organització del IXè (2014) i Xè (2017) col·loquis de la Societat Verdager (<www.societatverdager.cat>), la del XIè congrés de l'Associació Internacionala d'Estudis Occitans (2014) (2014) (<<http://aieo2014.blog.cat>>) i la de diverses convocatòries del Seminari d'Estudis Catalans del Vuit-cents, interuniversitari, actiu des de 2012 (<www.geliv.ub.edu/seminari-destudis-catalans-del-vuit-cent/>).

La nòmina d'investigadors, membres o col·laboradors vinculats al GELIV al llarg dels anys és extensa, i aplega especialistes reconeguts de procedències diverses (vegeu <www.geliv.ub.edu/membres>). Són, de fet, gran part dels agents d'una recerca, la projectada sobre el vuit-cents literari català, que ha estat degudament subratllada per la seva magnitud —Rafael Roca parlava fa uns anys de l'“impuls sense precedents” que ha conegut en les darreres tres dècades.

Actualment el GELIV rep la consideració administrativa de “grup de recerca consolidat” (2017 SGR 265) per part de l'AGAUR de la Generalitat de Catalunya. L'equip investigador és ara constituït pels professors Josep Camps i Arbós (U. Oberta de Catalunya), Glòria Casals (U. de Barcelona), Josep M. Domingo (U. de Barcelona), Anna Llovera (U. Oberta de Catalunya, U. Rovira i Virgili), Josep Murgades (U. de Barcelona) i Ramon Panyella (U. Autònoma de Barcelona); el de col·laboradors compta amb la dra. Montserrat Comas (Biblioteca Museu Víctor Balaguer) i els professors Maria Dasca (Harvard U.), Roger Friedlein (Ruhr-U. Bochum), Joan Roca i Albert (Museu d'Història de Barcelona), Lourdes Sánchez Rodrigo (U. de Granada), Gabriel Sansano (U. d'Alacant), Margalida Tomàs (Acadèmia de Bones Lletres, Societat Verdager) i Rafael Roca (U. de València).■

■ Josep M. Domingo, Universitat de Barcelona, Departament de Filologia Catalana i Lingüística General, Gran Via de les Corts Catalanes, 585, E-08007 Barcelona, <jmdomingo@ub.edu>.

Lehrveranstaltungen katalanischer Thematik an den Hochschulen des deutschen Sprachbereichs im Sommersemester 2018 und im Wintersemester 2018/2019

Melanie Blaschko (Frankfurt am Main)

Die folgende Aufstellung verzeichnet katalanistische Lehrveranstaltungen an Hochschulen des deutschen Sprachbereichs im Sommersemester 2018 und im Wintersemester 2018/2019. Aufgeführt werden die aus den Vorlesungsverzeichnissen zu entnehmenden Angaben zu den Veranstaltungen des Bereichs Romanistik (Katalanistik). Katalanistisch relevante Veranstaltungen aus anderen Bereichen werden gerne aufgenommen, sofern diese der Verfasserin angezeigt werden. Die Auflistung bemüht sich um Vollständigkeit. Die katalanistisch tätigen Hochschullehrerinnen / Hochschullehrer und Lektorinnen / Lektoren werden gebeten, Änderungen der in den Verzeichnissen abgedruckten Angaben durch die Vorlesungspraxis (zusätzliche, ausgefallene, im Titel geänderte Veranstaltungen) der Verfasserin mitzuteilen. Gleiches gilt für in der folgenden Aufstellung lückenhaft dokumentierte Angaben.

■ 1 Bundesrepublik Deutschland

Bamberg

Otto-Friedrich-Universität / Institut für Romanistik

SS 2018:

- Katalanisch: Sprachpraxis Katalanisch 1 A1:
Ferran Miquel Benaiges Pallarés

WS 2018/2019:

- Katalanisch: Sprachpraxis Katalanisch 1 A1: Leyre Jerez Marin

Berlin

Freie Universität / Institut für Romanische Philologie

SS 2018:

- Ü-Katalanisch Grundmodul 2: Anna Guaita Crespo
- Ü2-Katalanisch Grundmodul 3.2: Anna Guaita Crespo
- Introducció a la cultura catalana: Anna Guaita Crespo

WS 2018/2019:

- Katalanisch Grundmodul 1: Anna Guaita Crespo
- Katalanisch Grundmodul 3.1: Anna Guaita Crespo
- Introducció a la cultura catalana: Anna Guaita Crespo

Humboldt-Universität / Institut für Romanistik + Institut für
Geschichtswissenschaften

SS 2018:

- Llengua catalana II (A2): Eduard Artés
- Llengua catalana III (B1.2): Eduard Artés
- Clash of Nations. Zum spanischen und katalanischen Nationalismus
(mit Exkursion): Birgit Aschmann

WS 2018/2019:

- Introducció a la cultura catalana: Eduard Artés
- Llengua catalana I (A1): Eduard Artés
- Llengua catalana III (B1.1): Eduard Artés

Bochum

Ruhr-Universität / Romanisches Seminar

SS 2018:

- Curs inicial de català (A1/A2): Imma Martí i Esteve
- Català II (A2+): Imma Martí i Esteve
- Comunicació oral: Imma Martí i Esteve
- Mehrsprachigkeit in der Literatur Kataloniens: Imma Martí i Esteve
- Joventut sense tòpics: la sèrie “Merli”: Imma Martí i Esteve

WS 2018/2019:

- Català I: Imma Martí i Esteve
- Català III: Imma Martí i Esteve
- Comentari de textos – expressió oral i escrita: Imma Martí i Esteve
- Els “Països Catalans” des de la Corona d’Aragó fins avui:
Imma Martí i Esteve
- Sprache – Raum – Konflikt: Sprachwissenschaftliche Analysen zur
Katalonienkrise: Sandra Issel-Dombert

Bremen

Universität / Sprach- und Literaturwissenschaften

SS 2018:

— Intensivkurs Katalanisch: Lenke Kovács

WS 2018/2019:

— keine katalanistischen Lehrveranstaltungen

Düsseldorf

Heinrich-Heine-Universität / Institut für Romanistik

SS 2018:

— Medien und Minderheitensprachen: Rolf Kailuweit

WS 2018/2019:

— keine katalanistischen Lehrveranstaltungen

Frankfurt am Main

Goethe-Universität / Institut für Romanische Sprachen und Literaturen

SS 2018:

— Katalanisch 1: Laura Obradors Noguera

— Katalanisch 2: Laura Obradors Noguera

— Katalanisch: Sozialgeschichte/Landeskunde:
Laura Obradors Noguera

— Einführung in die spanische und katalanische Syntax:
Judith Wieprecht

WS 2018/2019:

— Katalanisch 1: Laura Obradors Noguera

— Katalanisch 2: Laura Obradors Noguera

— Katalanisch: Sozialgeschichte/Landeskunde:
Laura Obradors Noguera

Freiburg im Breisgau

Albert-Ludwigs-Universität / Romanisches Seminar

SS 2018:

— Basiskompetenz Katalanisch (A2): Anna Subarroca Admetlla

— Basiskompetenz Katalanisch (B1): Anna Subarroca Admetlla

— Systemkompetenz Katalanisch (B2.1): Anna Subarroca Admetlla

— Einführung in die spanische und katalanische Literaturwissenschaft:
Melina Riegel

— Lingüística iberorrománica – Einführung in die Sprachwissenschaft
des Spanischen, Katalanischen und Portugiesischen: Claus D. Pusch

WS 2018/2019:

- Basiskompetenz Katalanisch (A2): Àngela Úbeda Mollà

Hamburg

Universität / Institut für Romanistik

SS 2018:

- Katalanisch: Gramàtica II: Assumpta Teres Illa
- Katalanisch: Expressió escrita: Assumpta Teres Illa
- Katalanisch: Comentari de textos II: Assumpta Teres Illa
- Katalanisch: Cultura i civilització: Assumpta Teres Illa
- Grundzüge der Semantik (Spanisch / Katalanisch): Mario Navarro
- Grundzüge der Phonologie (Spanisch / Katalanisch):
María Pilar Larranaga Garmendia
- Grundzüge der Morphologie (Italienisch / Spanisch / Katalanisch):
Grazia Crocco
- Verbmorphologie (Spanisch / Katalanisch / Portugiesisch):
Marc-Olivier Hinzelin
- Strukturen des Katalanischen: Jorge Vega Vilanova

WS 2018/2019:

- Katalanisch: Gramàtica I: Assumpta Teres Illa
- Katalanisch: Comentari de textos I: Assumpta Teres Illa
- Katalanisch: Curs de conversa I: Assumpta Teres Illa
- Katalanisch: Curs de conversa II: Assumpta Teres Illa
- Grundzüge der Morphologie (Französisch / Katalanisch):
Marc-Olivier Hinzelin
- Sprachwandel: Altfranzösisch / Altokzitanisch / Altkatalanisch
(Französisch / Katalanisch): Marc-Olivier Hinzelin

Heidelberg

Ruprecht-Karls-Universität / Romanisches Seminar

SS 2018:

- Katalanisch für Anfänger: Irene Klein Fariza
- Katalanisch für Fortgeschrittene: Irene Klein Fariza
- Katalanische Kulturwissenschaft: Irene Klein Fariza

WS 2018/2019:

- Katalanisch für Anfänger: Guillermo Álvarez Sellán
- Katalanisch für Fortgeschrittene: Guillermo Álvarez Sellán
- Katalanische Kulturwissenschaft: Guillermo Álvarez Sellán

Kiel

Christian-Albrechts-Universität / Romanisches Seminar

SS 2018:

- Unterkurs – Katalanisch I: Mar Mañes Bordes
- Mittelkurs – Katalanisch II: Mar Mañes Bordes
- Aufbaukurs II – Katalanisch IV: Mar Mañes Bordes

WS 2018/2019:

- Unterkurs – Katalanisch I: Mar Mañes Bordes
- Mittelkurs – Katalanisch II: Mar Mañes Bordes
- Aufbaukurs I – Katalanisch III: Mar Mañes Bordes

Köln

Universität / Romanisches Seminar

SS 2018:

- Katalanisch für Fortgeschrittene: Anna Guerra Costa
- Belebtheit, Definitheit und Topikalität in den romanischen Sprachen:
Sophie Mürmann

WS 2018/2019:

- Interne und externe Sprachgeschichte der romanischen Sprachen im
Vergleich: Andreas Michel

Konstanz

Universität / Sprachlehrinstitut

SS 2018:

- Katalanisch I: Georgina Alvarez Morera
- Katalanisch III: Georgina Alvarez Morera
- El cine catalán actual: una mirada joven: Georgina Alvarez Morera

WS 2018/2019:

- Katalanisch I: Georgina Alvarez Morera
- Katalanisch II: Georgina Alvarez Morera
- Rutas literarias: Paisaje en la literatura catalana:
Georgina Alvarez Morera

Leipzig

Universität Leipzig / Institut für Angewandte Linguistik und

Translatologie / Iberoromanische Sprach- und Übersetzungswissenschaft

SS 2018:

- Text- und Lexikanalyse Katalanisch: Àlex Mir Romero
- Übersetzen Deutsch-Katalanisch: Àlex Mir Romero

- Übersetzen Katalanisch-Deutsch: Carsten Sinner
- Literatur und Übersetzung: kanonische Texte der katalanischen Literatur in deutscher Übersetzung: Marcello Giugliano
- Gender, Kultur und Nationalidentität in Katalonien am Schnittpunkt von Imagologie und Translatologie: Marcello Giugliano
- Dolmetschbezogene Sprachkompetenz Katalanisch: Àlex Mir Romero
- Katalanisch – Sprache und Kultur: Àlex Mir Romero
- Sprachkompetenz Katalanisch II: Àlex Mir Romero
- WS 2018/2019:
- Kulturstudien/Sprache Katalanisch: Àlex Mir Romero
- Katalanische Sprache und Gesellschaft: Àlex Mir Romero
- Kulturbezogenes Übersetzen – Katalanisch-Deutsch: Christine Paasch-Kaiser
- Linguistik Katalanisch I: Àlex Mir Romero
- Sprachkompetenz Katalanisch I (Seminar): Àlex Mir Romero
- Sprachkompetenz Katalanisch I (Übung): Àlex Mir Romero
- Diachrone Aspekte der iberoromanischen Sprachen I – Etappen der spanischen, portugiesischen, katalanischen und galicischen Sprachgeschichte: Benjamin Meisnitzer

Mainz

Johannes Gutenberg-Universität / Institut für Romanistik

SS 2018:

- Sprachkurs Katalanisch II: Manuel Armenteros del Olmo

WS 2018/2019:

- Sprachkurs Katalanisch I: Manuel Armenteros del Olmo

Mannheim

Universität / Romanisches Seminar

SS 2018:

- Katalanisch II: Irene Klein Fariza

WS 2018/2019:

- Katalanisch für AnfängerInnen: Guillermo Álvarez Sellán
- Katalonien – eine never-ending story?: Lukas Eibensteiner

Marburg

Philipps-Universität / Institut für Romanische Philologie + Fachbereich
Geschichte und Kulturwissenschaften

SS 2018:

- El catalán frente al castellano y al francés: Isabel Zollna
- Katalanisch (A2): Renée Pera-Ros

WS 2018/2019:

- Katalanisch (A1): Renée Pera-Ros
- Katalanisch (B1): Renée Pera-Ros
- Landeskunde Kataloniens B1/B2: Renée Pera-Ros
- Katalonien als Nation? Konstruktion nationaler Identität und Nationalismen in Spanien in vergleichender Perspektive: Carlos Collado Seidel

München

Ludwig-Maximilians-Universität / Institut für Romanische Philologie

SS 2018:

- Katalanisch II: Montserrat Varela Navarro
- Katalanisch: Expressió oral i escrita II: Montserrat Varela Navarro
- Medienlinguistik: Analyse politischer Rede (franz.-katal.-ital.-span.): Jochen Hafner

WS 2018/2019:

- Katalanisch I: Montserrat Varela Navarro
- Katalanisch: Expressió oral i escrita I: Montserrat Varela Navarro
- Katalanisch III: Angels Alfonso Mata
- Katalanisch: Expressió oral i escrita III: Angels Alfonso Mata

Münster

Westfälische Wilhelms-Universität / Romanisches Seminar

SS 2018:

- Katalanisch II: Margarita López Arpí
- Katalanisch IV: Margarita López Arpí

WS 2018/2019:

- Katalanisch I: Margarita López Arpí
- Katalanisch III: Margarita López Arpí

Saarbrücken

Universität des Saarlandes / Romanistik

SS 2018:

— Aufbaukurs Katalanisch (computergestützt): Carles Gallifa

WS 2018/2019:

— Elementarkurs Katalanisch (computergestützt): Carles Gallifa

— Vertiefungssprachkurs Katalanisch: Carles Gallifa

Siegen

Universität / Romanistik

SS 2018:

— Katalanisch I: Eva Balada Rosa

WS 2018/2019:

— Tàndem Català-Alemanys: una experiència cultural i lingüística:
Eva Balada Rosa

Tübingen

Eberhard-Karls-Universität / Romanisches Seminar

SS 2018:

— Katalanisch Anfängerkurs: Raquel Galofré Bofarull

— Katalanisch Mittelkurs: Raquel Galofré Bofarull

— Katalanisch Oberkurs: Raquel Galofré Bofarull

— La Catalunya del segle XX a través de la música:
Raquel Galofré Bofarull

WS 2018/2019:

— Katalanisch Anfängerkurs: Raquel Galofré Bofarull

— Katalanisch Mittelkurs: Raquel Galofré Bofarull

— Katalanisch Oberkurs: Raquel Galofré Bofarull

— Tradicions catalanes: Raquel Galofré Bofarull

Würzburg

Bayerische Julius-Maximilians-Universität / Romanische Philologie

SS 2018

— Katalanisch 1: Antonio Gallardo

— Katalanisch 3: Antonio Gallardo

WS 2018/2019:

— Katalanisch 2: Antonio Gallardo

— Katalanisch 4: Antonio Gallardo

— Landeskunde und Kulturwissenschaft Kataloniens: Antonio Gallardo

■ 2 Österreich

Wien

Universität / Institut für Romanistik + Institut für Politikwissenschaft

SS 2018:

- Català 1: Carles Batlle i Enrich
- Català 2: Carles Batlle i Enrich
- Català 3: Carles Batlle i Enrich
- Història contemporània de Catalunya: Pia Jardí
- Narrativa Catalana – Narrativa en Cataluña hoy: Pia Jardí
- Cataluña: Construcción de la identidad nacional: Pia Jardí

WS 2018/2019:

- Català 1: Carles Batlle i Enrich
- Català 2: Carles Batlle i Enrich
- Català 3: Carles Batlle i Enrich
- Història Contemporània de Catalunya: Pia Jardí
- Narrativa Catalana – Narrativa en Cataluña hoy: Pia Jardí
- Cataluña: construcción de la identidad nacional: Pia Jardí
- Europäische Union und Europäisierung: Der Fall „Katalonien“. Zwischen Staatsauflösung und Neuem „Europäischen Regionalismus“: Gernot Stimmer

■ 3 Deutschsprachige Schweiz

Zürich

Universität / Romanisches Seminar + Institut für Politikwissenschaft

SS 2018:

- Introducció al català, IIa part: Georgina Alvarez Morera
- Nationalismus und nationale Identität: Siyana Timcheva

WS 2018/2019:

- Introducció al català, I a part: Georgina Alvarez Morera

- Melanie Blaschko, J. W. Goethe-Universität Frankfurt, Institut für Romanische Sprachen und Literaturen, Norbert-Wollheim-Platz 1, D-60629 Frankfurt am Main, melanie.blaschko@gmx.net.

Buchbesprechungen Resenyes

- Joan-Lluís Marfany: *Nacionalisme espanyol i catalanitat (1789–1859). Cap a una revisió de la Renaixença*. Barcelona: Edicions 62, 2017. 950 S. ISBN 978-84-297-7561-7.

Für dieses Buch braucht man einen langen Atem. Auf nahezu tausend Seiten entwickelt Joan-Lluís Marfany eine neue Sicht der Renaixença, die mit allem aufräumen soll, was bisher über diese grundlegende Epoche der katalanischen Literatur und Kultur gedacht worden war. Das Buch hat zu jedem der Hauptkapitel einen umfangreichen Anmerkungsapparat, zweigeteilt in „Notes“ und „Notes addicionals“, in denen die Auseinandersetzung mit der Forschungsliteratur zu den entsprechenden Themen weitergeführt und gewisse Aspekte noch weiter vertieft werden. In dem umfangreichen Kapitel „Fonts“ zu Anfang des Buches werden die historischen Quellen aufgelistet, auf die sich Marfany stützt, eine wirklich staunenswerte Zahl. Marfany hat etwa die zeitgenössische Presselandschaft minutiös durchforstet und zur Stützung seiner Thesen Texte herangezogen, die bisher kaum oder nicht berücksichtigt worden waren. Der „Index analític onomàstic“ am Ende des Buches gibt einen Eindruck von der Vielzahl der berücksichtigten Autoren und der Komplexität der behandelten Themen. Allerdings vermisst der Leser eine abschließende Literaturliste, die für die Arbeit mit diesem umfangreichen Werk eine große Hilfe gewesen wäre.

Wenn das Buch trotz seines Umfangs relativ gut zu lesen ist, so ist das seinen stilistischen Qualitäten geschuldet, und sodann vor allem auch seinem polemischen Charakter, der ungemein belebend wirkt. Immer wieder sucht Marfany die Auseinandersetzung mit der bisherigen Forschung zur Renaixença, er provoziert und sucht den Widerspruch. Man könnte sein Werk den Versuch einer Entmythologisierung der Renaixença nennen. Es soll ein historischer Mythos entlarvt werden, der für das katalanische Selbstverständnis von großer Bedeutung war, der aber den Blick auf die

katalanische Wirklichkeit verstellt hat. Das Buch ist eine Art Mythenkritik und steht damit in einer Reihe mit gewissen Tendenzen der katalanischen Literatur- und Kulturwissenschaft der letzten Jahre, wo in den verschiedensten Bereichen – etwa der Geschichte des Katalanismus in der Franco-Zeit, oder der Übergangsepoche zur Demokratie – solche Mythenbildungen aufgezeigt und demaskiert werden sollen.

Schon in dem einleitenden Kapitel „Justificació“ entwickelt Marfany seine Grundthesen und gibt einen ersten Einblick in die Problematik der *Renaixença*-Forschung. Der Begriff *Renaixença* wird grundsätzlich in Frage gestellt. Hat es überhaupt damals eine Renaissance der katalanischen Sprache und Literatur gegeben? „Que en això que se sol anomenar ‘La Renaixença’“ – erklärt Marfany unmissverständlich – „no hi va haver propòsit de fer renàixer res és, a hores d’ara, l’evidència mateixa“ (S. 9). Eines der Hauptargumente für die Leugnung einer Renaissance der katalanischen Sprache und Literatur ist für Marfany die Tatsache, dass aus seiner Sicht die *Renaixença* mit dem Höhepunkt der Diglossie-Entwicklung in Katalonien zusammenfällt: das Spanische wird als die eindeutig hierarchisch höher gestellte Sprache allgemein akzeptiert. Das Diglossie-Problem in Katalonien hatte Marfany bereits in einem früheren Buch untersucht („Llengua, nació i diglòssia“, Barcelona 2008). Marfany weist, sicher zu Recht, darauf hin, dass die Autoren der *Renaixença* meist nur zu einem kleinen Teil katalanische Texte geschrieben haben und dass ihre spanischen Texte und ihr Beitrag zur spanischen Literatur oft übersehen werden, weshalb es auch zu einer historischen Fehldeutung gekommen ist. Was war also die *Renaixença* wirklich? „La Renaixença, doncs, no va ser cap renaixença, però aleshores, què va ser? Aquesta és la pregunta a la qual el meu treball voldria donar resposta.“ (S. 9) Dieser Frage geht Marfany in dem vorliegenden Buch nach, und er kommt dabei zu überraschenden Antworten.

Nicht überraschend allerdings ist, dass das katalanische Bürgertum auch für Joan-Lluís Marfany eine zentrale Rolle in der Geschichte der *Renaixença* spielt. In dem als Einleitung bezeichneten Kapitel „Burgèsia i nació“ (S. 79–126) gibt Marfany, der hier von den Arbeiten von Jean Vilar und Jaume Vicens Vives ausgeht, eine Skizze der bisherigen historischen Erkenntnisse, und er zeigt mögliche zukünftige Forschungsperspektiven für dieses noch längst nicht erschöpfend untersuchte Thema auf. Das katalanische Bürgertum, das sich in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts im Gefolge der industriellen Revolution als die dominierende Klasse etablierte, wurde auch im Kulturellen bestimmend; Marfany weist etwa in Zusammenhang mit dem Bürgertum auf die Herausbildung einer neuen intellektuellen Kas-

te hin, die sich die vielfältiger werdende Medienlandschaft zunutze machte. Das katalanische Bürgertum wurde denn auch zum Träger der Renaixença-Kultur, doch seine Absicht war, wie Marfany betont, keineswegs die Renaissance der katalanischen Sprache und Literatur, sondern etwas ganz Anderes. Es empfand sich nicht so sehr als katalanisch, sondern vielmehr als spanisch, sein Interesse war auf Spanien gerichtet, mit dem es ja auch durch vielfältige Handelsbeziehungen verknüpft war. Spanien war der Hauptabnehmer der katalanischen Industrieprodukte, und im nichtkatalanischen Spanien gab es zahlreiche katalanische Agenturen und Niederlassungen. Marfany erwähnt die in Madrid niedergelassenen großen katalanischen Industriellen, wie etwa Gaspar de Remisa, der Dienstherr von Bonaventura C. Aribau war. Der spanischen Sprache als dem integrierenden Faktor kommt daher nach Marfany eine entscheidende Bedeutung zu; das Katalanische konnte hier nur eine untergeordnete Rolle spielen. Das Ziel des katalanischen Bürgertums war also letztlich nicht die Renaissance der katalanischen Kultur, sondern der spanischen, es war das, was Marfany die Konstituierung eines spanischen „Nationalismus“ nennt (auf diesen Begriff wird später noch zurückzukommen sein).

Als das entscheidende Epochenjahr wird von Marfany das Jahr 1789 herausgestellt. Die revolutionären Ereignisse in Frankreich, die sich auf Spanien wie auf ganz Europa auswirkten, und zwei Jahrzehnte später der spanische Unabhängigkeitskrieg gegen Napoléon sind Erfahrungen, die in Katalonien wie im übrigen Spanien einen nationalen Bewusstseinsprozess in Gang setzen, in klarer Abgrenzung zum bisherigen „Ancien Régime“, das auf dem Untertanenverhältnis zum Monarchen basierte. Es entsteht damals der Begriff der „nació espanyola“, und die Begriffe „pàtria“ und „patriotisme“ bzw. „patriota“ kommen in Umlauf. Es entsteht „una nova forma d’identitat espanyola que subsumís o subordonés totes les altres“ (S. 101), eine Identität, deren Grundlage der moderne Nationalstaat nach französischem Vorbild war. Zum Träger dieser neuen Form der spanischen Identität wurde nun aber nach Marfany das sich formierende merkantile und industrielle Bürgertum in Katalonien, das sich von Anfang an als Teil des spanischen Nationalstaats verstand.

Wie kommt es nun aber, so wird man sich mit Recht fragen, dass dieses bewusst spanisch orientierte katalanische Bürgertum im Verlauf der Renaixença ein so enges Verhältnis zu Katalonien und zur katalanischen Kultur entwickeln sollte? Für diesen paradoxen Befund hat Marfany zunächst einmal zwei Antworten parat. Ein Grund ist seiner Meinung nach ganz ohne Zweifel die starke emotionale Bindung an Katalonien (ganz beson-

ders bei den Katalanen, die wie de Remisa und Aribau in Madrid ansässig waren), und ein zweiter Grund ist die bleibende Identifizierung des Bürgertums mit den populären Schichten der katalanischen Bevölkerung (trotz des Klassenunterschieds). Beide Elemente hätten jedoch die Treue zum spanischen Nationalstaat in nichts beeinträchtigt. Bevor jedoch diese Aspekte, die zum herkömmlichen Bild der *Renaixença* führen, untersucht werden, widmet sich Marfany ausführlich dem modernen spanischen Nationalbewusstsein, wie es vom katalanischen Bürgertum entwickelt wurde.

Der erste Hauptteil des Buches trägt die Überschrift „Nacionalisme“ (S. 125–392). Er besteht aus sieben Unterabteilungen, in denen die einzelnen Phasen der Entwicklung bis 1859 aus verschiedenen Perspektiven untersucht werden. In der ersten Unterabteilung wird anhand von Presstexten, vor allem aus „*El Diario de Barcelona*“, äußerst minutiös der Entwicklung des Nationalbegriffs in der Zeit des spanischen Unabhängigkeitskriegs nachgegangen. Es wird gezeigt, wie die Begriffe „*pàtria*“ und „*nació*“ in die Pressesprache Eingang finden und wie ein „*patriotisme nacional modern*“ (S. 115) in ständigem Bezug zum spanischen Nationalstaat und in klarem Bruch mit den bisherigen Anschauungen des „*Ancien Régime*“ entsteht. Wenn von Katalonien die Rede ist, dann wird es als Teil der spanischen „Nation“ gesehen. Der Unabhängigkeitskrieg erzeugt ein Pathos des Spanischen, der spanischen Nationaleinheit, an der alle spanischen Regionen gleichermaßen teilhätten.

Diese nationale spanische Ideologie ist zunächst einmal auf die aufsteigende Klasse des Bürgertums beschränkt. Aber wie steht es mit den „*clases subalternes, rurals i urbanes*“ (S. 152)? Ist in diesen volkstümlichen Schichten noch so etwas wie ein katalanisches Bewusstsein vorhanden? In detaillierten Untersuchungen der erhaltenen Memoirenliteratur aus der Feder von Handwerkern, Gutsbesitzern oder Geistlichen auf dem Lande kann Marfany zeigen, dass es in diesen Schichten zwar noch kein modernes politisches Bewusstsein gibt, dass aber die neue nationale Rhetorik schon vereinzelt in die Texte eingedrungen ist. Ansonsten sind die Schreiber noch dem Denken des „*Ancien Régime*“ verhaftet, verwurzelt im heimischen Boden und im christlichen Glauben. Wenn von Katalonien die Rede ist, was selten genug der Fall ist, dann sei er Begriff rein geografisch zu verstehen, ohne politische Mehrdeutigkeit. In polemischem Bezug zu Max Cahner weist Marfany jede Ambiguität des Begriffes im Blick auf ein katalanisches Bewusstsein zurück. Auch der zuweilen erkennbare „*anti-castellanisme*“ sei nur gegen die Region Kastilien, nicht aber gegen den spanischen Nationalstaat gerichtet.

Die politische Restauration nach 1814 hat die Entwicklung zu einem modernen liberalen Nationalbewusstsein zwar verlangsamt, aber keineswegs unterbrochen, wie Marfany anhand von spanischen Gedichten aus „El Diario de Barcelona“ und einem Theaterstück von Ramon Muns i Serrià nachweisen kann, wo eine entschieden nationale Tendenz erkennbar wird. Der entscheidende und triumphale Durchbruch des neuen Denkens erfolgt nach Marfany jedoch in der Zeit des liberalen „Trienniums“ (1820-23). Liberalismus und spanisches Nationalbewusstsein erscheinen als die zwei Seiten einer Medaille, und immer wieder wird in den Texten auf den spanischen Unabhängigkeitskrieg als die historische Basis zurückverwiesen. Marfany zeigt, wie sich zusammen mit den Begriffen „nació“, „pàtria“ und „patriotisme“ auch eine nationale Symbolik und Mythologie entwickelt, die bis zum Ende des Jahrhunderts fortbestehen wird und die in der Erinnerung an die mythischen iberischen Vorfahren, an „Numancia“, an „Pelayo“ und den „Cid“ ihren Ausdruck findet. In „El Vapor“ wird Spanien apostrophiert als „la patria de los Pelayos, de los Cides y de los Padillas“ (S. 195), und auch für Barcelona werden mythisierende Begriffe verwendet wie „Barcino“ oder gar „Favencia“. Sie alle sind Teil einer nationalen Rhetorik, die sich immer mehr im politischen Diskurs der Epoche einbürgert. Zu bemerken ist, dass der Begriff „pàtria“ als überparteilich und alle Gesellschaftsklassen umfassend verstanden wird, als Faktor der Einheit, ähnlich wie ein anderer neu entstehender, schon eher nationalistischer Begriff, der des „espanyolisme“, der die Aufforderung zur Überwindung der Klassegegensätze enthält.

In den 1840er Jahren stellt Marfany eine gewisse Krise des nationalen Denkens fest. Er konstatiert das wachsende Bedürfnis, den Nationalbegriff nicht nur rhetorisch zu verwenden, sondern den Begriff sozusagen mit Inhalt zu füllen. In der höchst interessanten Unterabteilung „Fent la nació: l'esperit, el territori, la història, la literatura, la llengua ‘nacional’“ (S. 260-294) zeigt Marfany, wie das Bedürfnis entsteht, eine Art spanischen Nationalgeist zu definieren, der sich in den verschiedensten Kulturbereichen ausgeprägt habe. Hier könnte man auf ähnliche Bestrebungen in anderen europäischen Ländern in Zusammenhang mit der Romantik hinweisen. In Katalonien entsteht eine umfangreiche und höchst bemerkenswerte wissenschaftliche oder populärwissenschaftliche Literatur, die sich mit der spanischen Geografie, der Geschichte, der Literatur und der Sprache befasst. Pau Piferrer verfolgt mit seinem Projekt „Recuerdos y bellezas de España“, deren erster, von ihm selbst verfasster Band Katalonien gewidmet ist, die Absicht, die einzelnen spanischen Landschaften mit ihren his-

torischen Bauwerken und Ruinen dem Leser nahezubringen. Eine Vielzahl von Werken meist populärwissenschaftlicher Art widmet sich den großen Epochen der spanischen Geschichte; programmatisch ist schon vom Titel her das Werk von Joan Cortada „Las glorias nacionales“. Im Bereich der Literatur kann man nach Marfany geradezu von der „Erfindung der spanischen Literatur“ (S. 268) sprechen, wobei hier natürlich die Erfindung einer spanischen „Nationalliteratur“ gemeint ist. Gerade auf diesem Feld sind die Autoren tätig, die wir vor allem auf Grund ihrer Rolle in der katalanischen Literaturrenaissance kennen. Aribau ist der Initiator der „Biblioteca de los autores españoles“, nach Piferrer „el monumento más grandioso levantado en nuestra época a la literatura española“ (S. 269). Manuel Milà i Fontanals ist der Verfasser bedeutender wissenschaftlicher Werke zur spanischen Literatur, aber auch der Verfasser zahlreicher populärwissenschaftlicher Zeitungsartikel zu den Klassikern Cervantes, Luis de León, Lope de Vega oder Calderón. Es soll die Größe und Eigenart dieser Literatur herausgestellt und gegenüber Literaturen wie der französischen verteidigt werden. Es entsteht der Begriff der „literatura nacional“, die als Teil des kulturellen spanischen Erbes erlebt wird. Dieser spanischen Nationalliteratur gehört übrigens nach allgemeiner Ansicht auch die alkatalanische Literatur an.

Das aufstrebende Verlagswesen in Barcelona ist übrigens auch ein Aspekt dieser „Erfindung der spanischen Literatur“. Ein weiterer wichtiger Aspekt ist schließlich die Pflege der spanischen Sprache, für die Katalonien zum Vorreiter in Spanien wird. Das „castellano“ wird, wie Marfany betont, ganz im Sinne der herrschenden Diglossie als „nuestro idioma dominante“ (S. 279) angesehen. „La lengua castellana es la lengua de la Nación“, heißt es an anderer Stelle; das Katalanische könne bestenfalls als „nuestro dialecto provincial“ angesehen werden (wobei der Begriff „dialecto“ allerdings nicht die heutige Bedeutung hat). Die immer wieder geäußerte Klage, dass in Katalonien ein schlechtes Spanisch gesprochen werde, habe ebenfalls zu einer verstärkten Beschäftigung mit der spanischen Sprache geführt.

Dass das spanische Nationalbewusstsein sich im Grunde in allen Lebensbereichen durchsetzen sollte, das zeigt Marfany in der durchaus unterhaltsamen letzten Unterabteilung dieses ersten Hauptteils mit dem Titel „Els camins de la nacionalització“ (S. 294–330). Spanische Produkte etwa sollten vorzugsweise gekauft werden; spanischen Künstlern sollte, wenn möglich, der Vorzug gegeben werden, spanische Theaterautoren sollten gegenüber ausländischen bevorzugt werden; in der Oper wird eine nationale spanische Oper gefordert, und die Zarzuela erfreut sich ungebro-

chener Beliebtheit. Mañé i Flaquer wandte sich gegen das französische Melodram, und Piferrer lobte Zorrilla über alles. Ein kurioser Aspekt des spanischen „Nationalismus“ ist die Mode des „andalusisme“ im Barcelona der Jahrhundertmitte, der Marfany mit großer Sachkenntnis nachgeht. Zu dieser Mode gehörte auch der Stierkampf, der sich nach Marfany im damaligen Barcelona großer Beliebtheit erfreute. Die Tatsache, dass gerade der „andalusisme“ zum Inbegriff des spanischen Nationalgeists wurde, ist nach Marfany letztlich dadurch zu erklären, dass hier unkritisch das damals in Europa vorherrschende französische Spanienbild übernommen wurde!

Angesichts dieser erdrückenden Tatsachen fragt man sich um so mehr, was von der herkömmlichen Vorstellung von der Wiedererweckung der katalanischen Kultur im 19. Jahrhundert zu halten ist. Dieser Frage sind der zweite und dritte Hauptteil des Buches gewidmet, mit den Überschriften „Provincialisme: Una digressió“ (S. 393–538) und „Regionalisme“ (S. 539–807). Mit „provincialisme“ haben Historiker wie Ferran Soldevila und Jaume Vicens Vives die erste Phase der *Renaixença*, von 1830 bis 1860, bezeichnet; gefolgt von der „regionalistischen“ Phase (bis 1890). Marfany lehnt diese Unterteilungen ab. Für ihn ist der „Provinzialismus“ nur eine Spielart des „Regionalismus“; beide hätten gemeinsam, dass sie den Nationalstaat als übergeordnete Instanz ansehen und das Prinzip der Diglossie mit dem Spanischen als der hierarchisch übergeordneten Sprache anerkennen würden. Nur so ist für Marfany erklärbar, dass in der Epoche der *Renaixença* der spanische „Nationalismus“ und die katalanische Kulturbewegung nebeneinander existieren konnten. So fasst er denn auch die katalanische Kulturbewegung bis 1859 unter dem Begriff des „Regionalismus“ zusammen, eine „provinzialistische“ Epoche habe es nicht gegeben.

Marfany widerspricht auch der gängigen Anschauung, dass der *Renaixença* eine lange Epoche der „*Decadència*“ der katalanischen Kultur vorausgegangen sei. Das Gegenteil sei der Fall. Das Bewusstsein von den kulturellen und politischen Leistungen der Katalanen, die Erinnerung an die historischen Institutionen des katalanischen Mittelalters seien immer präsent geblieben, gerade auch nach dem Schicksalsjahr 1714. Als bestes Beispiel hierfür sieht er den katalanischen Schriftsteller und Aufklärer Antoni de Capmany an, der in seinen Publikationen diese Leistungen in Erinnerung ruft und sie gleichzeitig auch in sein Projekt eines liberalen spanischen Nationalstaates einbringt. Capmany sei sozusagen ein „proto-liberaler“ Geist gewesen, der den Zwiespalt zwischen spanischem „Nationalismus“ und katalanischer Kultur auf harmonische Weise überwunden habe. „*Fer d’Espanya un veritable Estat nacional modern sobre la base de la societat civil catalana*“ (S. 415) sei sein erklärtes Ziel gewesen.

Als Abgeordneter bei den „Cortes de Cádiz“ war Capmany auch ein Gegner des Provinzialismus. Von Capmany stammt das Wort, dass die katalanischen Abgeordneten nicht „diputados *de* Cataluña“ seien, sondern „diputados *por* Cataluña“, dass sie also in erster Linie dem spanischen Staat verpflichtet seien. Der Begriff von Katalonien als „Provinz“ geht, wie Marfany nachweist, auf das „Ancien Régime“ zurück: die spanische Monarchie war in „Provinzen“ unterteilt. Der Begriff hatte also einen politisch konservativen Beigeschmack, und er erweckte unwillkürlich auch Vorstellungen von Provinzialität und Beschränktheit. Allerdings erhielt der Begriff später auch eine positive Deutung: unter „espíritu de provincialismo“ wurde das sozusagen antiquarische Interesse an der regionalen Kultur verstanden, deren historische Dokumente nun verstärkt publiziert wurden. Es gab also einen guten und einen schlechten „Provinzialismus“, und auch politisch war der Begriff nicht ungefährlich, da Interessenskonflikte mit dem Nationalstaat entstehen konnten. So haben viele Autoren das Bedürfnis, den Begriff näher zu erklären, wie etwa Jaume Balmes, wenn er in seiner Akademierede von „cierto provincialismo legítimo, prudente, juicioso, conciliable con los grandes intereses de la nación“ (S. 498) spricht. Marfany zeigt in detaillierten Textuntersuchungen, wie sich Mitte des Jahrhunderts ein neuer und politisch ungefährlicher Begriff durchsetzt, der von allen politischen Gruppierungen akzeptiert werden konnte: „l'amor al país“, die Liebe zur Heimat.

Das gelehrte Interesse an katalanischer Geschichte und Kultur, wie es sich in den Anfängen der *Renaixença* manifestiert, bezeichnet Marfany als „antiquarisme provincialista“ (S. 541). Es ist noch weit nach 1800 feststellbar, vor allem bei Vertretern der Kirche, und es muss als Vorstufe des „Regionalismus“ angesehen werden. Von „Regionalismus“ könne man ab dem Augenblick sprechen, da die regionale katalanische Kultur als Instrument gesehen wurde, die Bedeutung Kataloniens in Spanien sichtbar zu machen und wirtschaftliche und politische Interessen in Spanien durchzusetzen. Am Anfang steht hier wiederum Capmany mit seinen „Memorias“, einem Schlüsselwerk des frühen Katalanismus liberaler Prägung, wie auch sein „Discurso sobre la agricultura, comercio e industria“, nach Marfany „una prou completa geografia econòmica de Catalunya“ (S. 543). Auch das „Diccionario crítico de los escritores catalanes“ von Fèlix und Ignasi Torres Amat gehört zu diesen Werken der ersten Stunde, es wurde allerdings, wie Marfany zeigt, im Geist des „antiquarisme provincialista“ begonnen und bekam erst danach eine „regionalistische“ Prägung. Es sollte zeigen, dass Katalonien nicht nur ein Land von Handel und Industrie war, son-

dern auch ein Land der Kultur. In Polemik zu Ernest Lluc betont Marfany allerdings, dass dieses monumentale Werk keinesfalls als Vorläufer der neuen katalanischen Literatur anzusehen sei, denn es wurden alle katalanischen Autoren, ob sie nun katalanisch oder spanisch schrieben, aufgenommen. Von Interesse ist auch die „Gramática y apología de la lengua catalana“ von Josep Pau Ballot, deren patriotische Absicht bereits im Titel erkennbar wird, die aber nicht als Kritik an der bestehenden Diglossie misszuverstehen sei. Ausführlich untersucht Marfany die Editions-geschichte eines kulturgeschichtlichen Monuments, der „Crónica Universal del Principado de Cataluña“ aus dem 17. Jahrhundert, deren erster Teil auf katalanisch veröffentlicht worden war, während die beiden anderen, damals nicht veröffentlichten Teile auf spanisch verfasst waren. Fèlix Torres Amat, Albert Pujol und Pròsper de Bofarull haben dieses Werk neu herausgegeben und den ersten Teil ins Spanische übersetzt. Die Anfänge der Unternehmung sind nach Marfany wiederum dem „antiquarisme provincialista“ zuzurechnen, aber als das Werk schließlich erschien, wurde es Teil der „regionalistischen“ Ideologie. Um dies klarzustellen, untersucht Marfany sogar die soziale Zugehörigkeit der Abonnenten des Sammelwerks, deren Liste noch erhalten ist.

In der Mitte der 1830er Jahre setzt dann jenes Phänomen ein, das man in engerem Sinn als die *Renaixença* bezeichnen kann. Marfany überschreibt denn auch das entsprechende Unterkapitel mit „La plena eclosió“ (S. 584–634). Dass dies allerdings der Beginn der neueren katalanischen Literatur sei, wird entschieden in Frage gestellt. Die katalanischen Gedichte von Joaquim Rubió i Ors, die ab 1839 in „El Diario de Barcelona“ erschienen, seien keinesfalls ein literarischer Neuanfang. Gedichte auf Katalanisch in Zeitungen habe es auch vorher gegeben, „de versos en català sempre se n’havien publicat a la premsa des que aquesta existia“ (S. 585). Genauere Belege bringt Marfany hier allerdings nicht. Rubió i Ors wird jedoch zugestanden, dass er mit einem Nachdruck wie nie zuvor sein Unternehmen, katalanisch zu dichten, fortführte und dadurch doch zu einem Neuerer wurde. Ein weiteres Moment, das in der Folgezeit wichtig wurde, war die romantische Glorifizierung des katalanischen Mittelalters in der Lyrik, aber auch im (spanischsprachigen) historischen Roman, als dessen Vertreter in Katalonien Ramon López Soler und Joan Cortada genannt werden. Die verstärkte Hinwendung zu katalanischen Themen ist ein weiterer Schritt in der Geschichte des katalanischen „Regionalismus“. In dieser Zeit entstanden neue literarische Gattungen, die es in dieser Weise bisher nicht gab, wie etwa der kulturelle Essay oder die Reiseliteratur. Der Katalonien-Band

von Pau Piferrer in der Reihe „Recuerdos y Bellezas de España“ ist hier zu nennen, in dem das Gefühl der Liebe zu Katalonien zum Ausdruck kommt, „un impuls sentimental, un fort lligam emotiu amb la terra i la història“ (S. 598f.).

Bei Piferrer erscheint in seinem Katalonien-Buch zum ersten Mal der Begriff des „Zentralismus“, der eindeutig als Kritik am spanischen Zentralstaat zu werten ist. Zentralismus war in den Anfängen der bürgerlichen katalanischen Literatur durchaus als positiv gesehen worden, weil er im Sinne des Liberalismus die Erneuerung des spanischen Nationalstaats in Gegensatz zum „Ancien Régime“ ermöglichte. Dass sich das um die Mitte des 19. Jahrhunderts änderte, ist nach Marfany einer gewissen Desillusionierung des katalanischen Bürgertums zuzuschreiben, vor allem nach der Revolution von 1848. In dieser Zeit entsteht auch die Opposition zwischen Barcelona und Madrid, „un tòpic destinat a una llarguíssima vida, encara avui dia no acabada: la comparació entre Barcelona i Madrid en sentit denigrant per la segona“ (S. 615). Ausführlich beschreibt Marfany die Pressereaktionen anlässlich des Baus des „Teatre del Liceu“ – einen solchen Musiktempel gäbe es in Madrid nicht! Die Frage wird aufgeworfen, was die eigentliche spanische Hauptstadt sei, und die Madrider Presse antwortet ebenfalls polemisch. Die Auseinandersetzung zwischen Barcelona und Madrid ist auch eines der Themen bei Joan Mañé i Flaquer, der das Unverständnis für die katalanischen Belange in Madrid rügt und dort polemische Reaktionen hervorruft. In dieser Zeit kommt der Ausdruck „cuestiones catalanes“ für die Probleme mit Katalonien auf. Die Forderung nach „descentralització“ wird um die Mitte des Jahrhunderts in Katalonien stärker, aber die Forderung ist nicht mit einer konkreten politischen Vorstellung verbunden. Auch der in der Debatte stehende Begriff „federalisme“ findet in Katalonien, wie Marfany zeigt, kaum Anhänger. Die für den „Regionalismus“ charakteristische Unterordnung der Region unter den Zentralstaat bleibt auch weiterhin bestehen, und dies noch für eine lange Zeit.

Joan Cortada ist nach Marfany der Erste, der Mitte des Jahrhunderts den Begriff „pàtria“ auf Katalonien anwendet, der bisher nur Spanien vorbehalten war (hier übersieht Marfany freilich, dass „La pàtria“ auch der Titel des berühmten Gedichts von Aribau von 1833 war). „La patria nuestra es Cataluña“, heißt es bei Cortada (S. 678). Aber politisch würde dieser Satz nur wenig besagen, es handle sich um „una pura declaració de regionalisme“ (ebd.). Dieser Regionalismus sei unpolitisch, er bringe nur die gefühlsmäßige Bindung an Katalonien zum Ausdruck. Zu einer politischen

Doktrin wird der Regionalismus erst in den achtziger Jahren unter Valentí Almirall, und diese Epoche fällt nicht mehr in den zeitlichen Rahmen von Marfanys Studie.

Einen Widerspruch zwischen spanischem Nationalstaat und katalanischer Region gibt es für die Autoren der *Renaixença* in der Sicht von Marfany letztlich nicht. Die Konstituierung des modernen spanischen Nationalstaats und die Konstituierung einer modernen katalanischen Kultur sind vielmehr zwei Prozesse, die parallel zueinander verlaufen und deren Koexistenz die Besonderheit der *Renaixença* ausmacht. Die gleichen Autoren, die an der Konstituierung einer katalanischen Kultur arbeiteten, waren auch an der Konstituierung einer modernen spanischen Kulturnation beteiligt, auch wenn das spanische Werk von Männern wie Bonaventura C. Aribau, Víctor Balaguer oder Manuel Milà i Fontanals weit weniger gewürdigt worden sei als das katalanische. Marfany führt das Beispiel von Joaquim Rubió i Ors an, das zeigen soll, dass der Autor, der mit dem „Gayté del Llobregat“ eine neue Epoche der katalanischen Lyrik einleiten wollte, zur gleichen Zeit auch mit spanischen Gedichten hervorgetreten ist. Man darf letztlich nicht vergessen, dass das katalanische Bürgertum sich als nationales spanisches Bürgertum verstand, ganz einfach deshalb, weil die Industrie, die seine wirtschaftliche Basis war, als nationale spanische und nicht etwa als katalanische angesehen wurde. „La defensa de la industria nacional“ (S. 757) war das Schlagwort, das die Bestrebungen des katalanischen Bürgertums zusammenfasst. Dieser Aspekt wird in dem abschließenden Teil „Indústria i nació“ noch weiter ausgeführt, speziell in dem Kapitel „Indústria catalana, indústria nacional: amor al país i patriotisme“ (S. 862–903).

Die Thesen Marfanys zum „nacionalisme espanyol dels catalans“ und ihrem offenbar diesem eindeutig untergeordneten „sentiment regionalista“ sind der herkömmlichen Meinung klar entgegengesetzt und fordern zur kritischen Auseinandersetzung, die vom Autor auch gewünscht wird. Eine solche Auseinandersetzung könnte bei Marfanys Verwendung des Begriffs *Renaixença* ansetzen. Marfanys Werk ist an der Grenzlinie zwischen politischer Geschichte und Literaturwissenschaft angesiedelt, *Renaixença* ist jedoch ein vorwiegend literarhistorischer Begriff. Schon die zeitliche Eingrenzung des Buchs erscheint problematisch. Traditionell wird für die *Renaixença* der Zeitraum zwischen 1830 und 1890 angenommen; Marfany beginnt sein Buch 1789 und lässt es 1859, dem Jahr der Restaurierung der *Jocs Florals*, enden (wobei er allerdings in der Einleitung einen zweiten Teil in Aussicht stellt). Die Bedeutung literarisch relevanter Kapitel in der Geschichte der *Renaixença* wird bei Marfany auf provokative Weise geleg-

net. Die Ode „La pàtria“ von Aribau, mit der man gemeinhin die Renaixença beginnen lässt, wird überhaupt nicht erwähnt. Die Bedeutung der *Jocs Florals*, von denen noch Jahrzehnte später starke literarische Impulse ausgegangen sind, wird rundweg abgestritten: „Fora la moixiganga medieval, allà no s’havia tractat de restaurar absolutament res, i menys que res la llengua catalana“ (S. 674). Auch wenn in der neueren Forschung, etwa bei Antònia Tayadella, deren Bedeutung kritischer gesehen wird als bisher, so kann man sie zumindest aus literarhistorischer Sicht nicht einfach ignorieren. Die Renaixença ist nun aber in erster Linie ein grundlegendes Kapitel der katalanischen Literaturgeschichte, auch wenn die Epoche den Idealvorstellungen einer katalanischen Nationalkultur, wie sie dann später im *Modernisme* und *Noucentisme* angestrebt wurden, noch nicht entsprechen kann. Dass sie diese Literaturepochen vorbereitet, das wird erst voll in den Jahrzehnten nach 1859 deutlich, die nicht mehr bei Marfany berücksichtigt werden.

Auch der Begriff des „nacionalisme espanyol“ müsste kritisch hinterfragt werden. Der Begriff Nationalismus ist negativ konnotiert, als übersteigerter Nationalismus, auch bei Marfany, der sich an einer Stelle des Buches vom Nationalismus distanziert (S. 261). Der Begriff Nationalismus wird gemeinhin für die historischen Entwicklungen seit Ende des 19. Jahrhunderts verwendet; wie weit man ihn auf das frühe neunzehnte Jahrhundert anwenden kann, bleibt fraglich. Nationalbewegungen gab es zu jener Zeit überall in Europa, man kann sie als historisch notwendige Prozesse in der Konstituierung der Nationalstaaten ansehen. Die Gegenüberstellung „Nacionalisme espanyol i catalanitat“ im Titel des Buches entbehrt nicht der tagespolitischen Brisanz. Allerdings muss hier erwähnt werden, dass Marfany in früheren Werken auch als Kritiker des katalanischen Nationalismus hervorgetreten ist.

Marfany hat ein monumentales und wegweisendes Werk vorgelegt, das von den Historikern wie den Literaturwissenschaftlern des katalanischen und spanischen 19. Jahrhunderts nicht ignoriert werden kann. Seine zum Teil provokativen Thesen fordern zu einer Revision des katalanischen Geschichtsbilds und zu einer neuen Diskussion um die Epoche der Renaixença auf. ■

■ Horst Hina, Albert-Ludwigs-Universität, Romanisches Seminar, Platz der Universität 3, D-79085 Freiburg im Breisgau, <h.hina@t-online.de>.

- J.V. Foix: *Diari 1918 • Selecció / Aus dem Tagebuch 1918*. Auswahl, Übersetzung und Nachwort von Eberhard Geisler. Zürich: teamart Verlag, 2013. 142 pàgs. ISBN 978-3-908126-41-6.

Eberhard Geisler és catedràtic jubilat de Literatures Iberoromàniques, va treballar al Departament de Llengües Romàniques de la Universitat Johannes Gutenberg de Mainz i és el nom que més immediatament s'associa amb el de J.V. Foix a Alemanya. Geisler és, de fet, el traductor de les úniques dues publicacions monogràfiques sobre Foix: *KRTU und andere Prosa-dichtungen* (1988) i *Diari 1918 • Selecció / Aus dem Tagebuch 1918* (2013), objecte, aquesta última, d'aquesta ressenya. De Foix també ha traduït deu sonets del llibre *Sol i de dol*, en *Sprache im technischen Zeitalter* (en premsa). L'estudiós també ha escrit nombrosos articles científics dedicats a l'autor català.¹

S'ha dit sovint que la traducció de la poesia és una activitat principalment vocacional, tant per raons econòmiques, com pel desafiament que aquesta tasca traductora representa. Geisler sembla confirmar això explícitament quan escriu que, pel que fa la traducció dels poemes de Foix, “produceix un plaer especial endinsar-se en aquests textos, esforçar-se a comprendre'ls i, finalment, traslladar-los a la llengua pròpia; un plaer que es deixa amb recança un cop s'acaba la feina” (Visat, en línia).

Diari 1918: Selecció / Aus dem Tagebuch 1918 conté una selecció de poemes en prosa en català que van acompanyats de la traducció a l'alemany escollida del llibre *Diari 1918*, que Foix va publicar l'any 1981 a l'editorial Edicions 62. El títol del llibre de Foix pot induir els lectors a malentesos ja que, de fet, inclou no solament les composicions de *Del “Diari 1918”* (1956) sinó també d'altres, com ara *L'estrella d'en Perris* (1963), *Darrer comunicat* (1970), *Tocant a mà...* (1972) i peces anteriors a 1936. La selecció feta a l'antologia presenta la distribució següent: *Primers fragments del Diari* (quinze poemes), *Del “Diari 1918”* (onze poemes), *L'Estrella d'en Perris* (tretze poemes), *Darrer comunicat* (quatre poemes) i *Tocant a mà...* (nou poemes). A més, inclou un epíleg del traductor i una petita bio-bibliografia amb una foto del poeta. La posició del peritext al final del llibre, així com la del text de partida en català i la seva traducció, sembla ésser una indicació de la voluntat del traductor (i de l'editor) de presentar Foix als lectors de la manera més directa possible, limitant-se a introduir comentaris sobre la seva poesia al final, o sigui quan idealment ja s'han llegit els poemes. L'antologia té mèrits

¹ Vegeu la llista de les seves publicacions en la pàgina de la Universitat Johannes Gutenberg de Mainz: <www.staff.uni-mainz.de/apereir/web/geisler/publ.htm>.

considerables per diverses raons: d'antuvi, perquè contribueix a donar difusió a l'obra del poeta català al sistema literari alemany. De fet, fins ara no existeixen gaire antologies o llibres de Foix que hagin estat traduïts a altres llengües. Després del castellà, l'alemany és la llengua que compta amb el nombre més alt de traduccions. En segon lloc, per la varietat i complexitat de l'obra de Foix i per la dificultat que això implica per al traductor. En aquest context no és possible presentar de forma exhaustiva aquesta varietat, que, de totes formes, ja va ser estudiada a fons (vegeu Guerrero, 1996; Vallcorba, 2002; Veny-Mesquida, 2004, entre d'altres). Em limitaré, per tant, a esmentar breument els aspectes més representatius d'aquesta complexitat, tal com es poden trobar en aquesta antologia.

El llibre de Foix *Diari 1918* inclou composicions en forma de descripcions, diàlegs, monòlegs dramàtics, relats breus, que no sempre és possible definir fent referència a algun gènere poètic convencional. Això no ha de sorprendre, si es considera la definició que Foix va donar de sí mateix com a “investigador en poesia.” També va escriure, en el vers final d'un sonet al llibre *Sol i de dol* (1936): “M'exalta el nou i m'enamora el vell”, al·ludint amb això al seu intent constant d'explorar i experimentar amb els gèneres de la tradició i de la modernitat. A la seva poesia Foix opera una recuperació i reelaboració de la llengua catalana i de la seva tradició poètica, les arrels de la qual remunten a l'edat mitjana, per tal de projectar ambdues cap al futur. Una síntesi, doncs, de tradició i avantguarda en què, com observa Gavagnin (1991: 156), al costat d'elements formals i temàtics propis de la literatura medieval es troben procediments de l'experimentació surrealista, com, per exemple, les imatges oníriques, la introducció d'elements inesperats, les metamorfosis sobtades. Geisler posa en evidència aquesta projecció del poeta cap al futur quan observa, evocant la fascinació de Foix pels avions i recuperant-ne la metàfora: “Man spürt seinen Texten an, dass bei allem Willen zum Bleiben und Beharren, zur Besinnung aus Eigene, sich die Schubkraft eines Fluggeräts bemerkbar macht, das ins Weite tragen will” (130).²

La síntesi foixana d'experimentació i tradició és estratificada perquè es realitza en més nivells del text poètic: a nivell de gènere, temàtic i lingüístic. Un exemple d'experimentació amb els gèneres literaris es troba al fet que Foix alternà al llarg de la seva carrera poètica la publicació de poemes en

2 La fascinació pels avions és, tanmateix, particularment difosa a principi del segle XX. Pensem, per exemple, al vol sobre Viena, l'acció bèl·lica realitzada per Gabriele D'Annunzio l'any 1918, al carisma que Goering va guanyar sobretot gràcies a la seva reputació com a “as” de l'aviació durant la primera guerra mundial, o bé a la celebració de l'heroisme dels pilots en alguns poemes de W.B. Yeats.

prosa amb la de poemes de forma clàssica, com els sonets recollits al llibre, ja mencionat, *Sol i de dol*. Geisler destaca el significat d'aquesta elecció formal per a Foix. El poema en prosa s'ha descrit sovint com a gènere de la modernitat (vegeu León Felipe, 2005; Aullón de Haro, 2005; Utrera Torremocha, 1999; Arenes i Sampera, 1998). Creat per Aloysius Bertrand amb *Gaspard de la nuit* en 1842, encara que segons alguns estudiosos com Aullón de Haro (1979: 111) el seu origen s'hauria d'atribuir més aviat a Novalis amb els *Himnes a la nit* (1800), el poema en prosa adquireix renom a Europa sobretot amb *Le spleen de Paris: Petits poèmes en prose* (1869), de Beaudelaire, i amb *Illuminations* (1886), de Rimbaud. La falta aparent d'estructures formals immediatament recognoscibles, com per exemple la rima i el metre, en fan un emblema, segon Geisler (136), de l'impuls cap a la llibertat que és propi de Foix. Al mateix temps, el poema en prosa també és un símbol de la fragmentació de la identitat moderna. Tanmateix, l'absència d'una estructura fàcilment identificable no vol dir pas absència de forma *tout court*, ni implica una major traduibilitat d'aquest gènere. Com els diversos estudis destaquen, perquè es pugui parlar de poema en prosa, i no simplement de fragment en prosa poètica o de narració breu, la composició ha de presentar alguns trets fonamentals com la intencionalitat de l'autor, una certa brevetat, concisió de representació i cohesió formal que permeten una classificació dels tipus del poema en prosa com a poema *il·luminació* o poema *formal*.³ Prenem com a exemple el poema “M’han deslligat a riba mar” / “Am Meeresufer haben sie mich wieder losgebunden” (52–53). Es tracta d'una composició molt breu, en què el jo líric presenta una sèrie d'escenes (el mar, els corsaris, l'alba engolidora de la nit, la mossa bocarruda de l'Hostal, els puigs i els vinyars mullats per la pluja) que, tot i les diferències, evoquen imatges d'aigua i de foscor. La manera com les diverses escenes s'encadenen recorda el flux d'associacions oníriques determinades pel nostre subconscient. Tot i la varietat d'imatges, la composició es manté concisa i coherent gràcies possiblement a la dimensió onírica en què s'emmarca la descripció però, sobretot, des del punt de vista estilístic, gràcies a l'elecció d'unitats lèxiques que intersequen marcs semàntics diferents que es reverberen en tot el poema creant associacions dinàmiques i impressions sensorials semblants, i donant unitat a la composició. La traducció de Geisler proposa unes solucions estilístiques similars, fent ús de paraules

3 Vegeu també León Felipe (2005: 16–25). Es tracta de criteris generals que no s'apliquen sempre. Entre els poemes en prosa que no respecten aquests criteris cal recordar el llarg poema en prosa *Espacio* de Juan Ramón Jiménez.

com *Meeresufer*, *Seeräuber*, *Rinnen*, *Taue* i *Schiffmeisterbaum*, que són també traduccions literals del text de Foix i permeten crear una xarxa d'associacions a l'interior del poema traduït semblant a la del text de partida. Queden, tanmateix, alguns problemes de traducció, condicionats per l'estil de Foix, que descriuré més avall.

Una altra característica de la poesia foixana és, com s'ha dit, la seva varietat de temes. La selecció que Geisler fa en aquesta antologia presenta un ventall ampli d'aquests temes, sovint estretament entrelaçats, que el traductor es preocupa de descriure a l'epíleg. Trobem, així, la representació i crítica de les estructures religioses, com a “En arribant a la universitat dels pares” / “Als ich zur Universität der Patres” (40–41), la deconstrucció del jo i la fascinació foixana per la idea d'identitat percebuda en la diversitat, com es llegeix al poema “Ja els banyistes” / “Die Badegäste” (72–73), en què davant la gran diversitat de persones que es troben a la platja (“ascetes immòbils”, “beats contemplatius”, “adoradors recollits”, “ermitans col·lectors”, etc. (72)), el poeta i el personatge femení d'Emília arriben, nogensmenys, a percebre l'Instant Absolut: “Tots dos, solitaris en una forest d'òrgans vitals que poncel·len i es desclouen, ençà i enllà dels altres, ment i cor fraterns, gaudim de l'absolut de l'Instant” (72). L'antologia també inclou composicions que representen el tema de l'eros mitjançant referències explícites al cos de la dona, com al poema “Cercava, adelerat” / “Sehnsüchtig suchte ich” (66–67), en què la filla del ferrer, que “embasta calces breus per a fadrines llunyeres” s'adreça “alta, negra i cabelluda” i mira el poeta amb desvergonyiment i “amb urc senyorívol s'ha despampolat els pits” (66). El poema també simbolitza la impossibilitat d'arribar a una unió satisfactòria entre dona i home, ja que, quan el poeta obre els braços per agafar la noia, ella desapareix “en el guspireig de l'escuma solar” (66) i el jo líric s'assabenta que la dona va morir fa anys “recremada pel sol, a les selves brasileres on son pare doma salvatgina” (66). La poesia de Foix tematitza així també l'associació entre Eros i Thanatos, amb les implicacions descrites i analitzades pels estudis de psicoanàlisi coneguts pel poeta. Altres temes presents a l'antologia són la crítica de la metafísica occidental i els límits del Logos, que intenta en va dominar la realitat encasellant-la en les seves estructures racionals, tot i que acabi esberlant-se contra la complexitat d'aquesta. Aquesta crítica es realitza sovint a través de procediments manllevats de l'estètica surrealista. Al poema “L'espíamonges” / “Der Nonnenspanner” (106), per exemple, en què les metamorfosis surrealistes adquireixen efectes irònics, còmics o sensuals, el poeta observa com un mateix personatge va agafant identitats diferents: forner, escolà, home en

vermell, amb banyes i cua, que recorda el dimoni, i, finalment, personatge transvestit, amb perruca i barba postissa, que espia les monges adormides, les sedueix i les rapta en un sac “com si fossin esponeroses coliflors humides de gerda rosada” (106). En un altre poema breu, “Si sóc dalt els Morunys...” / “Wenn ich oberhalb von Morunys bin...” (90), al contrari, la crítica de la metafísica occidental adquireix tons lírics. Al poema, la percepció que el jo líric té de la realitat canvia contínuament i el poeta s’adreça a la dona amada que es va metamorfosant dient-li: “ara ets la nit amb plugim de pòl·lens i crits mig ofegats per la brossalla [...]; ara ets un camp assolat, sota un cel net” (90). El poema és un bon exemple de poema en prosa breu, el lirisme del qual deriva de la juxtaposició d’imatges amb connotacions poètiques (vegeu, per exemple, la primera frase “Si sóc dalt els Morunys quan tot, masos i munts i ocells són aurora, i miro la vall i la conca, tot és una mar d’escumes silencioses” (90)), de l’ús de recursos retòrics com la repetició anafòrica d’alguns mots (*tot* i *ara*), l’enumeració, les construccions paratàctiques que evoquen les fórmules dels contes. Geisler es preocupa en aquest cas de reproduir, en els límits de la idiomàtica de la frase, aquests efectes poètics amb recursos equivalents com, per exemple, la repetició (“erweist sich”, repetida quatre vegades), les estructures paratàctiques simples i l’ús de paraules poèticament connotades. És interessant observar com, mitjançant la presentació d’aquesta varietat de temes i de recursos estilístics, l’antologia ofereix als lectors indirectament també el vessant crític del poeta el qual, com observa Veny Clar i Veny-Mesquida (2009: 162), considera que la poesia *és* en la realitat, l’ordena i l’ofereix als lectors amb mitjans propis que són els del seu temps.

Com s’ha escrit al principi, l’experimentació foixana es realitza també a nivell lingüístic. Veny Clar i Veny-Mesquida van destacar les característiques fonamentals del lèxic de la llengua poètica de Foix. Segons els estudiosos, el coneixement aprofundit que el poeta tenia de la literatura de l’Edat Mitjana es reflecteix a la seva escriptura en forma de cultismes, arcaïsmes de tipus fonètic, morfològic, sintàctic i, sobretot, lèxic, com, per exemple, a les paraules *estela* per *estel* o bé *beverri* per “afectat per beure” (2009: 166). Al mateix temps, als poemes abunden també els neologismes, obtinguts de forma creativa mitjançant la derivació o la composició, com, per exemple, les paraules *mandronejar* per *mandrejar*, *algós*, *caranegre*. A més, la seva llengua poètica també inclou dialectalismes apresos del contacte directe del poeta sobretot amb els pescadors de Port de la Selva, o inclosos principalment al Diccionari General (2009: 169). Finalment, als poemes també trobem jocs paronomàstics i juxtaposicions de sinònims. En Traductologia, els arcaïsmes

mes, neologismes i dialectalismes representen problemes de traducció ben coneguts, per als quals s'han suggerit diverses solucions segons la finalitat de la traducció. Les traduccions de Geisler, encara que es mostren atentes als diversos recursos retòrics i efectes poètics dels textos en català, els quals són reproduïts sovint amb efectes similars en alemany, semblen prioritzar la claredat d'expressió i de lectura. Per aquest motiu, sovint els arcaïsmes no es tradueixen amb arcaïsmes equivalents en alemany i els neologismes, o bé les expressions ambigües, es fan més explícits. Aquestes estratègies de traducció, bastant comunes a la pràctica traductora, així com el fet que la llengua alemanya té menys mots monosil·làbics que el català, fan que els poemes en prosa traduïts s'allarguin, com la presentació al llibre dels textos de partida i de les traduccions els uns al costat de les altres fan evident visualment als lectors.

La traducció de poesia és, com deia Roman Jakobson (1959: 238), el tipus de traducció més difícil, al punt que s'hauria de definir més aviat com a transposició creativa. Quan s'analitzen traduccions poètiques, doncs, sempre es pot parlar de pèrdues i de guanys si es comparen aquestes amb els textos de partida. Tanmateix, sovint es prima la presentació de les pèrdues. Em sembla preferible concentrar-se, en aquest cas, en els nombrosos guanys d'aquesta antologia i observar que la selecció de poemes de Foix presentada per Eberhard Geisler representa una eina fonamental per als lectors de llengua alemanya que no coneixen o no dominen el català, però que desitgen apropiarse a la poesia de Foix i descobrir-ne la seva modernitat i el seu espessor poètic. ■

■ Bibliografia

- Arenes i Sampera, Paulí (1998): *Una aventura poètica moderna (el poema en prosa en la literatura catalana)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Aullón de Haro, Pedro (2005): «Teoría del poema en prosa». *Quimera: Revista de literatura*, 22–25.
- Gavagnin, Gabriella (1991): «La prosa poetica di J. V. Foix: Tra 'Gertrudis e Krtu'», in: Prestagiacomo, Carla / Ruta, M. Caterina (eds.): *Dai modernismi alle avanguardie. Atti del Convegno dell'Associazione degli Ispanisti Italiani, Palermo 18–20 maggio 1990*, Palermo: Flaccovio, 153–162.
- Guerrero, Manuel (1996): *J. V. Foix, investigador en poesia*, Barcelona: Empúries.
- Jakobson, Roman (1959): «On Linguistic Aspects of Translation», in: Brower, R. A. (ed.): *On Translation*, Cambridge (MA): Harvard University Press, 232–239.

León Felipe, Benigno (ed.) (2005): *Antología del poema en prosa español*. Madrid: Biblioteca Nueva.

Utrera Torremocha, María Victoria (1999): *Teoría del poema en prosa*, Sevilla: Universidad de Sevilla.

Vallcorba, Jaume (2002): *J.V. Foix*, Barcelona: Edicions Omega.

Veny Clar, Joan / Veny Mesquida, Joan (2009): «Aproximació a la llengua literària de J. V. Foix: notes sobre el lèxic», in: Pujol, Dídac / Ortín, Marcel (eds.): *Llengua literària i traducció (1892–1939)*, Barcelona, Punctum / TRILCAT, 159–180.

Veny Mesquida, Joan (2004): «Estudi i Edició», in: Foix, J.V.: *Diari 1918*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 11–206.

■ Marcello Giugliano, Universität Leipzig, Institut für Angewandte Linguistik und Translatologie, Beethovenstraße 15, D-04107 Leipzig, <marcello.giugliano@uni-leipzig.de>.

■ **Francesc Foguet i Boreu: *El Teatro Catalán. En el exilio republicano de 1939*. Sevilla: Editorial Renacimiento, 2016. 203 pàgs. ISBN 978-84-16685-64-6.**

L'obra que ressenyem és el vuitè dels catorze volums que componen la sèrie *Escena y literatura dramàtica en el exilio republicano de 1939*, dirigida per Manuel Aznar i Soler. Al pròleg el director de la col·lecció hi resalta la necessitat, encara, de rescatar del silenci i de l'oblit una àmplia part de la literatura dramàtica de l'exili republicà de 1939. Fidel al principi de recuperació del patrimoni intel·lectual que constitueix la literatura dramàtica de l'èxode, l'obra de Francesc Foguet i Boreu aconsegueix recollir la impressionant activitat cultural portada a terme en els països d'acollida dels exiliats a través dels casals i centres catalans. L'obra s'emmarca dins d'un projecte col·lectiu encapçalat per Aznar i Soler per abordar finalment el tema de forma global i estudiar el teatre espanyol escrit i estrenat per l'exili republicà de 1939 des d'una doble perspectiva: l'escènica i la literària. Primer de tot, centrant-se en la recepció crítica de textos teatrals i també les seves representacions, integrant-hi totes les parts del sistema: els autors, actrius i actors, companyies i grups teatrals, crítics i assagistes, directors, escenògrafs i músics. En segon lloc, estudiant els textos dramàtics produïts, establint connexions entre l'obra dels autors exiliats, la tradició dramàtica i el context, tant del propi teatre espanyol exiliat com de l'escena i literatura

dramàtica del país d'acollida. Es parteix de la base, doncs, que les estrenes i representacions formen també part de la història escènica dels països d'acollida quan Barcelona i Madrid deixen de ser la capital escènica del millor teatre de l'Estat espanyol i són substituïdes principalment per Buenos Aires i Mèxic, però també per altres ciutats que acullen una part substancial de la diàspora republicana, com La Habana, Montevideo o Santiago de Xile.

Partint de la poca atenció que ha rebut el teatre català de l'exili, Francesc Foguet es proposa sense cap pretensió d'exhaustivitat oferir un primer apropament al tema per confeccionar un mapa del teatre català de l'exili que serveixi de punt de partida per a una investigació més pregona. La reconstrucció de l'activitat escènica de l'exili teatral català i dels seus protagonistes principals i secundaris continua essent una assignatura pendent –i cada vegada més urgent– de la investigació teatral. L'objectiu central de l'estudi de Foguet és copsar l'activitat teatral realitzada a l'exili català tant a Europa com a Amèrica, analitzar els repertoris de l'escena teatral de la diàspora, els autors més representatius i les obres fruit de l'exili: “Sin que ello suponga obviar las derivaciones políticas que tenía el teatro en la cultura del éxodo ni olvidar la ayuda e incluso la participación activa de otros profesionales de la escena en el teatro de exilio catalán.” (21) És a dir, sense deixar a banda el conglomerat de professionals del teatre que contribuïren al desenvolupament de l'escena teatral. L'obra retroba personatges desconeguts o oblidats en el panorama escènic i dramaturgic de l'exili com el del dramaturg Eduard Borràs, l'actriu Assumpció Casals i Rovira i el crític Manel Valdepers i Jaquetot. Subratlla llacunes de coneixement, ens planteja interrogants, ofereix valuosos comentaris a les notes a peu de pàgina i una acurada selecció bibliogràfica.

El treball de Foguet respon l'interrogant de com va repercutir l'exili en la continuïtat de la tradició escènica catalana, donada la incomunicació amb el públic natural i la manca d'infraestructures. L'autor ens fa prendre consciència de les dificultats que s'afegiren al teatre català de l'exili pel fet de ser en una llengua minoritzada, així com també la manera incompleta com s'ha produït la recuperació del passat republicà a l'exili. Quan la llengua i la cultura catalanes estaven prohibides en el territori natural, el teatre de l'exili esdevé forma de sociabilitat i catalanisme. Els refugiats s'arreglaren entorn una tradició escènica pròpia –més enllà de les diferències polítiques o ideològiques que poguessin atomitzar la societat exiliada. Foguet aborda la recepció que la cultura de Verdaguer, Guimerà i Maragall obtingué en el desterrament. Recupera el concepte de «genocidi cultural» perpetuat per la dictadura franquista contra les manifestacions culturals catalanes pel seu

substrat catalanista. Afirma que “[e]l teatro catalán estuvo desterrado y, al mismo tiempo, prohibido y silenciado, al menos hasta 1946, y fuertemente censurado hasta un poco más allá del fin biológico de la dictadura franquista” (26), i també precisa que el retorn als escenaris i als espectadors naturals no aconsegueix en tots els casos salvar el teatre de l'exili del drama del des-temps i l'experiència del des-trobament entre el teatre exiliat i el públic del país d'origen.

Estructurada en sis capítols, l'obra es vertebrada en tres eixos temàtics: context, nuclis del teatre d'exili i textos dramàtics. El dos primers capítols tenen una finalitat contextualitzadora i dibuixen l'òdissea de les persones vinculades directa o indirectament a l'escena catalana al voltant de 1939. El capítol inicial “Europa 1939” serveix de punt de partida del mapa que Foguet va traçant per visualitzar com es va configurant l'activitat dramàtica, els grups de treball, les seves connexions amb el teixit cultural i l'entramat institucional amb vocació de continuïtat cultural a la diàspora. Mitjançant diversos tipus de testimoniatges —com el fotoperiòdic d'Agustí Centelles o l'autobiogràfic de Dolors Gener— ens il·lustra com es duu a terme la represa de l'activitat teatral entre filferros tant des dels camps de concentració francesos (Argelers, Agde, Bram) com en els camps de concentració nazi (Ravensbrück, Buchenwald, Mauthausen). Foguet explica les motivacions de produir teatre català a la diàspora perquè el lector d'avui pugui comprendre el sentit de les arts escèniques en català al desterrament i l'esforç que representa fer front a tots els entrebancs. Defineix el teatre d'exili com a una “concreción del espíritu de supervivencia, salvaguardar y expresar la identidad cultural republicana que diera continuidad a los esfuerzos realizados en materia de educación y cultura durante la República.” (30) Amb tot, als camps de deportats, el teatre servia per aixecar la moral i assegurar la humanitat essencial dels refugiats. Dins del mateix capítol ens explica com es formen els primers nuclis del teatre de l'exili i ens fa conèixer l'activitat del grup de la Residencia de Tolosa, la Résidence des Intel·lectuals Catalans de Montpellier o el grup de Boissy-la-Rivière, instal·lat després a Isle-Adam.

La segona part de l'obra, integrada pels capítols 3–5, centra l'interès en els tres grans espais geogràfics de l'exili teatral català: Tolosa, Buenos Aires i Mèxic D.F., que l'autor desglossa a partir de les particularitats (grups de teatre, personatges, connexions) i estructura el seu desenvolupament en tres etapes cronològiques: anys quaranta, cinquanta i seixanta. Per bé que Foguet centra la seva anàlisi en la descripció de l'activitat que es duu a terme en aquests tres nuclis geogràfics, a l'annex completa la descripció

amb un incís sobre l'activitat teatral produïda en deu ciutats més, principalment d'Amèrica. En aquesta part l'autor destaca el vincle que el teatre de l'exili manté amb el passat. L'evidència està en el repertori dels clàssics de la literatura dramàtica catalana del segle XIX i principis del XX, programat entre el 1940 i 1970; però també en la celebració de figures del modernisme com Santiago Rusiñol i Ignasi Iglesias i el reconeixement de contemporanis com Adrià Gual per la incorporació de Henrik Ibsen o Maurice Maeterlinck a l'escena catalana. Pel que fa a la crítica teatral de l'exili, la figura d'Àngel Guimerà hi fou la més venerada, considerat el màxim precursor, possiblement per la identificació ideològica amb els seus postulats sobre la unitat nacional. Destaca l'escassetat de relectures i reinterpretacions fetes des de les publicacions d'exili sobre la tradició del segle XIX. En relació a les principals aportacions dels escriptors de l'exili a la literatura dramàtica catalana, Foguet ens remet a la nòmina de dramaturgs establerta per Manuel Valldeperes, periodista teatral exiliat a la República Dominicana, en què s'enumeren els autors en actiu de més prestigi del moment: Ramon Vinyes, Carme Montoro, Josep Millàs-Raurell, Ambrosi Carrión, Josep M. de Sagarra i Carles Sodevila. Domènec Guansé, un dels crítics teatrals més autoritzats dels anys trenta, és una de les principals fonts de Foguet. N'esmenta, per exemple, la conferència retrospectiva al Centre Català de Santiago de Xile el 1940, on el crític tractava l'evolució del teatre català des de Guimerà a Sagarra.

La tercera part de la seva anàlisi (capítol 6) està dedicada a desglossar el desenvolupament de l'activitat dramàtica dels escriptors exiliats i establir-ne els motius que els porten a escriure teatre en unes condicions tan adverses per l'art dramàtic. Ho fa amb un ampli dispositiu de categories com són «evasió», «limbe» o «resistencialisme»; esmenta els trets característics que li serveixen per delimitar la dramàtica d'exili republicà:

la escritura de estos textos debe ser obra de un autor exiliado en 1939 y, sin que sea una conditio sine qua non, el tema de que trate debe reflejar, de modo directo o indirecto, esa experiencia de índole tanto individual como colectiva. En este aspecto, cabe señalar que la experiencia del exilio y las problemáticas que derivan de ella pueden ser abordadas in absentia, como huida terapéutica o incluso lúdica de la barbarie, ya que la condición del desterrado es como una segunda piel o una sombra indeleble de la que no hay manera de escapar. Sin dejar de lado las obras teatrales escritas en el destierro, nos interesa subrayar, sobre todo, aquellas que mayor se aproximan, de modo explícito o implícito, directa o tangencialmente, a la experiencia traumática, un desmoronamiento vital y moral que tiene una ineludible doble dimensión; la historicocolectiva y la personal. (134)

L'ampli llistat d'escriptors de la diàspora republicana que Foguet configura a partir d'aquí en forma "la factible dramaturgia del exilio republicano" inclou autors de dilatada trajectòria dramàtica com Lluís Capdevila, Ambrosi Carrión o Ramon Vinyes; el cas d'escriptors que des de l'exili fan un incís al gènere del teatre com és el cas dels poetes Josep Carner, Agustí Bartra i Ferran Canyameres, però també Mercè Rodoreda i Odó Hurtado; i escriptors en què l'exili fou un revulsiu per a iniciar el conreu del teatre com Roc Boronat o Josep Roure-Torrent. L'autor recull en una pinzellada –ampliable amb les referències bibliogràfiques que ens insereix a les notes a peu de pàgina– la trajectòria significativa d'aquests dramaturgs que a l'exili es trobaren en un cul de sac, perquè la vida teatral de la ciutat que els acollí era inexistent o la comunitat catalana que hi residia era molt petita o no tenia la dimensió de Mèxic o Buenos Aires. En destaca la diversitat de temàtiques, estils i tendències, per bé que remarca amb sorpresa que hi manqui l'obra reeixida sobre l'experiència dels camps de concentració, que en novel·lística s'ha tractat intensament. Foguet també explica els mecanismes per incentivar la producció de textos dramàtics en català al llarg de les diferents etapes de l'exili, com fou el cas del premi *Ignasi Iglesias* convocat des de 1948 en el marc dels Jocs Florals de Llengua Catalana o el premi *Guimerà* (1951–1958). Si Guansé reconeixia el 1951 que el públic natural dels escriptors desterrats era aparentment el de l'èxode, però que en realitat tenien com a horitzó d'expectatives els lectors de l'interior, Foguet insereix una nova perspectiva quan explica amb precisió el moment de transició en què l'escriptura en català de l'exili –entesa com a testimoni i reafirmant de l'existència col·lectiva– és sobrevinguda per l'activitat cultural produïda a l'interior de Catalunya de manera que el fet d'escriure català des de l'exili es converteix en opció personal i certament invisible. Aquest és un moment devastador per als textos dramàtics que es produeixen a l'exili, atès que encara reduirà més les possibilitats que tindran de publicar-se i accedir als escenaris. L'exemple citat de l'exiliat a Tolosa Lluís Capdevila –que confessa tenir molta obra teatral inèdita– és transportable a molts d'altres casos. El resultat és el fet que avui en dia molts textos d'exili s'hagin perdut o siguin impossibles d'aconseguir perquè en el millor dels casos estan en arxius particulars de difícil accés.

A partir de la seva anàlisi Foguet arriba a la conclusió que l'escena teatral de l'èxode català –molt activa en més de tres dècades a ciutats europees i americanes– no és proporcional o no està plenament connectada amb la configuració d'una dramaturgia de l'exili republicà. Mentre els repertoris teatrals tenien com a punt de mira el passat i la recuperació escènica de

l'interior, en termes generals, la literatura dramàtica produïda pels dramaturgs desterrats, més que ser un reflex del procés històric i la vivència del desterrament,

parecía contentarse con un simulacro de normalidad que enlazara la tradición de preguerra con el momento presente. Sin solución ni continuidad. Esta opción, tan legítima como cualquier otra y en el fondo también marcada por la situación del exilio, quizá era un reactivo más para el momento del regreso. (156)

No obstant, el teatre republicà de l'exili de 1939 aconseguí –gràcies a l'esforç, tenacitat i constància de les companyies d'aficionats– apaivagar les conseqüències de la ruptura obligada del procés de recuperació politico-cultural iniciat amb l'adveniment de la República. Els grans trets d'aquest fenomen activista es poden resumir primer amb el paper de suplència donades les condicions adverses i la prohibició de representar teatre català a l'interior del país, i segon amb la mimetització de la programació de l'interior pels col·lectius de l'exili, però sense deixar de programar un repertori nostàlgic d'autors clàssics de tradició modernista o del període d'entreguerres. Ara bé, la reduïda atenció que reberen als escenaris les obres escrites a l'exili i que reflecteixen –encara que sigui indirectament– el tema de la diàspora republicana posa en relleu que la reflexió sobre l'exili i la seva posada en escena quedava (i encara queda) posposada, donada la poca atenció que la dramaturgia d'exili ha rebut en les cartelleres i per descomptat en la confecció de la història de la literatura catalana del segle XX. És simptomàtic el fet que Foguet afirmi “con todas las prevenciones del mundo”(158) que es pot parlar d'una dramaturgia de l'exili republicà. Recalca que es tracta d'un corpus reduït d'autors que van des de noms de teatre actius del teatre abans de 1939 i incursions teatrals d'autors procedents d'altres gèneres, passant per debutants vinculats als casals respectius, que no es poden encara valorar perquè els seus textos romanen desapareguts. L'autor conclou que la dramaturgia de l'èxode català no ha estat integrada en el marc global de l'escena catalana contemporània, com tampoc ha passat en el cas del teatre espanyol d'exili dins el marc estatal. També és alarmant el fet que en l'àmbit de la investigació i la crítica el teatre català de l'exili continuï essent una assignatura pendent. No hi ha edicions dels textos a excepció d'alguns autors popularitzats; peces reeixides artísticament a penes s'han representat o encara resten inèdites. Desconeixement i oblit. La recuperació el patrimoni dramàtic: “constituye una muestra más del esfuerzo por la continuidad de una lengua y una cultura que la dictadura franquista intento aniquilar para siempre en su territorio natural.” (160). En

aquesta obra Francesc Foguet recull de manera succinta per al lector en castellà la història de l'escena i la literatura dramàtica de l'exili republicà de 1939, sense la qual no pot donar-se per completa la història de l'escena i de la literatura dramàtica catalana del segle XX. ■

■ Imma Martí Esteve, Ruhr-Universität Bochum, Romanisches Seminar, Gebäude GB 7, Universitätsstraße 150, D-44780 Bochum, <imma.marti@rub.de>.

■ Josep Solervicens (ed.): *Literatura moderna. Renaixement, Barroc i Il·lustració* (Història de la Literatura Catalana; IV). Barcelona: Enciclopèdia Catalana / Barcino, 2016, 590 S. ISBN 978-84-412-2980-8 / 978-84-9850-940-3.

Josep Solervicens und seine Equipe haben einen Band vorgelegt, der nicht nur für die katalanische Literatur, sondern für die Literaturgeschichtsschreibung generell grundlegend neue Perspektiven eröffnet. Dies geschieht durch die systematische und historische Integration katalanischer Literaturgeschichte in den europäischen Kontext. Ich werde mich im Folgenden auf die Diskussion der epochentheoretischen Grundlagen und die Ausdifferenzierung von drei epochalen Konstrukten konzentrieren; die empirische Frage, inwiefern die spezifisch katalanischen Gegebenheiten solchermaßen adäquater erfasst werden als in anderen Darstellungen, muss die ‚zünftige‘ Katalanistik beurteilen. Wie schon Popper begründet hat, gibt es freilich „keine reinen Beobachtungen: sie sind von Theorien durchsetzt und werden von Problemen und Theorien geleitet“.¹ Wenn Literaturgeschichtsschreibung ein kausales Bedingungsverhältnis von Literatur durch ‚Nation‘ und/oder ‚Gesellschaft‘ annimmt, dann werden die empirischen Befunde eben hierdurch ‚geleitet‘ und werden als empirische ‚Fakten‘ in dem Maße problematisch, wie die Theorien problematisch werden, die sie als ‚Fakten‘ ausweisen. ‚Nation‘ und ‚Gesellschaft‘ sind in den letzten Jahrzehnten als alleinfundierende Kategorien nicht nur der Literaturgeschichtsschreibung grundsätzlich problematisiert und durch eine Wissensgeschichte ersetzt bzw. ergänzt worden.² Diese epistemisch-epistemologische Neuorientierung der Historiographie greifen Solervicens und Mitarbeiter in beeindruckender Weise auf. Mir geht es im Folgenden darum,

1 Karl R. Popper, *Logik der Forschung* [1934], vierte verbesserte Auflage, Tübingen 1971, S. 76.

2 Philipp Sarasin, „Was ist Wissensgeschichte?“, in: *Internationales Jahrbuch für Sozialgeschichte der deutschen Literatur* 36:1 (2011), S. 159–172.

zu begründen, warum ich das epistemisch-epistemologische Epochisierungsmodell als Voraussetzung der empirischen Beschreibung für theoretisch grundsätzlich tragfähig halte.

Der Band ist bestechend klar strukturiert und formuliert. Die Darstellung der drei Epochen Renaissance, Barock und Aufklärung beginnt jeweils mit den charakteristischen und distinktiven Merkmalen des Epochenkonzepts (Kap. 1, 7 und 13); hierauf folgen Einzelkapitel zur Lyrik (Kap. 2, 8, 14), zum Theater (Kap. 3, 9, 15) und zur Narrativik (Kap. 4, 10, 16); abgeschlossen werden die jeweiligen Epochendarstellungen durch monographische Kapitel zu zwei bzw. einem herausragenden Autor der jeweiligen Epoche: Cristòfol Despuig und Pere Serafi für die Renaissance, Vicent Garcia und Francesc Fontanella für den Barock und Joan Ramis für die Aufklärung. Abgeschlossen wird der Band durch eine umfangreiche Bibliographie von Primär- und Sekundärtexten, die sowohl die Einbindung der katalanischen Literatur in den europäischen Kontext dokumentiert als auch den breiten Rekurs auf die internationale Theoriediskussion.

Systematisch wie die Gliederung des Bandes ist dessen historiographischer Diskurs. Paradigmatisch hierfür ist bereits der „Pròleg“ (S. 12–16), in dem explizit der Gegenstandsbereich einer ‚katalanischen Literaturgeschichte‘ bestimmt wird. Dies geschieht zum einen dadurch, dass der Begriff ‚Literatur‘ mit dem historisch primären der ‚Dichtung‘ verbunden und über die gattungsspezifisch unterschiedliche Gewichtung des Genette’schen Binoms ‚fiction‘ und ‚diction‘ näher bestimmt wird, und zum anderen dadurch, dass ‚katalanisch‘ im Kern auf Texte in katalanischer Sprache eingeschränkt wird, pragmatisch aber auch Beziehungen von aus Katalonien stammenden Autoren, die in anderen Sprachen geschrieben haben, zu katalanisch schreibenden Autoren berücksichtigt werden, wie dies etwa im Fall von Joan Boscà/Juan Boscán im Hinblick auf Pere Serafi der Fall ist (vgl. S. 86).

Das Entscheidende ist jedoch, dass Literaturgeschichte als Wissensgeschichte geschrieben und damit grundsätzlich neu fundiert wird. Der Ausgangspunkt hierfür ist natürlich die Foucault’sche *episteme*-Konzeption, die jedoch entscheidend modifiziert wird. Im Anschluss an neuere Ansätze zur Epochentheorie im Allgemeinen und zu dem in Frage stehenden Zeitraum im Besonderen, die gleichermaßen die monolithische Konzeption der Foucault’schen *epistemai* wie deren nähere Bestimmungen kritisiert haben, entwickeln die Verfasser auf epistemisch-epistemologischer Grundlage drei distinktive epochale Konfigurationen, die jeweils in einem bestimmten Zeitraum dominieren, ohne alle Erscheinungen innerhalb ein und dessel-

ben Zeitraums abdecken zu müssen. Das heißt, es ist Raum für das, was man früher als Gleichzeitigkeit des Ungleichzeitigen bzw. dessen Umkehrung theoretisiert hat und wofür man in der neueren Epochentheorie mit guten Gründen auf Konzepte wie *multiple temporalities*, Zeitschichten, Hybridität u.a. rekurriert.³

Die Konstruktion der drei Epochenkonzepte basiert auf einer fundierten kritischen Diskussion der jeweiligen internationalen Forschung, aus der die Autoren die zentrale Bedeutung epistemologischen Wandels auch und gerade für die Literaturgeschichtsschreibung entwickeln, die solchermaßen in den Zusammenhang einer umfassenden Wissensgeschichte integriert wird, was zugleich die spezifische Bedeutung von Literatur für die Geschichte von Wissenskonfigurationen deutlich werden lässt.

Im Unterschied zu gewissen Tendenzen der neueren Forschung, die einmal mehr den ‚Aufstand der Mediävisten‘ gegen die Renaissanceforschung probt,⁴ artikulieren auch und gerade Autoren aus dem katalanischen Sprachraum jener Zeit ein Epochenbewusstsein, das das Neue der eigenen Zeit gegenüber dem vorausgehenden Zeitalter betont und als diesem überlegen ausweist, was keineswegs notwendig impliziert, dass alles tatsächlich neu sein müsste. Entscheidend für den Charakter des Neuen ist, dass etliches anders ist als zuvor. Dabei ergibt sich, dass neuere Bestimmungsversuche von Renaissance, die bisher wesentlich am italienischen Material entwickelt wurden, distinktive Merkmale auch der katalanischen Literatur des ‚Renaixement‘ darstellen. Dies sind neben einer grundsätzlich neuen Rolle der klassischen Antike vor allem eine Veränderung der epistemischen Konfiguration im Hinblick auf eine Pluralisierung des Denk- und Sagbaren, was Josep Solervicens prägnant unter den Begriff ‚Poliperspectivisme‘ (S. 35–41) fasst, der seinerseits auf eine grundsätzliche Kontextualisierung und Relativierung diskursiv konstituierter Wahrheit verweist.

Das Barockkonzept ist ähnlich umstritten wie das der Renaissance, wenn auch aus unterschiedlichen Gründen. Auch hier liefert Josep Solervicens wieder einen fundierten kritischen Überblick über die internationale Diskussion, der in die Konstruktion einer barocken *episteme* mündet, die „la

3 Vgl. Klaus W. Hempfer, *Literaturwissenschaft – Grundlagen einer systematischen Theorie*, Stuttgart 2018, S. 214–256.

4 Vgl. Jacques Le Goff, *Faut-il vraiment découper l'histoire en tranches?*, Paris 2014, dessen *Les intellectuels au Moyen Age*, Paris 1957, bereits die Thesen aus den 20er-Jahren von der Renaissance im 12. Jahrhundert aufgegriffen hatte. Zum Aufstand der Mediävisten vgl. Wallace K. Ferguson, *The Renaissance in Historical Thought. Five Centuries of Interpretation*, Boston 1948, S. 329ff.

realitat empírica com a aparent i enganyosa, l'accés a la veritat com a problemàtic" betrachtet und „la possibilitat de saber [...] al desengany ontològic, val a dir, a la capacitat de desprendre's del conjunt d'engany del món empíric" bindet (S. 201). Vf. kann diese neue epistemische Konfiguration mit einer Fülle unterschiedlicher Zeugnisse belegen, die freilich im europäischen Kontext ein Problem aufweisen, nämlich wie sie sich zur zeitgleich sich vollziehenden fundamentalen Neubewertung des Experiments im Kontext der *Scientific Revolution* und einer „Constitution of Experience" verhalten, die die (Natur-)Wissenschaftsgeschichte herausgearbeitet hat.⁵ Eine Lösungsmöglichkeit hierfür lässt sich vielleicht Shapin entnehmen, der im Zusammenhang mit der Diskussion um die Unendlichkeit des Kosmos ausführt, dass „though many expert astronomers saw no reason for anxiety in the notion of an infinite cosmos [...], the same was not necessarily true for members of the educated laity", belegt mit einem Zitat aus einem Gedicht des *metaphysical poet* John Donne aus dem Jahre 1611.⁶ Was Shapin hier nur beiläufig andeutet, nämlich dass sich unterschiedliche epistemische Bereiche ausdifferenzieren, könnte das skizzierte Problem auflösen und zugleich ein Ansatzpunkt dafür sein, die Ablösung der *epistémè* nicht als schlichten Bruch zu konstatieren, sondern als allmähliche Transformation der Struktur der jeweils dominierenden epistemischen Ordnungen zu beschreiben. Vereinbar wäre solchermaßen, dass im Barock philosophisch-theologische Systemkonstruktionen insbesondere neuplatonischer Provenienz den dominanten epistemologischen Habitus konstituieren, dass sich aber zugleich ein grundlegender epistemologischer Wandel in der ‚Naturgeschichte‘ bzw. ‚Naturphilosophie‘ vollzieht, aus dem sich das, was wir heute ‚Naturwissenschaft‘ nennen, allmählich entwickelt.⁷ Auch wenn man in der Geschichtsschreibung der *sciences* nicht mehr ‚ungebrochen‘ von der ‚wissenschaftlichen Revolution‘ des 17. Jahrhunderts spricht, so gilt doch uneingeschränkt, dass Newtons Gravitationstheorie einen „giant step“⁸ in der Entwicklung der Naturwissenschaften darstellt.

5 Vgl. Steven Shapin, *The Scientific Revolution*, Chicago / London 1996, insb. Kap. 2, sowie Paolo Rossi, *La nascita della scienza moderna in Europa*, Roma / Bari 2000.

6 Vgl. für das Zitat von Donne, Shapin, S. 28 [ohne Quellenangabe]. Das Zitat von Donne stammt aus dessen *First Anniversary* [1611] (John Donne, „The First Anniversary. An Anatomy of The World“, in: John Donne, *The Anniversaries*, hg. v. Frank Manley, Baltimore 1963, S. 67–81 [Zitat: S. 73, V. 205–214]).

7 Vgl. hierzu Shapin, S. 5f., A. 3.

8 Ebd., S. 62.

Es ist genau dieser ‚Riesenschritt‘, der in der Aufklärung zur Ausbildung einer neuen, die Einzelwissenschaften integrierenden Epistemologie führt. Wenn man die Bedingungen für die Ablösung einer *episteme* durch eine neue mittheoretisieren möchte, was Foucault nicht tut, scheint die Annahme notwendig, dass sich im Kontext einer dominierenden *episteme* allmählich eine diskursive Ordnung etabliert, die sich wesentlich von der dominierenden *episteme* unterscheidet. Dies scheint mir, in wiederum anderer Weise, für die „Il·lustració“ (S. 408–547) zu gelten.

In dem absoluten Durcheinander der internationalen Bestimmungen von ‚Aufklärung‘ orientiert sich Maria Paredes Baulida in dem von ihr verfassten Kapitel zur Konstruktion des Epochenbegriffs m. E. überzeugend an Cassirer „qui millor ha definit l’episteme de la Il·lustració“ (S. 409). Seine *Philosophie der Aufklärung* (zuerst 1932) liegt auch in spanischer Übersetzung vor und hat 2013 bereits die 8. Auflage erfahren.⁹ Im Unterschied zu früheren und unzähligen späteren Versuchen war Cassirer der Erste, der nicht über einzelne inhaltliche Kriterien (Toleranz usw.) ‚Aufklärung‘ zu bestimmen versuchte, sondern auf der Grundlage des Selbstverständnisses der Zeit als eine „Denkform“, die er, stark verkürzt, als Ablösung eines deduktiv-hypothetischen durch ein induktiv-empirisches Denken fasste und die dem entspricht, was Fleck zeitgleich als „Denkstil“ bezeichnet hat.¹⁰ Eher problematisch sind demgegenüber Cassirers Ausführungen zur Ästhetik der Zeit. Auch wenn er sich gegen eine pauschale Abwertung des Klassizismus wehrt, sieht er grundlegende „Schwächen“: „Die [...] ‚Einfachheit‘ wird von der klassizistischen Ästhetik zum Ideal erhoben: die Simplizität gilt als Korollar der echten Schönheit, wie sie das Korollar und das Kriterium der Wahrheit ist. – Die Schwächen dieser Theorie liegen für uns deutlich zutage; und doch sind es nicht ihre rein prinzipiellen Mängel gewesen, an die die historische Weiterentwicklung der Ästhetik zunächst anknüpft. Schwerer als diese wogen hier die Mängel der Durchführung, die bei der Anwendung der klassizistischen Grundsätze auf die Betrachtung der einzelnen Kunstgattungen und Kunstwerke ersichtlich wurden.“ (Cassirer, 390)

Die Auseinandersetzung mit Cassirers Sicht klassizistischer Ästhetik bzw. Poetologie kann hier nicht geführt werden, erwähnt sei nur, dass zahlreiche poetologische Lemmata der *Encyclopédie* von einem überzeugten

⁹ Ernst Cassirer, *Filosofia de la Ilustración*, übersetzt von Eugenio Ima, 8. Auflage, México 2013.

¹⁰ Ludwik Fleck, *Entstehung und Entwicklung einer wissenschaftlichen Tatsache. Einführung in die Lehre vom Denkstil und Denkkollektiv* [1935], hg. v. Lothar Schäfer und Thomas Schnelle, Frankfurt a. M. 1980.

Klassizisten und Voltaire-Anhänger wie Marmontel stammen, die zusammengefasst und ergänzt als *Eléments de littérature* (1787) bis ins 19. Jahrhundert hinein immer wieder aufgelegt wurden und dass sich die ‚Summe‘ klassizistischer Poetik, die *Principes de la littérature* (1764) Batteux, in einer Auflage von 1776 in der Bibliothek von Joan Ramis befanden (S. 525). Von hier aus stellt sich einem Französisisten die Frage, ob in der katalanischen Literatur des 18. Jahrhunderts nicht ein ähnlich komplexes Verhältnis von ‚Aufklärung‘ und ‚Klassizismus‘ anzusetzen ist wie in Frankreich, nämlich dass die Literatur der Zeit aufklärerisch und zugleich klassizistisch sein kann, wie Voltaires Epos *La Henriade* oder dessen Tragödien zeigen, dass sich die Propagierung aufklärerischer Ideen aber auch klassizistisch nicht kodifizierter Genera bedienen kann wie in Voltaires *Contes* oder in Diderots Romanen. Daneben gibt es ferner eine Fülle von klassizistischer Literatur, die nichts mit Aufklärung zu tun hat. Auf einen analogen Sachverhalt in der katalanischen Literatur scheinen mir Bemerkungen wie diejenige von Antoni Lluís Moll zu verweisen, der im Kapitel zur Lyrik des Zeitraums feststellt, „no tots els poemes lírics produïts dins d’aquest àmbit temporal són remissibles al marc epocal il·lustrat“ (S. 461), und der in der Überschrift zu Kapitel 14.1 „Episteme il·lustrada i estètiques rococó i neoclàssica“ (S. 462) die Notwendigkeit epistemologischer und ästhetischer Epochenbegriffe für ein und denselben Zeitraum präsupponiert. Angeschnitten scheinen mir hiermit sowohl Probleme der Epochisierung im Allgemeinen als auch der epochalen Charakterisierung der Literatur des 18. Jahrhunderts im Besonderen. Epochentheoretisch wäre die Konsequenz, verstärkt darüber nachzudenken, inwiefern Zeiträume ggf. die Konstruktion unterschiedlicher Epochenbegriffe notwendig machen, die in ein und demselben Zeitraum für unterschiedliche Texte unterschiedlich konstitutiv sind. Speziell für die Literatur des 18. Jahrhunderts machen die Gegebenheiten in Frankreich den gleichzeitigen Rekurs auf die Konzepte ‚Aufklärung‘ und ‚Klassizismus‘ notwendig,¹¹ die nicht aufeinander rückführbar sind, sondern unterschiedliche Beschreibungskategorien einerseits epistemologischer und andererseits poetologischer Art sind. Einige Bemerkungen in den Kapiteln zur Aufklärung deuten an, dass sich für die Beschreibung der katalanischen Literatur der Zeit ähnliche Fragen stellen.

11 Vgl. hierzu Klaus W. Hempfer, „Sur des penses nouveaux faisons des vers antiques“. Zum Verhältnis von ‚Aufklärung‘ und ‚Klassizismus‘ in der französischen Literatur des 18. Jahrhunderts“, in: *Literatur und praktische Vernunft*. Festschrift für Friedrich Vollhardt zum 60. Geburtstag, hg. v. Frieder von Ammon, Cornelia Rémi und Gideon Stiening, Berlin / Boston 2016, S. 233–251.

Die abschließende Thematisierung eines epochentheoretischen Problems möchte nicht im geringsten die herausragende Qualität des Gesamtbandes schmälern. Die katalanische Literatur verfügt mit dem unter Leitung von Josep Solervicens entstandenen Band zur Frühen Neuzeit über eine theoretisch gleichermaßen reflektierte wie in der Darstellung präzise Geschichte. Ich kenne keine Geschichte einer anderen europäischen Nationalliteratur, in der das Interdependenzverhältnis der europäischen Literaturen ähnlich klar zutage tritt. ■

■ Klaus W. Hempfer, Freie Universität Berlin, Institut für Romanische Philologie, Habelschwerdter Allee 45, D-14195 Berlin, <hempfer@zedat.fu-berlin.de>.

■ César Domínguez, Anxo Abuín González, Ellen Sapega (eds.): *A Comparative History of Literatures in the Iberian Peninsula. Volume II*. Amsterdam / Philadelphia: Benjamins, 2016. 765 Seiten. ISBN 978-90-272-3465-0.

Der vorliegende Band schließt die zweibändige vergleichende Literaturgeschichte der iberischen Halbinsel ab, die unter der Ägide der *International Comparative Literature Association* von einem Herausgaberteam der Universität Santiago de Compostela koordiniert wurde. Das Team konnte für das voluminöse Werk fast sechzig internationale Spezialisten gewinnen. So umfasst Band II fünfundfünfzig Einzelbeiträge in vier Sektionen: I. Bilder, II. Gattungen, III. Formen der Vermittlung und IV. *Cultural Studies* und literarische Repertoires; abgerundet wird die Zusammenschau durch einen mehrteiligen Epilog, der als kritischer Blick auf das vorliegende Konzept komparativer Literaturgeschichte anregend zu lesen ist. Die Publikation schließt mit drei Registern (S. 665–765): den Kurzviten der Beiträger, einem Namensregister und einem Index der zitierten Literatur. Gerade dieser Index wäre ungleich wertvoller, hätte man ihn nach Forschungsliteratur und Primärquellen getrennt und letztere mit dem Jahr der Ersterscheinung versehen. Da für ein Werk dieses wissenschaftlichen Anspruchs Belege unumgänglich waren, hätte es der Lesefreundlichkeit auch nicht geschadet, die zitierte Literatur am Ende der einzelnen Beiträge aufzuführen.

Wie schon im ersten Band ist jeder Sektion ein Rahmenessay des Sektionskoordinators vorangestellt ist, dessen Studium vor einer Beschäftigung mit den einzelnen Essays hilfreich ist. Denn anstelle von Vollständigkeit wird anhand einer Reihe von zentralen Leitfragen der kulturelle

Bestand der iberischen Halbinsel in einer Reihe von Längsschnitten eher anvisiert als erschlossen. Die Iberoromania soll hier (wenn ich recht sehe: erstmals) aus vergleichender Sicht als kulturellen und geographischen Raum erfasst werden, an dem literarische Phänomene hinsichtlich ihrer sprachübergreifenden Beziehungen darstellbar sind. Entgegen dem konventionellen Konzept von Literaturgeschichte als nationalsprachlicher Ereignisgeschichte möchten die Herausgeber erstmalig die Interdependenz der kastilischen, katalanischen, galicischen, baskischen und portugiesischen Kulturen und Literaturen verdeutlichen.¹ Hinzukommen in der archaischen Epoche Sondierungen im Bereich der hebräischen und arabischsprachigen Literaturen; allerdings ist deren sporadisches Erscheinen ebenso wie ihr Fehlen auf einzelnen Feldern nicht immer nachvollziehbar. Vorliegende Rezension nimmt angesichts der Fülle des hier bereitgestellten Materials vor allem auf diejenigen Beiträge Bezug, die – und sei es von einer entfernteren Warte aus – katalanische Aspekte tangieren.²

Die zehn Kapitel der Sektion „Bilder“ („Images“, S. 5–125) sind zum einen den iberischen Selbstbildern gewidmet, die sich wohl bereits seit der Westgotenzeit über je spezifische Setzungen des „Fremden“ definieren. Zum anderen beschäftigt sich die Sektion mit dem Zusammenspiel regionalen Identitäten, die sich innerhalb des literarischen Raumes der iberischen Halbinsel manifestieren. Als ein Leitmotiv der Untersuchungen kristallisiert sich so die Frage heraus, inwiefern dem geographischen Raum ein „symbolischer“ Raum hinterlegt ist, der diesen womöglich gar erst konstituiert. Dies wird in der Sektion insbesondere dort deutlich, wo aufgrund des Kontrasts nationalsprachlicher Eigen- und Fremdbilder ein komplexes Zusammenspiel von partikularen Identitäten den seit dem frühen Mittelalter gesetzten und umbesetzten Stereotypen des „Anderen“ oder „Fremden“ gegenübersteht. Ein Beispiel hierfür ist der im Zeichen des aktuellen Katalonienkonflikts durchaus brisante Beitrag „Catalonia is not Spain. Images of self and other in Catalan literature“ (S. 20–31) des australischen Katalanisten Stewart King, der bereits mit früheren Arbeiten

1 In diesem Sinne versteht sich übrigens auch die Konzeption des Bandes *Spanische Literatur aus zehn Jahrhunderten*, hrsg. Gerhard Wild, Stuttgart: Metzler, 2015, der bewusst gegen die nationalsprachliche Beschränkung auf kastilische Literatur nicht nur die galicische, katalanische, baskische Literatur sondern auch die seit der Spätantike in der Iberoromania entstandenen Hauptwerke der lateinischen, hebräischen und arabischen Literatur aufnahm.

2 Vgl. die Rezension zu Band I von Roger Friedlein in *ZJK* 25 (2012). Die Inhaltsverzeichnisse beider Bände einsehbar unter <<https://benjamins.com/catalog/chlel>>.

das Konzept der Katalanität problematisiert hat.³ Er sieht in der *Renaiſsença* den Ausgangspunkt des Versuchs, katalanische kulturelle Identität zu formulieren. King mutmaßt, dass sich die Rede über Katalanität durch die Produktion von „Anders-Bildern“ konstituiere, „Spanien“ mithin als fixes Gegenkonstrukt zur Stabilisierung des Eigenbildes diene. Kings Betrachtung mündet in einer allzu spitzfindigen Harmonisierung, der man sich anschließen mag oder auch nicht: „Catalonia may not be Spain, but it needs Spain – as its cultural other – in order to exist.“ (S. 31) Anregend ist der Beitrag trotz dieser diskutablen Hypothese vor allem aufgrund der analysierten Passagen nicht nur aus der älteren Literatur, die bereits von anderer Seite in ähnlichem Kontext betrachtet wurden,⁴ sondern vor allem wegen einiger kaum besprochener neuerer katalanischer Romane, die sich mit den Reperkussionen des Erbfolgekriegs beschäftigen.

Dosinda García-Alvites Essay „The odyssey of Spanish Jews“ (S. 74–86) zeigt für vier Epochen (Mittelalter, *Siglo de Oro*, Realismus, Postmoderne), wie das in der kastilischen Literatur manifestierte Bild der Sepharden seit dem *Cantar de mio Cid* bis ins 20. Jahrhundert kaum variierte Topoi eines „unheimlichen“ Anderen reproduziert. So werden diese Klischees – und damit antisemitisches Gedankengut – u.a. anderem auch in kastilischsprachigen Romanen des valencianischen Republikaners Blasco Ibáñez wachgehalten. Das Wiederentstehen jüdischer Gemeinden auf spanischem Boden ist bemerkenswerterweise wenigstens zur Hälfte im katalanischen Sprachraum (Barcelona, Girona, Mallorca, Benidorm, València) zu vermelden und trägt seit Francos Tod 1975 auch zu einer Wandlung solcher Topoi in der Literatur bei. Hierfür stehen neben dem Andalusier Muñoz Molina vor allem wieder katalanische Autorinnen wie Carmen Espada Giner und Carme Riera. Es empfiehlt sich, die in dem Band verstreuten Essays zur sephardischen Literatur (vgl. unten die Beiträge von Isabelle Levy und David Wacks) gemeinsam zu studieren, um ein Gesamtbild über diesen Bereich der iberischen Kultur zu erhalten.

Die zweite Sektion, „Gattungen“ („Genres“), bringt in zwölf Einzeldarstellungen neben zu erwartenden klassischen Textsorten wie Ritterbuch, Sonett, Schäfer- und Schelmenroman sowie historischer Roman auch Beiträge zur Ehebruchsliteratur des Realismus, zu Tagebuch und Essay. Gera-

3 Vgl. u.a Stewart King: *La cultura catalana de expresión castellana*, Kassel: Edition Reichenberger, 2005, und *Rez. ZJK* 20 (2007), 298–302.

4 Carles Bastons i Vivanco / Lluís Busquets i Grabulosa: *Castilla en la literatura catalana. Idiosincrasia, literatura, instituciones, paisaje, pueblos y personajes célebres*, Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2002.

de in der gattungsästhetischen Sektion wird indes ein grundsätzliches Problem des imagologischen Ansatzes evident, der vor allem auf die thematische bzw. ideologische Komponente der Komparatistik abzielt. Die Sondierungen, gleich wie tiefgehend oder oberflächlich sie ausfallen, bleiben stets in diesem inhaltlichen Bereich, was dem Konzept einer im weitesten Sinne mentalitäts- und sozialgeschichtlich orientierten Literaturwissenschaft geschuldet sei. Auffällig wird dies vor allem dort, wo inhaltliche Varianz weitaus weniger attraktiv ist als formal-ästhetische Innovation. So werden in Isabel Almeidas Beitrag zur iberischen Ritterliteratur, „Books of chivalry“ (S. 155–170), zeitlich, räumlich und strukturell so divergente Texte wie der *Caballero Cifar*, *Amadís de Gaula*, *Gran Conquista de Ultramar*, *Tristán de Leonís* und schließlich auch *Tirant lo Blanch* in bedenklicher Weise über einen Kamm geschoren. Dass das Hauptwerk der frühen katalanischen Literatur völlig anderen Intentionen als etwa die kastilischen Bestseller oder die nationalpolitischen Werke der ersten portugiesischen Humanistengeneration folgt und formal gravierende Unterschiede aufweist, erfährt man aus diesem Beitrag nicht. Dass gerade in den Beiträgen der Gattungssektion, die überwiegend von lusophonen Forschern verfasst sind, ein Übergewicht an portugiesischen Texten zu Lasten der nach allgemeiner Einschätzung wesentlich innovativeren katalanischen Gattungsvertreter zu einem echten Problem wird, ist unübersehbar. Es wäre für das weiterhin zu Unrecht von der Forschung gemiedene oder geschundene Genre durchaus nicht von Nachteil gewesen, exemplarisch Subgenres – und sei es auf der Basis Pascual Gayangos' (1857) Klassifikation – vorzustellen, statt sich in einem *name dropping* zu ergehen, das in diesem Beitrag in typographischer Hinsicht am Missverhältnis von Recte und Kursiva sichtbar wird. Der Beitrag von José Manuel Dasilva zum Sonett („The sonnet in the Iberian Peninsula in the sixteenth century“, S. 171–183) hebt weniger darauf ab, die Schlüsselgattung der Frühen Neuzeit als formales und thematisches Experimentierfeld der gesamten Iberoromania zu etablieren, sondern zeigt in erster Linie an Camões die Stabilität des petrarkistischen Repertoires Mitte des 16. Jahrhunderts, wobei er immerhin auf die Wichtigkeit der Vorläuferrolle von Ausiàs March hinweist.

Maria Fernanda de Abreu spannt in dem Genreartikel „The picaresque in Iberia and America (nineteenth to twentieth century)“ (S. 184–199) einen Bogen von *Lazarillo de Tormes* bis ins 20. Jahrhundert. Wieder sind sowohl Gewichtung wie auf Bewertung der besprochenen Werke kritisch zu sehen, da hier Peripheres aufgewertet und Wichtiges *en passant* erwähnt wird. So tauchen zentrale Texte der portugiesischen pikaresken Barocktra-

dition wie die *Arte de furta* und *O diabinho da mão furada* auf, ohne dass ihre zweifelsfreie Bedeutung für die Pikareske in irgendeiner Weise erläutert würde. Andererseits werden an späterer Stelle Camilo Castelo Brancos semiautobiographischer Gefängnisbericht *Memórias da cárcere* ebenso wie andere Texte ohne nachvollziehbare Gründe dem Genre zugeschlagen. Solche Rettung ins Ungenaue lässt Zweifel an der Solidität des Gattungskonzepts aufkommen. Gemäß einem über die Iberoromania hinausweisenden Konzept literarischer „Globalisierung“ verweist die Verfasserin an einzelnen Stellen auf Texte aus der Neuen Welt. Wie schon in dem Abschnitt zur portugiesischen Pikareske korrespondiert auch hier Subjektivität mit Selektivität, wobei zwar auf den Gründungstext der brasilianischen Pikareske – Almeidas *Sargento de Milícias* (1853) – verwiesen wird, die in den vergangenen vierzig Jahren entstandenen Spitzenwerke der neopikaresken Literatur von Márcio Souza bis Reinaldo Moraes jedoch keiner Erwähnung wert sind. Doch nicht nur die gattungstheoretischen Sondierungen in der außereuropäischen Iberoromania bleiben punktuell. Unkonventionell, aber nicht sinnvoll ist die Zuordnung des einzigen katalanischen Werks, Josep Plas auf dem Leben des Bildhauers und Picasso-Gefährten Manolo Hugué basierenden literarisierten Künstlerbiographie *Vida de Manolo contada per ell mateix*, die – sei es wegen der fingierten Ich-Erzählform, der Ironie und des prononcierten Gegenwartsbezugs, sei es in Ermangelung eines passenderen katalanischen Werks – dem pikaresken Genre zugeschlagen wird.⁵ Selbst bei dem zweiten katalanischen Werk, Eduardo Mendozas Barcelona-Roman *La ciutat de los prodigios*, ist der pikareske Gattungsbezug diskutabel. Es genügt zweifellos nicht, das Pikareske für diverse portugiesische und katalanische Texte zu behaupten, wenn nicht zuvor ein intersubjektiv nachvollziehbares Merkmalsbündel formuliert wird.

Elena Losadas Essay zur „Novel of adultery in Peninsular realist narrative“ (S. 240–255) konstatiert für die katalanische Literatur des Realismus und Naturalismus, dass es keinen spezifischen Ehebruchsroman gebe, jedoch in Narcís Ollers *Pilar Prim* die Brisanz des Themas durch äußere Setzungen gedämpft werde, während es in *La febre d'or* eine Tendenz zur Bagatellisierung männlicher Untreue gebe (S. 246). Ob der Umstand, dass die Thematik in der portugiesischen und kastilischsprachigen Literatur breit vertreten ist, etwaige Rückschlüsse auf gesellschaftliche und moralische Differenzen oder auch auf Zensurmechanismen der verglichenen Nationalliteraturen erlaubt, wird nicht erörtert.

5 Vgl. dagegen das gattungstheoretische Einleitungskapitel von Julia Fuchs: *Picaresca brasileira. Spielformen der brasilianischen Pikareske im 20. Jahrhundert*, Heidelberg: Winter (i. Dr.).

Der von Enric Bou und Heike Scharm verfasste Beitrag zum „Iberian Diary Writing“ („Writing of the self“, S. 256–267) stellt nicht nur den besonderen Status von Egodokumenten in der iberoromanischen Moderne heraus. Er erkennt auch insbesondere den katalanischen Tagebuchautoren einen besonderen Rang zu. Trotz teils abenteuerlicher Publikationsbedingungen kann diese Gattung mit Texten wie Jeroni Pujades *Dietari* und Amat de Cortadas *Calaix de Sastre* auf eine vierhundertjährige Tradition zurückblicken (S. 262f.). Im Zentrum steht indes Josep Plas *Quadern gris*, dessen Fiktionalisierungs- und Literarisierungsverfahren das Schreiben des neuzeitlichen Subjekts zugleich problematisieren. Hier ziehen die Autoren Querverbindungen zu einem einzigen portugiesischen Text, dem *Livro do Desassossego*, was angesichts der in Pessoa's Heteronympoesie liegenden wesentlich stärkeren Fiktionalisierung kaum gerechtfertigt ist. Man fragt sich indes, warum hier auf den größten portugiesischen Tagebuchschreiber, Miguel Torga, verzichtet wurde.

Ein dem iberoromanischen Essay gewidmetes Kapitel von Enric Bou und Ángel Otero-Blanco (S. 282–292) erläutert in transnationalen Längsschnitten thematische Entwicklungen, wobei die katalanische Literatur durch zahlreiche Beispiele in ihrer Vielfalt, nationalen Bedeutung, aber auch widersprüchlichen Vielschichtigkeit repräsentiert ist.

Die dritte Sektion, „Formen der Vermittlung in der iberoromanischen Literaturgeschichte“ („Forms of mediation“), beginnt mit einem lesenswerten Rahmenessay von Cesc Esteve und María José Vega (S. 293–306), der die Problematik von Kulturtransfer und Wissensvermittlung in der Iberoromania fokussiert. Die Autoren plädieren für vertiefte Forschungen im Bereich von Übersetzung, Bearbeitung ebenso wie der iberischen Formen der Epitome – *varia lección, silva* usw.–, um Zensurmechanismen und deren Umgehung zu beschreiben. Josep Pujol zeigt in dem Beitrag „Translation and cultural mediation in the fifteenth-century Hispanic kingdoms“ (S. 319–326), wie Katalonien im Spätmittelalter für Kastilien zum zentralen Vermittler der Kultur Italiens und Okzitaniens wurde. Aus der Lage und damit einhergehenden Anbindung Kataloniens an die östlichen Nachbarn erklärt sich die Zunahme von katalanischen Übersetzungen aus dem Italienischen und Französischen, während sich zugleich deren Export nach Kastilien steigert.

Cesc Esteves Beitrag „Paratexts and mediations“ (S. 327–338) zeigt an den Schwellentexten zu frühen Ausgaben und Übersetzungen von Ausiàs March, wie Proömien u. dgl. zur Leserlenkung dienen, die den Valencianer zum „Klassiker“ erheben. Da diese Paratexte ihn als einen der ersten iberi-

schen Poeten philologisch aufbereiten, wird er einerseits dem Vergessen entrissen; andererseits wird damit seine Kommentarbedürftigkeit sedimentiert und je nach Publikationsbedingungen auch unterschiedlichen Formen von Abschwächung und indirekter Zensur unterworfen.

David Wacks' Artikel „Translation in diaspora“ (S. 351–363) ruft in Erinnerung, wie selbst nach dem Alhambra-Dekret (1492) Sepharden die Sprache und Literatur in ihrer zweiten Diaspora zu bewahren versuchten. Iberisches Kulturgut wie *Celestina*, *Amadis de Gaula* und *Don Quijote* führt, ins Niederländische, Türkische, Hebräische und Arabische übersetzt, so ein extraiberisches Fortleben. Die Vehemenz, mit der Wacks zu Recht darauf beharrt, dass die genannten Werke in der Diaspora als „sephardisch“ behauptet wurden, zeigt einmal mehr, dass ethnische und Glaubensfragen erfreulicherweise nicht immer die Vermittlung und Verbreitung iberoromanischer Kultur beeinflusst oder verhindert haben. Dies ließe sich mit größerer Genauigkeit stützen. Schließlich brachte die spanische Sprache selbst in der Diaspora neue Werke hervor, wie der Fall des geflüchteten *converso* Daniel (auch Miguel) Levi de Barrios zeigt, der noch im späten 17. Jahrhundert im niederländischen Exil kastilische Texte im Stil des Gongorismus schreibt. Auf solche Querverbindungen wäre einzugehen gewesen, ebenso wie auf das geheime Weiterleben heterodoxer Traditionen, wie sie insbesondere Luce López-Baralt durch grundlegende Arbeiten dokumentiert hat.⁶ Dass schließlich auch die 1609 per Dekret vertriebenen südspanischen Morisken die spanischsprachige Literatur noch in das nordafrikanischen Exil transportierten, wäre ebenfalls in diesem Kontext zu dokumentieren gewesen.

Isabel Clúas Essay „Cultural nationalism and school“ (S. 400–408) demonstriert an Beispielen wie Camões und Cervantes, wie durch Kanonisierung und die damit einhergehende Repetition verordneter Lesarten nationale Identitätsbildung gefördert wird. Auffällig ist, dass diese Produktion literarisch inspirierter Selbstbilder vorzugsweise in Phasen starker sozialer und ideologischer Absetzungstendenzen wie Ende des 19. Jahrhunderts in Spanien oder während der Salazar-Zeit in Portugal zutage treten, wie sich an der Festschreibung von Werken wie dem *Quijote* im Schulkanon – oder im Umkehrschluss an der Marginalisierung von destabilisierenden Büchern (wie den Romanen Saramagos oder Goytisolos) – zeigen ließe. Ein Desiderat wäre hier übrigens gerade im Zusammenhang mit

6 Cf. Luce López-Baralt: *La literatura secreta de los últimos musulmanes de España*, Barcelona: Trotta, 2009.

Identitätsbildungsprozessen ein Hinweis auf die Rolle solcher Kanonisierungen im Kontext von Sprachreinheitskonzepten gewesen.

Enttäuschend erweist sich der Blick auf die medialen Fragestellungen. So behandeln die Beiträge von José Antonio Pérez Bowie und Fernando González García zum Verhältnis von kinematographischem Kanon und Gattungstheorie (S. 531–549), Concepción Cascajosa Virino zum Fernsehen (S. 550–562) und Virginia Guarinos zum Radioskript (S. 563–569) zwar Spanien und Portugal vergleichend im historischen Längsschnitt. Dieser erweist sich indes weder als exhaustiv, noch schrecken die Autoren vor Fehlurteilen – gerade was das Kino seit den achtziger Jahren angeht – zurück.

Von den acht Essays des „Epilogue“ (S. 605–663) sei hier der Text „A View from Catalan literature: Iberian studies as comparative literature in thick description mode“ (S. 611–620) des in Stanford lehrenden Joan Ramon Resina skizziert. Tatsächlich handelt es sich bei dem Beitrag um einen umständlichen, aber leider unvollständigen Vogelflug über die Entstehungsgeschichte der Romanistik. Zwar sei Iberoromanistik ursprünglich *per se* komparatistisch, aber sie beruhe auf einem grundsätzlichen Widerspruch, den der Autor in der Genese aus romantischem Geist sieht. Denn in dem Maße, in welchem die katalanische Literatur der frühen Neuzeit ebenso die „Klassik“ der spanischen Literatur vorbereite wie die provenzalische die klassische Literatur in Frankreich, tragen diese Klassiken zu einer Nationenbildung bei, die auf Vereinheitlichung abziele. Galicische, katalanische und provenzalische Literatur würden damit in der „postromantischen Philologie“ zu bloßen Vorläufern marginalisiert. Die von der Romantik postulierte und bewunderte Vielfalt gehe damit letztlich auf geradezu darwinistische Weise in eine leider ebenfalls durch die Romantik propagierte Nationalstaatlichkeit auf.

Gerade an dem hier abschließend skizzierten „meta-philologiegeschichtlichen“ Vorgehen wird deutlich, was von dieser komparatistischen Literaturgeschichte der Iberoromania *nicht* zu erwarten ist: Literaturgeschichte als nationalsprachlich vergleichende Darstellung von Formen, Stilen und den sie transportierenden Ideologien wird man gerade aus den Gründen nicht finden, die Resinas Text beklagt. Indes hatten die Koordinatoren des Sammelwerks offensichtlich nicht die Absicht oder den Einfluss, hier gegenzusteuern.

Nicht alle Beiträge folgenden den Prinzipien, die von komparatistischer Darstellung zu erwarten sind, so etwa Isabelle Levys kluger und kenntnisreicher Beitrag über die Phänomenologie der höfischen Liebeskonzeption

in Jacob Ben Ele'azars Reimprosa (S. 131–137, „*Sefer ha-meshalim* and the status of poetry in medieval Iberia“). Andere Essays wieder sind zwar komparatistisch angelegt, indes fragt man sich, wie nützlich in einem Werk, das den Erstzugang ermöglichen und damit Überblick verschaffen soll, allzu punktuelle Fragestellungen sind; so z.B. der Essay von Lara Vilà über heraldische Traditionen der iberoromanischen Literaturen („*Imitatio, rewriting and tradition: Shields in Iberian epics*“, S. 307–318). Beide Beiträge würden thematisch orientierten Sammelbänden oder Fachzeitschriften zur Ehre gereichen.

Ein grundsätzlicheres Problem betrifft die Methodik, die sich aus der komparatistischen Fragestellung ergibt. Denn eigentlich werden in den meisten Beiträgen die Möglichkeiten einer komparatistischen Philologie oder Literaturgeschichte nicht ausgeschöpft, da nationalsprachliche Einzeldarstellungen lediglich abschnittsweise aufeinander folgen, ohne dass eine Vergleichung und Synthese entstände – es sei denn der Leser stellt diese selbst her. Auch internationale, sprachübergreifende Phänomene wie der Gongorismus, der als Schule bis ins 18. Jahrhundert hinein in der Neuen Welt und Portugal wirkte, nebst seiner Beziehung zum italienischen Marinismus und seinen metahistorischen Reperkussionen in der „1927er-Bewegung“ sucht man ebenso vergeblich wie tiefergehende Bemerkung zur Troubadourichtung, die ein gesamtromanisches Phänomen war. Ebenso fällt das Genre der phantastischen Literatur, die ebenfalls für den hier hinterlegten komparatistischen Ansatz ein idealer Untersuchungsgegenstand ist, komplett aus. Anders gesagt, thematische und formale Komplexe, deren sprachübergreifende und transnationale Behandlung mehr als gerechtfertigt scheint, wurden links liegengelassen.

Den Anspruch einer *Literatur-Geschichte* erfüllen die vorgelegten Beiträge also zweifelsohne nicht. Wer die Gründlichkeit herkömmlicher nationalsprachlicher Literaturgeschichte sucht, wird weiterhin zu den vielbändigen Standardwerken Ricos, Riquer / Comas / Molas und neuerdings Brochs oder Lópes / Saraivas greifen müssen,⁷ deren Verlässlichkeit und Breite hier auf Grund des völlig anderen Ansatzes nicht geleistet werden sollte. Dennoch wird der aufgeschlossene Leser eher beim Stöbern als bei zielorientierter Suche in dem vorliegenden Band immer wieder auf un-

7 Francisco Rico (coord.): *Historia y crítica de la literatura española*, Barcelona: Ariel, 1979–2009 (18 vols.); Martí de Riquer / Antoni Comas / Joaquim Molas (coord.): *Història de la literatura catalana*, Barcelona: Ariel, 1964–1988 (10 vols.); Àlex Broch (coord.): *Història de la literatura catalana*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 2013ff. (8 vols.); José Saraiva / Óscar Lópes (ed.): *História da literatura portuguesa*, Porto: Porto Editora, 1967ff.

beachtete und unbekannte Verknüpfungen der einzelsprachlichen Literaturen untereinander stoßen. Gerade darin steht das vorliegende Sammelwerk in bester Tradition einer Komparatistik, die versucht, mit dem eher in der Linguistik heimischen Terminus „Iberoromanistik“ ernst zu machen. Selbst wenn man einige der Beiträge mit Widerstand liest, so ist die Lektüre dennoch anregend, sobald man bereit ist, die genannten Abstriche zu machen. ■

- Gerhard Wild, J. W. Goethe-Universität Frankfurt, Institut für Romanische Sprachen und Literaturen, Norbert-Wollheim-Platz 1, D-60629 Frankfurt am Main, <g.wild@em.uni-frankfurt.de>.